FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.

DEBRECEN

1999

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:
Keresztes László
Maticsák Sándor

ISSN 0239-1953

Felelős kiadó: Dr. Bazsa György
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében
Terjedelem: 16 (A65) ív

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.

Debrecen
1999

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Volga-vidéki etimológiák II.

Mari *oŋaç* - csuvas *may* [1]

AGYAGÁSI KLÁRA

A mari *oŋaç* 'kényelmes, alkalmas, jó, szép' (Beke[2]) és a csuvas *may* 1.'сторона; 2. направление'; 3. 'способ, прием, метод'; 4. 'основание, повод, предлог'; 5. 'возможность, случай, условия'; 6. 'лад, порядок, согласие'; 7. 'образ'; 8. 'вид, подобие'; 9. 'сторона, точка зрения, аспект'; 10. 'толк, суть, смысл'; 11. послелог 'по, вдоль'; 12. послелог 'по, в соответствии с ...'; 'сообразно с ...'; 13. послелог 'ввиду того, что'; 'вследствие того, что'; 'по причине того, что'; 'из-за'; 14. послелог 'по мере того как'; 15. послелог 'в связи с ...' (Skvorcov 1982) szó etimológiai kapcsolatának lehetőségét Fedotov (1990: 201) vetette fel a két szó fosztóképzős alakjait vizsgálva a következő módon: "[чув.] *майс%р* (*май* 'направление, сторона + *-с%р*) > мар. *онгайсыр* 'неудобный, неудобно; - тат. *унгайсыз* т.ж." Az etimológia alapjául Jegorov azon vélekedése szolgált, mely szerint a csuvas *may* korábbi *uŋay* származéka (*uŋay* > *%may* > *may*, vö. Jegorov 1964, 127).

Fedotov ötletében külön kell választanunk az etimológia tartalmi oldalát a kifejtés módjától, minthogy a kifejtés általa választott módja nem segíti a tisztánlátást az idézett szavak történeti összefüggései terén. Elsősorban is, nem célszerű rögtön a képzett szavakat egybevetni, amikor a vizsgált alakok

[1] A "Volga-vidéki etimológiák" olyan cikksorozat, melynek egyes részei egymástól függetlenek, és amelyekben a Volga-vidék török, finnugor és szláv nyelveinek és nyelvjárásainak történeti kapcsolatai kerülnek bemutatásra szókincsvizsgálati módszerekkel. A sorozat első cikkét a FUD 3 (1994) p. 3–6 tartalmazza.

[2] Megköszönöm a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszékének, hogy Beke Ödön Mari nyelvjárási szótárának [Beke Ödön, Mari nyelvjárási szótár. Unter Mitarbeit von Zsófia M. Velenyák und †József Erdődi, neu redigiert von Gábor Bereczki, bearbeitet von Margarita Kuznecova, herausgegeben von János Pusztay] a még szerkesztés fázisában lévő következő kötetéből xerox-másolatban rendelkezésemre bocsátották a most tárgyalandó mari szó teljes adatbázisát.

tövei is jelen vannak mind a három idézett nyelvben (csuvas, mari, tatár), még akkor sem, ha így a jelentéstani különbségek könnyebben feloldhatók, és egyértelműbb hangtani kritérium utal a mari szó bulgártörök[3] eredetére. Másodsorban, a régi kölcsönzések tárgyalásakor a modern kontaktnyelvészet már rég nem elégszik meg az egymással összefüggésbe hozott szavak mai alakjainak és a kölcsönzés irányának a megadásával, az etimológiák kifejtésének elengedhetetlen formai feltétele az átvétel nyelvtörténeti korának a meghatározása, ill. az átadó és befogadó alakok rekonstruálása. Ezáltal persze a formai kérdés rögtön tartalmivá is válik, hiszen a rekonstrukció elvégzéséhez e konkrét példa esetében meg kell válaszolni az alábbi kérdéseket:

1. Igazolják-e a csuvas hangtörténet tényei azt a korábbi feltételezést, hogy a csuvas *may* korábbi bulgártörök *uŋay* szabályos fejleménye?
2. Származhat-e a mari *oŋaç* és a csuvas *may* azonos ó- vagy középbulgár előzményből?
3. Mikori volt a kölcsönzés?

Az ótörök írott forrásokban előfordul egy *oŋay* alak, vö. *oŋa:y* ’easy; easy to get, i.e. cheap’ (Clauson 1972.191); *oŋay* 1.’легкий, непринужденный, обходительный; 2.верный, определенный; 3. легко’ (DTS 367), mely képzett szó. Előtagja az *oŋ* I. ’легкий, удобный’ tő, amelynek az ótörökben másik három névszói homonímája van: II: ’удел, доля’; III. ’правый, правосторонний, правый, правдивый’; IV. ’название должности’ (DTS 367). Az első három homoníma a mai törökségi nyelvek nagy részében egybeolvadt, és 10 aljelentést fejlesztett ki az idők folyamán, vö. Sevortjan 1974: I. 456–457. Az ótörök *oŋ* tő I. és III. számú homonímájához egyaránt járulhatott a *-ϑay* denominális nomenképző (melynek funkciója az ótörök korban tulajdonság kifejezése volt, vö. Erdal 1991: 165), amit bizonyít a már idézett ótörök *oŋay* egyfelől, és a kazáni tatár nyelv központi nyelvjárásának menzelinszki alnyelvjárásából kimutatható *uŋgay* ‘край, боковая сторона чего-л; чья-л. сторона’ szó

[3] A magyar nyelvű szakterminológiában a törökség itt említett ágának megnevezésére kezdetben a *bolgártörök* terminus volt kizárólagos használatban, majd a *bolgártörök* és *bulgártörök* alak párhuzamosan. Az utóbbi évtizedben egyre erősödő tendencia figyelhető meg a szlavisztikai és turkológiai szakirodalomban a szláv és török bolgárok egyértelmű terminológiai megkülönböztetésére, minek eredményeképp a szláv nyelvet beszélő népet a *bolgár*, míg a török csoportokat a *bulgár* szóval szokás újabban megnevezni. Jelen cikkben az új gyakorlatot követem.

(TTDS 1969. 460), mely hangtanilag egy ótörök *oŋgay*[4] alak szabályos fejleménye.

Ha az ó-bulgártörökben (a továbbiakban ÓB) létezett az *oŋgay* forma, akkor e hangalaknak a speciális bulgártörök hangtani tendenciáknak megfelelően kellett továbbfejlődnie. E szó négy olyan alkotóelemet is tartalmaz, melynek fejlődése a köztöröktől eltér, ezért az ún. bulgártörök v. csuvasos kritériumok között tartjuk számon: 1. a szókezdő labiális magánhangzó; 2. a szóközépi *-ŋ;* 3. a szóközépi *-g-*; 3. a szóvégi – *aÇ* diftongus.

Az ótörök labiális szókezdők előtt a mai csuvasban, de már a volgai bulgárban is szabályszerűen *v-* protézis jelenik meg. A jelenség oka a hosszú labiális magánhangzók diftonguson keresztül való lerövidülésében rejlik, ezért a *v-* protézis csak a hosszú magánhangzók előtti helyzetben elsődleges, de másodlagosan, analógiás alapon a rövid labiális magánhangzók előtt is rendszerszerű (a *v-* protézisről ld. Palló 1961; Róna-Tas 1978: 87–88; Ligeti 1986: 39–41; Ceylan 1997: 173–177), vö.:

ÓB *#t* > csuv. *vut* ‘tűz’	ÓB *ol* > csuv. *v%l* ‘ő, az’
ÓB *#n* > csuv. *vun* ‘tíz’	ÓB *otur* > csuv. *v%t%r* ‘harminc’

Az óbulgár *oŋgay* csuvasos típusú szabályos fejleményében tehát a kései óbulgár korszak végétől szókezdő *v-* lenne várható.

A szóközépi és szóvégi *-ŋ* a csuvas elődjében alkotóelemeire bomlott (*-ŋ-* > *-ng-*), majd a kettőshangból az egyik elem kiesett. Ha a *-g-* őrződött meg belőle, akkor az eredeti *-ŋ-* a *-g-* fonéma változásába kapcsolódott be és a *-g-* > *(-w)* > *Ø* fejlődést járta be, ha viszont az *-n-* őrződött meg, akkor ez a hang az eredeti óbulgár *-n-* változását követte, tehát *-n-* vagy *-m-* lett belőle (az -ŋ- történetére vonatkozóan ld. Doerfer 1967; 1973; Kakuk 1976; Róna-Tas 1978: 84; Ceylan 1997: 106–111):

ÓB *täŋri* > *tägri* > *täwri* > *tawrï* > csuv. *tur%* ‘isten’
ÓB *iräŋä* > *iränä* > csuv. *y%rana* ‘kengyel’
ÓB *Qüŋül* > *śüŋül* > csuv. *ś%m%l* ‘könnyű’

Az óbulgár szóközépi *-g/9* mássalhangzó melletti helyzetben rendszerszerűen kiesett, vö:

[4] A mély hangrendű tőhöz járuló *-9ay* képző *-9*-je azért változik *g*-re, mert az ŋ gutturális eleme mindig elölképzett.

ÓB aδ9ïr > ayɣïr > csuv. %y%r ‘mén’
ÓB *bu9δay > buɣδ aÇ* > csuv. *p%ri* ‘tönkölybúza’

Az óbulgár szóközépi és szóvégi *-ay (> -aÇ)* diftongus szabályos csuvas fejleménye *-i*, vö.:

ÓB *tayqaq > taÇqaɣ* > csuv. *tixa* ’csikó’
ÓB *tor9ay > torɣ aÇ* > csuv. *t%ri* ’fülemüle’
ÓB *bu9δay > buɣδ aÇ* > csuv. *p%ri* ’tönkölybúza’

A fentiek értelmében a mai csuvas *may* hangtani tekintetben semmiképp nem tekinthető az óbulgár *oη(g)ay* alak csuvas szabályok szerinti belső fejleményének, hiszen a négy csuvasos kritérium közül csak kettő, az ÓB η *m* képviselete és a mássalhangzó mellett álló szóközépi *-g-* eltűnése teljesül nyilvánvalóan a szóban.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy bulgártörök eredetű csuvas szavakban szórványosan fordulnak elő olyan “szabálytalan” jelenségek, amelyek kevés szóban vannak ugyan képviselve, de rendszert alkotnak. Ilyen például a likvidák és nazálisok előtt álló szókezdő magánhangzók esetenkénti lekopása : az ’ül-’ jelentésű ige a mai csuvasban *lar-*, ami etimológiailag azonos a köztörök nyelvek *olur- (olor-)* alakjával, vö. ÓT *olur-* ’to sit’ (Clauson 1972: 150), csak a bulgártörök variáns második szótagi vokálisa tér el a köztörök változattól: **olar-* (ld. még Jegorov 1964: 125; Erdal 1991: 780–781). A részleges tagadás tagadó partikulája a mai csuvasban *mar*, ami eredetileg az *e(r)-* létige jelen idejű melléknévi igenévi formájának egyes szám harmadik személyű tagadó változatából képződött: **e-mär > mär > mar* (vö. Levitskaja 1976: 59; Fedotov 1996: 343). Ugyanezt a jelenséget szemlélteti a *laša* ‘ló, mén’ jelentésű szó, csak ez a valamely kipcsak nyelvjárásból átvett korábbi **alaša* csonkulása. A szókezdő magánhangzók lekopását Jegorov, Levitskaja és Fedotov az idézett szavakban egyöntetűen a szókezdő helyzetű magánhangzók pozicionális redukciójával magyarázzák (tekintettel, hogy a hangsúly a csuvas elődjében a szó utolsó szótagjára esett). Ha ez így van, akkor a szókezdő magánhangzók lekopása időben meg kellett előzze a fonematikus alapú magánhangzóredukció kialakulását, hiszen egy ilyen struktúrában a magánhangzók teljes képzésű / redukált fonetikai realizációs különbségét a hangsúlyos / hangsúlytalan szótagok fonetikai realizációs különbsége okozza, ahol a hangsúlyos nem lehet egyidejűleg redukált. Minthogy a csuvas elődjében a fonematikus alapú magánhangzóredukció a középmongol jövevényszavak tanúbizonysága szerint (ld. Róna-Tas 1971–1972; 1973–1974) a tatárjárás után,

mari hatásra jött létre (vö. Agyagási 1998), a pozicionális alapú magánhangzóredukció a tatárjárás előtti, kései óbulgár szórvány-jelenség lehetett.

Az elmondottak alapján tehát feltehető, hogy az óbulgár nyelvjárások egyikében létezett egy *oŋ(g)ay* szó (vagy több *oŋ(g)ay* homoníma) melynek kései óbulgár kori fejleményében a szókezdő *o-* szókezdő hangsúlytalan helyzetéből fakadóan redukálódott, és az eredményeképp megjelenő sva típusú hang előtt nem alakult ki a protézis: ÓB *oŋgay* > *çŋgay* > *çmay*. A fejlődésnek ez a módja, vagyis a szókezdő magánhangzó pozicionális redukciója nem annak az óbulgár nyelvjárásnak a hangtani jellegzetességeit tükrözi, amelyből a csuvas később kialakult, az *çmay* alak a csuvasok elődeivel a tatárjárás elől menekülő más bulgár töredéknyelvjárás középbulgár kori változatából (KB) nyelvjárásközi kölcsönzéssel kerülhetett a középcsuvasba (Kcsuv.), ahol akkor már szintén léteztek redukáltak. A szókezdő redukált eltűnése az *çmay* alakban nem lehet korábbi a kései középcsuvas kornál (a 17. sz. végénél), ellenkező esetben a *may* szó magánhangzója bekapcsolódott volna az első szótagi magánhangzók zártabbá válási tendenciájába és ma *-u*-ként realizálódna. Ugyancsak a nyelvjárásközi kölcsönzés ad magyarázatot arra is, hogy a szóvégi *-ay* miért nem vált *-i*-vé a szóban: a középbulgár alak akkor jelenhetett meg a csuvas elődjében, amikor ott az *-ay* > *-i* változás már nem volt érvényben.

Ami a mari irodalmi nyelvi *oŋaç* 1. ’удобный’; 2. ’интересный’; 3. ’забавный’ (MaRS) szót illeti, ez az ótörök írott emlékek által is rögzített ’könnyed, szívélyes, fesztelen’ jelentésű (< ÓB *oŋ* ‘könnyed, kellemes, megfelelő’ + *-gay*) óbulgár szónak az átvétele, olyan korból, mielőtt még az *oŋaç* homonímái összeolvadtak volna[5]. A mari szót Beke a keleti dialektus

[5] Jelentéstanilag a mai csuvas *may* jelentésmezeje egyesíti az ÓB *oŋ* három *-gay* képzős homonímájának az elvontság különböző fokán álló jelentésfejlődéseit, amit megközelítőleg a következőképp lehet rekonstruálni:

**oŋgaç*

I.’könnyű, megfelelő’→ ’könnyen, megfelelő módon’ → ’mód, módszer, fogás’;
→ ’kényelmes, alkalmas, jó’ → ’megfelelés, egyetértés, megegyezés’ → ’lényeg’
→ ’alkalom, lehetőség’

II. ’sorsszerű’ → ’alap, ok, következmény’
→körülmény

III. ’jobb, jobboldali’ → ’oldal, irány’ → ’irányzat, szempont’
→ igazságos

Az egyes elvont főnévi jelentések az után keletkezhettek, hogy az ÓB *-gay* képző *-g* elemének kiesése miatt a képző torzult, és melléknévképző funkciója elhomályosult. A mai névutói jelentések az itt bemutatott másodlagos jelentések talaján képződtek.

vjatkai alnyelvjárásából Birszk, Malmizs és Urzsum környékéről jelzi, vö. BJp. M U USj *oŋa·ç*, B M *uŋaç*, előfordul a keleti dialektus központi nyelvjárásában, vö. CÜ *oŋaç*, valamint a nyugati dialektus hegyi-erdei nyelvjárásában Kozmogyemjanszk környékén, vö. K *ç·ŋgaç* 'kényelmes, alkalmas, jó'[6].

A kérdés ezek után az, hogy visszavezethetőek-e a mari adatok egy közös kései ősmari-kori alakra, (mely egy ÓB *oŋ(g)ay* átadó alaknak felelne meg a befogadó nyelvben), vagy nem.

Az első szótagi magánhangzók változásának rendjét a mari nyelvtörténetben a protofinnugor nyelvállapottól a korai ősmarin át a kései ősmari korig az első szótag nyílt vagy zárt jellege határozta meg. A mari szókincs finnugor eredetű elemeinek etimológiai vizsgálata (ld. Bereczki 1992, 1994) annak a törvényszerűségnek a kimondását tette lehetővé, hogy a kései protomari (PM_2) **o* fonéma első szótagi zárt szótagban korai protomari (PM_1) **o*-ra megy vissza (mely még korábbi protofinnugor ill. finn-permi **a*-ból vagy **o*-ból származik), nyílt szótagban azonban PM_1 **u*-ból keletkezett. A kései protomari **o* zárt szótagban mind a keleti, mind a nyugati "protodialektus"-ban (PKdial., ill. PNydial.) *o*-ként folytatódott, (a keletiben minden nyelvjárásban és alnyelvjárásban mind a mai napig *o*-ként van jelen), a nyugati dialektus hegyi-erdei, lipsai és északnyugati nyelvjárásában az *o*- *a*-vá változhatott, vö.:

U **aśke-l3* 'Schritt' (UEW 19) > > PM_2 **oškçl* (Bereczki 1992.47.№ 237)
> PKdial. **oškçl*[7] > K/vjatkai-ufai (P B M UP USj.) *oškçl*
> PNydial. **oškçl* > Ny/hegyi (K) *aškçl* 'Schritt'

FW **oŋke* 'Angel; angeln' (UEW 719) >> PM_2 **oŋgç* (Bereczki 1992. № 233)
> PKdial. **oŋgç* > K/vjatkai (M) *oŋgo*, (UP) *oŋgç*, (MK) *oŋg—*
K/központi (UJ) *oŋgo*
> PNydial. **oŋgç* > Ny/ÉNy-i (JO) *oŋgç*, (V) *oŋg—*

[6] Beke nyelvjárási gyűjtőpont-rövidítéseinek feloldását ld. FUF 22 (1922) 92–93. Az adatok nyelvjárás szerinti besorolását Bereczki nyelvjárási rendszer-felosztása alapján végeztem (vö. Bereczki 1994: 17–29.)

[7] Az itt felvázolt rekonstrukciókban azért feltételezem, hogy a keleti és nyugati mari protodialektusban kezdetben azonosak lehettek a szóalakok, mert az óorosz **kŸžeľa* óbulgár közvetítéssel való elterjedésének a vizsgálata (vö. Agyagási 1994) az ősmari dialektusokban azt bizonyította, hogy a kései ősmari egység felbomlása első lépésben csak területi szétvándorlást jelentett, mialatt a területileg elkülönült két ősdialektusban egy ideig egyformán hatottak még a kései ősmari hangtani és strukturális tendenciák.

Ny/hegyi (K) *oŋgç* 1.'Schlinge, Reifen';
2. 'Insel'[8]

(FU ?>)
FP **ońća* 'Vorderes etc.' (UEW 339) >> PM_2 **ońćç* (Bereczki 1992.45. № 228)

> PK dial. **ońćç* > K/ufai-vjatkai (P B M) *ońÅçlno*
K/központi (CÜ UJ) *ońÅçlno*
> PNy dial. **ońćç* > Ny/joškar-olai (JT) *onÅçlnç*
Ny/ÉNy-i (JO V) *anÅçlnç*
Ny/hegyi (K) *anÅçlnç* 'vor'

A fenti példák tanúbizonysága szerint a mai mari K/vjatkai-ufai (BJp. M U USj) *oŋa˙Ç*, (B M *uŋaÇ*), K/központi (CÜ) *oŋaÇ*, és Ny/hegyi (K) *ç˙ŋgaÇ* nem lehetnek azonos forrásból és azonos időből származó átvételek. A vjatkai-ufai nyelvjárásban kétféle alak létezik párhuzamosan, melyek közül az *uŋaÇ* azért nem lehet óbulgár *oŋ(g)aÇ* átvétele, mert a kései ősmari ∗*o*-ból a keleti dialektus egyetlen nyelvjárásában és alnyelvjárásában sem lesz -*u*. Ezt az alakot mind hangalakja, mind előfordulási helye alapján tatár jövevénynek kell minősítenünk, mely a középtatár *o* > *u* zártabbá válási tendencia érvényének idején vagy lezáródása után – legkorábban a 16. századtól – kerülhetett a keleti mari dialektusba, és pontosan megfelel a kazányi tatár irodalmi nyelvből ismert *uŋay* 1.'удобный, сподручный; подходящий'; 2. 'положительный'; 3. 'лад' alaknak (TRS).

A keleti dialektus központi nyelvjárásának (CÜ) *oŋaÇ* és a nyugati dialektus hegyi alnyelvjárásának (K) *ç˙ŋgaÇ* eleme ismét nem mehet vissza egy, a kései ősmari korban az ősmari nyelvjárásokkal érintkező közös forrásra, hiszen a kései ősmari első szótagi *o*- fonéma zárt szótagban a nyugati dialektusban nem (és máshol sem) folytatódott hátulképzett redukáltként. A két mari alak különböző szókezdő magánhangzója csak úgy magyarázható, ha feltesszük, hogy a keleti és a nyugati dialektus adata különböző forrásból történt kölcsönzés eredményei lehetnek.

A keleti *oŋaÇ* lehet óbolgár **oŋ(g)ay* átvétele, hiszen szókezdő *o*- magánhangzója megfelel az eredeti szavak zárt szótagbeli PM_2 *o*- fonémája szabályos megfelelésének a keleti dialektusban, az átadó alak -*ŋ*- eleme (mely

[8] Az UEW (p.720) szerint nem dönthető el, hogy a mari *oŋgç* és változatai a FW ∗*oŋke* származékai-e, vagy a csuv. *unk%* átvételei. A döntést megkönnyítendő utalok rá, hogy a csuvas szó a csuvas szókincsben csak jövevény lehet, mert eredeti bulgártörök szavakban az -*ŋ* nem őrződik meg, és szókezdő labiális előtt (ritka kivételektől eltekintve, ld. fentebb) *v*- protézis alakul ki. Ld. még Fedotov 1996. II. 281.

fonetikusan *-nɣ-* lehetett) a szóközépi PM$_2$ *-η* mintájára megőrződik. A *-(9)ay* képző *-g-* je a kölcsönzés idején már valószínűleg szintén spiráns lehetett az átadó alakban, amit a befogadó oldal külön nem jelez. (Ha az *-ηg-* hangkapcsolat zárhangokból állt volna, azt a mari befogadó oldal megtartotta volna, ld. a PM$_2$ **oηgç* példát fentebb). A második szótag, mely szintén zárt szótag, *a* + *y* kapcsolatából áll. Ilyen szerkezetű szótagtipus a PM$_2$ korra rekonstruált ősmari szavak második szótagjaként nem fordul elő; *-j* mássalhangzóra a kései ősmari korban kivétel nélkül egytagú szavak végződnek, vö. Bereczki etimológiai indexében (1992) az alábbi sorszámú finnugor eredetű szavakat: 12, 13, 14, 37, 73, 128, 150, 204, 212, 251, 289, 323, 324, 385, 386, 387, 407, 453, 467. Ezen egytagú szavakban a *-j* előtti magánhangzó mindenütt teljes képzésű, ami a magánhangzó első szótagi zárt szótagú helyzetéből fakad. E szavak analógiájára egy óbulgárból átvett **oηɣaç* alak második szótagi *-a* magánhangzója is megmaradhatott teljes képzésűnek *-j* előtti helyzetben.

A nyugati *ç˙ηgaç* olyan bulgártörök forma átvétele lehet, ahol az ÓB *oη -9ay* képzős származékában megvalósult az első szótagi hangsúlytalan szótag pozicionális redukciója, az etimologikus *o-* helyén sva volt jelen, (mely fonetikailag közel állhatott az eredeti kései ősmari szavak nem első szótagban ejtett redukáltjához, ezért az ős-nyugati nyelvjárás saját redukáltjával helyettesítette) és a szóközépi -η*g-* kapcsolat még zárhangként realizálódott.

Az elmondottak alapján a mai mari és csuvas, ill. a tatár alakok történeti összefüggését az alábbi módon lehet rekonstruálni:

ÓB$_1$ *oηgay* > **oηɣay* → PKdial. *oηaç* > K/központi (CÜ) *oηaç*
> K/vjatkai-ufai (BJp. M U USj) *oηaç*

ÓB$_2$ *oηgay*[9] > **çηgaç* > KB *çmaç* → Kcsuv. *%may* > csuv. *may*
↓
PNydial. **çηgaç* > Ny/hegyi (K) *ç˙ηgaç*

ÓT *oηgay* > Középtat. *oηay* > *uηay* > tat. *uηay*
↓
K/vjatkai-ufai (B M) *uηay*

[9] Ebben a nyelvjárásban az *oη9ay* alaknak három különböző homonímája létezhetett (ld. az 5. számú jegyzetet), melyek a középbulgár (KB) korra egybeolvadtak.

A mari és a csuvas alakokkal kapcsolatban az első oldalon felvetett kérdések közül már csak az utolsó maradt megválaszolatlan: mikori volt a kölcsönzés?

A bulgártörök nyelvtörténet periodizációjában használatos óbulgár korszak-fogalom igen hosszú történeti periódust jelent (az 5. századtól a 13. közepéig), melynek vannak alkorszakai (ld. Róna-Tas 1982). A Volga-vidéken kései óbulgárként értelmezzük azt a nyelvtörténeti korszakot, melyben az eredeti óbulgártörök magánhangzórendszerben a képzés időtartama szerinti rövid : hosszú oppozíció már felbomlóban volt, de a fonematikus alapon létrejövő magánhangzóredukció és a magánhangzórendszer zártabbá válási tendenciája még nem kezdődött el. A kései ÓB korszak végső időpontjaként közmegegyezés szerint a tatárjárást (1236) szoktuk tartani.

A történeti (írott és régészeti) források, a “cseremisz” népnév és a mari szókészlet jövevényszókincsének permi és orosz eredetű rétege alapján végzett legutolsó kutatások (Agyagási 1999) azt igazolták, hogy a mari-bulgártörök kapcsolatok kezdeteként a tatárjárást közvetlenül megelőző éveket lehet tekinteni, amikor is az ősmari nyelvet beszélő etnikum, csakúgy, mint a bulgártörökök (nyelvjárási tekintetben nem homogén) csoportja eredeti lakóhelyéről elmenekült a mongolok elől, és miközben rátelepült a Volgának a Vjatka és Vetluga torkolata által közrefogott, a Volga jobb és bal partján élő helyi lakosságra, egymás szomszédságába került. A mari etnogeneziskutatásnak ez az eredménye szükségessé teszi a mari nyelvjárások bulgártörök jövevényszóállományának felülvizsgálatát az egyes kronológiai rétegek megállapítása terén.

Az a tény, hogy az ÓB$_1$ *oŋ9ay v*-protézis nélkül került az ős-keleti-mari dialektusba, azt jelenti, hogy a mari nyelvjárások bulgártörök jövevényszavainak volt kései óbulgár kori rétege. (Ezt követi a középbulgár kori átvételek rétege, ahol a labiális magánhangzó kezdetű ÓB szavak mari képviseletében már rendszerszerű a v- protézis.) Kérdés azonban, hogy lehete mari–bulgártörök kapcsolatokról beszélni az óbulgár korábbi alkorszakában, amikor mind a marik, mind a mai csuvasok elődei a protopermiek szomszédságában laktak. A választ a mari szókincs bulgártörök eredetű jövevényszavainak rendszeres új etimológiai vizsgálata adhatja meg.

Irodalom

Agyagási 1994: K. Agyagási, Überlegungen zur Differenzierung der tscheremissischen Mundarten anhand von **kYžel'a* 'Hanfhocke' UAJb NF 13: 56–67.

Agyagási 1998: K. Agyagási, On the Characteristics of the Cheremiss Linguistic Interferences on Chuvash. The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics, Mainz. Ed. by L. Johanson. Turkiologica 32. Wiesbaden, pp. 667–682.

Agyagási 1999: K. Адягаши, К вопросу об этногенезе марийцев. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. 52. Megjelenés alatt.

Bereczki 1992: Gábor Bereczki, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altaica 34. Szeged.

Bereczki 1994: Gábor Bereczki, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. Studia Uralo-Altaica 35. Szeged.

Ceylan 1997: Emine Ceylan, Çuvaşça çok zamanlı ses bilgisi. Ankara.

Clauson 1972: Clauson, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.

Doerfer 1967: Gerhard Doerfer, Türkisch *-n* > tschuwaschisch *-m?* UAJb 39: 53–70.

Doerfer 1973: Tschuwaschisch *-m* < urtürkisch **-m* (gemeintürkisch *-n*). UAJb 45: 174–212.

DTS: Древнетюркский словарь. Ленинград, 1969.

Erdal 1991: Marcel Erdal, Old Turkic Word Formation. Turkologica Band 7. Wiesbaden.

EWUng: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Ed. L. Benkő, Budapest, 1992–95.

Fedotov 1990: M. P. Федотов, Чувашско-марийские языковые взаимосвязи. Саранск.

Fedotov 1996: M. P. Федотов, Этимологический словарь чувашского языка I–II. Чебоксары.

Jegorov 1964: В. Г. Егоров, Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары.

Kakuk 1976: Zsuzsa Kakuk, Zur Frage des tschuwaschischen *-n* und *-m*. Tractata Altaica. Wiesbaden, 1976, pp. 325–335.

Levitskaja 1976: Л. С. Левитская, Историческая морфология чувашского языка. Москва.

Ligeti 1986: Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest.

MaRS: Марийско-русский словарь. Отв. ред Б. А. Серебренников, Москва, 1956.

Palló 1961: M. Palló, Zur Frage der tschuwaschischen *v*-Prothese. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. 12: 33–44.
Róna-Tas 1971–1972: Róna-Tas András, Középmongol eredetű jövevényszavak a csuvasban I. Néprajz és Nyelvtudomány 15–16: 77–88.
Róna-Tas 1973–1974: Középmongol eredetű jövevényszavak a csuvasban II. Néprajz és Nyelvtudomány 17–18: 125–141.
Róna-Tas 1978: Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe. Budapest.
Róna-Tas 1982: A. Róna-Tas, The Periodization and Sources of the Chuvash Linguistic History. Chuvash Studies, ed. by A. Róna-Tas. Budapest, pp. 113–169.
Sevortjan 1974: Э. В. Севортян, Этимологический словарь тюркских языков. Москва.
Skvorcov 1982: М.И. Скворцов (ред.), Чувашско-русский словарь. Москва.
TRS: Татарско-русский словарь. Москва, 1966.
TTDS 1969: Tatar teleneη dialektologik süzlege (red. L. T. Maxmutova), Kazan.
UEW: Károly Rédei, Uralisches Etymologisches Wörterbuch.Budapest, 1988.

Wolgaische Etymologien II.

Tscherem. *oηaç* - tschuw. *may*

Die Autorin korrigiert die von M. R. Fedotov (1999: 201) vorgestellte Etymologie, nach der das tscheremissische Wort *oηay* 'gemütlich, gut, schön' die Entlehnung des tschuw. *may* 'Richtung, Seite' ist. Während einer historisch-komparativen Analyse kommt sie zu den folgenden Ergebnissen:

Im Alttürkischen gab es eine Form *oηay* 'leicht, gemäß' (Clauson, DTS), die ein abgeleitetes Wort ist: *oη* 'leicht' + *-ϑay* denominale Nomensuffix. Der Stamm *oη* hat im Alttürkischen drei weitere Homonyme, die alle mit dem Suffix *-ϑay* gebildet sein konnten. Während der historischen Entwicklung in der Mehrheit der Türksprachen sind die drei Homonyme von *oηgay* zu einem Wort verschmolzen, s. Sevortjan I. 456.

Die heutige tschuw. Form *may* kann eine Entsprechung der *oηgay* sein, sie hat sich aber nicht nach den allgemeinen tschuw. Regeln entwickelt, sondern entsprechend anderen Wörtern bulgartürkischen Ursprungs, die im Tschuwaschischen selten vorkommen, und sind aus anderen bulgartürkischen Mundarten übernommen worden. In diesen Wörter ist die Elimination des anlautenden Vokals die Folge der positionellen Reduktion, die aus der unbetonten Position des anlautenden Vokals ersprießt: altbulg. *oηgay* > *oηγay* > *çηγay* > *çmay* → mitteltschuw. *çmay* > tschuw. *may*, vgl. altbulg.

olar- ’setzen-’ > *çlar-* → mitteltschuw. *çlar-* > tschuw. *lar-;* altbulg. *ermär* > *emär* > *ämär* → mitteltschuw. *ämär* > tschuw. *mar* ’(er/sie/es) ist gewesen’.

Im Tscheremissischen mundartlichen Wörterbuch von Ö. Beke sind die Formen, die mit altbulg. *oŋgay* zusammenhängen können, aus verschiedenen Mundarten zitiert. Die Analyse beweist, daß die zentrale und Wiatka-Ufa Mundarten des Ostdialektes eine altbulgarische mundartliche Form als *oŋɣay* übernommen haben. In die Bergtscheremissischen Mundart des Westdialektes ist die Form *çŋgay* aus einer anderen bulgartürkischen Mundart gekommen, wo die positionelle Reduktion des anlautenden Vokals schon verwirklicht wurde. Aus derselben bulgartürkischen Mundart stammt auch das tschuw. *çmay* > *may.* Das Wort *uŋay* in der Wiatka-Ufa Mundart des tscherem. Ostdialektes ist ein tatarisches Lehnwort.

KLÁRA AGYAGÁSI

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Synti suomalais-ugrilaisissa kielissä

RAIJA BARTENS

’Synti’ on kulttuuriin, uskontoon, sidoksissa oleva käsite. Se käsitys, että ihminen voi tehdä rikoksen jumaluutta vastaan, herättää jumalan vihan jättämällä jumalan vaatimukset noudattamatta, on tyypillinen juutalaisuudelle, kristinuskolle, islamille, mutta on sanottu, että mm. muinaisessa Babylonian uskonnossa oli myös ”varsin kehittynyt tietoisuus synnistä” (Iso tietosanakirja 1937). Useissa suomalais-ugrilaisissa kielissä tämän käsitteen nimitykset ovat lainasanoja, uuden uskonnon mukana saatuja. On kuitenkin kaksi suomalais-ugrilaisten kansojen muinaiseen maailmankuvaan tai muinaiseen uskontoon kuulunutta käsitepiiriä, josta on saatu myös uuden uskonnon synti-käsitteen nimeksi soveltunut sana.

Kun permiläisten komien apostoliksi lähtenyt Rostovin luostarin munkki Stepan Hrap, sittemmin Permin ensimmäiseksi piispaksi nimitetty Tapani Pyhä, runsaat kuusisataa vuotta sitten muokkasi kominkielistä liturgiaa, osoittautui hän sen sanaston luomisessa uskontotieteilijän veroiseksi ja komin kielen sanavaraston äidinkielisen tavoin hallitsevaksi. Monet keskeiset uuden uskonnon termit hän muokkasi komien vanhan maailmankuvan perustalta. Isä meidän -rukouksen jakeella (Luuk. 11:4) *”ja anna meille meidän syntimme anteeksi, sillä mekin annamme anteeksi jokaiselle velallisellemme”* (vuoden 1938 suomennos) on komien vanhassa liturgiassa asu *”inelt mijanlu myžjasnymö kuďź mi ineltamnym myžajasnymlu”*. Synti on käännetty sanalla *myž* ja ’velallinen, jotakuta kohtaan syntiin syyllistynyt’ on ilmaistu johdoksella *myža*. Sanalla *myž* komit ovat nimenneet aiemmin vanhan uskontonsa käsitteen. Udmurtista on vastaavalle sanalle talletettu vielä merkitys ’uhrilupaus, jota ei ole pidetty‘ (Munkácsi 1896: 715, Wichmann–Uotila–Korhonen 163a). Se on ollut synti, josta on seurannut rangaistus, haltian rangaistukseksi lähettämä sairaus kuten Munkácsi sanakirjassaan esittää: *myž kutyz* ’a meg nem tartott áldozatfogadalom büntetése ér (pl. vmely betegségben)’ (Munkácsi mts.). Udmurteilta on myös tieto, että vaina-

jatkin ovat voineet lähettää rangaistukseksi taudin, *myž*. Holmberg sanoo: ”Se (tauti) on jonkin velvollisuuden laiminlyömisen rangaistus ja sen parantamiseksi on ainoastaan yksi keino olemassa, nim. uhritoimitus” (Holmberg 1914: 50).

Obinugrilaisten luonnonuskontoa tutkivalle K. F. Karjalaiselle kertoivat hänen hantilaiset tiedonantajansa haltiain lähettävän rangaistukseksi tauteja ja muita onnettomuuksia. ”Erittäin rangaistava rikos on se, että haltian kunnioitus jostakin syystä laiminlyödään, ettei hänelle tehtyä lupausta täytetä, tai että vala rikotaan, samoin sekin, ettei noudateta niitä menettelytapoja, jotka aiheutuvat erinäisten alueiden, esineiden yms. ”pyhyydestä”. Aina ei kuitenkaan rangaistuksena ole sairaus, sillä myöskin metsästys- ym. ”onnen” menettäminen on tehoava rangaistuskeino” (Karjalainen 1918: 52). Myös manseilla on ollut se käsitys, että uhrilupauksen toteuttamatta jättämisestä seuraa haltian lähettämä rangaistus. Reguly on kertonut, kuinka hän mansilaisen pääkielenoppaansa kanssa lähti matkaan kohti Pelymin mansilaiskylää. He kulkivat neljäkymmentäkaksi virstaa, mutta joutuivat kovan lumimyrskyn takia palaamaan lähtöpaikkaansa takaisin. Hätääntynyt kielenopas piti itseään tilanteeseen syyllisenä. Hän oli nimittäin pari vuotta aiemmin kovan taudin kourissa luvannut mahtavalle Pelymin haltialle hevosen uhriksi, mutta köyhyytensä takia ei pystynytkään lupaustaan täyttämään vaikka haltia hänet paransi. (Tällä tapahtumalla on onnellinen loppu: Reguly osti varsan, uhri toimitettiin, ja kielenoppaan mielenrauha palasi. Ja he pääsivät Pelymille.) Tapani Pyhä näki vanhan ja uuden uskonnon käsitteen yhteyden: haltioiden (ja haltiain funktion ottaneiden vainajien) kohteluun kuuluvien velvollisuuksien laiminlyönti oli sellainen synti, johon rinnastui uuden Jumalan asettamien velvollisuuksien laiminlyönti, Jumalan käskyjen rikkominen.

Permiläisten kielten *myž*-sanalla on vastine marissa ja kaikissa ugrilaisissa kielissä. UEW rekonstruoi sanalle suomalais-ugrilaisen lähtöasun **mučV* ja alkumerkityksen ’irgendeine Krankheit’ (UEW 283).

Marissa sanalla on asu *mužo*, ja sen merkitykseksi on sanakirjoissa ilmoitettu ’paha henki ja sen lähettämä sairaus’ (Vasiľev–Savatkova–Učaev 195a), ’eräs haltia, joka lähettää ihmisiin tauteja’ (Paasonen–Siro 74a) ’alimmainen henki ja siihen liittyvä tauti’ (Üpömarij, Marij muter 124a).

Ugrilaisten kielten sanoihin ei liity välittömiä haltioihin viittaavia merkityksiä. Hantin vastaavalla sanalla – hanti (Sur.) *moč*, (Ni.) *muš*, (O) *mos* – on merkitys ’tauti’; sanalla selitetään ilmaistavan kaikkia sellaisia tauteja, joilla ei omaa nimeä ole, tai kyseessä on tauti, joka aiheuttaa näkyviä vammoja: haavoja, paiseita jne.; sillä voidaan ilmoittaa myös esineen, varsin-

kin veneen, nartan vikaa. Vahin murteesta on kuitenkin mielenkiintoinen tieto: siellä sanan merkitys on ’greh, Schuld, Vergehen’, siis ’vika, rikkomus’; Kazymin murteessa merkitys on ’Schuld, Makel’, ’vika, puute’ ja sanasta johdetuilla adjektiiveilla, positiivisella ja karitiivisella, on merkitykset ’schuldig’, siis ’syyllinen’, tai ’unschuldig, schuldlos’, siis ’viaton’ (DEWOS 890–892). Hantinkin sairauden, vian nimityksiin voi siis sisältyä jonkinlainen syyn ja seurauksen merkityspiirre: sairaus on seuraus johonkin syyllistymisestä. Tämän omaperäisen sanan ohella hantissa on kyllä samaan sanapesyeeseen liittyvä lainasanakin. Hanti on nimittäin komista lainannut juuri komin sanan *myž* (Toivonen 1956: 43). Se on ilmeisesti lainattu nimenomaan komista modernissa merkityksessään ’synti’. Hantissa lainasana on saanut nimittäin siihen lähtökohtaan sopivan konkreetin merkityksen ’rikos, raskas rikos, varsinkin murha’ (DEWOS 889).

Mansissa omaperäisen *mos*-sanan merkitykset ovat ’görvélykór; betegség; hiány‘. Sanoista johdetuilla adjektiiveilla, positiivisella ja karitiivisella, on merkitykset ’beteg, beteges, gyenge, törékeny’ ja ’ép, egészséges, hibátlan’ (esim. venekin) (Munkácsi–Kálmán 315b). Tämän lisäksi kumpikin adjektiivi on pohjoismansissa mahdollinen attribuuttina sanaliitossa, jossa pääsanana on *kaχrxp* ’keblű’ (< *kaχxr* ’kebel’ Munkácsi–Kálmán 187): *mosiη kaχrxp* ’schuldig, sündhaft’, siis ’syyllinen, synnillinen’ ja *mostal kaχrxp* ’unschuldig’, eli ’viaton’ (Munkácsi–Kálmán 315b). Mansi ei ole lainannut komin ’synti’-sanaa kuten hanti on tehnyt. Pohjoismansissa on toki paljon pohjoishantilaista vaikutusta, mutta hantin lainaama komin ’synti’-sana on juuri pohjoishantissa harvinainen (Toivonen 1956: 43) eikä äänneasultaankaan uskottava mansin adjektiivien lähtökohdaksi. Mansin materiaalin perusteella voi tehdä saman johtopäätöksen kuin hantin sanapesyeen perusteella: mansissakin sairauden nimeen on liittynyt muinoin tieto siitä, että sairaus on ollut seuraus johonkin syyllistymisestä.

Unkarissa sama sana on säilynyt vain hämärtyneen yhdyssanan jälkikomponenttina: *hagymáz* ’hitziges Fieber, wobei man immer phantasiert; Typhus; (altung.) Fallsucht’ (UEW 283).

Setälä on tutkinut tätä sanaa, ja tehnyt sen johtopäätöksen, että sanalla on alun perin todennäköisesti nimitetty sairautta, jonka maanalainen haltia on lähettänyt rangaistukseksi (Setälä 1912: 178–182). Permiläisen materiaalin nojalla voi vielä olettaa, että rangaistus on seuraus haltian väärästä kohtelusta, ilmeisesti juuri siitä, että haltian kohtelun säätäviä käskyjä on rikottu, haltialle annettua uhrilupausta ei ole täytetty.

Tapani Pyhän käyttöön ottamaa termiä käyttää myös uusin komilainen Helsingissä Raamatunkäännösinstituutissa valmisteilla oleva Uuden Tes-

tamentin käännös: Luuk.11:4: *Leďź mijanlyś myžjasnymös, mi öd aśnym leďźam mijanly ľok vöćyśjaslyś myžjasnysö*. V. 1992 Syktyvkarissa painettu evankeliumien käännös käytti paljon venäläistä lainasanaa *grek*, mutta vanha termikin on lainasanan ohella käytössä, esim. Luuk. 11:4 *I prösťit mijanly grekjasnymös mijanlyś* ja Matt. 6:14: *ti kö pondannid prösťitny jözly nalyś grekjassö*, mutta sen sijaan Matt.6:12 *I prösťit mijanlyś myžjasnymös*.

Toiseltakin suomalais-ugrilaisten muinaisen maailmankuvan alueelta on synnin nimitys saatu. Pohjoismansissa synnin nimityksenä on (N) *l'•l't*, (LM) *l'ül't*. Se on johdos kantasanasta (N) *l'•l'*, (LM) *l'ül'*. Tämä kantasana on laajalti tunnettu adjektiivina 'huono'. Tavdalla tunnettiin vielä sanan substantiivinen merkitys 'kuukautiset': *l'#l'i ål* 'hänellä on kuukautiset'. Idässä Kondalla yhdyssana *l'ül'-khar* tarkoitti 'kísértet; havibajos nő', lännessä Pelymkalla tunnettiin yhdyssana *l'ül'-n#* 'havibajos nő'. Tavdalla samasta kantasanasta johdettiin verbi *l'ol' tåχtål* 'menstruál' (Munkácsi–Kálmán 285b–286a).

Erityisesti pohjoisten suomalais-ugrilaisten metsästäjäkansojen maailmankuvassa naiseen liittyi vaarallinen voima. Naisella oli elämää luova, mutta myös tuhoava vaikutus.

Mansilaisen naisen elämää sitovista säännöistä on erityisen selkeä kuva – niitä on nimittäin kuvannut mansilainen nainen, äidinkielensä ja mansien kulttuurin tutkija E. I. Rombandejeva. Lapsuusaikansa mansilainen tyttö oli yhtä vapaa, ”puhdas”, kuin poikalapsikin, mutta kuukautisten alkamisajankohdasta lähtien hän oli aina joiltakin osin ”saastunut”. Hänen jalkateränsä olivat aina ”saastaiset”, joten hänen oli liikkuessaan varottava ”saastaisuutensa” levittämistä. Rautaan hän ei pystynyt vaikuttamaan, mutta muuta ainetta olevien kappaleiden yli hänen oli varottava astumasta – ennen kaikkea hänen oli varottava miehen pyyntivehkeitä. Kuukautisten aikana hänen ”saastaisuutensa” kohosi kaulaan asti, ja silloin hänen oli siirryttävä asumaan kotakentän toisella reunalla olevaan ”pieneen kotaan” tai vähintään ovensuuhun. Kun nainen oli raskaana, saastaisuus nousi hänen päähänsä asti – vain tukka säilyi puhtaana. Synnytyksen edellä nainen taas siirtyi ”pieneen kotaan”. Monien puhdistusmenojen jälkeen äiti ja lapsi kolmannen synnytyksen jälkeisen kuukauden aikana pääsivät palaamaan perheen tai suvun luo suureen kotaan. (Rombangyejeva 1975: 299–308.)

Hantilaista naista ovat koskeneet samat säännökset kuin mansilaistakin. Pohjoishantilainen nainen ei saanut astua miehen vaatteiden, metsästyskalujen, nartan ja ajokalujen yli. Kuukautistensa ja synnyttämisen aikaan nainen oli ”vaarallisimmillaan”. Aikaisemmin hantilainen nainenkin on viettänyt tämän ajan “pienessä kodassa” erillään muusta perheestä. Karjalaisen

tutkiessa viime vuosisadan vaihteessa hantien kulttuuria, vietti nainen kuukautisten ajan kuitenkin jo yhteisessä kodassa, mutta ovisuuseinällä (Karjalainen 1918: 539–545) ja ovensuuhun saatettiin sijoittaa myös synnyttäjän vuode (mts. 41). Karjalainenkin saattoi kuitenkin vielä todeta, että paikoin hantinaisenkin oli mentävä synnyttämään tätä tarkoitusta varten erilleen rakennettuun majaan, ns. pieneen kotaan (mts. 40). Pyhiin paikkoihin naisilta oli yleensä pääsy kielletty, ohimennessäänkin hänen oli ”peitettävä päänsä ja käännettävä kasvonsa poispäin” (Karjalainen 1918: 190).

Myös muinaisen saamelaisen käsityksen mukaisesti naiset olivat rituaalisesti epäpuhtaita, ”saastaisia”, eivätkä saaneet lähestyä uhripaikkoja (Fjellström 1985: 441–442). Naiset eivät saaneet koskeakaan metsästysvälineisiin (Itkonen 1948: 363, 365). Kuukautistensa aikana nainen ei saanut astua miehen jalkojen yli eikä pyssyn yli; hän ei saanut lähteä kodasta päivällä, ei mennä rannalle sille paikalle, johon kalastajilla oli tapa asettaa saaliinsa, eikä hän saanut lypsää lehmääkään (Leem 1767: 493–494). ”Pienestä kodasta” ei menstruoivan saamelaisnaisen olinpaikkana ole enää tietoja, mutta oven luo, ovipuolelle oli ainakin kuolansaamelaisen naisen mentävä asumaan kodassa kuukautistensa aikana (Itkonen KKS 702b). Synnytyksen jälkeen naista on myös pidetty epäpuhtaana. Schefferus kertoi, että synnyttäneen naisen on maattava oven luona, sen vasemmalla puolella, jossa muu väki ei oleskele. Synnyttäneelle viedään ruoka oven luo; häntä pidetään nimittäin saastaisena. Aviomies pitää vaimoaan epäpuhtaana kuusi viikkoa synnytyksen jälkeen (Schefferus 1674/1963: 397–398, 401). Haruzin kertoi vielä viime vuosisadan lopulla – 1890 –, että synnyttänyt kolttanainen joutuu makaamaan ovinurkassa eikä hän voi syödä muun perheen kanssa; häntä pidetään epäpuhtaana kuusi viikkoa synnytyksen jälkeen (siteerattu Itkosen kautta: Itkonen 1948: 393). On mielenkiintoista, että se haltiatar, jonka tehtävänä saamelaisten muinaisessa maailmankuvassa oli ottaa synnytyksessä lapsi maailmaan vastaan, oli nimeltään juuri *Uks-akka*, ”Ovi-akka”; tämän haltiattaren asunnon käsitettiin olevan oven alla (Holmberg1915/1987: 69). *Uks-akka* -haltiattaren sisar *Sar-akka* -haltiatar suojeli naista kuukautisten aikaan ja hän loi sikiölle ruumiin. Vanhoissa lähteissä on tietoja erityisestä ”Sarakan kodasta” – se on joskus kuvattu noitarummun kalvollekin asuinkotaa esittävän piirroksen vierelle, ja Holmberg olettaakin, että tässä on muistuma saamelaisnaisen muinaisesta ”pienestä kodasta”, hänen oleskelupaikastaan kuukautisten ja synnytyksen aikana (Holmberg 1915/1987: 69). Laaja-alaista naisen ”saastaisuutta” merkitsevää saamenkielistä termiä en ole löytänyt. Ilmeisesti niitä saamessakin on useampia kuten niitä on obinugrilaisissakin kielissä. Koltassa on sana *ruhša*:

(S) *r•všain lii* ’hänellä on kuukautiset’. Tästä kantasanasta muodostetaan saastumista merkitsevä verbi. Sitä voidaan käyttää paitsi edellä mainittuun käsitteeseen liittyen myös ruoka-aineen likautumisesta, jos sitä nimittäin on hiiri syönyt (Itkonen KKS 454).

Komissa tälle ”saastaisuudelle” on laajalla alueella tunnettu nimi, *pež*. Sukukypsä nainen on tämän ominaisuuden kantaja. Pienenä yksityskohtana mainittakoon, että hiiret ja sisiliskot edustavat myös *pež*-ominaisuutta ja voivat saastuttaa ruoka-aineet (Nalimov 1908: 3). Nalimov toteaa, että tietynikäinen nainen omaa *pež*-ominaisuuden. Hänellä ei kuitenkaan ole varmoja tietoja ja hän kysyy, onko vain tietynikäinen nainen ”saastainen”, ja alkaako tämä vaihe kuukautisten alkaessa vai silloin kun nainen aloittaa sukupuolisuhteen miehen kanssa ja päättyykö vaihe naisen kuukautisten päättyessä (Nalimov 1908: 6, 15). Kyseessä on varmasti sama koko pohjoisen vyöhykkeen muinaiseen maailmankuvaan kuulunut käsitys. Paitsi kuukautisten aikaan myös synnytyksen jälkeen nainen on *pež*-ominaisuuden vallassa. Hän on kaikkiaan kuusi viikkoa synnytyksen jälkeen ”saastainen”. Aiemmin kominaiset viettivät tämän synnytyksen jälkeisen ajan saunassa (mts. 15, 16). Nainen ei saa astua miehen, lasten ja tiettyjen eläinten yli; *pež* voi nimittäin tarttua näihin. Mies menettää voimansa eikä hän kelpaa enää metsästäjäksi (mts. 3). Naisen *pež* aiheuttaa sairauksia lapsille ja nuorille (mts. 5, 14). Elottomaankin naisen *pež* vaikuttaa. Jos hän esim. astuu aisan yli, katkeaa matkalla aisanvannas. Kalastajat ovat itse pesseet naisten kehräämän kalaverkkoihin tarvittavan langan saadakseen siitä naisen *pež*-jäljen pois. Myöskään lyhteiden kuivatuspaikalle tai humalatarhaan nainen ei ole saanut astua (mts. 5). Tässä ollaan siis jo metsästyskulttuurin ulkopuolisessakin maisemassa. Nalimovilla on mielenkiintoinen tieto: *pež* voi turmella vedenkin, monet seisovat vedet ovat *pež*in saastuttamia (Nalimov 1908: 26). Sana on ollut käytössä kantapermissä. Udmurtissa on nimittäin sama sana. Udmurtin *pož* merkitsee sameaa, likaista, mutaista vettä (Munkácsi 1896: 577, Wichmann–Uotila–Korhonen 207b); vanhassa uskonnollisessa käännöskielessä siitä muodostettua verbiä on voitu käyttää myös ihmisistä puhuttaessa: *kalyk požaśkoz* ’kansa tulee levottomaksi‘ (Munkácsi 1896: 578).

Sana on vielä kantapermiläistä aikaakin vanhempi, sillä on nimittäin etymologinen vastine mordvassa, mordvan synnin nimityksessä: M *pičä*, *pižä*; E *pežeť*, M *pežäť* (Toivonen 1928: 78. UEW rekonstruoi sanalle suomalais-permiläisen lähtömuodon **pečV* ’unrein; hässlich, garstig’ UEW II: 727–728). Merkityksenmuutos ’naisen ”saastaisuus”’ > ’synti’ on luonteva: edellä mainittiin, että mansissakin on kuukautisia merkitsevästä sanasta muodostettu

synnin nimitys. Mordvakin siis kantaa vanhan metsästyskulttuurin ajalta periytyvää muistoa siitä, kuinka vaarallinen nainen oli metsästäjälle. Vaikka mordvalaiset ovat jo 10. vuosisadalta lähtien harjoittaneet kiinteää maanviljelystä, oli vielä 1600-luvulla metsästyksellä ja kalastuksella tärkeä osuus. Esimerkiksi tataareilta venäläisille 1500-luvun puolivälin jälkeen, Kasaanin kaanikunnan kukistumisen jälkeen, siirtynyt verotusoikeus tunsi mordvalaiset paitsi hunajan ja rukiin myös turkisten, lumikonnahkojen, tuottajina (Spuler 1982: 6). Ensimmäinen maininta kastetusta mordvalaisesta on jo vuodelta 1508, mutta vasta kaanikunnan kukistumisen jälkeen saattoi mordvalaisten käännytys varsinaisesti alkaa (Spuler 1982: 6–7). Mordvalaisten vanha metsästyskulttuuri sekä siihen liittynyt maailmankuva väistyivät uuden uskonnon ja myös uuden elinkeinomuodon tieltä, mutta vanha jätti jälkensä uuteen. Vanha naisen ”saastaisuutta” kuvannut termi tuli uuden uskonnon tärkeän käsitteen nimeksi.

Mokšassa syntiä merkitsevä *pičä* tai *pižä*, gen. *pičäń* on kaikissa Paasosen sanakirjan murre-esimerkeissä vahvistettu venäjästä lainatulla synnin nimityksellä: *kŕeχńä-pičäťńä* (Paasonen, Wb. 1649a) ja sanaa on käytetty monikkomuotoisena. Mordva käyttelee muutenkin tällaisia kaksoissanatyyppisiä yhdyssanojaan monikkomuotoisina, esim. E *jamt-kašat* ’ruoka’ (”liemet-puurot”). Alkuperältään monikkomuotoja ovat varmaan myös syntiä merkitsevät E *pežeť*, M *pežäť* -sanat. Näitä sanoja ei kuitenkaan käsitellä monikkomuotoina, vaan ikään kuin kyseessä olisi *ť*-aineksinen johdos, esim. ’hänen syntinsä’ on (E) *pežeťenze*. Mordvan omaperäinen sana on ilmeisesti varhain vakiintunut synnin nimeksi. Sitä käytetään johdonmukaisesti raamatunkäännöksissä. ’Syntinen‘ voi olla venäjänmukaisesti *gŕešńik* (esim. ersänkielisessä vuoden 1821 evankeliumikäännöksessä Matt. 9:11), mutta synti on vain E *pežeť*, M *pežäť* (E 1821 Matt. 9: 2, 6, Luuk. 7: 48, 49, 11: 4, E 1998 Matt. 6: 12, 9: 2, 6, M 1997 Luuk. 7: 48, 49, 11:4).

Mordvan monikkomuotoinen ’synti’-sana on eriytynyt mokšan tuntemasta yksikön muodosta sikäli, että siinä on 1. tavussa aina *e* ja affrikaatan sijalla aina sibilantti: E *pežeť*, M *pežäť*. Tälle äänteellisesti epäodotuksenmukaiselle muodolle on mahdollinen selitys. Mokšan *pičä* ’synti’-sanalla on nimittäin homonyymi. Sen tuntee myös ersä, ja tätä homonyymiakin käytetään ersässä usein, mokšassa aina monikkomuotoisena. Tosin sitäkään ei enää monikkomuodoksi tajuta, vaan sitä voidaan käsitellä johdoksen tapaan. Tämän homonyymisen sanan monikkomuoto on äänteellisesti odotuksenmukainen. Sana on E *piče, pičeť*, M *pičäť* ’munuaiset’. On mahdollista, että syntiä ja munuaisia merkitsevät homonyymit palautuvat samaan alkumuotoon. Munuaiset on nimittäin useissa kielissä yhdistetty urogenitaaliseen alueeseen,

munuaisia ja sukupuolielimiä on voitu nimittää samalla sanalla (Kruse 1999). Olisiko muinaiseen kulttuuriin kuulunut naisen sukupuolielämään sidoksissa ollut käsite, naisen vaarallinen voima, saanut muinaisten mordvalaisten käsityksissä konkreettisen paikan naisen ruumiissa, munuaiset? Tämä selittäisi myös sanan monikkomuodon – mordvahan käyttää jo monikkoa parillisista ruumiinosista.

Suomalais-ugrilaisissa kielissä on muutama muukin mahdollisesti omaperäinen synnin nimitys.

Pohjoishantissa sanalla *jem* on myös merkitys ’synti’ (DEWOS 371). Sanan päämerkitys on ’Tabu, das nicht Gestattete, etwas, das man wegen sozialer oder religiöser Gebote meiden muss oder wovor man sich hüten muss’ (’tabu, ei-sallittu, se, mitä sosiaalisten tai uskonnollisten kieltojen vuoksi täytyy välttää tai jota täytyy varoa’) (DEWOS 371). Pohjoishantissa tästä samasta substantiivista johdettu adjektiivi *jemäη* (’*jem*-prinsiippiä sisältävä’) merkitsee ’pyhä’; *jemäη nepek* on ’pyhä kirja’ eli ’raamattu’, *jemäη χot* on ’pyhä kota’ eli ’kirkko’ (DEWOS 371). Tämäkin on esimerkki siitä, kuinka tabukäsite voi tuottaa juuri vastakkaisia merkityssisältöjä.

Alkuperältään tuntematon on viron ja liivin käyttämä synnin nimitys, viron *patt*, gen. *patu* (Kettunen 1938: 277). Sanalla on vastine suomessa, murteissa ja vanhassa kirjakielessä sana *patto* merkitsi ’rikos, rikkomus; väärän valan tekijä’. Sanalla on vastine myös karjalassa ja aunuksessa. Aunuksessa siitä johdetulla verbillä on kiinnostava merkitys ’kadottaa tehonsa, menestyksensä, onnensa, siunauksensa; epäonnistua, joutua epäkuntoon, sairastua’ (SKES III: 505b) – ikään kuin taustalla olisi uskomusmaailmaan liittyvä käsite.

Unkarin kielen *bűn* ja *vétek* -sanojen alkuperä on epäselvä (TESz 402b, 1131–1132, Benkő 1993: 153; 1995: 1629).

Kaikissa muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä synnin nimitys on lainasana. Se on lainattu siitä kielestä, minkä puhujien välityksellä uusi uskonto tai uusia kulttuurivaikutteita on saatu.

Suomen kieli on saanut *synti*-sanan ruotsista. Agricola käytti *syndi*-sanan ohella myös *y*-vartaloista muotoa, mon.nom *synnyt*. Suomesta sana on edelleen lainautunut eteläkarjalaan ja vatjaan (SKES IV: 1146b). Samaa skandinaavista alkuperää olevan ’synti’-sanan ovat saaneet myös saamelaiskielet eteläsaamesta inarinsaameen asti (esim. norjansaamen muoto on *sud'do*), saamessa sanaa on käytetty jo vanhimmissa uskonnollisissa kielenmuistomerkeissä (esim. v. 1638, 1667: Bergsland 1984: B5, 9, 20). Saamen sana on etymologien käsityksen mukaan vanhempi laina kuin suomen sana; saameen sana olisi saatu jo kantaskandinaavista (SKES IV:

1146b) eli se olisi lainautunut jo kantasaamelaisessa vaiheessa. Tämä ei voi pitää paikkaansa. Skandinaviaan sana on tullut lähetystyön mukana (KHL 616, Hellquist 1957: 1137), ja kristinuskohan on levinnyt etelästä pohjoiseen vasta kantaskandinaavisen ajan jälkeen. Tämä germaaninen sana, esim. nykysaksan *Sünde*, on etelämpänä germaanisella alueella otettu ensin lakikieleen (esim. Lex salica, joka on 6. vuosisadan alusta) ja sittemmin myös uskonnolliseen, käännytystyön kielenkäyttöön (Kluge 1963: 765a). Skandinaavisen 'synti'-sanan levikki saamelaiskielissä eteläsaamesta inarinsaameen ei pakota olettamaan, että kyseessä olisi kantasaamen aikana saatu laina. Saamen *sud'do*-sanan iäkkyyden puolesta kyllä puhuu sen alkuperäisen sanansisäisen konsonantiston käsittely: *nt* > *d'd*, joka on vanha äänteenmuutos. Itäisimmälle saamelaisalueelle tämä äänteenmuutos ei ole kuitenkaan ulottunut (Korhonen 1981: 185–, 38), joten se on kantasaamen jälkeinen. Saamen sana poikkeaa suomen *synti*-sanasta 2. tavun labiaalivokaalin takia, joka Wiklundin mukaan sisältyi kantaskandinaaviseen muotoon (esim. Hellqvist 1957: 1137). Mutta käyttihän Agricolakin *synti*-sanan ohella myös labiaalivokaalin 2. tavussa sisältävää *synty*-sanaa! Ja suomen sana on selitetty vasta ruotsalaiseksi lainaksi (SKES IV: 1146b). Norjansaamelaiset ovat eteläisillä alueilla voineet saada kosketuksen kristinuskoon jo 1000–1100-luvuilla. N. 1250 rakennettiin kirkko Tromssaan ja Ruijan itäosassakin, Vuoreijassa, vihittiin kirkko jo v. 1307. Kristinusko tavoitti ensimmäisinä rannikon merisaamelaiset. Seuraavassa vaiheessa lähetystyö suunnattiin sisämaan tunturisaamelaisille; myös nykyään Suomeen kuuluvien Utsjoen ja Inarin saamelaisten käännytys aloitettiin Norjasta käsin (Kolsrud 1947: 1–4, Nesheim 1967: 159–160). Ruotsin saamelaisten keskuuteen on kristinuskoa alettu levittää 1400-luvulta alkaen. Mutta jo v. 1345 Upsalan arkkipiispa vihki Tornion kirkon, ja hänen tiedetään samassa tilaisuudessa kastaneen saamelaisia (Itkonen 1948: 62).

Koltan- ja kuolansaame ovat saaneet itäisen, venäläisen synti-sanan: koltta *riek´k´e* tai *reäk´k´e*, kuolansaame *riehke* (Itkonen KKS 437), vrt. ven. *greh*. Itkosen mukaan saameen sana on kiertänyt karjalan kautta, sen lähin originaali on karjalan venäjästä saama *reähkä* (KKS 437b). Koltan- ja kuolansaamelaisia on alettu käännyttää ortodoksiseen uskoon 1500-luvulla (Itkonen 1948: 83). Itkonen huomauttaa, että "useat koltanlapin sanat osoittavat, että karjalaiset ovat ensiksi välittäneet kuolanlappalaisille tiedon kristinuskosta" (Itkonen 1948: 83).

Karjala käyttää tätä venäläistä lainasanaa (suomen *synti*-sana on lainautunut eteläkarjalan murteisiin). Karjalan *reähkä*-sanan varaan on muodostunut laaja sanapesye (KKS 74–76). *Riähkie*-asussa sanaa käytti

vuoden 1820 evankeliumikäännös (Matt. 9:6 *on annettu valda inehmizen Pojalla mualla jättiä riähkie*). Vepsässä sana on *grähk, gräh* (Zaiceva–Mullonen 89); uudessa evankeliumikäännöksessä sana on asussa *grähk* (Matt. 9:6 *Mehen Poigal om vald man päl pästta grähkäd*). Sana ulottuu *räähkä*-asuisena suomen itämurteisiinkin.

Komipermjakki käyttää myös venäjästä lainaamaansa synnin nimeä. Vuoden 1823 Matteuksen evankeliumin käännöksessä se oli asussa *greh* (Matt. 9: 2, 6), uudessa käännöksessä *grek* (Mark. 2: 7). Komien käännyttäjän Tapani Pyhän käännytystyö suuntautui myös permjakkialueille, mutta komipermjakkiin sittemmin erittäin vahvana kohdistunut venäjän vaikutus selittää lainasanan käytön. Kokonaan komipermjakki ei kuitenkaan ole vanhaa termiä unohtanut. Sen johdokset ovat edelleen käytössä; on kuitenkin tapahtunut mielenkiintoinen merkityksen siirto. Verbi *myžjyny* merkitsee ’rangaista jkta vainajien huonosta kohtelusta tai kristillisessä mielessä rangaista synneistä’, substantiivi ’rangaistus vainajien huonosta kohtelusta tai tehdyistä synneistä’ on *myža* (KPRSl. 260a). Viime mainittu sana on erikoinen sikäli, että *a* on tyypillinen adjektiivinjohdin ja komissa kuten jo vanhassa kirjakomissa *myža*-sanan merkitys on odotuksenmukaisesti ’syntinen’.

Omaperäisten ’synti’-sanojensa lisäksi kumpikin obinugrilainen kieli on saanut myös venäläisen lainasanan. Hantissa sana tunnetaan kaikilla alueilla (esim. Vj. *krek,* Trj. J *kärek,* Ni., Sy. *k%rek,* Kaz. *k%rɛk*. Kazymin murteessa sanalla on *k¥räk*-asuisena merkitys ’Bestechung’, ’lahjominen’; Vahilla *kriɣ* on ’synti’, mutta *krik* on ’Dreck, Mist’, siis ’saasta’ – DEWOS 676. Viime vuosisadan evankeliuminkäännöksessään Wologodsky käytti myös sanaa *krek* – Matt. 9: 2, 6. Tämän käännöksen kopioi Ahlqvist Siperian-matkallaan ja julkaisi omassa kirjassaan Helsingissä v. 1880). Mansi on lainannut myös saman venäläisen sanan: N *k#räk, kirxk*, LM *kirχ, kirxχ,* K *kxrxχ, kerxk* (Munkácsi–Kálmán 210b).

Mari ja udmurtti käyttävät kumpikin turkkilaisperäisiä ’synti’-sanoja.

Mari on lainannut sanan sekä tšuvassista että tataarista. Edellinen on *sulçk*, tataarista saatu sana on *jazçk* (Räsänen 1920: 202, 1923: 29). Üpömarij selittää sanakirjassaan (194a), että edellistä käyttävät niittymarit, jälkimmäistä olisivat käyttäneet erityisesti itäiset, tasavallan alueen ulkopuolella asuvat marit. ’syntinen’ on saman sanakirjan mukaan *sulçkan* ja ’tehdä syntiä’ *sulçklanem* (194a). *sulçk*-sana on myös vuorimarin sana (Ramstedt 1902: 123 ja Savatkova 1981: 150a) ja sitä käytti myös viime vuosisadan vuorimarilainen evankeliumikäännös (vuodelta 1821): *Edeman ergalan mylanda viľna vlast ula sulukvläm prosťat*’ (Matt. 9:6). Kasaanissa

1906 julkaistu evankeliumien niittymarilainen käännös käytti *jazçk*-sanaa (Luuk. 11: 4, Matt. 9: 2, 6) ja sitä käyttää myös uusin Helsingissä 1995 valmistunut käännös (Luuk. 11: 4).

Udmurtissa synnin nimitys on bolgaarilaisperäinen lainasana *śölyk* (Wichmann 1903: 99). Sitä yksinomaan käyttävät udmurttiin tehdyt evankeliumikäännökset (esim. vuoden 1912 käännös: *Aďami Pilen muzjem vylyn śölykjosyz bydtyny kužmyz vańze*, vuoden 1997 käännös: *Aďami Pileś muzjem vylyn śölykjosty kuštyny kužym vańze* Matt. 9: 6).

Sekä marit että udmurtit ovat olleet jo bolgaarivallan alaisina ja mongolilais-tataarilaisten valloittajien tultua keski-Volgalla bolgaarien vallan perijöiksi jatkui molempien suomalais-ugrilaisten kielten ja turkkilaiskielten naapuruus. Volganbolgaarit omaksuivat islamin jo 10. vuosisadalla. Jossakin määrin islami sai jalansijaa marien ja udmurttien joukossa. Valtaosa mareista ja udmurteista pysyi kuitenkin luonnonuskonnon kannattajina. Niiden turkkilaisperäiset 'synti'-sanat kuvastavat kuitenkin, lukemattomien muiden piirteiden ohella, sitä, miten kiinteästi marit ja udmurtit liittyivät turkkilaiseen kulttuuripiiriin. Venäjän kirkko sai vaivoin heistä – läntisiä mareja lukuun ottamatta – käännynnäisiä, sitten kun Venäjä 1500-luvun puolivälin jälkeen, saatuaan Kasaanin kaanikunnan kukistetuksi, tuli keski-Volgan alueenkin herraksi. On tyypillistä, että tänä päivänäkin vanha luonnonuskonto on saanut Venäjän suomalais-ugrilaisten kansojen piirissä eniten kannatusta juuri marien ja udmurttien joukossa.

Synti-käsitteen ilmaisemiseksi saattoivat uuden uskonnon tuojat parissa tapauksessa soveltaa analogista suomalais-ugrilaisten kansojen omaan vanhaan maailmaankuvaan kuulunutta käsitettä; useimpien suomalais-ugrilaisten kielten puhujat kuitenkin saivat uutta uskontoa tunnustavilta naapureiltaan uuden sanankin. Anteeksiantamisen käsitteelle ei löytynyt omasta maailmankuvasta analogiaakaan, mutta anteeksiannon ilmaisemisen selvittely onkin jo toinen juttu.

Lähdeluettelo

Ahlqvist, August 1880: Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte, Wörtersammlung und Grammatik. I. Helsingfors.

Bartens, Raija 1986: Mansien ja hantien runoudesta. Siivekkäille Jumalille, jalallisille Jumalille. Mansien ja hantien runoutta. S. 7–24. SKST 435.

— 1996: Tapani Pyhän kristillinen terminologia. Hristianizacija Komi kraja i ee roľ v razvitii gosudarstvennosti i kuľtury. Tom II. Filologija. Etnologija. S. 332–343. Syktyvkar.

Benkő, Loránd 1993, 1995: Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Hrsg. Loránd Benkő. Bd. I–II. Budapest.
Bergsland, Knut 1984: Eldre Samiske Tekster. Universitetet i Tromso. Institutt for språk og litteratur.
Bur Juör Mark śörti. Gospel of Mark in Komi-Permyak language. Stokgoľm–Helsinki 1996.
DEWOS = Steinitz, Wolfgang: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin 1966–93.
Evangelii Matvejan mödhe. Vepsan kelel. Stokgoľm–Helsinki 1998.
Fjellström, Phebe 1985: Samernas samhälle i tradition och nutid. Stockholm.
Fuchs, D. R. 1920–23: Etymologische Beiträge. FUF 16: 82–84. Helsingfors.
Gospoda našego Jisusa Xrista Svjatoe Evangelie ot Matfeja, Marka, Luki i Joanna. Na marijskom jazyke. Kazań 1906.
Gospoda našego Jisusa Xrista Svjatoe Evangelie ot Matfeja, Marka, Luki i Joanna. Na udmurtskom jazyke. Kazan´ 1912.
Gospodań mińek Jisusań Xristań Svjatoj Evangeľja Matfej, Marko, Luka i Joann peľďest. Śormadoź erźań keľse. Peterburgse 1821 ijeń.
Hellquist, Elof 1957: Svensk etymologisk ordbok. 3. Uppl. Band II. Lund.
Herran Mijän Šyndy-ryöhtynän Svjatoj Evangeli Matvejsta. Kaŕjalan kielellä. Pijteri 1820.
Holmberg, Uno 1914: Permalaisten uskonto. Suomensuvun uskonnot IV. Helsinki.
— 1915: Lappalaisten uskonto. Helsinki. / 1987: Lapparnas religion. Uppsala.
Iso tietosanakirja 13. Helsinki 1937.
Itkonen, T. I. 1948: Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Toinen osa. Porvoo–Helsinki.
— KKS = Koltan- ja kuolanlapin sanakirja I–II. LSFU 15. Helsinki 1958.
Karjalainen, K. F. 1918: Jugralaisten uskonto. Suomensuvun uskonnot III. Helsinki.
Kettunen, Lauri 1938: Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. LSFU 5. Helsinki.
KHL = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. 2. opl. Bd. 17. 1982.
KKS V = Karjalan kielen sanakirja. V. Päätoim. Raija Koponen. LSFU 16,5. Helsinki 1997.
Kluge, Friedrich 1963: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 19. Auflage bearbeitet von Walther Mitzka. Berlin.

Kolsrud, Oluf 1947: Finnemisjonen fyre Thomas von Westen. Studia septentrionalia 3. Lapponica. S. 1–17. Oslo.

Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370. Helsinki.

KPRSl. = Komi-permjacko-russköj slovaŕ. Moskva 1985.

Kruse, Jörg 1999: Die 'Niere' in den finnougrischen und indogermanischen Sprachen.Vortrag anlässlich des 10. Budenztags (28.6.1999) am Finnisch-ugrischen Seminar in Göttingen.

Leem, Knud 1767: Beskrivelse over Finmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse. Kiobenhavn.

Luka śerti Bur Juör. Gospel of Luke in Komi-Zyrian language. Stockholm–Helsinki 1996.

Lukań koŕas Evangeľija. The Gospel of Luke in the Moksha-Mordvinian language. Stockholm – Helsinki 1997.

Lukan poro uverže. Gospel of Luke in the Mari language. Stokgoľm–Helsinki 1995.

Matvejeń koŕas Evangeľija. The Gospel of Matthew in Erzya-Mordvin. Stockholm–Helsinki 1998.

Mijan Gospoďlön Jisus Xristoslön Svjatöj Evangelie Matfejśań. (Komipermjakin kielellä.) Sanktpeterburg 1823.

Mijan Gospoďlön Jisus Xristoslön Svjatöj Evangelie Matfejśań, Markśań, Lukaśań i Joannśań. Komi kyv vylyn. Syktyvkar 1992.

Mä ospodnan Jisus Xristosan Svjatoj Evangeľja Matfej-gyc, Marko-gyc, Luka-gyc, Joann-gycat. Marla ojŕmätet wazaktema. Piter Alašta 1821 i godam.

Munkácsi, Bernát 1896: A votják nyelv szótára. Lexicon Lingvae Votiacorum. Budapest.

Munkácsi–Kálmán = Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt von Bernát Munkácsi. Geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Budapest 1986.

Nalimov, Vasilij 1908: Zur Frage nach der geschlechtlichen Beziehungen der Geschlechter bei den Syrjänen. JSFOu. 25, 4: 1–31. Helsinki.

Nesheim, Asbjörn 1967: Eastern and Western Elements in Lapp Culture. Lapps and Norsemen in Olden Times. S. 104–168. Universitetsforlaget.

Paasonen–Siro = H. Paasonens Ost-Tscheremissisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von Paavo Siro. LSFU 11. Helsinki 1948.

Pavlovskij, J. 1911: Russko-nemeckij slovaŕ. Treťe, soveršenno pererabotannoe, ispravlennoe i dopolnennoe izdanie. Riga–Leipzig.

Ramstedt, G. J. 1902: Bergtscheremissische Sprachstudien. SUST 17. Helsingfors.

Rédei, ks.UEW
Rombangyejeva, E. I. 1975: Az asszonyi élet. A vízimadarak népe. S. 299–310. Budapest.
Räsänen, Martti 1920: Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen. SUST 48. Helsinki.
— 1923: Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. SUST 50. Helsinki.
Savatkova, A. A. 1981: Slovaŕ gornogo narečija marijskogo jazyka. Joškar-Ola 1981.
Schefferus, Johannes 1674: Lapponia. / 1963: Latinan kielestä suomentanut Tuomo Itkonen. Hämeenlinna.
Setälä, E. N. 1912: Aus dem Gebiet der Lehnbeziehungen. FUF 12: 161–289. Helsingfors.
SKES III, IV = Erkki Itkonen–Aulis J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja III, IV. LSFU 12: 3, 4. Helsinki 1962, 1969.
Spuler, Bertold 1982: Die Mordwinen – Vom Lebenslauf eines wolga-finnischen Volkes. FUM 6: 1–31. Hamburg.
TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest 1967–1976.
Toivonen, Y. H. 1928: Zur Geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten. FUF 19: 1–270. Helsingfors.
— 1956: Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. FUF 32: 1–169. Helsinki.
UEW = Rédei, Károly: Uralisches etymologisches Wörterbuch I-II. Budapest 1986–1988.
Üpömarij (V. M. Vasiľev) 1926: Marij muter. Mosko.
Vasiľev–Savatkova–Učaev = Vasiľev, V. M.–Savatkova, A. A.–Učaev, Z. V. 1991 = Marla–rušla muter. Marijsko–russkij slovar'. Joškar-Ola.
Vyľ Siźon. New Testament in the Udmurt language. Stockholm–Helsinki 1997.
Wichmann, Yrjö 1903: Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. SUST 21. Helsingfors.
Wichmann–Uotila–Korhonen = Wotjakischer Wortschatz. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Herausgegeben von Mikko Korhonen. LSFU 21. Helsinki 1987.
Zajceva, M. I.–Mullonen, M. I.: Slovaŕ vepsskogo jazyka. Leningrad 1972.

'Sünde' in den finnisch-ugrischen Sprachen

Um in den finnisch-ugrischen Sprachen den Begriff 'Sünde' auszudrücken, konnten die Boten der neuen Religion in einigen Fällen einen analogen Begriff anwenden, der zu dem alten Weltbild der Finnougrier gehört hatte.

Als der Apostel der Permier, später der erste Bischof von Perm, Stefan der Heilige, vor über 600 Jahren die altpermische Liturgie schuf, verwendete er für diesen Begriff der neuen Religion das Wort *myž*, ein Wort, das seine alte Bedeutung 'unerfülltes Opfergelübde' im Udmurtischen noch lange beibehalten hat. Dies ist in der alten Religion eine Sünde gewesen, die mit dem Begriff der neuen Religion vergleichbar war.

In dem Weltbild der nördlichen Jägervölker hatte die Frau eine gefährliche Kraft, die zwar Leben schuf, aber auch verderbenbringend war und die Frau "unrein" machte. Von den permischen Sprachen hat das Komi eine alte Benennung für diese Kraft: *pež*. Mit diesem Wort verbindet das UEW die Benennung der Sünde im Mordwinischen: M *pičä*, *pižä*, E *pežeť*, M *pežäť*. Es gibt im Mordwinischen auch ein anderes ähnlich lautendes Wort: E *piče*, *pičeť*, M *pičäť* 'Niere'. Man kann fragen, ob die beiden mordwinischen Wörter, das für 'Sünde' und das für 'Niere', etymologisch zusammengehören; in vielen Sprachen hat man nämlich die Niere mit einem Wort bezeichnet, das auch einen Begriff des urogenitalischen Bereichs bezeichnet.

Die meisten finnisch-ugrischen Sprachen benennen den Begriff 'Sünde' jedoch mit einem Lehnwort.

RAIJA BARTENS

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Giuseppe Acerbin käsitys suomen kielestä

DANILO GHENO

Yhä tänäkin päivänä on olemassa italiaksi vain yksi ainoa suomen kielen kielioppi: edesmenneen ystävän Eeva Uotilan käsikirja (Uotila–Arcelli 1975). Silti italialaiset ovat olleet kiinnostuneita tästä kielestä jo useiden vuosisatojen ajan, alkaen Cosimo III de' Medicistä (1639–1723). Yksi meistä oli Giuseppe Acerbi, ja tähän seikkaan kiinnitti juuri Eeva Uotila tutkijoiden huomion. Niinpä edellämainitun kirjansa takakannessa hän halusi esitellä muutamia tämän mantovalaisen matkaajan ja oppineen ajatuksia.

Nämä ajatukset sisältyvät Acerbin poleemiseen artikkeliin, jossa tämä väittää olevansa teoksen *Viaggio al Capo Nord* [Matka Nordkappiin] tekijä (ks. Acerbi 1810). Muutkin ovat kirjoittaneet tästä artikkelista (vrt. Wis Murena 1983; De Anna 1994:85-90), mielestäni olisi kuitenkin syytä perehtyä siihen syvällisemmin ja tarkemmin.

Kyseessä on essee, joka kymmenellä ensimmäisellä sivulla käsittelee kysymystä, jonka eräät intellektuelli-aikalaiset olivat ottaneet esille, eli kuka oli *Viaggio*-teoksen todellinen tekijä, ja sen jälkeen, ”tarjotakseen yleisölle muutaman lisätodisteen” Acerbin suorista kokemuksista, paneutuu etnologian ohella suomen kieltä koskeviin yksityiskohtiin.

On heti huomautettava, että Acerbin kielitieteelliset havainnot ovat usein virheellisiä, sillä replikoidessaan työnsä panettelijoille hän ei tullut ajatelleeksi, että nämä saattoivat olla oikeassa. Lisäksi Acerbi ei osoita omaavansa erityisen hienoa ”foneettista korvaa”, minkä vuoksi erehdyksiä sattuu runsaasti.

Varsinaista pohdiskelua hän harjoittaa sanan *Suomi* etymologiasta (ss. 82–85). Hyödyntäen ”Herra Maltebrunin” (syntyjään tanskalainen maantieteilijä Konrad Maltebrun tai Malte Bruun) kirjoittamaa katkelmaa Acerbi alkaa rehennellä suomen kielen tiedoillaan.

Tässä katkelma: ”Les Finlandois se donnent eux-mêmes le nom de *Suome*, c'est-à-dire les hommes, et à leur pays celui de *Suomen-maa;* c'est-à-dire *Pays des hommes*” [Suomalaiset kutsuvat itseään sanalla *Suome*, eli ihmiset, ja maataan he sanovat *Suomen-maa*ksi, eli *Ihmisten maa*] (s. 82).

Acerbi vastustaa hieman ironisesti Maltebrunin väittämiä: ”En tiedä mistä lähteistä Herra Maltebrun on ammentanut Suomalaisten sanojen *Suome* ja *Suomenmaa* huvittavan etymologiansa, koska hän on mielellään salannut niiden Ruotsalaisten kirjailijoiden nimet, joilta hän vakuuttaa nämä harvinaiset tiedot saaneensa” (s. 83). Ja hän tähdentää: ”Ihmistä sanotaan Suomeksi *Uro*, ja *Maa* tarkoittaa maata, maanpintaa, pohjaa. Joten jos haluaa nimetä ihmisten maa:n, olisi sanottava *Uron-maa*, eikä *Suomen-maa* kuten herra Maltebrun väittää” (s. 84). On hyödytöntä vastustaa italialaisen tulkintaa, sillä hänen sanojensa heikkous on ilmiselvää muillekin kuin kielitieteilijöille, ottaen huomioon, että käsite ’ihminen’ syntyaikoinaan saatettiin ilmaista termillä, joka sittemmin on jäänyt pois käytöstä. Toisaalta on vaikea ymmärtää, miksi Acerbi valitsi yleisimmäksi juuri sanan *uro*, jota käytetään hyvin rajatuissa ja melko runollisissa yhteyksissä ilmaisemaan ’ihmistä’ (ks. NSS 1985 9/6: 215; vrt. SKES 1975/5: 1550 [s.v. *uros*]); on kyllä totta, että hän lisää yllämainittuun: ”En usko, että Suomen kielessä on muuta sanaa ilmaisemaan ihmistä, paitsi *Wanka* [*vanha*] vanha henkilö ja *Mies* aviomies” (ibid.), hän ei kuitenkaan pidä esim. tätä viimeistä *uro*-sanaa parempana, ehkä siksi, ettei hän ollut tietoinen sen alkuperäisestä merkityksestä.

Kaikesta huolimatta Maltebrunin esittämä etymologia ei ole täysin tuulesta temmattu. Vaikuttaa mahdottomalta, mutta sanajuurelle *suome-* ei ole vieläkään olemassa tyhjentävää selitystä (ks. SKES 1969/4: 1114–5; Hajdú 1992: 89–90). Yhtä hyvin voimme siis hyväksyä sen rinnastamisen sanaan ’ihminen’, varsinkin kun myös uusimmat etymologiset tutkimukset ovat tämänsuuntaisia (vrt. Grünthal 1999: *passim*), ja koska useat uralilaisten kansojen nimet juontuvat samankaltaisesta juuresta: ’ihmistä’ tarkoittivat tai tarkoittavat (enemmän tai vähemmän todennäköisesti) *mord-* sanassa *mordva*, *-murt* sanassa *udmurt* (votjakki), *magy-* sanassa *magyar* (unkari), *-qup* sanassa *söl'qup* (selkup), *komi* (syrjääni) jne.

Jatkaen kirjoitustaan Acerbi korostaa, että ’Finlandia’ on maan omalla kielellä “*Suomi* (eikä *Suome*, kuten Herra Maltebrun virheellisesti kirjoittaa) […]; mutta yhdyssanoissa se saa obliikvisijan muodon *Suomen*”, jota hän ei pidä genetiivinä, vaan ”[it.] *Finese:*ä vastaavana adjektiivina” (s. 84). Näkökanta on hyväksyttävä, sillä mainitun sijan funktioiden joukossa on genitivus originis tai genitivus definitivus, jotka tavallisesti voidaan kääntää italiaksi adjektiivilla (vrt. Fromm-Sadeniemi 1956:135-6). Acerbi ei jätä yksin tätä väittämäänsä, vaan lisää siihen esimerkkejä toisensa jälkeen. Sanaan *”Suomen-maa* [, joka] vastaa tarkalleen ruotsinkielistä sanaa *Fin-land”* (s. 85) hän rinnastaa: *”Suomen-Saari* Finese-Isola (ruotsiksi Finlands-O. [*ö*]) […,] *Suomen-Niami* [*niemi*], Finese-Istmo, (ruotsiksi Finlands-nas [*näs*],) kuten myös

Suomen-Kieli Finese-lingua […,] *Suomen Cansa* Finese-nazione jne. jne.” (ibid.). Lisäksi kohottaakseen syntagman *Suomen Cansa* todistusarvoa Acerbi sijoittaa sen sopivaan kontekstiin. Hän siteeraa “neljä ensimmäistä, ennenjulkaisematonta Suomalaisen Laulun säettä, jonka tekijä on tuon maan kansalainen, kömpelö runoilija, ja joka on tehty erään kirkkoherran kuoleman muistoksi” (s.85). Tämä on varmasti yksi niitä harvoja kertoja, ellei suorastaan ainoa, jolloin 1800-luvun alun italialaisessa tekstissä esiintyy suomenkielinen runo. Valitettavasti joko faktorin erehdyksen tai Acerbin rajallisen kielentuntemuksen vuoksi lainaus ei ole moitteeton ja myös sitä seuraava käännös ontuu.

Esitän tässä kirjaimellisesti jäljennetyt säkeet ja vastaavan italialaisen käännöksen:

Alo sure *suomen-cansa*
Alo muntesta murene
Alo muista muinoisa
Ala vaivoja valita […]

Non ti lagnar Finese-nazione
Non ti struggere di dolore
Non ti ricordar de’ tuoi mali
Non ti affliggere della tua perdita. (ibid.)

Koska muodot *alo* ja *muinoisa* voidaan helposti johtaa sanoihin *älä* ja *muinoisia*, ongelmaksi jää sanan *muntesta* tulkinta. Voi olettaa, että kyseessä on käsinkirjoitetun muodon *murhesta* [*murheesta*] väärä lukutapa, sillä tämä sana sopisi sekä semanttisesti että tyylillisesti täysin ilmaisuun *murene*. Mitä tulee italialaiseen versioon, kolmas ja neljäs säe ovat hieman väärinymmärretyt, melkein toisiinsa sekoittuneet.

Kaiken kaikkian alkuperäinen suomenkielinen teksti lienee ollut seuraava:

Älä sure, Suomen kansa,
Älä murheesta murene,
Älä muista muinoisia,
Älä vaivoja valita.

Eli italiaksi:

Non piangere, gente finnica,
Non struggerti di dolore,
Non riandare al passato,
Non lamentarti dei guai.

Tässä kohtaa Acerbi keskeyttää esitelmänsä korostaakseen ”[suomen] kielen suloisuutta” ja alleviivatakseen ”säkeen rakennetta”. Häntä aiemmin (ainakaan Italiassa) ei kukaan vielä ollut luonnehtinut yhtä tarkasti perinteistä suomalaista runomittaa: ”Kaikki ovat loppusoinnusta vapaita kahdeksantavuisia säkeitä, joita sitoo toisiinsa ainoastaan (ei kuitenkaan aina, kuten voisin osoittaa muissa esimerkeissä) *allitteraatio*, eli samojen kirjainten mekaaninen toisto joka säkeessä” (ibid.). Kuten voi huomata, Acerbi ei ole erityisen viehättynyt tästä tyylikeinosta, päinvastoin leimaa sen jatkossa ”todella epäviehättäväksi retoriseksi kuvioksi” (s. 86).

Mutta palatkaamme puhtaan kielitieteen pariin.

Acerbi vastustaa muutamia Maltebrunin ”jonka, Tanskalainen kun on Isänmaaltaan, pitäisi olla minua perehtyneempi pohjoisiin kieliin” [*sic* – s. 91]) väittämiä suomen kielen fonetiikasta.

Ensiksikään hänestä ”ei tunnu kovin oikealta vakuuttaa, että *Suomen kielessä kaikki sanat päättyvät vokaaliin*” (s. 91). Eikä hän olekaan väärässä, mutta osoittaakseen tämän hän ei esitä konsonantteihin *-l, -r, -n, -s* jne. Päättyvien sanojen perusmuotoja, vaan korostaa ennen kaikkea sitä seikkaa, että ”melkein [?] kaikki nominien genetiivimuodot päättyvät konsonanttiin” (s. 92). Sen todisteeksi Acerbi mainitsee erään sanakirjan nimen, jonka tekijänä hän pitää Erik Tuneldia Daniel Jusleniuksen asemesta, ”josta voi nähdä, että sen muodostavasta viidestätoista sanasta melkein puolet, eli seitsemän, päättyy konsonanttiin” (ibid.). Kirjan nimi, jossa ”joka sanan alla on [latinalainen] käännös”, on:

Suomalaisen Sana-Lugun Boetus [coetus = koetus]
Fennici Vocabularii Tentamen

Jumalan awulla suurella fyolla [työllä]
Dei auxilio prolixo labore

pitkalla [pitkällä] ajalla monen neuwolla
longo tempore multorum consiliis

suomen kielen cuniaxi [kunniaksi] coottu
fennicae linguae honori congestum.

Paitsi tavanomaiset painovirheet, on huomioitava, kuinka genetiivi on vallitsevana: seitsemästä konsonanttiin päättyvästä sanasta kuudella on tämä sijapääte.

Toinen Maltebrunin syyksi laskettu virhe on ”sanoa, että *Suomen kielessä tapaa harvoin kahta konsonanttia peräkkäin*” (s. 93). Tämä ei ole totta – huomauttaa Acerbi –, riittää kun palaamme yllämainittuun nimeen, ”näemme

heti kahdeksan vastakkaista esimerkkiä" (ibid.). Ja sitten hän lisää: "yksi erityispiirre, jonka myös minä olen huomannut tässä kielessä, on saman konsonantin kaksinkertaistuminen, vaikka se seuraa eri konsonanttia, kuten *Maltti*, joka tarkoittaa considerazione *Silppu*, cumulo [täsmällinen merkitys: ransk. *bouillie* ja *paille hachée*, Evelin mukaan, 1985: 719; vrt. myös NSS 1985[9]/5: 186]; *Kemppi*, egregio; *Harppu* eräs musiikki-instrumentti […]. Lisätään vielä *Palsta*, orbita [täsm. merkitys mm.: ransk. *parcelle*, Evelin mukaan, 1985: 547; vrt. NSS 1985[9]/4: 196–7]; *Pilcka*, bestemmia [pikemminkin 'pila'], ja satoja muita esimerkkejä, jotka tilaa säästääkseni jätän mainitsematta, ja jotka osoittavat, että Suomen kielessä on runsaasti sanoja, joissa on kaksi ja jopa kolme konsonanttia peräkkäin" (ibid.).

Acerbi on ilman muuta oikeassa, mutta hän on saattanut ymmärtää väärin Maltebrunin, tai sitten tämä jälkimmäinen on ymmärtänyt väärin erään lähteensä, jonka mukaan suomi yhdessä muiden suomalais-ugrilaisten kielten kanssa yleensä ei siedä konsonanttikeräytymiä s a n a n a l u s s a (vrt. esim. *ranta* < pohj.-germ. **strandra*, *koulu* < ruots. murt. *skoula*, *laiva* < germ. **flauja-*).

"Entä mitä sanoa" – kysyy Acerbi – "yhtä lailla ehdottomasta kuin kiistämättömästäkin väitteestä, että *Suomen kielessä ei ole kirjaimia* b. d. f. g., *joista kolmea viimeistä käytetään kuitenkin toisinaan muista kielistä otetuissa kotimaisissa sanoissa*?" (ibid.). Tiedämme, että Maltebrun on oikeassa siinä mielessä, että kolme soinnillista klusiilia ja soinniton dentilabiaalinen frikatiivi olivat alunperin vieraita suomen kielelle, ja niiden olemassaolo tänä päivänä johtuu joko ulkolaisesta vaikutuksesta tai määrätystä säännöstä. Mutta meidän on ymmärrettävä myös italialaista. Kun hän kuulee seuraavantyyppisiä genetiivimuotoja (häntä siteeraten): "*Yhden* ... uno / *Cahden* ... due / […] *Wijden* ... cinque / *Canden* [*kuuden*] ... sei / […] *Cahdescen* [*kahdeksan*] ... otto / *Yhderan* [*yhdeksän*] ... nove" (s. 94), hän ei voi vaistomaisesti olla vannomatta, että "*d*-kirjain ei puutu Suomen kielestä, päinvastoin, sitä esiintyy runsaasti" (ibid.). Puolestaan "*f*-kirjain" – Acerbin mukaan, mainiten jopa Schefferuksen – on hyvin vanha alkuperältään, sillä löydämme sen sanasta "*Frosti*, [suomalaisten] kansakunnan kuninkaan nimi, joka oli tekemisissä erään Agnen, Ruotsin kuninkaan kanssa" (s. 95).

Todistus *f*-foneemin vanhuudesta suomessa selvästi germaanista alkuperää olevaan sanaan yhteydessä on yllättävää, mutta vielä enemmän se on sitä *b*-foneemin kohdalla. Asia on esitelty näin: "Jos nyt jätämme vanhanaikaisuudet ja historian, kysyisin, millä sanalla Suomalaiset sanovat Padre?" (ibid.). Vastaus: "Sen verran kuin tästä kielestä tiedän, tunnen vain kaksi sanaa, joilla on tämä merkitys: yksi on *Abbo* (joka kumoaa kaksi aiemmin esitettyä

kielteistä sääntöä, mitä tulee *b*-kirjaimeen sekä kaksoiskonsonantin peräkkäiseen käyttöön), joka tarkoittaa meidän [italialaisten] lastenkielistä sanaa Babbo tai Papà […] (ibid.). *Abbo*, nykysuomen *isä* tai *isi* sijasta, on melko epätavallinen termi, josta ei ole löydy jälkiä missään modernissä sanakirjassa, ei edes etymologisessa. Mutta jos palaamme artikkelin sivulle 93, huomaamme että tekijä järjestelmällisesti ymmärtää ja korvaa *p*-foneemin sisältävät sanat *b*-foneemilla (esim. *"Ambiainen, Lembo, […] Ramba […]"* pro *ampiainen, lempo, rampa*); on siis hyvin todennäköistä, että *Abbo* onkin *appo*. Mutta *appo* ei suinkaan merkitse 'isää'. Olisiko se vääristymä tai painovirhe sanasta *appi*, joka sentään tarkoittaa 'vaimon isää' (vrt. SKES 1955/1: 22)?

Toinen sana, joka Acerbin mukaan "varsinaisesti tarkoittaa isää" on *Zaari*. Koska semanttisista syistä se ei voi olla *tsaari* (1700-luvulla kirjoitettu useimmiten *zaarl*), voimme ottaa houmioon sanan *vaari* (taas painovirhe?), laina vanhasta ruotsista *fahr, faar* 'isä' länsisuomalaisissa murteissa (vrt. SKES 1975/5: 1373, 1581).

Myös Acerbin osoitus foneemin *g* esiintymisestä suomen kielessä perustuu ennen kaikkea foneettiseen erehdykseen soinnillisen ja soinnittoman konsonantin välillä. Hän mainitsee esimerkkeinä sellaisia sanoja kuin *"Angaras, Angerias, Hangi* […]" (s. 96), jotka tietenkin ovat *ankara, ankerias, hanki.*

Nyt kysymmekin: miksi tekijä näin useasti piti soinnittomia äänteitä soinnillisina? Ei ole poissuljettua, että se suurelta osin johtuu siitä, että monet suomenkieliset puhujat soinnillisessa ympäristössä ääntävät (ennen kaikkea) *p*:n ja *k*:n puolisoinnillisina meedioina: esim. *ampiainen* kuulostaa kuin /amBiainen/, *ankerias* /anGerias/ jne. Siksi tällainen ääntämistapa voi antaa italialaiselle vaikutelman, että konsonantti olisi soinnillinen. Toisaalta tämäntyyppinen väärinkäsitys osoittaa, että Acerbi todennäköisesti perustaa esityksensä pitkälti suulliseen materiaaliin, eli siihen, mitä hänen korviinsa sattui osumaan, eikä ainoastaan – kuten hän itse paikoitellen mainitsee – kirjoitettuihin teksteihin. Niinpä kyseessä onkin kahden vuosisadan takainen arvokas ja aito todistus, jonka sisältämiin virheellisyyksiin pitäisi suhtautua suopeasti.

Pysyäksemme vielä foneemeissa *b, d, g, f,* on huomattava, että kirjoituksensa lopussa tekijä tuntuu muuttaneen mielipidettään, tai sitten tarkentaa käsitystään edellämainittujen konsonanttien yleisyydestä suomessa, ja tällä kertaa hän onkin oikeassa. Hän kirjoittaa: "Kirjaimet *b. d. g*. tapaa usein Suomalaisten sanojen keskellä, mutta sanat eivät koskaan ala näillä kirjaimilla, elleivät ne ole muista kielistä johdettuja. Kirjain *f* puuttuu tästä kielestä ja se korvataan kirjaimella *w* […]" (s. 100–1). Se on totta; monissa lainasanoissa alkuperäinen *f* on yleensä korvattu foneemilla *v* (esim. murt. *vapriikki* 'teh-

das' < ruots. *fabrik*, murt. *viini* 'hieno' < ruots. *fin*, murt. *vuraska* 'kiiltävälippainen venäläismallinen lakki' < ven. *furazka*) tai, kun alkukonsonanttina sitä seuraa toinen konsonantti, se katoaa (esim. murt. *rii* 'vapaa' < ruots. *fri*, murt. *laku* 'lippu' < ruots. *flagg*, ruots. murt. *flaggu*, murt. *likka* 'tyttö' < ruots. *flicka*).

Mutta Acerbi ei suinkaan tyydy tähän mennessä mainittuihin pohdintoihin. Osoittaakseen todeksi suoraan kokemukseen perustuvat väittämänsä hän siteeraa (em. sanojen lisäksi) esimerkkinä "lauseen, jota usein toistin Suomessa matkustaessani. = *Arma minulle palandowina yhden hopiaayrin edeste*" (s. 94). Mantovalainen kommentoi ja kääntää lauseen näin: "Rakenne on eriskummallinen, ja jotta sen syntaksia voisi maistella se pelkästään uteliaskin, joka ei välitä tietää sen enempää tämäntyyppisistä käsitteistä, esitän tässä sananmukaisen käännöksen, seuraten tarkalleen sanojen järjestystä *Date a me acquavita un soldo per*" (ss. 94–5). Kuten huomataan, suomenkielisessä lauseessa on jälleen tulkinta- ja painovirheitä (*"Arma" = anna*) sekä tekijän omia virheitä (*"palandowina" = palantaviinaa, "edeste" = edestä*), joihin tulevat lisäksi ortografiavirheet (*"-ayrin" = -äyrin*), joten lause kuuluisi nykysuomen kielellä näin: *Anna minulle paloviinaa yhden hopeaäyrin edestä*, eli it.: 'Dammi dell'acquavite per un centesimo d'argento'.

Yhdessä kielellisten havaintojen kanssa Acerbi teki myös etnografisia ja antropologisia huomioita, esim. yhden, hyvin osuvan, saunan merkityksestä ja käytöstä. Aihe ei kuitenkaan liity tämän kirjoituksen piiriin, joten viittaan ainoastaan muutamaan etymologis-leksikaaliseen piirteeseen.

Acerbi ei ole samaa mieltä, kun Maltebrun kirjoittaa suomalaisten "pääjumalan" nimen muodossa *Jou-mala*, "saaden näin uskomaan […], että sana koostuu osista *Jou* ja *mala*, ja kirjoittaen sen ranskalaisittain diftongilla *ou*" (s. 96): hänestä, tukenaan "kansalliset ja Ruotsalaiset asiaan perehtyneet kirjailijat", sana "tulee kirjoittaa yksinkertaisesti joko *u*:lla tai *o*:lla, *Jumala* tai *Jomala*" (ibid.). Muoto *jumala* on Suomessa kaikkialla tunnettu, kun taas *jomala* herättää epäilyksiä. Tekijämme lienee kuullut sitä käytettävän Länsi-Suomessa, sillä *joma ~ jomala* on tyypillinen paikallisten ruotsalaismurteiden muoto (vrt. SSA 1992/1: 247).

Acerbilla on huomauttamista myös mitä tulee Maltebrunin kirjoittamaan sanaan *Perkel*, jonka hän korjaa muotoon "*Perkele* [,] joka tarkoittaa paholaista" (s. 96). Kuitenkin kummatkin ovat oikeassa: *perkele* on Suomen standardimuoto, kun taas *perkel ~ pärkel* jne. on käytössä samassa merkityksessä eräissä ruotsalaismurteissa (vrt. SKES 1962/3: 523–4; SSA 1995/2: 340). Näissä juuri mainituissa suomalaisissa etymologisissa sanakirjoissa (ibid.) esitetään toisaalta, että *perkele* olisi laina balttilaisista kielistä, joissa alkupe-

räinen sana merkitsi ’ukkosen jumalaa, ukkosta, salamaa’. Acerbi puolestaan huomioi, että ”sanalla on paljon yhteistä perkon *niger* [pérkos ’mustahko’] sanan kanssa, tämän väriseksihän paholainen aina kuvitellaan ja maalataan” (s. 96). Ehdotusta ei pidä hylätä suoralta kädeltä, sillä kreikkalaisen adjektiivin ja indoeurooppalais-balttilaisen substantiivin *per-kun*-välinen yhdennäköisyys on vaikuttava. Sen sijaan ei liene yhteyttä sanojen kr. pŷr ’tuli’ ja suom. *piru* välillä (”[…] sana, joka eniten muistuttaa kreikan pae [*sic!* = pŷr], *ignis* on *Piru* […], joka Suomessa myöskin tarkoittaa paholaista” [s. 97]): tämä joko tulee venäjän sanasta *perun* ’slaavien pakanajumala’ tai luultavammin se on eufemistinen vääristymä *perkele*stä (vrt. SKES 1962/3: 576–7; SSA 1995/2: 374).

On oikein, että suomeksi ”ukkonen sanotaan *lylij* [*jyly, ukkosen jyly*]”, mutta *Ukko jylijsee* [*ukkonen jylisee*] ei merkitse “jylisevää Jumalaa (Nume tonante)” (ibid.), vaan yksinkertaisesti ’jylisee’.

Näiden suomalaisten henkiseen kulttuuriin liittyvien käsitteiden jälkeen Acerbi mainitsee muutaman esinekulttuuriin kuuluvan: *pirtti, kantele, harppu.*

Mitä tulee alkeellisiin hirsipirtteihin, hän kertoo, että ”ne eivät ole enää nykyään kovin yleisiä” ja että ”niitä kutsutaan erityisellä nimellä *Porten* [*pörten* – yks. *pörte*]” (ibid.), pitäen tässä parempana ruotsalaisversiota kuin suomalaista *pirtti*ä. Kahta soitinta hän kuvailee yhtenäisesti: ”eräänlainen varreton luuttu (colascione), jota soitetaan vaakatasossa polvilla tai pöydällä” (s. 99); mutta on mielenkiintoista, kuinka hän erottaa ne toisistaan: ”[…] kun tämä instrumentti on kitaran tapaan alapuolelta suljettu pohjalla, sen nimi on *Candele* (ei *kandela*) [*kandele* on jälleen ruotsalaismuunnos – vrt. SSA 1992/1: 303]; ja kun se on ilman pohjaa, sen nimi on *Harppu*. […] ensimmäinen […on] koivupuusta, *Betula rubra* Lin. (Ruotsiksi *Al*) ja toinen haavasta, *Populus tremula* Lin. (Ruots. *Asp.*)” (ibid.). Itse asiassa ennen vanhaan, varsinkin kansanrunoudessa, *kantele* ja *harppu* olivatkin synonyymejä (ks. Turunen 1981[2]: 38–39 [s.v. *harppu*]; vrt. myös *Kalevala* XLII, 485–486: *Veivät h a r p u n hauinluisen,*| *k a n t e l o n kalaneväisen* ’porta via l’*arpa di luccio,*| quella *kantele* di pinne’ [käännös P. E. Pavolini]). Vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei Acerbin ns. tekninen määritys pidä paikkaansa, sillä kaksi mallia, ”pohjalla” tai ilman, eivät ole samanaikaisia, vaan se, joka on rakennettu yhdestä puukappaleesta, ilman ”pohjaa”, on kehittyneempää, kahdesta yhdistetystä kappaleesta koostuvaa mallia aikaisempi (vrt. Turunen 1981[2]: 96). Ei ole myöskään varmaa, että yksi malli (kumpi?) olisi ainoastaan koivupuusta tehty (tai lepästä, sillä ruotsiksi *al* merkitsee ’leppä’) ja toinen haavasta; tiedetään, että perinteisesti kaikkien kanteleiden

valmistukseen käytettiin koivua, leppää tai honkapuuta, ja toisinaan myös kuusta (ks. UT 1962/9: 812–813 [s.v. *kantele*]): näin ollen haapapuun käyttö tässä yhteydessä ei liene todenmukaista.

Myös muut Acerbin kirjoitukset, julkaistut ja julkaisemattomat, sisältävät viittauksia – joskaan ei niin perusteellisia kuin edellämainitut - suomen kieleen. Nämä viittaukset koskevat pääasiassa sanastoa ja ovat kirjoitusasultaan hyvin suurpiirteisiä (aiheesta lisää ks. De Anna 1994). Rajoitun tässä yhteen esimerkkiin nk. ”Giornale di viaggio in Lapponia” [Lapin matkakirja]-nimisestä kirjoituksesta, joka nyt on julkaistu nimellä *Viaggio in Lapponia 1799* [Matka Lapissa 1799] (Acerbi 1996).

Mantovalaista kirjoittajaa kiinnostivat erityisesti Suomen (ja koko Pohjolan) kasvisto ja eläimistö, ja silloin tällöin hän siteeraa eräiden yksilöiden kotimaisia nimiä. *Motacilla Svezica*-linnusta hän kertoo: ”Sen laulu on suloista ja vaihtelevaa ja siihen kuuluu niin suuri epäsäännöllisyys, että suomalaiset kutsuvat sitä nimellä Saata-kieline, mikä tarkoittaa *cento lingue”* (p. 50). Jos emme ota huomioon linnun ornitologisen määrityksen oikeutta, *satakielinen* on epäilemättä sanan *satakieli* runollinen diminutiivi (ks. NSS 1985[9]/5: 64), eikä siitä johdettu adjektiivi (vrt. De Anna 1994: 95; Acerbi 1996: 135, viite 175).

Kirjallisuutta

Acerbi, Giuseppe 1810: Ai Compilatori degli Annali di Scienze e Lettere…. Annali di Scienze e Lettere 111, Milano: 73–103.

Acerbi, Giuseppe 1996: Viaggio in Lapponia 1799. A cura di De Anna, L. G. e Lindgren, L., Turku, Università di Turku (Pubblicazioni di lingua e cultura italiana 6).

De Anna, Luigi 1994: Giuseppe Acerbi e la lingua finlandese. De A., L., Storia culturale dei fennicismi nell’italiano. I lemmi del vocabolario, Turku, Università di Turku: 84–107 (Pubblicazioni di lingua e cultura italiana 5).

Eveli, Kari 1985: Suomi–ranska suursanakirja. Grand dictionnaire finnois-français, Porvoo–Helsinki–Juva, WSOY.

Fromm, Hans–Sadeniemi, Matti 1956: Finnisches Elementarbuch. I: Grammatik, Heidelberg, Carl Winter.

Grünthal, Riho 1999: Suomen alkuperä. Virittäjä 103: 99–109.

Hajdú, Péter 1992: Introduzione alle lingue uraliche, Torino, Rosenberg–Sellier.

NSS 1985[9]: Nykysuomen sanakirja, I–VI, Porvoo–Helsinki–Juva, WSOY.

SKES 1955–1981: Suomen kielen etymologinen sanakirja, I–VII, Helsinki, SUS.
SSA 1992–1995: Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, I–II, Helsinki, SKS. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
Turunen, Aimo 1981[2]: Kalevalan sanat ja niiden taustat, i. p., Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
Uotila-Arcelli, Eeva 1975: La lingua finlandese, Helsinki, SKS.
UT 1961–1966: Uusi tietosanakirja, I–XXIV. Helsinki, Tietosanakirja Oy.
Wis-Murena, Cristina 1983: Giuseppe Acerbi e la conoscenza della Finlandia. Rendiconti dell'Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti di Napoli 58: 297–316.

Giuseppe Acerbi's idea of Finnish

The Italian traveller Giuseppe Acerbi (1773–1846) took an interest also in Finnish language, as we see especially in an article printed in 1810 in the "Annali di Scienze e Lettere" (Milan). Many of his remarks (for example those on phonetics) are not correct, but others are certainly noteworthy: for instance when he notes that the Finnish word for 'devil', *perkele*, has to do with a greek term meaning 'black'. It must also be appreciated that Acerbi is among the first in Italy to mention the typical concepts of Finnish material and spiritual culture (*jumala, pirtti, kantele* etc.).

DANILO GHENO

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Analyzing the Finnic ethnonyms

RIHO GRÜNTHAL

The Finnic languages are a typical group of closely related languages that are characterized by many common phenomena. Although these phenomena are abundant at all structural levels, beginning with vocabulary, phonology, morphology and the syntactic use of various grammatical elements, there is both a linguistic and historical basis for distinguishing between various Finnic dialects and languages. On the other hand, it is also typical of Finnic languages that in addition to the existence of some clear language borders, the shift from one language to another often takes place across dialectal isoglosses.

Although the mutual linguistic borders have traditionally been considered somewhat ambiguous, some of the structural differences are quite old. In the research into the Finnic languages the ethnonyms have often been regarded as a special subgroup of vocabulary which conserved a piece of information on the early division into ethnic groups and subgroups. Nevertheless, a more detailed analysis shows that this type of inductive conclusion can easily be misleading, and that some of the ethnonyms have begun to refer to peoples and their languages only later.

How to define the Finnic ethnonym?

As a definition will be seen below, the definition ”ethnonym” is not as clear-cut as the word itself (cf. Greek *éthnos* ’people’ + *ónoma* ’name’) at first sight appears. Actually, only a part of the Finnic ethnonyms are originally ‘people names’, and many of them are structurally and etymologically in the first instance (macro) place names, e.g. country or county names.

The semantic field of Finnic ethnonyms consists of a bifold relation where the real meaning of the expression, the name itself, is hidden in the stem of the word, and the character of the proper noun (ethnic group, language,

country, place) is defined by means of word formation, i. e. either by a derivation or a compound word.

An ethnonym can be etymologically either a common noun or a proper noun that has been borrowed into some language originally as a proper noun. They are typically introduced in a situation, in which one wants to distinguish one's own group from another. The reason for this may be anything from a linguistic difference up to complete mutual unintelligibility, but also other factors such as religious and enviromental concerns or political borders easily lead to the use of proper nouns, ethnonyms. Further, the ethnonyms can be used in two directions: to distinguish reflexively one's own group from anothers or to determine some other group.

The difference between two ethnic groups can also be determined, when there is no linguistic reason and the people speak the same language. Thus, it is well-known that the Finns can be divided on a geographical and areal basis into several internal subgroups, such as *hämäläinen* 'people living in Häme county (sg.)', *savolainen* 'people living in Savo county (sg.)'. The Estonians use the ethnonyms *setu* 'Setu (Estonians living in the district of Petseri)', *järvalane* (< *Järvamaa*) 'people living in Järvamaa county (sg.)' etc. in the same way. In the case of *setu* the distinction is partly based on linguistic criteria, and in general this linguistic difference is less ambigous than other means (like geographic) of distinguishing between the familiar and the strange.

While defining the character of a Finnic ethnonym, a central problem is to decide, where is the border between toponyms (macro toponyms, such as country and county names) and people's names (ethonyms). At a terminological level this ambiguity doesn't exist, but in practice many Finnic ethnonyms refer equally either to a place or its inhabitants. As has already been mentioned above, some of the ethnonymic word stems have originally referred to people, while some of them seem to have originated from place names. In many cases, derivations are used to express the other meaning. Thus, for instance (Estonian) *Eesti* 'Estonia; Estonian (language)' > *eestlane* 'Estonian (people)', (Finnish) *Karjala* 'Karelia; Karelian (language)' > *karjalainen* 'Karelian (people)', (Finnish) *Suomi* 'Finland; Finnish (language)' > *suomalainen* 'Finnish (people)', (Finnish) *Viro* 'Estonia; Estonian (language)' > *virolainen* 'Estonian (people)', reveal the two semantic dimensions that ethnonyms have. Some of the Finnic ethnonyms do not have any areal connotation, but the existence of the first type (*Eesti* etc.) excludes any possibility of concluding that ethnonyms primarily refer to people, although this seems to be the main tendency. Those ethnonyms with

a mere ethnic meaning are: (Vepsian) *vepsań kel'* 'Vepsian language', *vepsl#ńe* 'Vepsian' (Ludian) *l'Édï* 'Ludian (language)', *l'Édïköi* 'Ludian' and (Russian) *chud'* 'Finnic (some of the neighboring Finnic tribes)'.

A division into ethnonyms and toponyms (including country and district names) can be criticized after analyzing and deciphering the structure of Finnic ethnonyms. Also an etymologic approach to this issue reveals the ambiguity of many ethonyms and the question of whether the semantics of ethnolinguistically and areally broader complexes should rather be treated as a bunch of meanings than as a clear-cut hierarchy based on a binary distinction between ethnonyms and country names (like person names and toponyms).

The surface structure of the ethnonyms and their toponymic equivalents (country names etc.) is at first sight quite consistent in the Finnic languages: some of them are underived word stems and the rest are derivations of place names (country or county names).

Type 1: Deriving from an ethnonym

(Swedish) *finne* 'Finnish (people)'	→	*Fin* + *land*
(Ludian) *l'Édï*	→	Ø
(Vepsian) *vepsa*	→	Ø
(Votian) *vad'd'a*	→	cf. (Estonian) *Vadja* + *maa* 'Votian land' (secondary)

From an etymological point of view *Eesti* 'Estonia(n)' belongs to type 1, but if one's point of departure is the structure of Modern Estonian, it has to be classified as an example of type 2.

Type 2: Deriving from a toponym

(Finnish) *Suomi*	→	*Suomalainen*
(Finnish) *Karjala*	→	*Karjalainen*
(Estonian) *Virumaa* 'Virumaa county'	→	*Virulane*
(Finnish) *Viro* 'Estonia'	→	*virolainen* 'Estonian'

According to their derivational scheme, the ethnonyms could thus be divided into two subgroups, those that primarily lean on an ethnic meaning, and those that primarily have a geographic meaning. Although the most Finnic ethnonyms may be used to refer to both people (language) and area, in

the majority of cases a surface analysis is enough to reveal whether a derivative and secondary meaning is used to denote the people or the area.

A generative argument for the formation of the ethno-toponyms would be that the character of the name is first decided through a process in which the suffixation or compound word formation determine the type of name. There is no self-evident rule that would lead one to conclude whether a derived form is an ethnonym or a toponym. Actually, names behave very inconsistently and every ethnonymic lexeme has its own morphological and word formation rules.

The interrelation of Finnic ethnonyms and ethnotoponyms, the ethnotoponymic entity, can be schematized in the following way, if the name is based on a semantically opaque word:

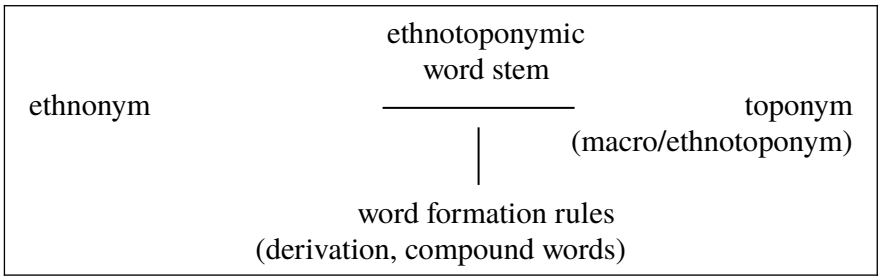

In area that are ethnically relatively homogenous, the distinction between one's "own" and "other" people can be drawn quite straightforwardly on the basis of language borders that sometimes are quite linear. This is typical in a situation in which the languages are genetically of a different origin and migration is a more likely reason for contact between the two groups, than the dispersal of one unit originally. With respect to their mutual relations, the Finnic languages and their speakers represent the latter type of ethnic picture, where neither linguistic nor ethnic borders are clear-cut, and although the main lines of their taxonomy are generally accepted (cf. Salminen 1998), there still remain a number of definitional and taxonomic problems. On the other hand, the ethnic and linguistic differences compared to neighbouring Indo-European peoples is absolutely clear. Thus, the ethnolingual framework of Finnic ethnonyms is characterized by a dichotomy. The way the Finnic peoples themselves envisage their mutual relations differs considerably from the way their Indo-European neighbours, Baltic (later especially Latvian), Germanic (later especially Swedish and German) and Slavic (later especially Russian) tribes have formed a general concept of the Finnic peoples.

Some structural remarks

From a functional point of view the difference between ordinary place names and country names may seem to be clear, although country names can also be regarded as macrotoponyms. Similar methods can be applied while reconstructing their history. Likewise, ethnonyms may have an origin of more restricted meaning that initially referred to a smaller area and its inhabitants like (Finnish) *Karjala* 'Carelia' (< 'a district on the north-west coast of Lake Ladoga'), *Suomi* 'Finland' (< 'South-West Finland') or *Viro* 'Estonia' (< 'North-East Estonia'). Historically they belong to the same onomastic category as county names *Häme*, *Kainuu*, *Pohjanmaa*, *Satakunta*, *Savo*, *Lappi* (its meaning 'the northern-most part of Finland') in Finland or Estonian *Harjumaa*, *Järvamaa*, *Saaremaa* etc., and their derivatives which make possible the naming the local people *(hämäläiset*, *kainu(u)laiset*, *pohjalaiset*, *savolaiset* and, respectively, *harjulased*, *järvalased*, *saarlased).* Except for *Saaremaa* all these have lost their transparency with respect to the rest of the vocabulary of the languages that are spoken in those areas today.

Although the semantic motivation for some of the Finnic ethnonyms is transparent and many others have a reasonably realiable etymology, it is not possible to determine a limited semantic category from which they would have been derived. Yet, there are some tendencies that are common to place names. The transparent ethnonyms with an obvious connection to existing common nouns are especially valuable in this analysis, because it is quite likely that they reveal an idea of a more detailed semantic typology of Finnic ethnonyms. For instance, the use of some names of people that are based on common nouns like (Livonian) *r#ndali* 'inhabitant of the coast, Livonian', respectively, *s?rli* 'inhabitant of the island, Estonian' and *r#nda-kuràli* 'the people of coastal Churland, Livonian' with respect to *m?-kuràli* 'the people of inland Churland, Latvian' clearly take advantage of the existence of a binary opposition: island ≠ coast, coast ≠ inland. Similarly, in Northeast Estonia a distinction has been made between the language of the coast *rannakiel* and the inland *maakieli* (note!: both 'Estonian'), although the difference here is not supported by linguistic taxonomy but merely by geographic facts.

On the other hand, many etymologies of Finnic ethnonyms suggest that quite neutral meanings like 'land', 'man', 'people' and 'language' etc. provide us with the idea that relatively neutral semantic entities are of the most importance in the formation of ethnonyms. The first type is presented in such examples as (Estonian) *maarahvas* 'the Estonians' (cf. (Votian) *m#*

tþ#li 'Votian language'). But, second, also opaque proper nouns like (Finnish) *Viro* 'Estonia', *viro* 'Estonian (language)' ~ *Vironmaa* 'Estonia (archaic)', *viron kieli* 'Estonian language' reveal the importance of the grammatical head of the compound word that happens to be the neutral 'land', 'man', 'people' or 'language' (the form *viron* is syntactically a genitive attribute) that finally defines the meaning of the proper noun. This is why the newest country or people's names, which have been introduced in e. g. Finnish or Estonian, follow the analogy of old ethnonyms, respectively country and county names (irrespective of whether they were originally place names or ethnonyms). In Finnish the syntactic pattern is as follows:

	kieli 'language'
STEM + GEN. +	*maa* 'land, country'
	kansa 'people of the country'

In most cases (with some exceptions that are due to language planning and the use of the names by the speakers of these languages themselves) in modern Finnish the people of a specific area or the speakers of a certain language etc., are referred to with a derivation:

STEM (+ NOM. Ø) + *lAinen*:
englanti + *lainen* 'English(man)'
ranska + *lainen* 'French(man)'

Also topographic terms like *maa* 'country, land; soil, earth', *mäki* 'mountain, hill', *ranta* 'shore, coast' and *saari* 'island, isle' have been important in some multinational areas and sometimes they have been even more important than opaque ethnonyms and proper nouns. In Ingria the Votians have called their language *m# tþ#li* 'the language of the country, Votian', and reflexively distinguished between two groups by means of topography: *mäfiläizeD* 'hill (gen.) people' *orgolaizeD* 'valley (gen.) people'. Nevertheless, this is also based on the fact that the Votians and the Izhorians used to form a mixed population and also the local Finns were linguistically quite close to them, which in its turn increased the ethnic variety of West Ingria. On the east coast of the Baltic Sea the Livonians similarly took advantage of topographic or even ethnographic relations by distinguishing between the people of the island, the coast and the (in)land. The Livonians called themselves (see above) *kalàmi'eD* literally 'fishermen' or *r#ndali* 'inhabitant of the coast', whereas the Estonians of Saaremaa over the sea (Germanian 'Ösel') were called *s?rli* (possibly borrowed from Estonian) and their language *s?rm? k#l'*.

The majority of country names, ethonyms and language names in modern languages have been borrowed as proper nouns from local languages and there is usually no way to see whether they have any connection with some existing noun or person name. Hence *France* doesn't have any connotation in most other languages that, yet, do have a name for 'France', e.g. (English) *France*, (Russian) *Franciya*, (Hungarian) *Franciaország*, (Finnish) *Ranska* etc.

Similarly it is very likely that, words have been borrowed from one language into another in prehistoric times if other means, for instance topographic vocabulary, have not been efficient enough to differentiate between one's "own and odd".

Early literary records on Finnic peoples

One of the most striking differences in research into the Finno-Ugric (Uralic) languages compared to the historical prerequisites of the research into Indo-European languages is that most of the literary records originate from modern times, whereas only very few records originate from the Middle Ages. The oldest quotations that have been preserved are in Hungarian and date from the 11th century A.D., after which slowly more and more written fragments and texts began to appear (Hajdú 1966: 19–20, 1987: 30–31). The scarcity or complete lack of early written data has been frequently lamented by scholars and specialists of comparative and historical Finno-Ugric studies (Sinor 1988: XVII). Due to this, historical research into Finno-Ugric languages has been forced to build partly on other and more hypothetical and deductive methods like internal reconstruction, than has, for instance, the study of different Indo-European language groups, which can often rely on the literary evidence of ancient data.

Unexpected though it may be to some extent, the analysis of Finnic ethnonyms can profit from the existing old descriptions of North Europe and its people, the oldest records originating from the first century A.D. The way in which current Finnic ethnonyms are presented in historical writings, again, suggests a variety of reasons why Finnic tribes were included in the reports of the authors of ancient records. Some Finnic ethnonyms were repeated in many quarries already during the first millenium A.D., while many of them were first mentioned only occasionally, or after the turn of the millenium.

These records also give some idea of the connections that Finnic peoples have had with other peoples. The western Finnic areas, that we know today as Estonia and Finland, were of constant interest to Roman and West

European voyagers of the northern seas. In the east the old descriptions, which give access to the formation of Russia and its history, are also of great importance for the history of East Finnic peoples, especially the Vepsians and the Votians.

Germania (98 A.D.) by the famous Roman writer Cornelius Tacitus (for details, see e.g. Much's constitutional work 1967) is an early source that is referred to time and again. In its last chapters Tacitus writes about the northernmost tribes, and the equivalents of the ethnonyms (Swedish) *finne* 'Finn' etc. (Tacitus: (Latin (pl.)) *fenni*), which is used in Swedish when referring to Finland, the Finnish language and the Finns, and (Estonian) *Eesti* 'Estonia; Estonian (language)' (Tacitus: *aesti*), with which the Estonians refer to themselves, are first met there. Nevertheless, although this piece of information is of unique value to present-day scholars, it was not as unique for Tacitus and his contemporaries (Pekkanen 1984a, 1988). Tacitus also had at his disposal many references that later disappeared and are only known through secondary sources.

The early writings and data of Tacitus confirm the long age of this type of name in the ethnic and language contact areas. However, at the time of Tacitus *aesti* did not refer to the Estonians, nor to any other Finnic peoples. Tacitus provides the reader with sufficent information, from which one can conclude that the *aesti* people lived further south on the southeast coast of the Baltic Sea. This is an area which is considered the land of the ancient Baltic tribes (see, e.g. Mallory 1994: 23). *Estonia* (Estonian *Eesti*) was introduced as the name of today's Estonia only after the turn of the first millennium A. D., and it took several hundred years until (in the 19th century) the name finally gained a foothold in Estonian.

Nor was Tacitus' *fenni* used as a synonym of the present (Swedish) *finne* 'Finnish', but of an unknown northern tribe, whose way of living without permanent huts resembled the dwelling of the Sami – and this was the reason too, why the Sami were repeatedly considered the real target of Tacitus' description. Yet, also this view is too straightforward a generalization of ancient ethnic relations.

Similarly the eastern neighbours of the Finnic peoples, the Slavs, knew a people called (Russian) *chuď* that, like *Eesti* and *finne*, was never originally used by the Finnic people about themselves. The Slavs (late Russians) in their turn, imported the name of this people in their folklore to the north (> (Northern Sami) *fuhti* ~ *fuđđi* 'unknown hostile people, persecutor') and to other parts of Russia.

The first literary record by Jordanes (550 A.D.), the form being *thiudos*, does not refer to the Finnic peoples and does not have much in common with the Slavs either, as yet. Nevertheless, a comparison of (Russian) *chud'* with Jordanes' *thiudos* (and (Gothic) *thiuda* 'people', (German) *deutsch*, (Dutch) *duits* etc. < Germanic **þeud#* 'people'; Kluge 1989: 138–139) is the most reasonable attempt at an etymology for this ethnonym. Earlier some scholars presupposed that (Sami) *fuhti* cannot be a Russian loan word, but at the present stage of research it seems that there is nothing in language history that would refute the Russian origin of (Sami) *fuhti*. I have (see Grünthal 1997: 150–171) argued using new criteria for a direction Russian > Sami and not vice versa.

In texts from the early Middle-Ages, we find references to Finnic peoples, as well, but mostly in the form of ethnonyms, although none of them is as compact as the description in Tacitus' Germania. Information on the Finnic areas becomes more detailed only when the connections with other countries and peoples become closer and especially when the political outlines of North Europe start to be formed by the turn of the first millenium, i.e. the Scandinavian, German and Russian invaders attempt to force these territories more closely under their control.

A few, but nonetheless valuable, records about the Finnic peoples have been preserved in Nestor's chronicle, a recitation on the formation of the Russian empire during the period 852–1116 A.D. Besides data on the rulers of Kiev, the chronicle lists many peoples and ethnonyms of North-East Europe.

The chronicle of Henricus de Lettis is an extremely important source of the history of Estonia and Latvia which depicts the German invasion and the beginning of the forcement of the local peoples under the yoke of a new power for centuries, the Livonians, the Latgallians and Estonians. The author of the chronicle could observe in the vicinity the on-going fights and the baptisms of the local people, that was carried out by force. Hence, he was able to write a contemporary and detailed description of the German military expedition and the ethnic circumstances at that time. "Henry's chronicle of Livonia", as it is often referred to in modern scientific texts, also contains plenty of valuable information concerning the organization of the Old Estonian provinces. (Tarvel 1982.)

As already stated above, Henry's chronicle of Livonia is an exceptional document with its punctual and accurate description. In general, there are only few writings that have been preserved until today and that might shed more light on the early history and the Middle Ages in the areas, in which the

Finnic peoples lived. The scanty existing records, on the other hand, reflect the various connections that northern districts had with the writers' cultures.

The history of the northern regions and the countries around the Gulf of Finland becomes more exactly documented only at the beginning of the Modern Ages, and also the ethnolinguistic process can be followed more reliably from the 15th and 16th century on. As regards prehistoric times, one has to construct up theories by bringing into line the viewpoints of archaeology and language history.

Etymological approaches to the Finnic ethnonyms

Historically, besides (Finnish) *Suomi* and *Karjala*, also (Votian) *vaďďa* : *vaďď# tš#li* etc., 'Votian: Votian language' seems to originate from a (macro) place name, whereas (Swedish) *finne*, (Finnish) *lyydi*, *vepsä*, (Russian) *chuď, chukhonec, chukhonka* 'Finnic (some Finnic language or tribe, e.g. Finnish, Carelian, Vepsian, Votian, Estonian)', *Eesti* and *liivi* are etymologically closely tied to ethnic connotations. In other words, they are structurally underived ethonyms. In the case of *Suomi* the meaning 'Finnish language' is the result of a secondary development based on metaphory and semantic expansion starting from its original meaning 'South-West Finland'. The inhabitants of the area have then been named with an ethnic derivative -*lAinen*.

The ethnonyms with a (macro)toponymic background may also have some connection with historical events such as the constant fight between the Scandinavians, the Novgorodian Russians and the Baltic Germans over the lordship of the Baltic countries and the shores of the Gulf of Finland. The gradual semantic spreading of *Suomi* is a good example of the parallel expansion of a name and a political power (South-West Finland) during the last millennium. The development of *Suomi* as the name of a modern state is a typical example of the expansion of an originally narrower meaning as a county or province name, that has many parallels in Europe ('South-West Finland > Finland'). The progress and change of *Ingria*, *Ingermanland* and (Votian) *vaďďa*, (Estonian) *Vadjamaa*, maybe (Finnish) *Karjala*, as well, may have some connection with the ethnopolitic changes in the Middle Ages. The country or county names *Eesti*, *Viro* and *Livland* are illustrative examples of how modern country and county names may occur in historical sources and cover a whole group of meanings (Tunkelo 1929).

Many Finnic ethnonyms seem to be opaque proper nouns that appear to have no concrete connection with the rest of the vocabulary of a given

language. In fact, many of them have apparently been borrowed into the Finnic languages as lexicalized proper nouns, not as neutral common nouns with respect to their ethno-areal connotations.

Other are Finnic ethnonyms, however, structurally and semantically transparent and they have respective common noun equivalents. This type provides a valuable piece of information for the etymologic research of ethnonyms, and they also give an idea of the first stages of lexical polysemy that may ultimately end with opaque ethnonyms that are separated from any concrete lexical meaning in the modern languages. Before introducing *Eesti* in the 18th and especially the 19th century, the Estonians – and respectively also their close neighbors Votians – used to refer to themselves with a word combining *maa* 'land, soil; country' to *rahvas* 'people' or *keel* 'language' (Ariste 1956, 1968). The ethnonym (Livonian) *r#ndali* 'inhabitant of the coast, Livonian' has shifted from its binary opposition with (Livonian) *s?rli* 'inhabitant of the island, Estonian' towards polysemy and the lexically more abstract meaning 'Livonian'.

An illustration of lexical extension and polysemy:

(Livonian) *r#ndali*
Stage 1
r#ndali 'inhabitant of the coast' (deriv. of *r#nda* 'shore')
→
Stage 2
r#ndali 'inhabitant of the coast' ~ 'Livonian'
→
Stage 3
r#ndali 1. 'inhabitant of the coast'
r#ndali 2. 'Livonian'

Which form stage 3 actually existed in is a matter of dispute, because no phonological attrition had yet taken place. Be it as it is, one can still speculate that finally polysemy leads to an unpleasant homonymy and one would likely expect that either the language would begin to give up one of the meanings or find an alternative way of expressing it. On the other hand, it could also be possible that the next step in the development of the given ethnonym (cf. below the development of (Votian) *vaďďalaine* 'Votian' etc.) would be a complete phonological split.

Recapitulating the diachrony of (Votian) *vaďďa*

Although the examples above might lead one to suspect that they are simply examples of a chronologically late layer, this need not be the whole truth. Their transparency is extremely valuable for the reconstruction of the opaque ethnonyms and, consequently, the etymologic analysis of the latter type can profit from the existence of the first type. Similarly we might illustrate the development of *vaďďa* in the following way (according to Grünthal 1997 and Koivulehto 1997). Earlier (see, e.g. Itkonen 1961: 104–131, Vilkuna 1957, Pekkanen 1984b), the homonymy of (Votian) *vaďďa* ‘wedge’ and *vaďďa*: *vaďď# tš#li* ’Votian (language)’, *vaďďalaine* ’Votian’ etc. (both can be reconstructed to Late Proto-Finnic as **vakja*) was the starting point for a widely shared view that many Finnic ethnonyms could be derived from the original meaning ’wedge’, which would have symbolized Finnic traders and ”clubmen”. Recent research (Grünthal 1997, Koivulehto 1997 independently of each other) has shown that, in fact, this theory is too inductive and based on wrong generalizations, and that all the etymologies derived from the meaning ’wedge’ can be discarded after a more thorough etymological analysis.

Nevertheless, we recall the reader’s objectivity also in the next two tables. Although the main lines of the etymology itself and the phonological changes in the word form are well argumented from many point of view, this need not be the only possible way, how the split may have taken place. As a matter of fact, as pointed out by Hofstra (1989: 188–189), Finnic **vakja* ’wedge’ etc. can equally be explained as either a Baltic or a Germanic loan word. As for the development of the ethnonym, it makes very little difference, whether one proposes a Germanic or Baltic origin for **vakja* ’wedge’.

The etymological development of (Votian) *vaďďa*:

Alternative A (building on a twofold origin of (Votian) *vaďďa(laine)* ’Votian’ (< Baltic) etc. and (Votian) *vaďďa* ’wedge’ etc. (< Baltic (B) or Germanic (G)) and a secondary homonymy in Votian):

Stage 1	Stage 2	Stage 3 (in Votian)	Stage 4
1. B/G →	1. Finnic →	homonymy	→ 1. Finnic
2. B/G →	2. Finnic ( ) →		(↘) 2. Finnic
Proper noun ≠ common noun	proper noun ≠ common noun	proper noun = common noun	proper noun ≠ common noun

		(Votian)
1. **vagÇa*	1. **vakja*	> (Votian) *vaďďa*, (Finnish) *vaaja*, Estonian *vai* 'wedge'
2. **vakÇa*	2. *vakja*	> (Votian) *vad'd'a(laine)* > (Finnish) *vatja(lainen)*, (Estonian) *vadja(lane)*

The homonymy of Proto-Finnic **vakja*[1] 'wedge' and **vakja*[2] 'Votian (language, people)' exists only in Votian, and even there the ostensible similarity is actually somewhat misleading, because the difference between the two meanings is always made clear by context. In no other Finnic language is there even a secondary homonymy between 'wedge' and 'Votian', for instance (Finnish) *vaaja*, (Estonian) *vai* 'wedge', (Finnish) *vatja(lainen),* (Estonian) *vadjalane* 'Votian', because the latter has spread to other Finnic languages from the territory where Votian was spoken.

Alternative B (building on one Baltic or Germanic source, with an original meaning 'wedge' splitting through polysemy and leading finally into homonymy in Votian):

Stage 1	Stage 2	Stage 3	Stage 4
1. B/G →	1. Finnic →	→ 1. Finnic (↘) 2. Votian	→ 1. Finnic → 2. Finnic
Common noun	common noun = proper noun	Homonymy in Votian	proper noun ≠ common noun
1. **vagÇa* >	1.**vakja*	> 1. *vaďďa* ~ (Finnish) *vaaja*, > 2. *vaďďa(laine)* > (Finnish) *vatja(lainen)*, (Estonian) *vadja(lane)*	

Both of the concepts presented here are based on the assumption that at some stage there arose a homonymy between the Finnic words meaning 'wedge' and 'Votian'. Be it only secondary (alternative A) or not (alternative B), linguistic methods are not efficient enough to enable one to decide, whether this homonymy already had its roots in a Baltic or Germanic origin. The question that remains unanswered is whether it was only the word 'wedge' (that would have later given a motivation to a country name, too) that was borrowed from the Baltic or Germanic languages (Hofstra 1985: 188–189), or do the predecessor of (Votian) *vaďďa* and the Old Estonian

county name *Vaiga* have an ancient equivalent in the Baltic languages (cf. (Lithuanian) *Vókia*, (Latvian) *V#cija* 'Germany' etc.).

Without paying too much attention to the details (see Grünthal 1997, 113–149) of the etymology of (Votian) *vaďďa*, the tables are an attempt to show how complex the layers of the ethnonyms and their etymological analysis are. Although the main lines of the etymology are based on a relatively unambiguous sound history and supported by historical language contacts around the Gulf of Finland, the layering of the process is not self-evident.

As was already mentioned in earlier research into Finnic ethnonyms, it was axiomatic to propose a common origin for (Votian) *vaďď# (tš#li)* 'Votian (+ GEN) (language)' → *vaďďalain(A)* 'Votian' and *vaďďa* 'wedge' (gen. *vaďď#;* ~ (Fi.) *vaaja* etc.). It is surprising, how dominant this view became, and how many other etymologies were based on a putative theory of parallel development. For instance, (Swedish) *finne,* (Finnish) *karjala, vepsä* and *tþuudi* etc., were all given a more a less dubious or refutable origin that would be derived from the meaning 'wedge' or something similar. (For details, see op. cit.)

As was already pointed out, the earlier unambiguous explanation for Finnic 'Votian' and 'wedge' has lately been under considerable suspicion. It is more likely that the homonymy between 'Votian' and 'wedge' is secondary (even were the alternative B above to be the right explanation for the origin of *vaďďa*) and there is no supportable base for a theory that assumes the Votians' original tribe or club sign to have been a 'wedge'. The most apparent etymology deriving from 'wedge' now refuted, the other etymologies also based on 'wedge' lose their potency.

The motivation for 'wedge' as a symbol of ethnicity declined, and one has to pay attention to a parallel explanation that sets out of the place name origin of (Votian) *vaďďa* : *vaďď# tš#li* 'Votian' etc. Again the evidence from historical sources is twofold: the early Russian scripts use derivatives of an ethnic variant of the name, and the earliest underived form *vod'* (1149 A.D.) clearly reflects the Votian wordinternal *ď*. On the other hand, since A. J. Sjögren (1861) at least, a commonly shared opinion has been that also the name of the Old Estonian province *Vaiga*, noted by Henricus de Lettis (early 13th century), must be considered when explaining *vatja*. As a matter of fact, the name *Vaiga* may well be the relic of an original common noun **vakja* and its meaning 'wedge' (Grünthal 1997, Koivulehto 1997). On a mere sound historical bases, it is most likely, that (Votian) *vaďďa* is borrowed

from the place name: the phonological form of (Votian) *vaďďa* can be explained from *Vaiga*, which in its turn reflects a typical sound change (metathesis) of the dialect of North Tartumaa. According to this explanation the ethnonym (Votian) *vaďďa* : *vaďď# tš#li* must be considered as a secondary loan word, like *Eesti* in Estonian. This gives support to Paul Ariste's (1956, 1968) view that as in Estonian, also in Votian the ethnonym (Votian) *maarahvas* 'people of the country', *m# tš#li* 'language of the country' is the one with older roots.

Recent explanations for (Finnish) *Suomi*

Finally, I would briefly like to deal with the origin of the (Finnish) *Suomi* 'Finland', *suomi* 'Finnish (language)' → *suomalainen* 'Finnish (man)' and present an overview of the discussion that has mainly prevailed in Finland during the 1990's. The revision of *Suomi*'s etymology has mainly concentrated on an analysis of the phonological development of the name.

Until 1990's the etymologies proposed as an explanation for *Suomi* were either phonologically or semantically unsatisfactory. The circle was completed, when Jorma Koivulehto (1993), using modern etymology and argumentation, rehabilitated the etymology that had been proposed by the foundator of Finnish national sciences, Henrik Gabriel Porthan at the turn of 18th and 19th centuries. The main idea is that despite the difference between (Finnish) *Suomi* and (Sami) *sápmi, sápmelaþ* 'Sami, Lapp', they are both of a common Baltic origin, from the predecessor of the present (Latvian) *zeme* and (Lithuanian) *žemx* 'land, country'. The Baltic origin for *sápmi* and (Finnish) *Häme* 'province of Häme, (Swedish) Tavastland' has already been suggested by Tunkelo (1899). Later, Koivulehto's etymology was further improved by Kalevi Wiik (1995) and myself (Grünthal 1997: 62–72), and was attested even by archaeologists (Carpelan 1998).

Despite deeper analysis and more profound argumentation, the phonological development of *Suomi* cannot be mechanically explained by straightforward sound changes. On the other hand phonological attrition and the simplification of consonant system in the Finnic languages have given rise to the possibility that *Suomi* might be derived from some other Indo-European words, as well, and, as a matter of fact, Koivulehto (1997, 1998) and Petri Kallio (1998) have seized the opportunity to suggest some new alternative explanations. Nevertheless, as I have tried to stress (Grünthal 1999), Koivulehto's later theory about the Germanic background of

a) (Finnish) *Suomi* and (Finnish) *Häme*, (Sami) *sápmi* (< Germanic **s,ma-* 'dark etc' (> Old Icelandic *sámr*))

and Kallio's theory that is based on the meaning 'man'

b) (Finnish) *Suomi* (but not *Häme* and (Sami) *sápmi*!) < Early Proto-Finnic **åoma* < Pre-Germanic **gʰ!-#n* (> (Gothic) *guma* etc.)

in their turn, have also be met with criticism, especially that based on the morphology of the Finnic languages and semantics.

For this reason, at the present stage I personally believe that the most likely theory explaining the origin of *Suomi*, follows the hypothesis that it was originally borrowed from an Indo-European word meaning 'land, country', the alternatives being

c) *Suomi* (not *Häme* and (Sami) *sápmi*) < Early Proto-Finnic **å#me* < Proto Indo-European **gʰ#m* 'country, land' (> (Avesta) *zgm*) (Kallio 1998),

d) *Suomi* (not *Häme* and (Sami) *sápmi*) < Early Proto-Finnic **åoma* < Proto Baltic * *gʰom-y#* (> Lithuanian (dial.) *ºãmx* etc. (Kallio 1998) and

e) *Suomi* (through Baltic and Germanic), *Häme* and (Sami) *sápmi* < Early Proto-Finnic **þämä* < Proto-Baltic **ºem#* 'country, land' (Koivulehto 1993, Wiik 1996, Grünthal 1997, 1999).

Without proposing to cite the whole discussion that has been summarized above, it is worth mentioning that none of these theories unambiguously and without taking into account equally all the details of language history, explains the story of *Suomi*. Nevertheless, the etymologies that have been suggested in the 1990s are much more reasonable than the earlier haphazard attempts, and they are based on scientific argumentation and a modern concept of the prehistory of the Finnic territories. It is therefore possible to sketch tentative outlines for the etymology of *Suomi*, that are justified even if they are dubious in some details.

* * *

In this article I have attempted to give a short overview of the structure, semantics and current etymologic theories of some Finnic ethnonyms. The structural and semantic analysis of Finnic ethnonyms reveals their close connection to toponyms, especially macrotoponyms like country or county names. I have tried to show that the semantic diversity of the ethnonyms

might in some interpretations even allow one to argue that the character of the name – ethnic or toponymic – is defined by word inflectional means like derivations (suffixal word formation) or compound words.

Although earlier research tended erroneously to be extremely abductive in its conclusions, there is no basis to think that the occurrence of ethnonyms in place names would provide proof of the location of the original homeland of a given people. A functional answer would be that what we do know through ethnonyms is, first and foremost, that those who used them have had a good reason for doing so, associated with either the language and ethnoculture or the place.

Etymologically the motivation Finnic ethnonyms has been bifold, many of them being original or even transparent ethonyms, while some others were initially place names. Many etymologies suggest that ethnic and language contacts have always played an important role in the formation of ethnonyms.

References

Ariste, Paul 1956: Maakeel ja eesti keel. Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste Seeria 5, 117–125. Tallinn.

— 1968: Kuidas eestlast on nimetatud. Keel ja Kirjandus 11, 603–606. Tallinn.

Carpelan, Christian 1998: *Suomi, häme, sabme* sekä *finne* arkeologian näkökulmasta. Johanna Laakso–Riho Grünthal (eds.), Oekeeta asijoo: Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16. V. 1998, 76–88. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 228. Finno-Ugrian Society, Helsinki.

Grünthal, Riho 1997: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki University & Finno-Ugrian Society, Helsinki.

— 1999: *Suomen* alkuperä. Virittäjä 103, 99–109. Helsinki.

Hajdú, Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.

— 1987: Die Uralische Sprachen. In: Péter Domokos–Péter Hajdú, Die uralischen Sprachen und Literaturen, 21–450. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hofstra, Tette 1985: Ostseefinnisch und Germanisch. Rijksuniversiteit te Groningen, Groningen.

Itkonen, Erkki 1961: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kallio, Petri 1998: Suomi(ttavia) etymologioita. Virittäjä 102, 613–620.

Kluge, Friedrich 1989: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage unter Mit Hilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.

Koivulehto, Jorma 1993: *Suomi.* Virittäjä 97, 400–408.

— 1997: Were the Baltic Finns ”clubmen”? On the etymology of some ancient ethnonyms. Ritva Liisa Pitkänen–Kaija Mallat (toim.), You name it: Perspectives on onomastic research. Studia Fennica linguistica 7, 151–169. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

— 1998: *Puhdas* ja *Suomi*. Virittäjä 102, 425–434.

Mallory, J. P. 1994: In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth. Thames and Hudson, London.

Much, Rudolf 1967: Die Germania des Tacitus. Dritte, beträchtlich erweiterte Auflage, unter mitarbeit von Herbert Jahnkuhn herausgegeben von Wolfgang Lange. C. Winter, Heidelberg.

Pekkanen, Tuomo 1984a: Suomi ja sen asukkaat latinan- ja kreikankielisessä kirjallisuudessa 1000-luvulle asti. Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131, 227–247. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.

— 1984b: Karjalan nimi. Virittäjä 88, 191–193. Helsinki.

— 1988: Tacitus – Germania. Latinan kielestä kääntänyt ja lyhyesti selittänyt Tuomo Pekkanen. 2. painos. Yliopistopaino, Helsinki.

Salminen, Tapani 1998: Pohjoisten itämerensuomalaisten kielten luokittelun ongelmia. Riho Grünthal–Johanna Laakso (eds.), Oekeeta asijoo; Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16. V. 1998, 390–406. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 228. Finno-Ugrian Society, Helsinki.

Sinor, Denis 1988: Introduction. In: Denis Sinor (ed.), The Uralic Languages, XIII–XX. E. J. Brill, Leiden–New York–København–Köln.

Sjögren, A. J. 1861: Gesammelte Schriften I. Historisch-ethnographische Abhandlungen über den finnisch-russischen Norden. St. Petersburg.

Tarvel, Enn 1982 = Henriku Liivimaa kroonika. Tõlkinud Richard Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Eesti Raamat, Tallinn.

Tunkelo, E. A. 1899 = E. A. E.: Mistä nimi *Häme*? Virittäjä 3, 92–107. Helsinki.

— 1929: Maannimistä Viro ja Vironmaa. Virittäjä 33, 102–125. Helsinki.
Vilkuna, Kustaa 1957: Kainuu – Kvenland. Missä ja mikä? Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Wiik, Kalevi 1996: *Zeme – Häme – Saame – Suomi*. Virittäjä 100, 244–252.

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Образование объектного спряжения в мордовских языках

ЛАСЛО КЕРЕСТЕШ

0. Предпосылки

Вопрос объектного спряжения в уральских языках живо занимал языковедов, занимающихся финно-угорским языкознанием (уралистика) на протяжении полутаровековой истории. Мордовский язык – единственный в западной ветви уральской языковой семьи, в котором в отличие от ближайших языковых родственников, существует объектное спряжение, к тамуже среди уральских языков это его самый сложный вариант. Основной вопрос: речь идет о сохранившейся архаичности, которая в других западных финно-угорских языках совершенно вытеснена или о новообразовании, появившемся как результат особой жизни мордовского языка?

В своей монографии (*Development of Mordvin Definite Conjugation* [Образование объектного спряжения в мордовских языках] MSFOu 233. Helsinki 1999.) я стремился дать краткую схему структуры парадигмы объектного спряжения уральских языков, важнейшие морфосинтактические признаки, показать схожесть и отличие мордовского типа объектного спряжения по сравнению с парадигмами других родственных языков. Мною показана международная история исследования объектного спряжения, его результаты и аномалии. Опираясь на мои предыдущие исследования по исторической фонетике (Керестеш 1986б, 1987а), я поставил своей важнейшей целью разобраться в последовательных исторических слоях синтетических глагольных форм. Я был далек от стремления тестировать результаты какого-либо модного лингвистического направления относительно мордовской морфологии. Мои

размышения исходят в первую очередь из исторической точки зрения и основываются главным образом на эмпирическом материале. Во время исследовательских поездок по мордовской земле (1989, 1990, 1991) мне удалось пополнить предыдущие сборы, описания и анализы живым языковым материалом, дополнить и проверить объектные глагольные парадигмы с помощью носителей мордовского языка. В ходе этих поездок я получил также доступ к такой специальной литературе и рукописям, без знания которых эта работа вряд ли могла бы увидеть свет.

Я хочу поблагодарить коллег, преподающих и ведущих исследования на кафедрах мордовского языка и литературы Мордовского государственного университета имени А. П. Огарева и Педагогического института имени М. Е. Евсевьева, любезно предоставивших мне свои собрания, рукописи, бравших меня с собой в собирательные путешествия по провинциям, помогавших мне в языковых и профессиональных вопросах. С большим уважением я думаю о профессоре педагогического института Д. Т. Надькине (умер в 1992 году) и преподавателе института Р. С. Ширманкине; о профессорах университета Д. В. Цыганкине, А. П. Феоктистове и М. В. Мосине, далее о преподавательском коллективе эрзянского и мокшанского языков – среди них о Т. М. Тихоновой (умерла в 1995 году), Н. А. Агафоновой, А. М. Гребневой, М. Д. Имайкиной, С. И. Липатове и других, которые своими профессиональными советами и дружеской поддержкой помогали моей работе.

Хочу выразить особую благодарность библиотеке Мордовского научно-исследовательского института и отделу мордовского языкознания, руководитель которого О. Е. Поляков и его сотрудникам – среди них В. Р. Цыпкайкина, А. М. Келина, А. Р. Кочеваткина и библиотекари, – обеспешившим мне нормальные условия для моих исследований.

Я благодарен моим мордовским студентам, информантам, с которыми в перерывах между уроками или во время собирательских поездок я готовил магнитофонные записи, заполнял вопросники или проверял языковые данные. На меня произвели большое впечатление мои деревенские собеседники, которые много раз с удивлением и с некоторой подозрительностью старались отвечать на мои вопросы, весьма удивляясь тому, что иностранец не на русском, а на мордовском интересуется их

родным языком. Очень вероятно, что у некоторых из них в ходе разговора со мной пробудилось сознание того, каким сокровищем они располагают – мордовским языком. С другой стороны я тоже исходил из традиционной финно-угорской языковедческой точки зрения, потому что убедился: язык вообще и в частности этот язык не только конкретный материал, применяемый в сравнительном языкознании, но язык, которым пользуются, на котором говорят. Во время этих поездок я заметил, что на этом ”неотесанном” языке говорить трудно, но необходимо, этот язык надо совершенствовать и обновлять, ведь создание единого литературного мордовского языка – основное условие мордовского (эрзя-мокшанского) самосознания.

1. Введение

1.1. Вопросы терминологии. Исследователи прошлого века тот тип спряжения, который в какой-то мере можно сопоставить с определением объекта, традиционно называли объектным спряжением, тот же тип, рядом с которым не может стоять непосредственный объект (непереходные глаголы); или который указывает только на неопределенный объект (в случае переходных глаголов) – безобъектным спряжением. В последнее время наряду с безобъектным и объектным спряжениями используется неопределенное (индетерминативное) и определенное (детерминативное) обозначение.

В мордовском языке использование определенного спряжения зависит от других условий, чем в венгерском языке: наряду с определенным объектом используется только в случае законченного аспекта, напр. Е *veďeńť kand-i-ń* ’я попросил вносить воду’ (несовершенно – неопределенное спряжение) – *veďeńť kand-i-ja* ’я попросил внести воду’ (совершенно – определенное спряжение). Таким образом в мордовских языках было бы лучше пользоваться термином *определено-совершенный (детерминативно-перфективный).* Исходя из практической точки зрения, я пользуюсь названием ***определенное (детерминативное, объектное) спряжение*** или ***парадигма.***

Синтаксисом объектного спряжения я не занимаюсь. Это уже сделали за меня исследователи, располагающие компетенцией родного языка в различных уральских языках. Я стремлюсь обстоятельно исследовать

морфологические и типологические признаки объектного спряжения с тем, чтобы позже прояснить обстоятельства образования мордовского объектного спряжения.

1.2. Структура объектной парадигмы глаголов в мордовских языках. После рассмотрения парадигмастических структур уральских языков я представлю объектную парадигму мордовских языков. Этими глагольными формами в мордовских языках можно выразить как лицо и число субъекта, так и (в принципе) лицо и число объекта. Существуют, таким образом, указывающие на определенный объект ряды ’его, их’, с другой стороны ’тебя, вас’ или ’меня, нас’. Наряду с этими глагольными парадигмами объектные формы появились и в спряжении отрицательного глагола. Для выражения числа прямых дополнений 3-го лица – в основном наряду с субъектом множественного числа – служат совпадающие формы, но еще больше синкретизма находим между формами, указывающими на объекты 1-го и 2-го лица. В мордовских языках количество форм объекта максимально может быть 28, однако практически существует только 15 различных форм. (Таблицы парадигм напр. Керестеш 1990б, таблицы окончаний, показывающие варианты объектного спряжения Керестеш 1999а: 122–204, схемы карт Керестеш 1999а: 205–252.)

2. Собрание и систематизация глагольных парадигм в мордовских языках

Мордовские языки не располагают многовековыми памятниками. Первые тексты на мордовских языках появились только в XVIII-ом веке, это главным образом записи слов, но и короткие фрагменты текстов также предоставляют весьма ограниченные данные для морфологических исследований. В XIX-ом веке были сделаны описания на основе переводов евангелий, но основательная разработка мордовской грамматики могла начаться только благодаря исследованиям конца XIX-ого и начала XX-ого веков. Формирование литературных мордовских языков началось после Октябрьской революции. Родились два литературных языка: эрзянский и мокшанский. Началось изучение диалектов и описание грамматической системы. После вынужденного перерыва эта работа могла продолжиться только в 1960-е годы. Одна за другой писались

дипломные работы, доклады, монографии, благодаря которым был собран обширный достоверный материал.

Таким образом, в моем распоряжении было почти полное описание объектных парадигм в области мордовских языков. В ходе своих собирательных и учебных поездок по мордовской земле я и сам старался пополнить и проверить находящийся в моем распоряжении материал. От своих мордовских коллег и учеников я получил записи рядов спряжения. Несколько глагольных парадигм на основе вопросника я сам мог записать на магнитофонную пленку. В результате мне удалось записать почти сто парадигм при помощи студентов и исследователей, проживающих на различных территориях Мордовии, Чувашской и Татарской республик, а также Ульяновской и Оренбургской областей. На основе новейших данных можно сделать вывод, что интеграционное влияние литературных языков и школьного обучения уже живо проявляется в языке молодого поколения.

3. Варианты окончаний объектного спряжения в мордовских языках

На основе источников мною были составлены варианты объектного спряжения. Я рассмотрел варианты окончаний, указывающих на объект 3-го, 2-го, а потом 1-го лица, которые наглядно показал в приложениях в таблицах (75) и картах (47). На основе этого вырисовываются изоглоссы мордовского объектного спряжения.

Из таблиц можно видеть, что окончания в эрзянском и мокшанском языках обычно различаются. Для окончаний настоящего и прошедшего времени в эрзянском языке характерно преобладание -*i*- (~ -*e*-), а в мокшанском в комбинациях суффиксов более характерен звук -*a*-. Второе главное отличие проявляется в прошедшем времени: в эрзянском последовательно отсутствует знак прошедшего времени перед окончанием, а в мокшанском этот знак наблюдаем только перед окончанием, указывающем на объект 3-го лица, а также в форме 1-го лица, указывающего на объект 2-го лица.

С точки зрения объектного спряжения диалекты эрзянского языка также не едины. Группа северных диалектов отличается от других тем, что здесь частично сохранилось много архаических форм с нулевой морфемой (напр. Prt13-*i*, Prs26-*si*, Prt/Imp26-*i*), с другой стороны –

именно как следствие этого – отдельно суффикс 3-го лица используется в Prs33 (*-sazo*). В группе диалектов эрзянского языка даже в побудительном наклонении полнее сохранилась объектная парадигма. Эта изоглосса начинается в западном (шокшинском) диалектном изолятуме, проходит возле северных районов мокша в реликтах нижегородской территории эрзя, далее через реку Пьяна распространяется до Чувашской республики. Итак, с точки зрения детерминативного спряжения, языковую территорию эрзя можно разделить на две большие группы: северную и южную (карто-схема на стр. 81).

4. История исследований объектного спряжения

Собиратели и исследователи прошлого века (Альквист 1861, Видеман 1865, Хунфальви 1857, 1862, Буденц 1877) и лингвисты на рубеже веков (Паасонен 1903, 1909, Шахматов 1910) наряду с систематизацией парадигмы занимались происхождением объектного спряжения. Финно-угроведы первой половины XX-ого века провозгласили приоритет номена и поставили спряжение в зависимость от образования лично-притяжательного спряжения (Винклер 1913, Клемм 1926, Бубрих 1929, 1941, 1953). Во второй половине XX-ого века этим вопросом занимались уже более комплексно и реконструкционный метод развивался дальше. Финно-угроведы почти всех национальностей занимались всеми проблемами объектного спряжения (Серебренников 1956, 1967, Коизуми 1969, Бергсланд 1973, Алхонеими 1996, Палль 1959, Абондоло 1983, Тростерюд 1994, Хайду 1966, Берецки 1988, Редеи 1962, 1966, 1996, Гуя 1996, Микола 1965, 1966, 1981, Батори 1990а, 1990б, Хонти 1984, 1995, 1996 и т.д.) Мордовское исследовательское поколение занималось главным образом описанием и вопросами синтаксиса. (Исследование мордовского объектного спряжения Керестеш 1994а, 1994б, 1999а: 49–66.)

5. Расслоение объектного спряжения в мордовских языках

Несмотря на то, что вопросом об образовании мордовского объектного спряжения занимался целый ряд известных исследователей, вопреки множеству идей и гипотез успокоительного ответа до сих пор нет. Парадигмы исследовались мною с двух точек зрения: сначала я проделал структурный анализ, далее анализировал части парадигмы с точки зрения исторической фонетики.

5.1. Структурный анализ. Если рассматривать составляющие единство или сравнимые члены парадигмы и системы мордовских языков с различных точек зрения, выясняется, что в объектном спряжении весьма много совпадающих форм. Эти сложные окончания совершенно нового происхождения, так, если отбросить новообразования, можно дорбаться до самых старых суффиксов (Керестеш 1996б). На основе анализа выясняется, что:

а) часть объектных и безобъектных окончаний идентична, таким образом объектные черты второстепенны;

б) другая часть наряду с подлежащим множественного числа в одинаковой степени может указывать на объект единственного и множественного числа, т.е. значение, указывающее на множественное число объекта также второстепенно;

в) есть и такие, которые наряду с субъектом единственного числа могут указывать на объект единственного и множественного числа; так значение, указывающее на множественное число объекта тоже второстепенно;

г) есть и такие, которые во множественном числе не указывают однозначно на лицо субъекта, так их функция, указывающая на лицо субъекта также второстепенна;

е) форма некоторых форм повелительного наклонения совпадает с использованной в прошедшем времени, а значит их повелительное значение вторично; и наконец;

ж) есть и такие, часть окончания которых после знака настоящего времени совершенно совпадает с полным прошедшим временем, здесь очевидно влияние прошедшего времени.

Обобщающая таблица показывает мордовские объектные окончания, затушеванная часть означает первичные члены парадигмы:

Таблица 1

Prs	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1Э	*10-(a)n*	*13-sa*	*16-siń*	*12-tan*	*15-tadiź*	—	—
M	*10-(a)n*	*13-sa*	*16-sajńä*	*12-ťä*	*15-ťäďäź*	—	—
2 Э	*20-(a)t*	*23-sak*	*26-siť*	—	—	*21-samak*	*24-samiź*
M	*20-(a)t*	*23-sak*	*26-sajť*	—	—	*21-samak*	*24-samaść*
3 Э	*30-i*	*33-si~-sazo*	*36-sińźe*	*32-tanzat*	*35-tadiź*	*31-samam*	*34-samiź*
M	*30-j/-i*	*33-si*	*36-sińä*	*32-tanza*	*35-ťäďäź*	*31-samań*	*34-samaź*

Pl1 Э	*40-tano*	*43-sińek*	*46-sińek*	*42-tadiź*	*45-tadiź*	—	—
М	*40-*	*43-saśk*	*46-saśk*	*42-ťäďäź*	*45-ťäďäź*	—	—
2 Э	*50-tado*	*53-sink*	*56-sink*	—	—	*51-samiź*	*54-samiź*
М	*50-tadä*	*53-saśť*	*56-saśť*	—	—	*51-samaśť*	*54-samaśť*
3 Э	*60-iť*	*63-siź*	*66-siź*	*62-tadiź*	*65-tadiź*	*61-samiź*	*64-samiź*
М	*60-jť*	*63-saź*	*66-saź*	*62-ťäďäź*	*65-ťäďäź*	*61-samaź*	*64-samaź*

Prt

Sg1Э	*10-iń*	*13-ija*	*16-iń*	*12-iťiń*	*15-iďiź*	—	—
М	*10-ń*	*13-jńä*	*16-jńä*	*12-jťäń*	*15-ďäź*	—	—
2 Э	*20-iť*	*23-ik*	*26-iť*	—	—	*21-imik*	*24-imiź*
М	*20-ť*	*23-jť*	*26-jť*	—	—	*21-majť*	*24-maśť*
3Э	*30-ś*	*33-iźe*	*36-iźe*	*32-iźiť*	*35-iďiź*	*31-imim*	*34-imiź*
М	*30-ś*	*33-źä*	*36-źäń*	*32-źä*	*35-ďäź*	*31-mań*	*34-maź*
Pl1 Э	*40-ińek*	*43-ińek*	*46-ińek*	*42-iďiź*	*45-iďiź*	—	—
М	*40-mä*	*43-śk*	*46-śk*	*42-ďäź*	*45-ďäź*	—	—
2 Э	*50-iďe*	*53-ink*	*56-ink*	—	—	*51-imiź*	*54-imiź*
М	*50-ďä*	*53-śť*	*56-śť*	—	—	*51-maśť*	*54-maśť*
3 Э	*60-śť*	*63-iź*	*66-iź*	*62-iďiź*	*65-iďiź*	*61-imiź*	*64-imiź*
М	*60-śť*	*63-ź*	*66-ź*	*62-ďäź*	*65-ďäź*	*61-maź*	*64-maź*

Imp

Sg2Э	*20-k*	*23-ik*	*26-iť*	—	—	*21-mak*	*24-miź*
М	*20-k*	*23-k*	*26-jť, -śť*	—	—	*21-mak*	*24-maśť*
Pl2 Э	*50-do*	*53-ink*	*56-ink*	—	—	*51-miź*	*54-miź*
М	*50-dä*	*53-śť*	*56-śť*	—	—	*51-maśť*	*54-maśť*

Согласно первичным окончаниям: **Prs**13-*sa*, Prs23-*sak*,Prs33-*si-* ~ *?-sazo*, Prs46, 66-*siź/saź*,Prs12-*tan/ťä;* **Prs**33-*iźe/-źä*, Prs36-*iźe/źäń (-źä* перешло на 2 лицо прямого дополнения!), Prt12-*iťiń/-jťäń*, Prt42, 62-*iďiź/-ďäź*, Prt21-*imik/majť*, Prt51, 61-*imiź/maź;* **Imp**21-*mak*. (Ср. Керестеш 1996: 137.)

5.2. Историко-фонетический анализ. Мною был проведен также и историко-фонетический анализ, кроме этого я исследовал разделение характерных для объектных сложных окончаний гласных (*i ~ e ~ a)* и согласных (сибилянтов).

На основе диалектических соответствий *i ~ e ~ a* можно предположить следующие древние изменения в сложных окончаниях, указывающих на объект 1-го и 2-го лица: Prt21*-*jmak ~ *-majk*, Prt61*-*jmaź ~ *-majź*, Prt62*-*jdaź ~ *-dajź*, Prs21*-*samak*, Prs61*-*samaź*, Prs62*-*tadaź*.

Формы современного мокшанского языка сложились под аналогичным влиянием суффиксов, указывающих на объект 3-го лица, среди которых в этом смысле я считаю первичными следующие: Prt63-*ź*, Prs63-*saź*. (См. таблицу № 1!)

В мордовском спряжении бывает четыре сибилянта: *ś*, *ź*, *s* и *z*. *s* используется последовательно в форме, указывающей на объект 3-го лица в парадигме изъявительного наклонения настоящего/будущего времени и аналогично в формах, указывающих на объект 1-го лица, а *z* используется в побудительном наклонении. Дистрибуция *ś* и *ź* не настолько однозначна. Оба окончания обычно возвращаются к палатализированному сибилянту, у которого функция прошедшего времени была уже в уральском языке-основе (PU), в функции причастий в звонкой форме осталась в мордовских языках. Соответствие временного признака *ś* ~ *ź* можно обнаружить главным образом в отрицательных вспомогательных глаголов, отсюда *ś* могло перейти в 3-е лицо единственного и множественного числа безобъектной парадигмы.

В связи с происхождением элементов палатализованного в объектном спряжении *z* возможны два варианта:

1. *ź* последовательно появляется во множественном числе объектного спряжения, далее в конце суффиксов, указывающих на объект 1-го и 2-го лица, в одинаковой степени как во множественном числе, так и в единственном. Несомненно, что речь идет об одном и том же причастном суффиксе, который предположительно в первую очередь стал постоянным во множественном числе и который служил и служит для обозначения как объекта, так и субъекта во множественном числе в целом ряде вторичных окончаний. Таким образом, можно предположить, что синкретизм *ź* и образовавшихся из него окончаний происходит потому, что этот суффикс во множественном числе взял на себя общую роль *pluralis generalis.* Формы мокшанского языка, указывающие на объект 3-го лица возможно показывают, что и в этой части парадигмы *z* был более общим, чем в настоящее время. Такое явление можно обнаружить и в юго-восточном диалекте мокшанского языка. (Керестеш 1999а: 176, таблица 54). Из ошибок моих информантов мною был сделан тот же самый вывод. Ведь много раз бывает, что вместо суффикса Prs/Prt36 в парадигме встречается суффикс Prs/Prt63. По-моему и это указывает на

то, что по аналогии с совпадающими формами, указывающими на объект 1-го и 2-го лица множественного числа на месте 36 суффикса встречаем 63. Кстати, исходя из своего пассивного основного значения, деепричастие *ź* весьма подходило для того, чтобы указывать и на объект: см. перевод текста XVIII-ого века на эрзянском языке *Credo* (Символ веры): *čavoź kŕost langso ... i kalmoź* 'распяли .... и похоронили' (был распят и похоронен – я, ты, он, кто угодно) (см. Феоктистов 1968: 46). На связь знака прошедшего времени PU и на причастие указал и Редеи (1996: 181).

2. Имеющийся в Prt33 *ź* не следует возводить к этому временному/причастному суффиксу. Он мог образоваться и из личного окончания *s* под смягчающим влиянием стоящего перед ним **j* суффикса прошедшего времени. Правда, этому также противоречит значительный консерватизм сибилянтов (см. Керестеш 1983: 364). Все же нельзя исключить, что по аналогии с **kundaj-n* > Э *kundiń*, М *kundań*, **kundaj-t* > Э *kundiť*, М *kundať* произошло изменение **kundaj-sV* > **kundaźV* > Э *kundiźe*, М *kundaźä*.

5.3. Морфосинтактический анализ. Нельзя исключить и третью возможность – окончание (Prt33) на основе истории мордовской фонетики может происходить из наречия: **kundaj-śe(n)*.

Этот вывод подсказывает, что в мордовских языках существуют, т.е. могут существовать такие объектные суффиксы, в которых можно предположить предварительное указательное местоимение. Многие исследователи исходят из синтагмы переходности с целью выяснить происхождение объектного спряжения. Так, уже в начале финно-угорских языковедческих исследований Хунфальви (1862: 434–467) и Буденц (1890–1892: 417–440), позже Микола (1965: 58, 60), а в наши дни Хонти (1995: 57–61, 1996: 127–131) предположили, что в формах глаголов объектного спряжения следует искать следы местоимения аккузативной функции, и даже имеющего окончание винительного падежа. Такие предпосылки в мордовских языках, по моему мнению, можно предположить еще в следующих суффиксах: М Prs16-*sajńä*, 26-s*ajť*, 36-*sińä*, Prt13-*jńä*, Prt16-*jńä*, Prt23-*jť*, 26-*jť*, Prt36-*źäń* в Э такая предпосылка не наблюдается. М Prt36 -*źäń* похож на *se*, винительно-родительный падеж указательного местоимения 'этот', Prs16, Prs/Prt13, 16 и Prs36 *ńe* на указательное местоиме-

ние ’те’ (*kundaj-ńä),* а конечный элемент *t’* формы Prs/Prt26 возможно на указательное местоимение *t’e* ’это’ (**kundaj-t’ä).* Элемент, похожий на винительно-родительный падеж у личных местоимений мне не удалось обнаружить.

6. Образование объектного спряжения в мордовских языках

6.1. Формы построения парадигмы. Исследования, касающиеся объектной парадигмы в мордовских языках, обычно исходили из двух основных принципов: 1. Некоторые объектные формы включают в себя число и лицо объекта, а также число и лицо субъекта и пытались анализировать эти элементы. 2. Первоначально могла существовать такая полная парадигма, которая в течение времени была нарушена и в результате различных чередований звуков и аналогичных уравниваний возникли совпадения, хомохимные формы. (Лично я не могу принять ни одного из этих предположений.)

1. Естественно, в мордовских языках есть такие глагольные формы, которые в настоящее время однозначно обозначают как число и лицо субъекта, так число и лицо объекта. Весьма значительный синкретизм, который существуют в объектном спряжении свидетельствует, по моему мнению, о том, что столбцы и ряды, указывающие главным образом на объект множественного числа, – только фикция в изображении парадигмы (ср. Керестеш 1999а: 103).

Я исхожу из того, что можно реконструировать относительно уральского языка-основы только единственное число (1-е, 2-е, 3-е лицо) безобъектного спряжения. (По-другому Хайду 1966: 77.) По моему мнению, те же самые формы могут функционировать и во множественном числе. Што, шла ли речь о 1-ом или о 2-ом лице множественного числа решал или контекст, или возможные отклонения в формах личных местоимений. (Ср. Редеи 1996: 179, Керестеш 1999а: 103.)

2. В мордовском объектном спряжении, по-моему, сегодня не существует полной парадигмы, но еще в меньшей степени можно ее реконструировать на более ранние периоды историии языка. Например, в венгерском объектном спряжении образовались, и постепенно распространились в различных частях парадигмы в основном окончания множест-

венного числа (в зависимости от времени и наклонения, и даже от типов основ глагола). Построение парадигмы могло начинаться в одном или больше мест, и из этих ”положений” постепенно дополнялось, наконец или полностью развившись, или остановившись в развитии. (Ср. Редеи 1962, 1966, Э. Абафи 1991: 122–159.) Так я понимаю этот вопрос и относительно мордовских языков.

6.2. Этапы построения парадигмы. Финно-угроведы в настоящее время в общем принимают предположение Серебренникова, по которому ”в далекие времена, после распада финно-угорского языка-основы в восточной группе финно-угорских языков начало развиваться объектное спряжение. Весьма вероятно, оно проявилось первоначально в третьем лице. К переходным глаголам присоединился знак переходности *s*, происхождение которого со всей определенностью можно вывести из местоименной основы.” (Ср. Серебренников 1956: 194.) Форма 3-го лица единственного числа, происходящая из местоимения, может, таким образом, указывать в контексте на объект в таком же лице, а бессуффиксная форма, происходящая главным образом из причастной формы глагола, – только на лицо субъекта (ср. Хайду 1966: 74–76).

Я считаю возможным, что суффиксы 1-го и 2-го лица, происходящие из местоимения могут похожим образом выразить и объект такого же лица. Если, таким образом, **kunda-sV* может означать ’он поймает ~ он поймает это/его; его, ее поймают (пассивное значение)’, тогда **kunda-mV* ’я поймаю ~ он поймает меня/меня поймают’, **kunda-tV* ‘ты поймаешь ~ он поймает тебя/тебя поймают (пассивное значение)’. То же самое может быть и в прошедшем времени. Транзитивная глагольная основа в таком случае имеет пассивное значение. Пожалуй этим объясняется, что страдательное спряжение невозможно реконструировать на язык-основу. Там же, где оно позже образовалось, определенные и неопределенные формы уже не могли быть разделимы. На эту двойственность указывает пассивная и активная сущность причастий (ср. Керестеш 1999a: 105–106). Глагольные формы чаще всего могут быть использованы в 3-м лице, хотя в саамском (лаппском) и в венгерском языках личные окончания глагольного происхождения могут появиться и в других лицах, правда, что они обычно заняты в безобъектном круге (ср. Корхонен 1981: 285–187, Редеи 1989: 144–161). Напротив, из суффиксов местоименного происхождения чаще всего произошли объектные фор-

мы. Иштван Папп таким образом объясняет венгерские объектные личные суффиксы. По его мнению венгерские объектные личные суффиксы могли произойти путем вторичного спряжения древних форм единственного числа (ср. Папп 1942, 1968).

Зная большую пластичность деклинационной и конъюгационной системы мордовских языков, взаимозаменяемость порядка окончаний, мы вправе сделать попытку адаптировать теорию.

1. Среди объектных окончаний я тоже считаю самым древним окончание 3-го лица единственного числа, а именно, в случае мордовскихо языков: **Prt33.** Это в полной мере входит в общее толкование начального периода объектного спряжения. Историко-фонетически эту форму можно реконструировать до местоимения 3-го лица (в крайнем случае до формы его суффикса аккузатива), однако в случае мордовских языков можно представить даже указательное местоимение (или его аккузативную форму): *-j-sV(n)* ~ **-j-śe(ń)*. Итак: *kunda-j-sV* > **kunda-j-źä* ’он поймал/он был пойман + его’ (он) поймал (его)’ или прямо: **kunda-j-śe(-n)* > **kunda-j-źä(-ń)* ’(он) поймал + то’ > ‘(он) поймал (то)’. Таким образом образовалась пара, которая без окончания не указывает на объект (**kunda-j* ’поймал’ – а с личным окончанием обозначает и объект 3-го лица (**kunda-j-zV* ’он поймал его’).

Однако следует заметить, что – как мы видели выше – объектные формы, возводимые к возможному предшествованию указательного местоимения, во всяком случае новообразование: Prt13, 16-*jńä* ’я – то/тех’, Prt23, 26-jt ’ты – то/тех’, но требует объяснения как преобразовалось значение ’он – тех’ здесь именно в ’я – то/тех’, или ’те – то/тех’. По аналогии? (Ср. Хонти 1996: 128.) Не может быть случайным, что суффикс подлежащего 1-го лица единственного числа обычно *n/ń*, а 2-го лица единственного числа *t/ť!*. Это указывает и на то, что невозможно разделить элементы, указывающие на объект и на существительное.

Поскольку такая двойственность была в прошедшем времени, по всей вероятности подобная двойственность могла быть и в настоящем времени. Могла быть голая основа без единого суффикса: **kunda-Ø* ’поймает’ и форма с личным суффиксом: **kunda-sV* > **kunda-zV* ’поймает его’ (ср. Бубрих 1953: 174–175, Хонти 1984: 341–346, Редеи 1996: 179–180). Последняя форма, однако, не стала сразу объектной формой, а

начала функционировать в качестве побудительного наклонения (ср. Керестеш 1999а: 107, 110–112).

2. Второй опорой построения парадигмы я считаю форму повелительного наклонения: **Imp21.** Эта безобъектная форма 1-го лица могла возникнуть в ходе вторичного спряжения: *-*ma-k*. Итак: **kunda-ma-k* ’(я) поймаю/меня поймают + ты’ > ‘поймай меня’. Суффикс *k* повелительного наклонения можно оценивать и как знак повелительного наклонения, и как суффикс 2-го лица единственного числа. По-моему эта форма также очень старая, еще до изменения Prs10-*m* > -*n*, ведь знак императива -*k* способствовал древнему варианту -*m*, но не -*n*.

3. Третий элемент, который играл значительтную роль в построении объектной парадигмы, был **словообразовательный суффикс причастия** (-*ź-)*, который можно возвести к палатализированному сибилянту. В спряжении мордовского отрицательного глагола такой же сибилянт выступает в качестве знака прошедшего времени, его глухой вариант в конце слова перешел в 3-е лицо обычного спряжения во избежание хомонимии с настоящим временем.

Для отличия объектных форм глагола на этом этапе я считаю следующие элементы:

Таблица 2

	Prs Indet	Det3	**Prt** Indet	Det3	**Imp** Indet	Det1
Sg1	*-m*		*-j-m*			
2	*-t*		*-j-t*		*-k*	*-ma-k*
3	*-Ø ~ -j*	*-zV* (Opt!?)	*-j ~ -ś*	*-j-źV(-n)*		
Pl	*-j-t*	*-ź*	*-ś-t*	*-ź*		

С этой основы парадигма начинает постепенно расширяться. Появились формы для выражения объекта 1-го, 2-го лица и образовалось 3-е лицо объектного оптатива (побудительного наклонения). За этим последовало образование форм, указывающих на объект 3-го лица. В этом процессе, по-моему, роль играло побудительное наклонение. Для обозначения объекта 3-го лица по сути дела единая парадигма не образовалась.

Среди окончаний, указывающих на объект 3-го лица, быстрее всех могло образоваться Prt36. Так как окончания в эрзянском и мокшанском языках не происходят из одной основы, мы можем думать, что они появились отдельно в двух диалектных группах. В группе Э пара Prt33-*iźe* – Prt36-*ińźe* возникла по аналогии с соответствующей парой Px3Sg (E **-zä- – *-nzä)*, где два суффикса употреблялись уже в древности для отличия одного и многих обладаемых. На основе этого объектное окончание Prt36-*ińźe* может считаться древним и скорее всего оно и является таковым. Этот элемент распространился и на настоящее время: Prs36-*sińźe*, однако здесь не образовалась похожая пара: Prs33-*si* – Prs36-*sińźe*. В эрзянском языке Prt36-*ińźe* должно бы соответствовать Prt36*-ńźä* в мокшанском языке; вместо этого мы находим суффикс -*źäń*, так же отличается и Prs36-*sińä*.

В прошедшем времени – за исключением 3-го лица единственного числа – сегодня тоже нет настоящего обозначения объекта, поскольку сюда не внедрился суффикс -*sa*-, указывающий на объект 3-го лица единственного числа или какая-либо его рефлексия. Так как дополнение желательного наклонения подобно настоящему времени вызвало бы большое совпадение форм, другие формы не развились на всей языковой территории. Поиски современных остатков побудительного наклонения и основательное изучение всего круга вопросов потребовали бы отдельного труда!

После этого парадигма шаг за шагом расширялась дальше: вначале в единственном числе прошедшего времени, позже и во множественном числе. Это произошло уже отдельно в жизни двух диалектных групп. За ним последовало повелительное наклонение, потом опять настоящее время. Первоначально указывающий на объект 3-го лица суффикс -*sa*- внедрился и в формы, указывающие на 1-е лицо, так наряду с обозначением объекта он стал и знаком настоящего/будущего времени. Интересно, что в формах, указывающих на объект 2-го лица, ту же самую роль играет суффикс -*ta*-. Так парадигма распространилась на всей языковой территории. И наконец я обстоятельно занимаюсь образованием окончаний, сформировавшихся в отличие от общей тенденции развития, а также формами, не имеющими в северных диалектах эрзянского языка общего обозначения лица субъекта.

(Об образовании отдельных окончаний и групп окончаний подробно см. Керестеш 1999а: 108–121.)

6.3. Предпосылки объектного спряжения. Выше я уже отметил, что указывающие на определенный объект окончания многие специалисты пытались свести к личным местоимениям (реже указательным местоимениям), обладающим суффиксом, носящим функцию аккузатива или непосредственно суффиксом аккузатива (ср. Хунфальви 1862, Буденц 1890–1892, Микола 1965, Хонти 1995, 1996). Из объектных глагольных окончаний мордовских языков несколько – главным образом в группе диалектов М – можно рассматривать как образованные от указательных местоимений: напр. М Prt33 *kundaźä*, Prt36 *kundaźäń* < *? *kundaj-śe(ń)* и возможно, таким образом можно рассматривать первое и второе лицо: Prt13, 16 *kundajńä* < *?*kundaj-ńV(ń)*, Prt23, 26 *kundajť* < *? *kundaj-ťV(ń).* Эти формы в конечном случае соотвеествуют следующим синтактическим структурам: Prt13 ’(я) ловил/поймал то’, Prt36 ’(он) ловил/поймал тех’, Prt13 ’(я) ловил/поймал то’, Prt16 ’(я) ловил/ поймал тех’, Prt23 ’(ты) ловил/поймал то’, Prt26 ’(ты) ловил/поймал тех’. – Микола (1965: 60), например, подобно Клемму (1926: 194) в соответствующих формах настоящего времени (Prs16-*sajńä*, Prs36-*sińä* и др.) реконструировал основу местоимения 3-го лица (*s"-), имеющего знак множественного числа *-i*. По моему мнению предшествующее указательное местоимение возможно можно указать только в приведенных формах. Но так как у знака PFU **j* в мордовских языках нет других следов, анализ Клемма и Миколы в этом смысле принять не возможно. Вышеуказанная реконструкция созвучна мнению Хонти, согласно которому в уральских объектных парадигмах в качестве предпосылки знака, указывающего на глагольный объект, должно быть личное местоимение с суффиксом аккузатива (1996: 128–129).

Однако Хонти ищет в объектных парадигмах скорее следы элементов личных местоимений, когда ссылается на типологические и универсальные исследования Комри и Лемана: ”Argumentom dlá togo, qto в качестве предпосылки глагольного óuffikóa *Ox* dolxno было бы личное местоимение с okonqaniem vinitelynogo padexa, ávláetóá i to, qto в уральских языках личные местоимения 3-го лица указывают на odusevlennoe lico, прежде всего на человека. Объект, vüraxennüj óobótvennüm imenem óuweótvitelynüm, ili noóáwij znaqenie qeloveka (odusevlennogo lica), –

определенный или специфичный, bolee заметнüj (Леман: *more salient*), чем такими признаками не располагающий, и эти последние – объекты (formalyno) ne oboznaqennüe (в иерархии Комри: *animacy hierarchy*). Чем выше стоит объект в этой иерархии, тем скорее глагол будет показывать с ним конгруенцию (Леман 1982: 237).” (Цитирует Хонти 1996: 129.) Что касается тенденции, то несомненно, процитированные авторы правы.

Весьма привлекательна мысль Хонти в вопросе порядка и агглютинirovaniá *Ox – Vx* (Honti 1996: 128–129). Хонти ссылается на Цинциус (цитирует ее мнение 1996: 128), по ее мнению порядок морфем глагольных форм зеркальное отражение порядка частей предложения, так порядок структуры языка *SOV: Rx – Vx*, а в объектном спряжении *Rx – Ox – Vx*. На следующем этапе расширения парадигмы óuffikó ”*Ox* (личное местоимение 3-го лица с окончанием винительного падежа) распространяется на другие формы (1-го и 2-го лица), а именно на место перед *Vx*. Благодаря своемu звуковомu óoótavu *Ox* он находится еще в видимой связи с местоимением; с его помощью (по аналогии) местоимение 1-го и 2-го лица могло присоединиться к глагольной форме: *’видит-его’ → *’видит-меня’, *’видит-тебя’, или опять же исходя из глагольных форм 3 лица в 1 и 2 лице: *’видит-его’ → *’видишь-его’, *’видит-меня’ → ’видишь-меня’.” (Ср. Хонти 1996: 128.) Эту мысль я цитирую так подробно потому, что по мнению Хонти похожую систему можно найти и в современных мордовских языках, хотя и в упрощенной форме. В конце своей работы, обобщая сказанное, он пишет о структуре объектного спряжения, имеющейся в уральских языках. По его мнению для мордовского объектного спряжения действительна следующая очередность: *Rx – Ox – Tx – Vx* (Хонти 1996: 131).

Я не беру под сомнение, что стадии в истории развития уральского языка-основы, могли существовать позже его разветвлений и внутри этого глагольные парадигмы, указывающие на объект, описанные Хонти. Однако мы едва ли располагаем непосредственными доказательствами этого. Если бы объектные формы могли вернуться к исходным объектным синтагмам, тогда изначально должны были бы существовать очень длинные окончания, содержащие личное (возможно указательное)

местоимение в аккузативной форме, далее часто и другой элемент, указывающий на лицо субъекта. В одной части объектных длинных окончаний современных мордовских языков можно сигментировать такие элементы, однако они явно появились недавно. Но систему парадигмы мордовского объектного спряжения отнюдь невозможно втиснуть в вышеизложенную формулу. В большей части старой парадигмы прошедщего времени отсутствует, например, указывающее на объект 3-го лица *Ox*. В прошедщем времени сложилось такое странное положение, что в то время как в рядах, указывающих на объект 2-го и 3-го лица, образовалось представительное *Ox* (*-ta-* или *-ma-*), в части ряда, указывающего на объект 3-го лица, объект остался необозначенным. Как следствие этого, используемый в парадигме Prs суффикс *-sa-*, превратился в знак настоящего времени и, как таковой, внедрился и в формы, указывающие на объект 1-го лица. Так появились современные очень обширные комбинации окончаний. Несмотря на это, вопрос правильного построения при современном агглютинативном арсенале представить очень трудно: как получила синтагма ’он – его/это’ значение ’я – его/это’? (Ср. Керестеш 1999a: 102.) Признаюсь, сначала я неверно истолковал размышления Хонти. Недоразумение с моей стороны произошло из-за символов: я полагал, что проиллюстрированные венгерскими синтагмами функции вытекают друг из друга (>), но речь идет только об аналогии (→). В соответствии с этим расхождение во мнениях между Хонти и мною не непреодолимо.

Бесспорно, что в уральском языке-основе уже существовало принятое в современном понимании спряжение, суффиксы которого выражали лицо субъекта. Первоначальный столбец объектного спряжения – уже там, где к настоящему времени образовалась и парадигма, указывающая на определенный объект – мог быть и формой 3-го лица единственного числа, и даже энклитизация лица 3-го лица, носящего признаки аккузатива (может быть формы) и/или указательного местоимения могла произойти уже в уральском языке-основе, но к ней в период самостоятельной жизни дочерних языков прилипли разные функции. В этом случае еще не определился, но пока и не мог определиться вопрос: был ли у местоимения суффикс аккузатива?

Синтетические языки также применяют аналитические способы конструкции, таким образом аналитические и даже пространные (редундантные) конструкции существовали всегда, существуют и сегодня даже и в языках, образовших объектные парадигмы спряжения. На основе данных мордовских языков и диалектов я считаю, что образование объектной парадигмы, ее обособление началось в древнемордовском, продолжается в современном языке, и, по всей вероятности, в будущем тоже можно ожидать изменений. Анафорически использованные местоименные элементы можно найти и в диалектах скандинавских языков: напр. шведское/норвежское *ser* ‘видит’ – *ser’n* < *ser den* ‘видит (это)’ едва ли можно признать объектной парой, тем более спряжением, но во всяком случае оно показывает, каким образом возник этот тип спряжения (устное сообщение Ларш-Гюннара Ларшона. Похожее положение в английском с парой *kill* ’убей!’ – *kill’em* < *kill them* ’убей их!’.

Отдельные окончания или группы окончаний возникли не вдруг, а постепенно, первоначальные же объектные суффиксы – уже в древнемордовском языке. Естественным отправным пунктом я считаю, что было спряжение (настоящее и прошедшее время изъявительного наклонения, повелительное наклонение и побудительное наклонение), на основе которого строились последующие, более сложные формы. Основной вопрос: каким было подлинное синтактическое окружение, в котором постепенно образовались объектные формы, потом части парадигмы? В этом смысле я попытался адаптировать к мордовским языкам теорию Иштвана Паппа о повторном или вторичном спряжении. (ср. Керестеш 1999a: 105–108).

Как мы видели выше, в своих размышлениях я старался как можно более полно принять во внимание отправные точки и аргументы оппонентов и в соответствии с этим попытался показать предпосылки состава ”глагол + личное указательное местоимение с аккузативной функцией или с суффиксом аккузатива” в мордовском объектном спряжении (ср. Керестеш 1999a). Таким образом, мне надо было найти существование ”действительного синтактического фона”, который невозможно реконструировать как систему, соответственно, его существование невозможно доказать, но, естественно, нельзя и отрицать. Вопрос: можно ли ряд объектных синтагм считать парадигмой? На этот вопрос следует от-

ветить – нет. (Пре)уральская агглютинация такой структуры ведет в очень далекое прошлое. Находящихся в нашем распоряжении языковых доказательств для выяснения этого недостаточно. Хонти также не имеет в виду очень раннюю изоляционную фазу, а предполагает деклинационную и конъюгационную парадигму языка-основы, располагающего агглютинационным арсеналом.

В уралистике и раньше принимали во внимание достижения общего языкознания, языковой типологии. Однако, типологические методы иногда приводили к противоречивым конклюзиям (Радич 1985: 246). По мнению Радич на основе порядка слов SOV объектные элементы, указывающие на объект, должны были опередить глагол, так они должны были превратиться не в суффиксы, а в префиксы. (Можно предположить, что вместо префикса надо было писать коаффикс или инфикс?) Как мы видим, Хонти, исходя из этого же предположения, ссылаясь на Цинциус, приходит к другому результату: в процессе агглютинации указывающий на объект элемент окончания агглютинизировался перед суффиксом, указывающим на субъект (Хонти 1996: 127–128). В случае мордовских языков это уже соответствует действительности. Что касается порядка агглютинации, я с ним согласен, касательно же причин и подробностей – у меня по-прежнему есть сомнения. По-моему, можно видеть, что только типологическими методами, не обращая внимания на исследования по исторической фонетике, нет возможности для продвижения вперед. (Аргументы по исторической фонетике в большом количестве можно наблюдать и у Хонти). Я сам старался приблизиться к тайне образования мордовского объектного спряжения, применяя находящиеся в моем распоряжении комплексные методы. Я могу утверждать, что на основе находящихся в моем распоряжении материала и методов было невозможно доказать предпосылки синтагмы объекта методами, описанными Хонти. Те окончания (или группы окончаний), в которых можно подозревать такие предпосылки, в остальных формах можно считать более поздними.

Я придерживаюсь того мнения, что, если объектные формы свести до начальной синтагмы объекта, тогда изначально существовали бы такие длинные окончания, которые содержали бы личное (возможно указательное) местоимение, обладающее аккузативной формой, далее во

многих случаях другой элемент, который указывал бы на лицо субъекта (Керестеш 1999а: 102). Я полагаю, что большинство мордовских глагольных форм комплексно включает в себя маркеры, указывающие на лицо и число как субъекта, так и объекта. Правда, есть такие, из которых их частично или полностью можно выделить. Под длинными окончаниями я понимаю то, что, если аргументация Хонти правильна и личное местоимение с аккузативным суффиксом может распространиться и на формы 1-го и 2-го лица, к тому же на место перед *Vx*, тогда, в качестве предпосылки современных окончаний объекта, можно реконструировать личное местоимение, аккузативное или в аккузативной форме *(CVC)* + суффикс *(C)*, которое в конечном итоге дало бы суффикс (довольно-таки обширный) *CVC(V)C*. Такие ”распространенные” окончания есть в современных мордовских языках (напр. Prs42-*tadiz*, и даже Prs32-*tanzat!*), однако, они являются новообразованиями, а не остатками более ранней синтаксической структуры. Аккузатив местоимений множественного числа по всей видимости, можно вставить в ту же формулу, как и единственное число.

В конечном результате Хонти считает отправным пунктом 3-е лицо единственного числа (ср. Хонти 1996: 128). По его мнению на начальном этапе эта форма была бессуффксная. К ней присоединилось имеющее суффикс или значение аккузатива местоимение и, напр., цитируя Миколу: ”Агглютинация аккузативного местоимения, neáónoóty его toxdeótvenности с используемым самостоятельно местоимением, привело к развитию объектных форм, к переходу выражения объекта другими лицами.” (Ср. Микола 1965: 60. К этому его выводу я вернусь позже.) Хонти также считает, что это выражение могло распространиться на другие лица. Для меня неясно, что было тем элементом, который в понимании Хонти указывал на лицо субъекта и различал разные конструкции? За исключением 3-го лица единственного числа – агглютинацирующий суффикс которого, т. е. нулевая морфема, обозначала субъект – в других лицах, по моему мнению, необходимо проставить суффикс, указывающий на субъект. Итак, рассмотрим возможные предпосылки парадигмы единственного числа! Какие же конструкции могут быть?

Таблица 3: *kunda-* ‘поймать’

	’его’	Э/М	’тебя’	Э/М	’меня’	Э/М

Sg 1	*-sVm(V)m	-sa(n)	*-tVm(V)m	-tan/-ťä	—	—
2	*-sVm(V)t	-sak	—	—	*-mVm(V)m	-samak
3	*-sVm	-si	*-tVm	-tanza(t)	*-mVm	-samam

Несомненно, существуют такие окончания, в которых можем на первый взгляд предположить лично-местоименную предпосылку, но что может являться предпосылкой форм, указывающих на множественное число? Ведь относительно реконструкции местоимений не единственного числа полная неопределенность. К каким предпосылкам может вернуться прошедшее время и повелительное наклонение?

Микола в своих рассуждениях эту форму считает суффиксом не объекта, а только имеющим значение объекта (ср. Микола 1965: 60). Если вернуться к связи: основа объектных глагольных форм + местоимение, то подобно Миколе и Петеру Хайду (1966: 74–76) я так же проголосую скорее за бессуффиксное местоимение, имеющее значение аккузатива. В этом случае могут родиться значительно более короткие и верные реконструкции. Я так полагаю, что необходимо вернуться к вопросам формы уральских местоимений.

На вопрос появились ли объектные ряды в основном и отрицательном спряжениии одновременно или в разное время, один за другим, я могу сказать, что, по всей вероятности, окончание 21 (**kundam* > *kundamak* → *iľamak)* вклинилось позже в запретительный отрицательный глагол, так как здесь невозможно предположить вторичное спряжение в виду отсутствия запретительного вспомогательного глагола 1-го лица единственного числа. В соответствии с этим можно предположить, что и в других частях парадигмы отрицательного спряжения объектные окончания попали из главных глаголов. Прадигма же настоящего времени по сути дела не сохранилась. (Только у одного Альквиста – 1861: 50 – имеются данные о таких формах, но их достоверность другие источники не подтверждают.) Тот факт, что у отрицательных вспомогательных глаголов полная парадигма – именно парадигма прошедщего времени, подтверждает мой вывод, что отправной точкой объектного спряжения явилось по сути дела прошедшее время. (Ср. Керестеш 1999а: 105–108.)

Теория Иштвана Паппа о повторном спряжении не свободна от противоречий. Реконструкция формы отдельных слов, в данном случае, значения глагольных форм – из-за отсутствия историко-лингвистических данных о средних степенях – труднее реконструкции фонетической формы. Этим объясняет Иштван Папп (1968: 194) образование glagolynüh form 1-го и 2-го лиц edinótvennogo qióla в венгерском ázüke. В мордовских языках для этого нет никакой нужды, ведь в повторном спряжении объектных форм я уже исхожу из давно подвегшихся агглютинации суффиксов, используемых в безобъектном спряжении и сегодня. Среди моих опосредованных аргументов – правда – я не могу ссылаться ни на что другое, как на современную двойственность значения причастий, а также на невозможность реконструировать в уральских языках страдательное спряжение (см. выше!). Какой бы искусственной ни казалась гипотеза вторичного спряжения в венгерском языке, зная невероятную гибкость мордовских окончаний, – я не вижу более очевидного решения для объяснения определенных мордовских глагольных форм. Например, совершенно ”прозрачна” конструкция Э/М *kunda-ma-k* ’поймай меня’, которая содержит две морфемы окончаний: -*ma*- (OxSg1) + -*k* (ImpSg2). В мордовском спряжении есть и другие ошеломляющие комбинации окончаний. Порядок окончаний тоже не всегда постоянен, личные окончания объектных глаголов могут появляться и в местоимениях: напр. М *mäsajť šavf-täkšńä moń śorańäźäń* ’почему ты бросил моего сыночка?’ (Керестеш 1990б: 97).

Речь идет не о том, что указывающий на два разных подлежащих элемент стоит в одной форме. Это, естественно, невозможно. Иштван Папп аргументирует это и тем, что возможность и нужда в использовании, прибавлении нового элемента есть только тогда, если функция значения первого элемента не однозначна: напр. венгерское **var-t-al-ak* ’ты ждал/тебя ждали (ты был ждан – агент не обозначен)’ + -*k* ’я (агент Sg1)’ > *vár-t-al-ak* ’я ждал тебя’. (Ср. Папп 1968: 201.) Нет объяснения тому, почему не стало **var-t-al-am* и почему парадигма осталась незаконченной, ведь таким же образом могли бы образоваться и формы, указывающие на другие объекты **var-t-am-al* ’ты ждал меня’ и т. д.

7. Обобщение

Для меня очевидно, что подробности описания и средства техники редактирования дают далеко не полную картину процесса. Мельчайшие подробности происходят друг за другим, но главным образом одновре-

менно, изменений теряются или становятся слишком схематичными. Для меня картина довольно ясна, но движение, изменение невозможно проиллюстрировать застывшими картинами. Однако, я надеюсь, что все же из моих рассуждений вырисовывается сложный, часто запутанный процесс образования мордовского объектного спряжения.

Очевидно, что я отошел от принципа приоритета номена, поскольку выяснилось, что уже на уровне уральского языка-основы различались типы слов (ср. Хайду 1966: 57–61), в соответствии с этим и в древнемордовском языке уже нельзя привести в непосредственную связь друг с другом именные и глагольные личные окончании. Я стремился свести до минимума роль образовавшегося и функционирующего притяжательного личного спряжения, хотя во всяком случае надо считаться с выравниваниями по аналогии в формировании сегоднящей фонетической формы некоторых окончаний.

Морфосинтактический фон исследуемого круга вопросов также надо искать в далеком прошлом, куда невозможно проникнуть при помощи анализа современных длинных окончаний, еще в меньшей степени вывести оформление местоименных предпосылок суффиксов. К комбинации основы глагола, формы глагола и связанного с ними конкретного, родившегося из местоимения с аккузативной функцией суффикса, можно свести только очень немного новообразованных длинных окончаний. И в эпоху языка-основы со всей определенностью уже были глагольные парадигмы, поэтому я вижу возможным, что в дочерних языках новые системы парадигм строятся на их основе. Вторичное спряжение, по моему мнению, не находится в остром противоречии с теорией агглютинации, как раз напротив: в гармонии с ней освещает морфосинтактический фон и более пластически отражает преобразования, связанные с компонентами окончаний, касающихся субъекта и объекта. Наряду с агглютинативными синтетическими формами существовали и существуют и аналитические структуры, в которых личные или указательные местоимения образуют объектную синтагму с глаголами, располагающими суффиксами лица. Энклитизация в агглютинативных языках, помоему, такая грамматическая организующая сила, которая, подобно изменениям в других языках, проявляет свое влияние волнами: в определенное время действует более интенсивно, в другое время совсем не действует, на уровне диахронии ее можно заметить, а на уровне синхронии – подобно изменениям в большинстве языков – незаметна.

Итак, анализ объектного мордовского спряжения показывает, что богатая парадигма располагает древними элементами только в небольшом

количестве, точнее в трех формах. Эти опоры в конечном счете уральского происхождения, одна из них (3-е лицо единственного числа) возможно послужила детерминации еще до распада финно-угорского языка-основы. Другие две главные опоры полностью или частично приобрели современную функцию уже в древнемордовском языке. На более древних формах начало строиться и дополняться в дальнейшем объектное спряжение: через вторичное спряжение, контаминацию, аналогию (другие глагольные окончания, или влияние притяжательных личных суффиксов), применение указательных местоименных детерминаторов, адаптацию и т.д. Ввиду того, что окончания в большой степени схожи, я отношу усиление этого процесса к концу древнемордовского (из-за образования палатализованных изменений) и к старомордовскому (из-за ославления гармонии гласных и начала диалектной дифференциации). Объектные парадигмы – исходя из определенных диалектических различий – оформились отдельно в диалектических группах эрзянского и мокшанского языков, создав современную, далеко не единую и логическую систему, элементы которой только в грамматических описаниях сложились в ныне существующие парадигмы. Частое использование личных местоимений – одинаково в функции субъекта и объекта – показывает, что синтетические формы однозначно не обозначают ни лица субъекта, ни числа объекта.

Я не предполагаю на различных уровнях языка-основы правильные, готовые парадигмы. Из этого следует: я считаю абсолютно невероятным, что современные мордовские объектные парадигмы появились в результате какого-либо разрушения. Напротив, я считаю, что построение парадигмы началось, опираясь на основную медленно и постепенно расширяющуюся опору, современный результат которой далеко не свободен от дисгармонии, аномалий и непоследовательности. Современное состояние, естественно, не конечно, поскольку современная система будет совершенствоваться дальше с помощью как сознательного, так и спонтанного языкового развития. Тенденции развития невозможно предвидеть.

Я придерживаюсь такого мнения, что мордовское определенное спряжение возникло в процессе самостоятельной жизни мордовского языка. Я не считаю вероятным, что мордвины заимствовали полную систему спряжения или ее структурные предпосылки с востока. Носители языка использовали находящиеся в их распоряжении самые древние элементы и ту конгитивную точку зрения, которую они наследовали на протяжении многих поколений от своих предков и

посредством которой встраивали в актуальную языковую структуру все новые элементы. Я так считаю, что в появлении мордовского объектного спряжения не надо считаться с внешним влиянием, то есть его можно рассматривать как самостоятельное языковое явление.

Сокращения

М мокша(-мордовский)
Ц центральный
Э эрзя(-мордовский)

С согласный, консонант
Det определенный, объектный, детерминативный
Imp повелительное наклонение, императив
Indet неопределенный, безобъектный, индетерминативный
Prs настоящее/будущее время, пресенс
Prt прошедшее время, претеритум,
О объект
Opt побудительное наклонение, оптатив
Ox лицо/суффикс объекта
Pl множественное число, плуралис
Rx глагольная основа
S субъект
Sg единственное число, сингулярис
Tx суффикс времени
V гласный, или глагол
Vx лицо/суффикс субъекта

Вместо неудобного текстового обозначения для обозначения глагольных форм мною введены коды, состоящие из двух чисел. Первый элемент комбинации обазначает лицо субъекта, а второй - лицо определенного объекта: 0 = нет определенного объекта (безобъектная форма); 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = P12, 6 = P13 лица субъект или определенный объект (объектные формы).

	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1	**10**	**13**	**16**	**12**	**15**	—	—
2	**20**	**23**	**26**	—	—	**21**	**24**

3	**30**	**33**	**36**	**32**	**35**	**31**	**34**
Pl1	**40**	**43**	**46**	**42**	**45**	—	—
2	**50**	**53**	**56**	—	—	**51**	**54**
3	**60**	**63**	**66**	**62**	**65**	**61**	**64**

Итак 30 = ’он – кого-либо’; 33 = ’он – его/то’; 36 = ’он – их/тех’; 62 = ’они –тебя’; 54 = ’вы – нас’; 12 = ’я – тебя’; 21 = ’ты – меня’; 51 = ’вы – меня’ и т. д.

Карто-схема

изоглоссы мордовского объектного спряжения
граница Мордовской республики
диалектические границы: Э = эрзя, М = мокша
Ц = центральный; С-З = северо-западный, Ю-З = юго-западный и т.д.

Литература

Абафи 1991: E. Abaffy Erzsébet, Az igei személyragozás. In: Benkő (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Budapest. 122–159.

Абондоло 1983: Daniel Abondolo, Verb Paradigm in Erźa Mordvinian. Papers from the Second Conference on the Non-Slavic Languages of the USSR. Folia Slavica 5: 11–24.

Алхониеми 1996: Alho Alhoniemi, Über die Unterschiede bei der Verwendung der Subjekt- und Objektkonjugation im Ersa- Und Mokscha-Mordwinischen. CIFU–8/III. 68–71.

Альквист 1861: August Ahlqvist, Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichniss. (Forschungen aus dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen. Erster Theil.) St. Petersburg. X + 214.

Батори 1990a: István Bátori, Identische Formen in den Flexionsparadigmen und die Objektkonjugation des Mordwinischen. CIFU–7/3C: 37–42.

— 1990b: Die Markierung des Objekts am Verb im Mordwinischen, morphologische Umbestimmtheit und Homomorphie. NyK 91: 15–23.

Бергсланд 1973: Knut Bergsland, The Mordvinian Conjugations as a Problem of Reconstruction. MSFOu 150. 44–52.

Берецки 1988: Gábor Bereczki, Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.): The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik. Leiden–New York–Křbenhavn–Köln. 314–350.

Бубрих 1929: Д. В. Бубрих, Сравнительное изучение мордовского языка. Сборник ЛОИКФУН 1. Ленинград. 161–177.

— 1941: Мордовское спряжение. Записки 4. Мордовский Научно-Исследовательский Институт Языка, Литературы и Истории при Совете Министров Мордовской АССР. Саранск. 3–53.

— 1953: Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск.

Буденц 1877: József Budenz, Moksa- és erza-mordvin nyelvtan. NyK 13: 82–101.

— 1884: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. [Különnyomat a NyK 18. Kötetéből] Bp.

— 1890–1892: Az ugor nyelvek szóragozása. I. Igeragozás. NyK 22: 417–440.

Видеман 1865: F. J. Wiedemann, Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg–Riga–Leipzig.

Винклер 1913: Heinrich Winkler, Samojedisch und finnisch. FUF 13: 120–163.

Грамматика 1962: Грамматика мордовских (мокшанского и эрзянского) языков. Часть 1. Фонетика и морфология. (Ред. М. Н. Коляденков и Р. А. Заводова) Саранск.

Грамматика 1980: Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Учебник для национальных отделений вузов. (Ред. Д. В. Цыганкин). Саранск.

Гуя 1996: János Gulya, Transivität, Determiniertheit und objektive Konjugation im Proto-Uralischen. CIFU–8/III: 96–99.

Евсевьев 1934/1963 = М. Е. Евсевьев, Мордовская грамматика. (Избранные труды 4. Москва 1963.)

Зайц 1998: Gábor Zaicz, Mordva. In: D. Abondolo (ed.), The Uralic Languages. Routledge. London and New York.184–218.

Итконен 1962: Erkki Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems. MSFOu 125: 85–125.

— 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.

Комри 1975: Bernard Comrie, Subjects and direct objects in Uralic languages: a functional explanation of case-marking systems. ÉFOu 12: 5–17.

— 1981: Language Unviersals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology. Oxford.

— 1988: General Features of the Uralic Languages. In: Sinor 1988.

Керестеш 1970: László Keresztes, Zur Entwicklung des mordwinischen Konsonantensystems. TallinnCIFU–3. Teesid I: 110.

— 1971: A mordvin mássalhangzórendszer kialakulása. (Res.: О формировании системы мордовских согласных) Debrecen. MNyj 17: 51–60.

— 1975: Mordvan konsonantiston kehitys. Tallinn. CIFU–3/I: 504–509.

— 1983: Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban. Budapest. NyK 85: 361–368.

— 1984a: A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása. Kandidátusi értekezés tézisei. [Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук.] Jyväskylä 1984. 2. javított változat [2-ое издание]. Jyväskylä–Debrecen 1984. 23.

— 1984б: Х. Паасонен и классификация мордовских диалектов. Budapest. NyK 87 [=86]: 357–365.

— 1985a: H. Paasonen und die Klassifikation der mordwinischen Dialekte. Sziktivkar. CIFU–6. Тезисы II. 9.

— 1985б: Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Mordwinischen. (In: Dialectologia Uralica) Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Wiesbaden. Band 20: 173– 185.
— 1986а: Die Stellung des Mordvinischen in der finnisch-volgaischen Einheit. (Festschrift für István Futaky) Hamburg. FUM 10: 189–201.
Керестеш 1986б: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Szeged. Studia Uralo-Altaica 26.
— 1987а: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Szeged. Studia Uralo-Altaica 27.
— 1987б: Über eine morphonologische Erscheinung im Mordwinischen. (In: Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen) Studia Uralica. Wien. Band 4: 234–239.
— 1988а: A mordvin nyelvjárási *č* ~ *š* megfelelésről. (Bereczki Emlékkönyv) Budapest. Urálisztikai Tanulmányok 2: 207–213.
— 1988б: Mordvalaista kielitieteen tutkimusta. (Res.: Mordwinische Linguistik) Helsinki. Vir 92: 184–188.
— 1990а: Х. Паасонен и классификация мордовских диалектов. Sziktivkar. CIFU–6/2: 94–96.
— 1990б: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó. Budapest.
— 1991а: Исследования венгерских ученых о мордовских языках. Вестник Мордовского университета. Саранск. 1991/1. 29–31.; Труды, вып. Саранск. 1991. 77–83.
— 1991б: A finn-permi ág kronológiai kérdései. (Res.: Chronologische Fragen nach der Spaltung des finnisch-permischen Zweigs) Debrecen. FUD 2: 81–86.
— 1991в: Klemm Antal mordvinisztikai munkássága. (In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány témaköréből. Szerk.: Kiss Jenő és Szűts László. Akadémiai Kiadó. Budapest. 346–349.
— 1992: Morfológiai szempontok a mordvin nyelvjárások osztályozásában (In: Rédei-Festschrift.) Wien–Budapest. 255–261.
— 1993: Budenz József mordvinisztikai munkássága. (In: Régi és új peregrináció. III.) Budapest–Szeged. 1328–1332.
— 1994а: A határozott (tárgyas) ragozás a finnugor nyelvekben. Miskolci Egyetem közleményei. Bölcsészettudományi Intézet. I: 83–95.
— 1994б: The Definite (Objective) Conjugation in Finno-Ugric Languages. Debrecen. FUD 3: 19–33.
— 1994в: In memoriam Dmitrij Tyimofejevics Nagykin (1934–1992). Debrecen. FUD 3: 146–147.
— 1995а: On the Question of the Mordvinian Literary Language. (Rez.: О проблеме литературного мордовского языка). In: Zur Frage der uralischen

Schriftssprachen (Red.: G. Zaicz). Budapest. Linguistica Series A Studia et dissertationes, 17: 47–55.
— 1995б: The Development of the Determinative Conjugation in Mordvin (tézisek). Jyväskylä. CIFU–8/II: 56–57.
— 1996а: A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről. Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged. 170–174.
Керестеш 1996б: Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys. Sessiones sectionum: Phonologia & Morphologia. (Jyväskylä) CIFU–8/III: 135–140.
— 1996в: Morphonologische Aspekte in der Klassifizierung der mordvinischen Dialekte. Hamburg. FUM 18/19: 61–66.
— 1997: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása. Doktori értekezés tézisei. [Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.] Oslo–Debrecen 1997. 16.
— 1998а: A szám- és személykategória kérdései a mordvin determinatív igeragozásban. In: Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16. V. 1998. Helsinki. MSFOu 228: 228–235.
— 1998б: Questions of the Development of Mordvin. In: Zur Entwicklungsgeschichte der uralischen Sprachen. Red. J. Pusztay. Savariae [Szombathely]. Specimina Sibirica XIV: 43–76.
— 1998в: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása (2). Doktori értekezés tézisei. [Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.] Oslo–Debrecen 1997. 16.
— 1999а: Development of Mordvin Definite Conjugation. MSFOu 233. Helsinki.
— 1999б: Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozásban. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet (szerk. Büky L.–Forgács T.). Szeged, 97–107.
— 1999в: Die determinierte Konjugation im Mordvinischen und die Urgeschichte. Veenker-emlékkönyv. Europa et Sibiria. Harrasowitz-Verlag. Wiesbaden. (в процессе публикации)
— 1999г: Questions of the Person and Number in Mordvin Definite Conjugation. Szombathely. (в процессе публикации)
Клемм 1926 [1923–1927]: Klemm Antal, A mordvín tárgyas igeragozás. NyK 46: 194–204.
Коизуми 1969: Tamotsu Koizumi, The Objective Conjugation of Common Mordvin. SFU 5: 19–30.
Корхонен 1981: Mikko Korhonen, Johdatus lapin kielen historiaan. SKS. Helsinki.
Микола 1965: Mikola Tibor, A *-t* tárgyrag eredetéhez. NytudÉrt 46: 57–62.
— 1966: A tárgyrag és a tárgyas ragozás kérdéséhez. MNy 62: 441–461.

— 1981: A tárgyas ragozás eredetének kérdéséhez. Nyelvészeti Tanulmányok. Lakó-Emlékkönyv. Budapest. 119–125.
Паасонен 1983: Heikki Paasonen, Mordvinische Lautlehre. Akademische Abhandlung. Helsingfors.
— 1903: Mordvinische Lautlehre. MSFOu 22. Helsingfors.
— 1909: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss. Helsingfors. VI + 020 + 159.
Палль 1959: V. Pall, Märkemeid mordva keelte konjugatsioonist. ESA 5: 261–267.
Папп 1942: Papp István, Mi a szó funkciója? MNy 38: 272–276.
— 1968: Unkarin kielen historia. SKS. Helsinki.
Радич 1985: Katalin Radics, Typology and Historical Linguistics. Affixed Person-Marking Paradigms. SUA 24.
Редеи 1962: Rédei Károly, A tárgyas igeragozás kialakulása. MNy 58: 421–435.
— 1966: Die Entstehung der objektiven Konjugation im Uralischen. ALH 16: 111–133.
— 1989: A finnugor igeragozásról különös tekintettel a magyar igei személyragok eredetére. NyK 90: 143–161.
— 1996: Zur Herausbildung der uralischen Konjugation (Die Frage des Aspekts und Tempus). CIFU–8/III: 176–182.
Серебренников 1956: B. A. Szerebrennyikov, A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. NyK 58: 187–200.
— 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Москва.
Тростерюд 1994: Trond Trosterud, Miksi mordvan objektikonjugaatio näyttää juuri sellaiselta kuin se näyttää? In: Volgalaiset kielet muutoksessa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 45: 74–86.
Феоктистов 1968: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Москва.
Фишиак 1980: Jacek Fisiak (ed.), Historical Morphology. Studies and Monographs 17. The Hague–Paris–New York.
Хайду 1966: Péter Hajdú, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó. Budapest.
Хонти 1984: Ласло Хонти, К проблеме возниковнения объектного спряжения угорских языков. NyK 86: 341–346.
— 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grund-sprache. CIFU–8/I: 53–82.
— 1996: Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. Urálisztikai Tanulmányok 7. Budapest. 127–132.

Хоргер 1931: Horger Antal, A magyar igeragozás története. Szeged.
Хунфальви 1857: Hunfalvy Pál, A' mordvin nyelvrül. MNyszet 2: 290–312, 323–360.
— 1862: A személyragok viszonyáról a birtokra és tárgyra a magyar nyelvben. NyK 1: 434–467.
Шахматов 1910: А. А. Шахматов, Мордовский этнографический сборник. Ст. Петербург. IX + 842.

The Development of Mordvin Definite Conjugation

1. The definite conjugation in the Uralic languages has been extensively studied by the Finno-Ugric linguists (Uralists) for the last 150 years. Mordvin is the only western Uralic language to possess a definite conjugation. Moreover, the definite conjugation of Mordvin is more complex than those of the other (eastern) Uralic languages. The fundamental question is whether this extremely complicated form of definite conjugation is a remnant of a formerly widespread feature of the western Finno-Ugric languages or whether it is an innovation that arose during the independent life of Mordvin.

In this monograph a brief historical overview is given which outlines the results and anomalies of research on the Mordvin definite conjugation. I also give a morphosyntactical description of the definite conjugation in Mordvin as compared with other Uralic languages. My primary purpose is to present the various diachronic layers of the synthetic verbal forms in the context of my previous historical-phonetic studies. It is not the aim of this work, however, to test the results of any recent language theories on Mordvin morphology.

My argumentation is made from the historical point of view and is based mainly on empirical material. During field trips to the Mordvin Republic I was able to supplement the earlier collections with contemporary language material and I had access to hitherto unknown manuscripts and scientific literature. These trips enabled me to have the definite verbal paradigms checked and completed by native speakers, without which this work could not have been written.

In Mordvin the person and number of the object can, in principle, both be expressed. It has thus, the ’him, them’, as well as the ’you (Sg), you (Pl)’ and the ’me, us’ paradigms referring to definite objects.

2. For **research on the definite conjugation** see: Keresztes 1994a, 1994b, 1999: 49–66. Key words: ***Finno-Ugric (Uralic) languages, Mordvin (Erzya, Moksha), morphology, definite conjugation.***

3. Structural analysis

By means of comparing the members of paradigms and partial systems and analysing their syncretisms and other features, the suffixes of the remaining ones can, in my view, be traced back to some kind of primary suffix antecedents.

4. Historical analysis

I have also done the historical diachronic analysis, and considered the distributions of sibilants in suffixes. There are four sibilants in Mordvin conjugation: *ś*, *ź*, *s* and *z*.

As for the origin of the palatalized *ź* elements of the definite conjugation, there are possibilities as follows:

a) *ź* consistently occurs in the plural forms of the definite conjugation as well as at the end of suffixes referring to 1st and 2nd person objects both in the plural and singular. Undoubtedly we are talking about the same *ź* participle/gerund-forming suffix that had become standard primarily in the plural, which used to serve and still serves to mark both plural subjects and plural objects in a whole series of secondary suffixes. It appears, therefore, that the syncretism of this participle/ gerund-forming suffix *ź* and all its derivational suffixes assumed in the plural a general – *pluralis generalis* – role.

b) The *ź* appearing in Prt33 need not be traced back to this same tense or participle marker. It may have developed out of the *s* personal suffix on the palatalizing impact of the preceding **j* preterite suffix. This is, however, contradicted by the great extent of conservatism of sibilants (cf. Keresztes 1983: 364). Yet it cannot be ruled out that on the example of **kundaj-n* > E *kundiń*, M *kundań*, **kundaj-t* > E *kundit*, M *kundat* a change of the type: **kundaj-sV* > **kundaźV* > E *kundiźe*, M *kundaźä* took place.

5. Morphosyntactic analysis

c) A third possibility cannot be ruled out either. The suffix goes back to a demonstrative pronoun: **kundaj-śe(n)*.

6. Stages of building paradigms

a) In the spirit of the general concept relating to the origins of the definite conjugation, the 3rd person singular can be regarded as the most ancient, the Prt33 in the case of Mordvin. As seen above (p. 98) this form can be phonetically traced back to a 3rd person pronoun (perhaps to its accusative form), but in the case of Mordvin one can even think of a demonstrative pronominal (nominative or accusative) antecedent*: *j-sV(n) ~ ?*j-śe(n)*. Thus: **kunda-j-sV* > **kunda-j-źä* ’(he) caught/he was caught + him’ > ’(he) caught (him)’ or: **kunda-j-śe(-n)* > **kunda-j-źä(-ń)* ’(he) caught + that’ > ’(he) caught (it)’. In this way a pair was formed: the one without the suffix did not refer to the object (**kunda-j* ’caught’) – the other denoted the object with 3rd person suffix (**kunda-j-zV* ’caught it’).

If there was such a duality in Prt, there must have been a similar duality in Prs, too. There may have existed an suffixless bare stem: **kunda-Ø* ‘he catches’ (cf. Bubrikh 1953: 174–175, Rédei 1996: 179–180) and a form with

personal suffix: **kunda-sV* > **kunda-zV* ‘?he catches it’. The latter did not at once become a definite form but began to function as Opt.

I consider it likely that the Sg1 and Sg2 suffixes of pronominal origin may have similarly expressed the object of the same person. Therefore if **kunda-sV* could mean ‘he/she catches ~ he/she catches him/her/it; he/she/it is caught (passive meaning)’, then **kunda-mV* could mean ‘I catch ~ he/she catches me; I am caught (passive meaning)’, and **kunda-tV* ‘you (Sg) catch ~ he/she catches you (Sg); you (Sg) are caught (passive meaning)’. It may have been similar in the preterite, too. In these cases the transitive verb stem had a passive meaning. Perhaps this explains why the passive conjugation cannot be reconstructed for the protolanguage! Where it emerged later, the definite and indefinite forms did not become differentiated.

b) I consider the Imp21 form as the other pillar of paradigm development. This may have come into being by way of reanalysing and reconjugating the Sg1 indefinite form: **-ma-k*. So **kunda-ma-k* ’(I) catch/I am caught + you (Sg)’ ’catch me’. The Imp suffix *-k* can be interpreted in a complex way as the marker of the imperative as well as the Sg2 personal suffix. I think this form is also very ancient. It precedes the Prs10-*m* > *-n* change since the *-k* suffix of Imp used to be added to the ancient *-m* variant and not to *n*.

c) The third element, which may have had a significant role in building the definite paradigm is an old participle suffix going back to a palatalized sibilant *(-ź-)*. A similar sibilant is found in the conjugation of the Mordvin negative auxiliary as a preterite marker whose word-final unvoiced variant was transferred to the 3rd persons of the indefinite conjugation in order to avoid homonymy with present.

The paradigm began to expand gradually from this basis. (See in detail: Keresztes 1999: 108–121.) In opposition to my position, Honti seeks the traces of pronominal elements in the definite paradigms.

If the definite forms were originally to go back to an objective syntagm as assumed by Honti (1995, 1996), there must have been in the beginning, in my view, very long suffix clusters, which contained a personal (perhaps demonstrative) pronoun or often some other element of an accusative form, which used to refer to the person of the subject. Such elements can be segmented in a part of the present-day Mordvin definite suffix clusters, these are however of a conspicuously recent origin. The structure of the paradigm of Mordvin definite conjugation, however, cannot be squeezed into the above formula. Ox referring to a 3rd person object is, for example, missing from the majority Prt paradigms of an earlier origin. The strange situation came about

in Prt, that while there emerged a marked Ox (*-ta-*, or *-ma-*) in the lines referring to 2nd and 1st person objects, the object remined unmarked in a part of the line referring to 3rd person objects.

Analytic objective structures are still in use in Mordvin and they must have certainly existed earlier, as well. Mikola also uses the structure of the object as a basis for analyzing, he, however, does not consider the form of the pronoun as having an accusative suffix, only as having objective value (cf. Mikola 1965: 60). Provided the definite verb-forms originate from a verb-stem + personal pronoun, I would rather, like Mikola and Péter Hajdú (1966: 74–76), postulate the unsuffixed pronoun of accusative value, too. In this case, much shorter and more realistic reconstructions could be made.

In response to the question whether the definite paradigms in the base conjugation and the negative auxiliary verb came about simultaneously or consecutively I can only point out, that the prohibitive auxiliary must by all means have invaded suffix 21 *(*kundam > kundamak → il'amak)*, much later, since it is impossible to assume reanalysis and reconjugation, if the prohibitive auxiliary not does not have first person singular.

7. Summary

Researches on the Mordvin definite paradigm usually postulate two basic principles: a) The individual definite forms include the number and person of the object, as well as those of the subject, and experts have also attempted to identify these elements. b) A complete paradigm may have existed originally, which has been disrupted over time, and owing to various sound changes and analogical compensations there emerged some syncretisms and homonymous forms. – As far as the basis of the analysis is concerned this is largely the case, but as for me, I cannot accept either premise.

a) There are of course definite verb-forms in Mordvin that unequivocally mark both the number and person of the subject as well as the number and person of the object. The great extent of syncretism, however, in the definite conjugation attest, in my view, to the fact that the paradigms and lines referring mainly to plural objects are merely fictions in paradigm-presentations. (Cf. Keresztes 1999: 103.)

I set out from the idea that for Proto-Uralic only the singular (1st, 2nd, 3rd persons) of the indefinite conjugation can be reconstructed with certainty. (Cf. unlike: Hajdú 1966: 77). In my opinion, the same forms must have functioned in the plural, too. The information needed to decode a suffix as singular or plural 1st or 2nd person, was provided by the context, or possibly

the personal pronouns had different forms. (Cf. Rédei 1996: 179, Keresztes 1999: 103.)

b) There is no complete paradigm in the present-day Mordvin definite conjugation, and, I think, it cannot even be reconstructed for earlier diachronic periods. Mostly the plural suffixes, for example of the Hungarian definite conjugation, developed gradually and spread over various parts of the paradigm: tenses, moods, depending of course on the type of stem. Building the paradigm may have started out at one or several places, and "broadened" gradually out of these "bridgeheads" and either spread completely or got stuck at a certain stage of development. (Cf. Rédei 1962, 1966, E. Abaffy 1991.) This is how I conceive of it in Mordvin, as well.

It is quite evident that I gave up the principle of the priority of nouns, as it has been shown that the main grammatical categories differentiated as early as the stage of Proto-Uralic (cf. Hajdú 1966: 57–61); consequently one cannot directly link nominal and personal suffixes in Proto-Mordvin either. Thus the role of the existing and functioning possessive personal suffixes was reduced to a minimum, although one can reckon with analogical levelling-out in the formation of the ultimate phonetic form of certain suffixes.

The study of the morphosyntactic background of the topic also leads us back to very ancient times which remain inaccessible if the analysis is restricted to the present-day complex suffixes. Such a restrected analysis is even less helpful in analyzing the forms of the pronominal antecedents of the suffixes. Very few suffix clusters of recent origin can be traced back to a verbal stem or to a verbal form, or to related pronouns of specific object function. At the time of the protolanguage there must have already been verbal paradigms, that is why I find it likely that in the descendent languages the new paradigm elements were based on them. I think reanalysis or reconjugation is not inconsistent with the theory of agglutination, just the contrary, their harmony throws light on the morphosyntactic background, and thus, it more graphically illustrates the transitions related to the subjective and objective roles of suffix components.

Besides the agglutinated synthetic forms there existed and exist analytical structures as well, in which personal and demonstrative pronouns form an objective syntagm with verbs which have personal suffixes. In my view, enclitization in the agglutinative languages is a grammatical organizing force, which exerts its impact in a wave-like manner similar to other language changes: it is more intensive in certain periods, while it can even cease at

other times; it can only be detected at the diachronical level, while – like most other language changes – remains undetectable at the synchronic level.

LÁSZLÓ KERESZTES

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Javaslat az uráli nyelvek fonológiai jelöléséhez

JOUNI KORTESHARJU

1. Bevezetés

A X. finnugor szemináriumon – Pécsen, 1998. január 9-én – Dobó Attila azokat a latin betűs átírási rendszereket ismertette, amelyeket kidolgozott a komi és a mari nyelv számára (vö. Dobó 1996). Úgy vélte, ezeket leginkább a gyakorlati nyelvoktatásban, valamint a világhálón való közlésben lehetne hasznosítani. Ennek oka az, hogy Oroszországtól nyugatra ma se nem ismerik, se nem használják a cirill betűket.

Dobó abból indult ki, hogy a legtöbb uráli nyelvnek, egyéni sajátosságaik révén egy-egy saját átírási rendszerre van szüksége. Ennek lehetőleg szépnek, azaz valódi helyesírási rendszer kinézetűnek kellene lennie. Hogy ezt elérje és a mellékjelek használatát minimalizálja, Dobó átvett angol, portugál és albán kettős betűket, valamint teljesen új betűkombinációkat is alkotott. Példaképpen bemutatom a komi és az udmurt mássalhangzórendszert a Dobó-féle átírásban (Dobó 1996: 33). Mellette feltüntetem Setälä átírását is, ott, ahol az eltér Dobóétól.

lab.	dent	alv.	pal.	vel.
p	t		th /ť/	k
b	d		dh /ď/	g
	s	sh /š/	ss /ś/	
v	z	zh /ž/	zz /ź/	j
		ch /č/	c /ć/	
		xh /dž/	x /dź/	
m	n	nh /ń/		
	l	lh /ľ/		

Elismerést kíván e munka, de természetesen sok probléma merül fel, amint Dobó maga is megjegyzi a cikkében (Dobó 1996: 34). Egy, a pécsi

előadás utáni hozzászólás megkérdőjelezte, érdemes-e újabb, csak egy-egy nyelv számára tervezett írásrendszereket bevezetni, amikor már a mostani sokszínűség is gondot okoz az összehasonlító uráli nyelvészeknek. Mivel az univerzális átírási és a helyesírási rendszerek kérdése különösen érdekel, a szeminárium óta gyűjtöm a véleményeket a témáról.

2. Az ideális rendszer elveiről

Az uráli nyelvek átírásának fejlesztésénél legalábbis a következőket kellene figyelembe venni:

a) *A billentyűzet-elv*. A rendszernek kizárólag a szabványos billentyűzet betűiből és jeleiből szabad állnia. További nehézséget okoz, hogy abszolút szabvány nincs is – a használható jeleknek egyaránt a nyugat- és a közép-európai számító-, illetve írógépbillentyűzeten kell szerepelniük. Részmegoldást lehetne abban keresni, hogy bizonyos kombinációkat kölcsönösen cserélhetővé tennénk (pl. *l’ = l` = ľ = Ĺ; ö = ô = õ = ø*). Ennek az egyik véglete, hogy minden betűnek van egy sima és egy, bármilyen mellékjeles változata.

b) *Az univerzális-fonológiai elv*. A rendszernek minden uráli nyelv (és az alapnyelv) fonémarendszerét le kell fednie, de fonetikai finomságokkal nem kell foglalkoznia. Így is igen sok nehézséget kell leküzdeni, ha valaki létre akarja hoznia nemzetközi fonetikai ábécé billentyűzet-változatát.

c) *A logika és egyértelműség elve*. Minél több betű és kombináció hangértéke legyen minél több ember számára egyértelmű; a mellékjeles és kettős betűk képzése legyen minél rendszerszerűbb eljárás; és lehessen a kombinációkat egyértelműen önálló írásjelek sorozataitól megkülönböztetni (pl. az *s + h* kombináció használata az /š/ fonéma jelölésére nem szerencsés, ha elképzelhető az /s/ és /h/ fonémák egymásutáni, szóhatár nélküli előfordulása). Az előbbiek értelmében azt javasolnám, hogy a sima *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, w* /ß/ és *z* betű hangértéke feleljen meg a Setälä-féle átírásnak és az aposztrof – a billentyűzettől függően vagy a betű(kombináció) fölött, vagy azután – jelölje a mássalhangzóknál a palatálisságot, ill. palatalizáltságot, és a magánhangzóknál a hosszúságot.

d) *A pragmatikai-esztétikai elv*. A rendszernek könnyen elsajátíthatónak és használhatónak kell lennie. Amennyiben nem csak nyelvészeti használatra szánjuk, azt az illúziót kell keltenie, hogy bármilyen élő nyelvnek a mindennapi helyesírása lehetne. A logika és az egyértelműség elve mindezt bizonyos határig támogatja, ám ugyanakkor pl. a betű + számjegy kombinációk általános használatát kizárja. A kis- és nagybetűk különbségének kihasználását egyedül ez az elv korlátozza.

3. Két kidolgozott kísérlet

Az univerzális-fonológiai és a billentyűzet-elvből kiindulva nekiláttam a Setälä-féle átírás módosításának. A glottális zárhang, a magyar /gy/ és /ty/ affrikáta, valamint egy-két nazális jelölésénél önkényes, de működő megoldásokhoz folyamodtam. Itt-ott, ahol a rendszer tálcán kínálta a lehetőséget, olyan kombinációkat is alkottam, amelyeket főleg fonetikai szintű nyelvoktatási célokra lehetne használni (pl. az *mw*).

Elképzelésem, hogy ugyanazt a betűt vagy kombinációt egy bizonyos fonetikai téren belül lehet alkalmazni, tehát pl. a *d* egyaránt a dentális, a dentialveoláris és az alveoláris zöngés zárhangokat jelölheti a nyelvekben, amennyiben ezek között nincs fonológiai szembenállás. Így a *k' – g' – G'* sorozat mellőzhető, ha az illető nyelvben nincs legalább egy hátsó – igen hátsó zárhangoppozíció.

Az első kísérletem nagyjából a következő mássalhangzó-jelölési rendszert hozta létre.

1. Zárhangok	zöngétlen	zöngés	média
bilabiális	p	b	B
dentialveoláris	t	d	D
palatális/dentialveoláris palatalizált	t'	d'	D'
palatoveláris/veláris	k'	g'	G'
veláris/uvuláris	k	g	G
glottális	q		

2. Szibilánsok	zöngétlen	zöngés	média
dentialveoláris	s	z	Z
dentialveoláris palatalizált	s'	z'	Z'
posztalveoláris	sh	zh	ZH
posztalveoláris palatalizált	sh'	zh'	ZH'

3. Affrikáták	zöngétlen	zöngés	média
dentialveoláris	c	dz	DZ
dentialveoláris palatalizált	c'	dz'	DZ'
posztalveoláris	ch	dzh	DZH
posztalveoláris palatalizált	ch'	dzh'	DZH'

palatális	tJ’	dj’

4. Frikatívák	zöngétlen	zöngés
bilabiális	ph	w
labiodentális	f	v
dentális	th	dh
dentális palatalizált	th’	dh’
palatális	J	j
palatoveláris/veláris	x’	gh’
veláris/uvuláris	x	gh
glottális	h	

5. Nazálisok	zöngés	zöngétlen
bilabiális	m	M
labiodentális	mw	
dentialveoláris	n	N
palatális/dentialveoláris palatalizált	n’	
veláris palatalizált	nq’	
veláris	nq	

6. Laterálisok	zöngés	zöngétlen
dentialveoláris	l	L
palatális/dentialveoláris palatalizált	l’	L’

7. Tremulánsok	zöngés	zöngétlen
dentialveoláris	r	R
palatális/dentialveoláris palatalizált	r’	R’

8. Egyéb jelek

’	a palatalizáltság jele
w	a labialitás jele

A kidolgozott rendszer kinézetét illetően véleményem szerint elfogadható, noha bizonyos erőltetett jelöléseket is tartalmaz (a legrosszabb a *DZH’*). Az egyértelműség elvét azonban durván megsérti, hiszen a *h* betűt egy önálló hang jelölésére, illetve angol minta szerint frikativizáló/posztalveolarizáló

jelként egyaránt használja. Hasonló problémát okoz a zöngés affrikáták és a labialitás jelölése is. Kifogásolható még a nagybetűk széles körű használata.

Ezeket figyelembe véve az *x* betűtől elvettem az önálló értékét, és általános módosító jelként vezettem be. A *h* előbbi módosító ereje mellett tud szonoránsokat zöngétleníteni, és igen önkényesen a *h*-ból a glottális zárhang jelét képezni. A *w* betű már kizárólag /ß/ értékű; az obi-ugor nyelvekben szükséges labialitásjel a *W* lett. A /dz/ affrikátát most a Setälä-írás régebbi gyakorlata szerinti *3* jelöli.

1. Zárhangok	zöngétlen	Zöngés	média
bilabiális	p	b	B
dentialveoláris	t	d	D
palatális/dentialveoláris palatalizált	t’	d’	D’
palatoveláris/veláris	k’	g’	G’
veláris/uvuláris	k	g	G
glottális	hx		

2. Szibilánsok	zöngétlen	zöngés	média
dentialveoláris	s	z	Z
dentialveoláris palatalizált	s’	z’	Z’
posztalveoláris	sx	zx	Zx
posztalveoláris palatalizált	sx’	zx’	Zx’

3. Affrikáták	zöngétlen	zöngés	média
dentialveoláris	c	3	DZ
dentialveoláris palatalizált	c’	3’	DZ’
posztalveoláris	cx	3x	DZx
posztalveoláris palatalizált	cx’	3x’	DZx’
palatális	tjx’	dj’	

4. Frikatívák	zöngétlen	zöngés
bilabiális	px	w
labiodentális	f	v

dentális	tx	dx
dentális palatalizált	tx’	dx’
palatális	jx	j
palatoveláris/veláris	kx’	gx’
veláris/uvuláris	kx	gx
glottális	h	
5. Nazálisok	zöngés	zöngétlen
bilabiális	m	mx
labiodentális	mW	
dentialveoláris	n	nx
palatális/dentialveoláris palatalizált	n’	
veláris palatalizált	nq’	
veláris	nq	
6. Laterálisok	zöngés	zöngétlen
dentialveoláris	l	lx
palatális/dentialveoláris palatalizált	l’	lx’
7. Tremulánsok	zöngés	zöngétlen
dentialveoláris	r	rx
palatális/dentialveoláris palatalizált	r’	rx’

Mit kaptunk, hová jutottunk? Annyi bizonyos, hogy esztétikailag az első kísérlet volt a kielégítőbb. Ám soroljuk föl a megmaradt nehézségeket!

a) Még mindig nagybetűket használunk a médiák és a labialitás jelölésére.

b) A szóvégi helyzetben elõforduló aposztróf összekeverhető az egyszerű idézőjellel. Ez különösen kényelmetlen a jelentéstani vonatkozású nyelvészeti írásoknál. Helyettesíteni lehetne a fordítottjával (`), csakhogy ezt az újabb közép-európai billentyűzetekről fölöslegesnek tartva kihagyták. Egyéb jelekkel, pl. a *-gal való helyettesítése pedig túlságosan elvont lenne.

c) A *3* bevezetése nem oldotta meg a lapp (számi) nyelvek /DZ/-féle médiáinak problémáját, valamint olykor összekeverhető a hármas számmal. Egy átíróprogram a *3* + . kombinációt nyilván mindig ’harmadik’-nak értelmezné, pedig az egy /dz/ affrikátával kezdődő szó rövidítése is lehetne.

IV. A magánhangzó-rendszer kérdéseihez

A magánhangzó-rendszer jelölését egyelőre nem dolgoztam ki, de azért szeretnék ezúttal néhány problémát és javaslatot bemutatni. Amint Dobó Attila is említi (Dobó 1996: 33), itt a mellékjelek használata szinte elkerülhetetlen. Az *oe*-féle kettős betűk a szóhatároknál is, az egyes nyelvek diftongusainál is nehézkesek. Elképzelhető az *ox* /ö/, *aW* /å/ típusú kombinációk bevezetése, de lássuk a mellékjelek lehetőségeit. Kipróbáltam, mit lehet a számítógépem billentyűzetével nagyobb "trükkök" nélkül kezdeni.

1. alapbetű	a	e	i	o	u	y
2. alapbetű	á	é	í	ó	ú	–
3. alapbetű	–	–	–	ö	ü	–
5. alapbetű	–	–	–	ő	ű	–
4. betű + ~	ã	–	–	õ	–	–
5. betű + ^	â	ê	î	ô	û	–

Ezt a tarkaságot adja a Word for Windows 7.0 program a Times New Roman betűtípussal. Bővültek a lehetőségek, de ez nem csupán pozitívumokat hozott magával. Egy kicsit régebbi Word Perfect alapbetűként csak a latin és svéd magánhangzókat tartalmazza, de minden latin betű könnyen kombinálható ´, `, ^ és ¨ mellékjellel, tehát egy összesen 30 alapbetűből, illetve kombinációból álló szimmetrikus rendszer áll rendelkezésre.

Akárhogyan is oldjuk meg a problémákat, célszerűnek tartanám, hogy az *a, e, i, o, u* betűk mindig és mindenhol őrizzék meg a hagyományos latin/setäläi értéküket, az *y* pedig az /i/ középső-hátsó párjaként szolgáljon. Így is külön jel kellene az /ä/ fonémának, talán a magyar *e*-nek /ε/ és *a*-nak /å/ is, valamint az /e/ középső-hátsó párjának és a hegyi mari két redukáltjának, az egyes nyelvek ultrarövid magánhangzóiról nem is beszélve. Szerencsére elsősorban fonológiai jelölésre törekszünk, így az obi-ugor nyelveket kevesebb mássalhangzójellel is le lehet írni, mint a hagyományos átírásukban.

Az /i/ középső-hátsó párjának jelölésére kívánkozik egy megoldás a turkológusok használta fonetikai jelölésből, a ¨ mellékjel használata. Mivel ez, ahogy láttuk, nem érhető el minden billentyűzeten, változatokat is meg kellene engedni, pl. *ï ~ î ~ ix*. Ekkor esetleg be lehetne vezetni a következő rendszert:

	elülső illab.	lab.	red.	hátsó illab.	lab.	red.
felső	i	ü	–	ï	u	–
középső	e	ö	y	ë	o	ÿ
alsó	a	–	–	ä	–	–

Ebben az a nehézség, hogy az *y* betűt nagyon sok helyütt a *ы* átírására használják, tehát szokatlannak tűnhet a használata. A mari irodalmi nyelveknél ez sem jelentene problémát. De hogyan jelöljük az ultrarövideket?

V. Befejezésül

Ezen próbálkozások bemutatásával nem törekedtem végső megoldásra, hanem magát a problémát és néhány, talán a megoldás felé vezető utat kívántam bemutatni. Abban reménykedem, hogy ezeket olvasva másoknak is támadnak ötletei, ahogyan én is néhány új megoldásra éppen az írás közben leltem rá. A modelljeim nyilván nem nyerik el mindenkinek a tetszését – de reménykedjünk abban, hogy a majdani végleges rendszer kompromisszum eredménye lesz…

Irodalom

Dobó, Attila: Towards a Transition from Cyrillic to Latin and Keyboard Script in Komi and Udmurt. In: Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. Születésnapjára. Barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól. 2. kötet. Szerk. Terts István. Janus Pannonius Tudományegyetem, 1996: 32–34.

H. Bottyánfy Éva–Horváth Mária–Korompay Klára–D. Mátai Mária: Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Kézirat. Budapest 1989. (A hangjelölések összehasonlítása: 218–223.)

Vorschlag zur phonologischen Transkription von finnisch-ugrischen Sprachen

Die verwickelten, mit unterschiedlichen diakritischen Zeichen versehenen finnisch-ugrischen Texte können mit der Elektronik (z.B. Internet, Textverar-

beiter usw.) schwerlich behandelt werden. Der Verfasser schlägt in seinem Beitrag zwei vereinfachte, auf den standarden Buchstabenbeständen beruhende Transkriptionsweisen vor, deren Gebrauch die Veröffentlichung der finnisch-ugrischen sprachwissenschaftlichen Aufsätze bzw. ihre Behandlung mit einem Textverarbeiter erleichtern könnte.

JOUNI KORTESHARJU

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

A vogul napnevek rendszere

MATICSÁK SÁNDOR

A hét napjainak elnevezése a világ nyelveiben változatos képet mutat. Ennek oka javarészt az, hogy a nyelvek alapszókincsében nincs nyoma a hét napjainak, így a különböző kultúrkörök hatása, az átvételek sokasága bonyolult rendszereket eredményezett. A napok elnevezésére egy-egy nyelven belül is többféle lehetőség adódik, példaként megemlíthetjük a magyar napnevek rendszerét, amelyben a szláv jövevényszavak *(szerda, csütörtök, péntek, szombat)* mellett szláv hatásra alkotott nevek *(hétfő, kedd)*, illetve saját, belső fejlemény *(vasárnap)* is előfordul.

A napnevek sokszínűsége, változatossága ellenére mégis el lehet különíteni néhány tipológiai csoportot. Ezek a kategóriák egy-egy nyelvben általában nem "vegytiszta" formában jelennek meg, a legtöbb esetben vegyes rendszerekről beszélhetünk. Dolgozatomban először a főbb tipológiai egységeket (asztrologikus és mitologikus elnevezés, sorszám-elv, helyzetviszonyító típus, "jeles napok" és vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek) veszem sorra, majd kísérletet teszek a vogul nyelvjárások napneveinek rendszerezésére.

1. A napnevek rendszere, tipológiája

1.1. Asztrologikus elnevezés. Az indoeurópai nyelvek legelterjedtebb típusa. A hellenisztikus kor csillagászai hét bolygót ismertek (a Földtől, mint középponttól távolodva: Hold, Merkur, Vénusz, Nap, Mars, Jupiter, Szaturnusz), s azt tartották, hogy minden bolygó a nap egy-egy órájáért felelős, annak az órának a "védelmezője". Ebből kiindulva az adott napot arról a bolygóról nevezték el, amelyik a nap első órájáért felelt. A sort a Szaturnusszal kezdték (amelyet már korábban a hetedik nap, Jahve szent napjának védelmezőjeként azonosítottak), s a kissé bonyolult számítás eredményeképp a hétfőt a Holdról, a keddet a Marsról, a szerdát a Merkurról, a csütörtököt a

Vénuszról, a pénteket a Jupiterről nevezték el. A szombatért a Szaturnusz volt a felelős, a vasárnap pedig a Nap napja lett[1] (részletesebben: Hahn 1998, 82–83). Ez a rendszer kitűnően megfigyelhető a latin és – a portugál kivételével – az újlatin nyelvekben: lat. *dies Lunae,* fr. *lundi,* sp. *lunes,* ol. *lunedi,* rom. *luni* 'hétfő'; lat. *dies Martis,* fr. *mardi,* sp. *martes,* ol. *martedi,* rom. *marţi* 'kedd'; lat. *dies Mercuri,* fr. *mercredi,* sp. *miércoles,* ol. *mercoledi,* rom. *miercuri* 'szerda'; lat. *dies Iovis,* fr. *jeudi,* sp. *jueves,* ol. *giovedi,* rom. *joi* 'csütörtök', lat. *dies Veneris,* fr. *vendredi,* sp. *viernes,* ol. *venerdi,* rom. *vineri* 'péntek'; lat. *dies Saturni* 'szombat'; lat. *dies Solis* 'vasárnap'. Részben az asztrologikus rendszert őrzik a germán nyelvek is, vö. ang. *Monday,* ném. *Montag,* holl. *Maandag,* sv. *måndag,* dán *mandag,* norv. *mandag* 'hétfő'; ang. *Saturday,* holl. *Zaterdag* 'szombat'; ang. *Sunday,* ném. *Sonntag,* holl. *Zontag,* sv. *söndag,* dán *søndag,* norv. *søndag* 'vasárnap'. Hasonló elveken alapul a kalmükök napnévrendszere is (*sarã* 'hétfő [~ *sarᵘ* 'Hold'], *meámuʳ* 'kedd, Mars', *b#sã* 'péntek, Venus', *bembä* 'szombat, Szaturnusz', *ad'#* 'vasárnap, Nap' (Ramstedt 1a, 37b, 42b, 261b, 314a).

1.2. Mitologikus elnevezések. A germán nyelvekben néhány nap nem a "felelős" bolygó nevét viseli, hanem a velük azonosított germán mitológiai alakok, istenek és istennők után kapták a nevüket: ang. *Tuesday,* ném. *Dienstag,* holl. *Dinsdag,* sv. *tisdag,* dán *tirsdag,* norv. *tirsdag* 'kedd' (< Tiu/Tyr); ang. Wednesday, holl. *Woensdag,* sv. *onsdag,* dán *onsdag,* norv. *onsdag* 'szerda' (< Wotan/Odin); ang. *Thursday,* ném. *Donnerstag,* holl. *Dondertag,* sv. *torsdag,* dán *torsdag,* norv. *torsdag* 'csütörtök' (< Thór/Donar); ang. *Friday,* ném. *Freitag,* holl. *Vrijdag,* sv. *fredag,* dán *fredag,* norv. *fredag* 'péntek' (< Freyja)[2].

1.3. Sorszám-elv. A sorszám-elvet követő nyelvek a hét napjait sorszámokkal látják el. A kezdő nap vasárnap vagy hétfő, de néha egy nyelven belül mindkét kezdőnappal találkozhatunk (ilyenek például a vogul nyelvjárások). Nagyon ritka az olyan nyelv, amelyben mind a hét nap sorszámot visel,

[1] A szombat és a vasárnap számos európai nyelvben vallási eredetű nevet kapott (vö. vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek).

[2] Az asztrologikus és mitologikus elnevezések tükröződnek a lapp és a finnségi nyelvek skandináv eredetű napneveiben is: fi. *maanantai,* ink. *m#ntaki,* lp. *m"nn¤ᴅKèk—, m¶onтà, mànnodahka* 'hétfő'; fi. *tiistai,* ink. *téstaki,* lp. *tÔjstà, diisdahka* 'kedd'; fi. *torstai,* lp. *t¶…rᵉsтà, duarastahka* 'csütörtök'; fi. *perjantai,* ink. *perentaki, perjantakki,* lp. *p=ärᵃjOᴅÔ, fr=ättà¯, bierj$dahka* 'péntek'; fi., *sunnuntai,* ink. *suntaki,* lp. *sonn⁄-p %™jvvA* 'vasárnap' stb. (Lagercrantz 1092, 3773, 4015, 4859, 6758, 7624, 8096; Nirvi 303a, 398b, 550b, 588a; Schlachter 13b, 31a, 32b, 93a).

általában hétfőtől péntekig, ill. szombatig “számozzák” a napokat, míg az utolsó vagy utolsó két nap más (legtöbbször vallási) meggondolások alapján kapta a nevét (pl. héber *sabbath* ’szombat’, lat. *dies Dominica,* lett *sv#tdiena* ’vasárnap’ stb.).

A hét napjait (vasárnaptól indulva) számokkal nevezi meg például a vietnami[3], a burját-mongol[4], az arab[5] és a máltai[6]. Az első hat napot nevezi meg, hétfői kezdettel a lett *(pirmdiena* ’hétfő’, *otrdiena, trešdiena, ceturtdiena, piektdiena, sestdiena)* és a litván *(pirmadienis, antradienis, trečiadienis, ketvirtadienis, penktadienis, šeštadienis).*[7]

A hét első öt napja tartozik ide a portugálban (*segunda-feira* ’második nap = hétfő’, *t"rca-feira, quarto-feira, quinta-feira, sexta-feira),* az első négy pedig a görögben *(deftera* ’második nap = hétfő’, *triti, tetarti, pempti)* és az észtben (*esmaspäev* ’első nap = hétfő’, *teisipäev, kolmapäev, neljapäev).*

Részben, három nap megnevezésével ebbe a csoportba tartoznak a szláv nyelvek: or. *вторник,* len. *wtorek,* cseh *úterý,* sz-h. *utorak* ’második nap = kedd’; or. *четверг,* len. *czwartek,* cseh *čtvrtek,* sz-h. *četvrtak* ’negyedik nap = csütörtök’; or. *пятница,* len. pigtek, cseh *pátek,* sz-h. *petak* ’ötödik nap = péntek’; és a magyar *kedd (< ketted)* név is.

A kisebb finnugor nyelvek közül ide tartozik az inkeri (*enzemässärGi, enzimmässarGi, eizimessarGi, ezmessarGi, enspäivä* ’első (hétköz)nap = hétfő’, *tossärGi, toissarGi, toispäivä* ’második (hétköz)nap = kedd’, *kolmaspäivä* ’harmadik nap = szerda’, *neljÁspäivä* ’negyedik nap = csütörtök’, *véjespäivä* ’ötödik nap = péntek’), Alapvetően ebbe a kategóriába sorolható az osztják (s mint később látni fogjuk, a vogul is), pl. osztjKaz. *kimät* ë:±Λ ’második nap = kedd’, ëRΛm± ë:±Λ ’harmadik nap = szerda’, *ń«Λm*± ë:±Λ ’negyedik nap = csütörtök’, ²4±mi± ë:±Λ ’ötödik nap = péntek’, ëR±mi± ë:±Λ ’hatodik nap = szombat’; osztjDN. ±šBä± #tçätçm k£mät ë:t ’hét-kezdő-második-nap = kedd’, ±šBä± #tçätçm ëutmät ë:t ’hét-kezdő-harmadik-nap = szerda’ stb. Ez a típus a lappból is adatolható: *v*

[3] *ngày ch– nhZt, th– hai, th– ba, th– tu, th– n%m, th– sán, th– bay.*
[4] *garačaj negen, garačaj hojor, garačaj gurban, garačaj durben, garačaj taban, garačaj zurg#n, garačaj dol#n.*
[5] *al’aHad, al’ithnejn, atthaláthá, al'arba'á, alkhamísz, aldzsum'a, asszabt.*
[6] Tőszámnevekkel: *il-Ħadd, it-Tnejn, it-Tlieta, l-Erbgħa, il-Ħamis, il-Gimgha, is-Sibt;* sorszámnevekkel: *l-ewwel jum tal-ġimgħa, it-tieni jum tal-ġimgħa, il-raba’ jum tal-ġimgħa, il-ħames jum tal-ġimgħa, is-sitt jum tal-ġimgħa, is-seba' jum tal-ġimgħa.*
[7] Lett/litván *pirmais/pirma(is)* ’első’, *otrais/antras* ’második’, *trešais/trečias* ’harmadik’, *ceturtais/ketvirtas* ’negyedik’, *piektais/penktas* ’ötödik’, *sestais/šeštas* ’hatodik’.

—*os-(rKKA* ’első-hétköznap’ (Karjalainen 355b, 356a, 1082a; Lagercrantz 227/2; Nirvi 18b, 29b, 35a, 36b, 189a, 338b, 590a, 672b).

1.4. Helyzetviszonyító típus. A sorszám-elvhez közeli szisztéma, az adott napot a hét többi napjához viszonyított helyzete alapján nevezik el. Ez általában csak néhány napot érint, elsősorban a hét kezdő, befejező és középső napját. Ide sorolhatók például a ’hét-fej ~ hét-fő’ típusú nevek (magyar *hétfő;* balkar, karacsaj *baš-kün,* miser *baš-kán,* karataj-md. *baš-kän* ’fej-nap = hétfő’ (< *baš* ’Haupt, Anfang’); jur. *śe’eß äÃ4Bott/ç* ’hét-fej = vasárnap’, osztjDN *±šBä±u*ëë*:t* ’hét-fej-nap = vasárnap’, vogÉ *s#t-puäk-èptäl* ’id.’) mellett a ’hét-kezdő-nap’ (osztjDN. *±šBä± #tçätçm #tçä* ë*:t* ’hétfő’, vogÉ. *s#t-aultaètnx-èptxl* ’hétfő’) és ’hét-befejező-nap’ (vogK *sont-panšxm-khotxl* ’vasárnap’) szerkezetek (Karjalainen 1082ab; Lehtisalo 444a; Munkácsi 1926: 43; Munkácsi–Kálmán 114a, 398b, 454a, 465b, 481a, 534b, 535a), valamint az or. *понедельник,* len. *poniedziałek,* cseh *pondělí,* sz-h. *ponjedeljak* ’hétfő [tkp. vasárnap utáni nap]’.[8]

A Volga-vidéki és a permi nyelvekben a hétfőt a ’születő-nap’ névvel illetik: cser. *šočmo* (< *šočam* ’születik’); vj. *vordáśkon, vordáśkon-nánal* (< *vortskáná* ’születik’, *nánal* ’nap’); bask. *tuγan-kün,* tat. *tuγan-kán* (< *toγ-, t•-* ’születik’, *kün/kán* ’nap’) (Munkácsi 1926: 43; Paasonen–Siro 126a; Wichmann 174a, 323a). A zürjénben a hétfő *(vil’-l’un)* jelentése: ’új, friss nap’ (Fokos 559b, 1235b; Wichmann–Uotila 142b).

Az európai nyelvek egy részében a hét középső napja a szerda, vö. or. *среда,* len. *środa,* cseh *středa,* sz-h. *srijeda* ’szerda (tkp. középső nap’); ném. *Mittwoch;* fi. *keskiviikko,* észt nyj. *kesikupäev, kesiku* ’id.’). A kondai vogulban ugyanakkor a *sont-jät-khotxl* ’hét-középső-nap’ a csütörtökre vonatkozik, a tavdaiban viszont a *sÁt-khnl* ’hét-középső’ a vasárnap neve (Munkácsi–Kálmán 73a, 114b, 151b, 534b).

Sajátos alcsoportot alkotnak a ’hét hasadása’ típusú nevek. A jurákban ez a vasárnapot jelenti (*ń#ď#ľ¨mB#* < *ń#ď#ľ¨* ’hét’, *p#* ’időköz, hasadék?’)[9], néhány Volga-vidéki nyelvben viszont a szombatot, vö. mdM. *jotkši* (< *jotkç* ’köz, távolság’, *ši* ’nap’); karataj-md. *ara-kän,* miser-tat. *atna-arasç-k«n* (< *atna* ’hét’, *ara* ’közép, hasadék’, *k«n/kän* ’nap’) (Lehtisalo 355b; Munkácsi 1926: 45; Munkácsi–Kálmán 73a, 534b; Paasonen 254, 553).

A törökségi nyelvek egy részében a péntek megnevezésére a ’Woche’ jelentésű szó szolgál (általában *nap* utótaggal), vö. bask. *aδna,* csuv. *εŕńε-G«n,*

[8] Vö. óor. *nedělja* (~ len. *niedziela,* cseh *neděle,* sz-h. *nedelja* stb.) ’vasárnap’.

[9] Vilkuna (1958: 188) magyarázata szerint a vasárnapnak tabuneve volt, így a hét első (= hétfő) és utolsó (= szombat) napja között “hézag, hasadék” keletkezett.

tat. *atna-kán,* karat. *atna-kän* ’hét (ünnep)nap’ (> vj. *arńa-nunal* MU ’péntek’, G, M ’vasárnap’). A helyzetviszonyító típushoz tartozik e nyelvekben a csütörtök, amely tkp. a ’péntek előtti este’, vö. csuv. *εŕńε-ɢaś,* miser *atna-ki)* (< *kaš/ki)* ’Abend’), illetve a szombat, amely pedig a ’hétünnep utáni nap’: tat. *atn-artç* (*art* ’Hinterteil, hernachkommende’) (> vj. *arńa-ber: ber* ’Hinterteil, Nachfolgende’) (Agyagási 1982: 12; Munkácsi 1926: 44–45; Wichmann 9a, 173b).

Itt említhető még a csütörtök másik megnevezése, a ’kis péntek’: bask. *ksi-atna,* csuv. *käžäń-εŕńi-k«n,* tat. *käčä-atna,* karat. *kśatna-kän* (< *ksi/ käžäń/ käčä* ’kis’) ~ cser. *izarńa* (< *ize* ’kis’), vj. *pokťši-arńa* (< *pokťši* ’kis’) – vö. bask. *olo juma* (< *olo* ’nagy’), csuv. *m«n-arńi-gon* (< *mun* ’nagy’), cser. *koγ-arńa, kuarńa* (< *kuγo* ’nagy’) ’péntek’ (tkp. a heti nagy ünnepnap)’ (Munkácsi 1926: 44–45; Paasonen–Siro 5b, 23a, 50; Wichmann 9a).

1.5. “Jeles napok”. Ebbe a csoportba azok a napok tartoznak, amelyek valamely eseményről, valamilyen cselekvésről kapták a nevüket, pl. m. *vasárnap (< vásárnap);* sv. *lördag,* dán *lørdag,* norv. *lørdag* (< ónorv. *laugardagr* ’mosónap, lúgos nap’ < *laug* ’fürdő, fürdővíz’ ~ középaln. *l&ge* ’lúg’) (> fi. *lauantai,* észt *laupäev,* vót *laukopäivä,* ink. *lavvantaki, laukopäivä,* lp. *l"w"ᴅ(ᴴk—, lavvodahka* ’a fürdés napja = szombat’; (Lagercrantz 3311; Nirvi 252b, 254a; Schlachter 85b). Ugyancsak a ’fürdés napja’ jelentést hordozza a tat. *munča kiče* ’szombat’ is.

A Volga-vidék jeles napjai (ill. az ezekből származó napnevek) – Vilkuna szerint – a hold járásával állnak összefüggésben[10]. A ’születő-nap’, a hétfő utáni nap a ’lóra szállás (tkp. a lovas népeknél az egyik legfontosabb tevékenység) napja’, vö. cser. *kuškçžmo* (< *kuškçžam* ’auf das Pferd steigen’), bask. *atlangan kán* (< *atlan-* ’ua.’), s ugyanide sorolható a vj. *pukśon-nánal* (< *pukś* ’sich setzen’) is[11]. A szerda, a vér napja’ pedig a (tabunaptól, a vasárnaptól legtávolabbi napon végrehajtott) véres áldozatok napja lett, vö. bask. *kan-kán,* karat. *kan-kän,* csuv. *j«n-ɢ«n* (< *kan/jun* ’vér’); md. *värËi, ver-ši,* cser. *wür-γeče,* votj. *vir-nánal (< ver/wür/vir* ’vér’) (Golden 1995: 368; Juhász 200; Munkácsi 1926: 43–44; Paasonen 257, 2622; Paasonen–Siro 16a, 53b; Vilkuna 1958: 198–199, 204; Wichmann 174a, 317a).

[10] “A rendszer lényege az volt, hogy minden hónap a szemmel látható újholddal kezdődött. A hold mindig hétfőn született meg… Szintúgy a hold hétfőn fordult második negyedére, a szemmel látható hold nyolcadik napján” (Vilkuna 1958: 198).

[11] A kedd megnevezésére a Volga-vidéken egy másik típus is szolgált: mdM. *šavši/šavç-ši* (< *šavç* ’üres’), karat. *buš-kän,* miser *buš-kán* (< *buš* ’üres, szabad’) (Munkácsi 1926: 43; Paasonen 225, 256).

1.6. Vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek. Vallási jelentésű nevet általában a szombat és a vasárnap visel. A szombat neve számos európai nyelvben a bibliai teremtéstörténetre utaló héber *sabbath* 'pihenni' szóból eredeztethető (vö. babiloni *umu sappattu* 'holdtölte', *sziputu* 'minden hónap 7. napja, amikor semmiféle új munkába nem volt szabad belekezdeni')[12]: gör. *szabbatosz,* fr. *samedi,* sp. *sábado,* ol. *sabato,* port. *sabado,* rom. *simbata,* or. *суббота,* len. *sobota,* cseh *sobota,* sz-h. *subota,* magy. *szombat* stb. Ugyancsak a *sabbath* az etimonja a 'szombat'-nak több törökségi nyelvben (vö. balk., karacsaj *šabat, šavat;* csuv. *šçmat-k«n),* ill. a cseremiszben *(šumat-keče)* és a votjákban *(šumot)* (Munkácsi 1926: 45; Paasonen–Siro 129).

A vasárnap, a 'Nap napja' a latinban (s így később az újlatin nyelvekben) *dies Dominica* 'az Úr napja (Jézus feltámadásának napja)' vallási jelentést kapott (vö. fr. *dimanche,* sp. *domingo,* ol. *domenica,* port. *domingo* stb.). Ugyancsak a vasárnapot nevezi meg az or. *воскресенье* 'feltámadás[13]' és a lett *sv#tdiena,* litv. *švent#dienis* 'szent nap' is. A finnugor nyelvekben is gyakori a 'szent (nap) = vasárnap' elnevezés: észt *pühapäev,* lív *pivàpäva,* karj. *pyhäpäivy,* vepsze *pyhäpäÇv,* ink. *pyhä;* lp. *pбÎÌÀx, piššie-piejjx* (< *pKssix* 'heilig'), *bissee, biss$-bÁivee* 'kirchlicher Feiertag, Sonntag', *%jleks-pi%j™, ajľeGe, àil$hka* (< *ajleks* 'heilig'); zürj. *veža lun, večo un* 'szent nap', jur. *ëÃ,Bid'$ jšľľe* 'heidnische Opferfesttag, kirchliche Festtag, Sonntag' (< *ëÃ,B1* tabu/sündhaft/heilig Sein'.[14] (Fokos 559b, 1182b; Lagercrantz 152, 4696; Lehtisalo 181a; Nirvi 447a; Schlachter 4a, 16a; Wichmann–Uotila 142b, 326b). Szintén a vasárnap neve a vogul középső-

[12] A *hét* 'sieben' és *hét* 'Woche' a világ számos nyelvében etimológiai összefüggést mutat. A hétnapos időegység használata régi keletű, alapja egyrészt a holdhónap (kb. 29,5 nap) négy részre osztása (újhold, telihold, első negyed, utolsó negyed), másrészt a hetes szám mágikus jellege (vö. *szibutu* napja; a bibliai zsidó teremtéstörténet; a Peszach-ünnepet követő 7 x 7 nap után következett a Hetek ünnepe, a későbbi pünkösd [gör. *penta-koszta* 'ötvenedik nap'], s 7 x 7 év után tértek vissza a földek eredeti tulajdonosaikhoz [*jóbél* ünnepe]). A hét mint időegység használatát erősítette az is, hogy a hellenisztikus világkép hét bolygót ismert (Hahn 1998: 77–82).

[13] Eredetileg ezt a napot a 'nem tenni' jelentésű tabuszóval illették, vö. óor. *nedělja,* len. *niedziela,* cseh *neděle,* sz-h. *nedelja* stb.

[14] Vilkuna (1958: 186) szerint a *pyhäpäivä* stb. ('szent-nap') eredetileg nem a "az istentiszteletnek szentelt nap késői eredetű megnevezése", hanem olyan napot jelölt, amelyhez különféle viselkedési és egyéb korlátozások fűződtek, ezért a *pyhä* 'szent' itt a *päivä* 'nap' szónak a jelzője, tehát egy valamikori tabunap (áldozati nap), a hét többi napjától eltérő nap csak később kapott vallási jelentést.

lozvai dialektusában a *p#rnäá khntxl* ’kereszt-nap’ (Munkácsi–Kálmán 114a, 434b).

Az ünnep előtti megtisztulás mozzanatán alapul a cser. *kon-keče* ’húsvét előtti szerda, ill. pünkösd előtti kedd [tkp. lúgos nap > a megtisztulás napja’], cser. *kolšelan sor čüktemö keče* ’húsvét előtti csütörtök, ill. pünkösd előtti szerda’ (< *kolem* ’meghal’), és a cser. *jumçn-ajar kon-keče* ’húsvét előtti szombat [tkp. égi-rossz-tisztuló-nap]’ is, később azonban az eredeti pogány jelentések helyére a keresztény ünnepkörhöz kapcsolódó jelentések léptek. (Paasonen–Siro 45a; Vilkuna 1958: 187).

Ugyancsak vallási tartalma van a vj. *kls-nánal* cser. *kukše-geče*, bask. *kuru-kün* ’böjti-nap = szombat’ (< *kes/kukše/kuru* ’száraz’) neveknek, valamint ide sorolható a lapp *vaśte-pejv*^{e} ’böjt-nap = péntek’ is (Lagercrantz 8363c; Munkácsi 1926: 45; Wichmann 103a, 174a).

2. A vogul napnevek rendszere

2.1. Nyelvjárások szerinti áttekintés

A **kondai nyelvjárás** alapvetően a sorszámnevek szerinti megnevezésre épül, ám furcsa módon két szisztéma él egymás mellett: az egyik kiindulópontja a hétfő, míg a másiké a vasárnap. Ennek következtében a *sontxn-t•m-mot-khotxl* [tkp. hét-kezdő-második nap] jelentése kettős: ’hétfő’ és ’kedd’, s ugyancsak zavaró a kedd *(khurmxt khotxl* ’harmadik-nap’) és a szerda *(sonten-t•m-khurmxt-khotxl* ’hét-kezdő-harmadik-nap’) nevének egybeesése is. A “hétfő = első nap” rendszer: *sonten-t•m-khotxl* ’hét-kezdő-nap = hétfő’, *sontxn-t•m-mot-khotxl* ’hét-kezdő-második-nap = kedd’, *sonten-t•m-khurmxt-khotxl* ’hét-kezdő-harmadik-nap = szerda’, *sontxn-t•m-ńilit-khotxl* ’hét-kezdő-negyedik-nap = csütörtök’, *sontxn-t•m-ätit-khotxl* ’hét-kezdő-ötödik-nap = péntek’, *sontxn-t•m-khotxt-khotxl* ’hét-kezdő-hatodik-nap = szombat’. (A *t•m* ’kezdet’ elem minden napnévben megtalálható. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a pelimkai nyelvjárás napneveiben is: *s#t-pančxm-mot-khntxl, s#t-pnnšxm khurmxt khntxl* stb., l. alább. Ezeket a napneveket legpontosabban talán a ’hét elejétől/végétől számított x. nap’ fordítással lehet leírni.)

E nyelvjárásban két helyzetviszonyító napnév is megfigyelhető: *sont-jät-khotxl* ’hét-középső-nap = csütörtök’, és *soät pančxm ~ pnsnx khotxl* ’hét-befejező-nap = vasárnap’. A Munkácsi–Kálmán szótár orosz jövevényszavakat is adatol: *p#tńiśl* (< or. *пятница*), *supotl* (< or. *суббота*). (Munkácsi–Kálmán 114a-b, 127b, 151b, 317b, 437b, 465b, 534b, 535a, 578b, 679a.)

Az **északi nyelvjárás** hasonló képet mutat, mint a kondai. A sorszámnevekből építkező rendszerek egyike a hétfővel indul, míg a másik kiindulópontja a vasárnap: *s#t-kitit-èptxl* ’hét-második-nap = kedd’, *s#t-è•rmit-èptxl* ’hét-harmadik-nap = szerda’, *ńilit èptxl* ’negyedik nap = csütörtök’, *èntit-èptxl* ’hatodik nap = szombat’, illetőleg *kitit èptxl* ’második nap = hétfő’, *èurmit èptxl* ’harmadik nap = kedd’, *atit-èptxl* ’ötödik nap = csütörtök’. E nyelvjárásban is találhatunk példát a helyzetviszonyító típusra: *s#t-puák-èptxl* ’hét-fej-nap = vasárnap’, ill. *s#t-aultaètnx èptxl* ’hét-kezdő-nap = hétfő’. (Munkácsi–Kálmán 54b, 114a, 127b, 216a, 361b, 398b, 481a, 534b, 535a.)

Alakilag gazdag, viszonylag egységes rendszert alkotnak a **pelimkai nyelvjárás** napnevei. A kiindulópont a vasárnap, vö. *s#t-mot-khntxl* ’hét-második-nap = hétfő’, *s#t-khurmxt-khntxl* ’hét-harmadik-nap = kedd’, *ńilit khntxl* ’negyedik nap = szerda’ ~ *s#t-ńilit-khntxl* ’hét-negyedik-nap = szerda’, *s#t-ätit-khntxl* ’hét-ötödik-nap = csütörtök’, *s#t-kh#tit-khntxl* ’hét-hatodik-nap = péntek’, *s#t-s#t-khntxl* ’hét-hetedik-nap = szombat’[15]. Emellett azonban él egy másik (hasonlóan vasárnappal induló rendszer is), amely a *pnnšxm* (< *panši* ’befejeződik, bevégződik’) elemet is tartalmazza, nemcsak a vasárnap *(s#t-pnnšxm-khntxl* ’hét-befejező nap’) nevében, hanem minden más napnévben (vö. kondai nyelvjárás: *sontxn-t•m-mot-khotxl, sonten-t•m-khurmxt-khotxl* stb.): *s#t-panšxm-mot-khntxl* ’hét-befejező-második-nap = hétfő’, *s#t-pnnšxm khurmxt khntxl* ’hét-befejező-harmadik-nap = kedd’, *s#t-pnnšxm ńilit khntxl* ’hét-befejező-negyedik-nap = szerda’, *s#t-pnnšxm ätit khntxl* ’hét-befejező-ötödik-nap’= csütörtök’, *s#t-pnnšxm kh#tit khntxl* ’hét-befejező-hatodik-nap = péntek’, *s#t-pnnšxm s#tit khntxl* ’hét-befejező-hetedik-nap = szombat’. E rendszer a helyzetviszonyító típust (’hét-befejező-nap’) elegyíti a sorszámneveken alapuló szerkesz-

[15] Az uráli nyelvek ugor ágában a ’sieben’ és ’Woche’ teljes egybeesése figyelhető meg (vö. vog. *s#t,* osztj. *tawet,* m. *hét).* A jurákban a *siw* ’sieben, Woche’ mellett Lehtisalo (322b, 444a) közöl *neďele* ’Woche, Sonntag’ alakot is. A finn–permi ágban a ’Woche’ jövevényelem, nem a számnévből keletkezett, vö. zj. *śiźim,* vj. *śiźĬm,* cser. *šäm,* md. *śiśem,* lpN *čieÈa,* fi. *seitsemän,* é. *seitse* < * FP *śeâćemä* ’sieben’ (UEW 773), ill. vj.-cser. *arńa* (< tat.); zj. *ńeďel,* md. *ńeďeľe,* é. *nädal,* lp. *nehttel* (< or. *nedelá*); fi. *viikko,* (< skand.). Vilkuna (1958: 194–195) szerint a *hét* számnévnek ’Woche’ jelentésmódosulását a szamojéd és obi-ugor nyelvterületen naptárként használatos, a hét napjait szemléltető hétlyukú pálcika alapozta meg, hiszen az itt élő népek semmit nem tudtak az ókori csillagászok által felfedezett “hét bolygó – hét nap” összefüggésről. Vilkuna ugyancsak a naptárként használt pálcikával hozza összefüggésbe a ’vasárnap’ jelentésű vogÉ. *s#t-puák-èptxl* ’hét-fej-nap’, osztjKr. *tšвätuë* ’hét-fej’, szam. *se’eß näevta* ’hét-fej’ napneveket (azaz a pálcika teteje, a legfelső lyuk a naptárban).

tésmóddal. (Munkácsi–Kálmán 54b, 114a, 114b, 317b, 361b, 454a, 534a, 535a.)

A Munkási–Kálmán szótár **tavdai nyelvjárásra** vonatkozó adatai javarészt orosz jövevényelemek: *pońťeľńiè* (< or. *понедельник*), *optorńiè* (< or. *вторник*), *śxreta* (< or. *среда*), *čitverxè* (< or. *четверг*), *pjatńiśa* (< or. *пятница*), *supot* (< or. *суббота*)[16]. Adatolhatók azonban vogul alakok is: *khurmit khntxl* 'harmadik nap = kedd' (ez a vasárnappal induló sorszámnévi rendszerre utal) és *sÁt-khnl* 'hét-középső = vasárnap (!)'. (Munkácsi–Kálmán 73a, 127b, 388b, 437b, 455a, 534b, 578b, 592b, 597a.)

2.2. Az egyes napok szerinti áttekintés

A vogul nyelvjárások alapvetően a sorszámnévi rendszer alapján nevezik meg a napokat, ennek következtében, a vasárnapi vagy hétfői kiindulópontból adódóan az egyes napok általában a 'hét x. napja' elnevezést viselnek.

A **hétfő,** mint a nyelvjárások áttekintéséből kiderült, lehet a hét kezdőnapja (É *s#t-aultaètnx èptxl* 'hét-kezdő-nap') és második napja is (É *kitit èptxl* 'második nap', P *s#t-mot-khntxl* ~ K *sontem-t•m-mot-khotxl* 'hét-második-nap', P *s#t-pansxm-mot-khntxl* 'hét-bevégző-második-nap').

Hasonló rendszerű a **kedd** is, lehet a hét második (K *sontxn-t•m-mot-khotxl,* N *s#t-kitit-èptxl)* és harmadik (K *khurmxt khotxl,* KL *khurmit-khntxl,* É *èurmit èptxl,* T *khurmit khntxl,* P *s#t-khurmxt-khntxl,* P *s#t-pnnšxm khurmxt khntxl)* napja egyaránt.

A **szerda** a sorszámnévi rendszerű megnevezés harmadik (É *s#t-è•rmit-èptxl,* K *sonten-t•m-khurmxt-khotxl)* és negyedik (P *ńilit khntxl,* P *s#t-ńilit-khntxl,* P *s#t-pnnšxm ńilit khntxl)* tagja.

[16] Természetesen ez nem elszigetelt jelenség, a kisebb finnugor nyelvek hasonló helyzetben vannak, vö. pl. osztjDN. *pońäD¤ľńik,* zj. *peńeďeľńik,* vj. *ponďelnik,* md. *pońeďeľńik, pońäďäľńäk,* jur. U *p1nd#lnik* 'hétfő'; osztjDN *oᵘw±$rńik,* zj. *votorńik, vlvtlrńik,* vj. *oftornik,* md. *ftorńik, ftorńäk* 'kedd' (a jur. *oft#rnik* Lehtisalo szótárában 'hétfő' jelentéssel!); osztjDN. *śere%™*, zj. *serld, śerld, śerlda,* vj. *śereda,* lp. *s$är#T,* ink. *sereDa,* jur. *śereda* 'szerda'; osztjDN. *tšet²#räk,* zj. *ťšeťver,* vj. *ťšetverik,* md. *ćetverk,* jur. *ś#tß#rk* 'csütörtök'; osztjDN. *pe±ńiťš™*, zj. *peťńiťša, pjaťńiťš,* vj. *petniťša,* md. *peďäńťše,* ink. *pÁDetsä,* jur. *pštniťše* 'péntek'; osztjDN. *sub$±±$,* zj. *sublta, subbot,* vj. *subota,* md. *subuta,* lp. *s®cveT,* ink. *s8vatta,* jur. *subb#tte* 'szombat'; osztjDN. *²oskräś<ńš,* zj. *voskreśeńńa, vlskreśeńńa,* md. *ńeďľaći, ńiďeľe-ši,* jur. *n#ď#ľämB#ä* 'vasárnap' (Fokos 764a, 749b, 802a, 882b, 921b, 939a, 1091a, 1197b, 1262b; Juhász 38, 103, 122, 127; Karjalainen 20b, 251a, 716b, 769a, 866a, 873b, 923b; Lagercrantz 6215, 7196; Lehtisalo 37b, 322b, 359a, 374b, 419a, 441b; Nirvi 452b, 519b, 544a; Paasonen 168, 255, 403, 1383, 1752, 2042; Wichmann 180b, 193a, 204a, 225b, 231a, 282a; Wichmann–Uotila 348a).

A **csütörtök** negyedik (É *ńilit èptxl*, K *sontxn-t•m-ńilit-khotxl)* és ötödik elemként (É *atit-èptxl*, P *s#t-ätit-khntxl*, P *s#t-pnnšxm ätit khntxl)* egyaránt adatolható, de találhatunk példát a helyzetviszonyító megnevezésre is (K *sont-jät-khotxl* 'hét-középső nap' (vö. ném. *Mittwoch*, or. *среда*, fi. *keskiviikko* – ahol a szerda a hét közepe, nem a csütörtök).

A **péntek** ötödik (K *sontxn-t•m-ätit-khotxl)* és hatodik (P *s#t-kh#tit-khntxl*, P *s#t-pnnšxm kh#tit khntxl)* elem, míg a **szombat** hatodik (É *èntit-èptxl*, K *sontxn-t•m-khotxt-khotxl)* és hetedik (P *s#t-s#t-khntxl*, P *s#t-pnnšxm s#tit khntxl)* tagként adatolható.

A legváltozatosabb képet a **vasárnap** mutatja. Ez a nap az egyes nyelvjárásokban nem a sorszámnévi rendszer alapján kapta a nevét, hanem a helyzetviszonyító elv szerint (P *s#t-pnnšxm-khntxl* ~ K *soät pansxm* ~ *pnsnx khotxl* 'hét-befejező nap'; É *s#t-puák-èptxl* 'hét-fej-nap'), ill. a középső-lozvai dialektusban vallási elnevezést adatoltak (*p#rnää khntxl* 'keresztnap').

Összefoglalásként: a vogul nyelvjárásokban a napokat – a vasárnap kivételével – elsősorban a sorszámnévi elv alapján nevezték el. A dialektusokban két rendszer él egymás mellett, az egyik a sorszámozást vasárnaptól, a másik pedig hétfőtől indítja, ennek következtében 'a hét második napja' elnevezés fedheti a hétfőt és a keddet, a 'hét harmadik napja' lehet a kedd és a szerda, a 'hét negyedik napja' takarhatja a szerdát és a csütörtököt stb. Szerkezetileg a vogul napnevek a *nap* utótagot tartalmazó nevek csoportjába sorolhatók.

Irodalom

Agyagási 1982: C. Agyagási, On the Edition of Chuvash Literary Sources. Chuvash Studies. Ed. by A. Róna-Tas. Budapest. 7–17.

Fokos 1959: Fokos-Fuchs Dávid, Syrjänisches Wörterbuch I–II. Budapest.

Golden 1995: Peter P. Golden, Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano-Qipčaq Pattern. Acta Orientalia Hungaricae 48: 363–375.

Hahn 1998: Hahn István, Naptári rendszerek és időszámítás. Budapest.

Juhász: Juhász Jenő, Moksa-mordvin szójegyzék. Sajtó alá rendezte Erdélyi István. Budapest, 1961.

Karjalainen: K. F. Karjalainen, Ostjakisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von Y. H. Toivonen. I–II. Helsinki, 1948.

Lagercrantz: Eliel Lagercrantz, Lappischer Wortschatz I–II. Helsinki, 1939.

Lehtisalo: T. Lehtisalo, Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki, 1956.

Munkácsi 1926: Munkácsi, Bernát, Die heidnische Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Volga-Uralgebietes. Kőrösi Csoma-Archívum 1926/1–2: 42–64.

Munkácsi–Kálmán: Munkácsi, Bernát–Kálmán, Béla: Wogulisches Wörterbuch. Budapest, 1986.

Nirvi: T. E. Nirvi, Inkeroismurteiden sanakirja. Helsinki, 1971.

Paasonen: Heikki Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Bd. I (A–J). Bd. II (K–M). Bd. III (N–R). Bd. IV (S–). Helsinki, 1990–1996.

Paasonen–Siro: Heikki Paasonen, Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von P. Siro. Helsinki, 1948

Ramstedt: G. J. Ramstedt, Kalmükisches Wörterbuch. Helsinki, 1935.

Schlachter: Schlachter, Wolfgang: Wörtebuch des Waldlappendialekts von Maln und Texte zur Ethnographie. Helsinki, 1958.

Vilkuna 1958: Kustaa Vilkuna, A hét és napjai. Ethnographia 69: 185–206.

Wichmann–Uotila: Yrjö Wichmann, Syrjänischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Helsinki, 1942.

Wichmann: Yrjö Wichmann, Wotjakischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Helsinki, 1987.

The system of names of days in the week in Vogul

Naming the day in the week presents a varied picture in the different languages in the world; the influence of different cultures, a great number of loans resulted in complex systems. Despite the variegated character of the names of days in the week, a few typological groups can be identified: astrological or mythological naming, the principle of order, the relative position-type, “red-letter days” and days of the week related to religious holidays.

The paper offers a sketch for the system of the days in the week in Vogul dialects. It is primarily the ordinal principle that Vogul day-names are based on (e.g. *kitit èptxl* ’the second day = Monday’, *èurmit èptxl* ’the third day = Tuesday’, *atit-èptxl* ’the fifth day = Thursday’ etc.). Interestingly enough, there are two systems existing side by side in the dialect of Konda: the starting point of one is Monday while that of the other is Sunday.

Besides the ordinal day-names, there do occur some relative position-type day-names, for example: *s#t-aultaètnx èptxl* ’starting day of the week = Monday’, *sont-jät-khotxl* ’mid-week day = Thursday’, *soät pančxm ~ pnsnx khotxl* ’closing day of the week = Sunday’.

Similar to other Finno-Ugric languages in Russia, Vogul has numerous day-names of Russian origin, e.g. *pońťeľńiè*, *optorńiè*, *śxreta*, *čitverxè*, *pjatńiśa*, *supot* in it.

SÁNDOR MATICSÁK

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

A lív nyelv hang- és alakrendszerének sajátságai

TOR TVEITE

1. Bevezetés

A lív egyike a finnugor (uráli) nyelveknek, amely az észttel és a vóttal együtt a balti finn ág déli csoportjába tartozik; az északi ág nyelvei a finn, a karjalai és a vepsze[1]. Azt a nyelvi formát, amelyből a mai balti finn nyelveket származtatják, kései közfinnek nevezik. Ennek az alapnyelvnek Itkonen (1983) szerint három fő nyelvjárása volt. E három nyelvjárás fejlődését bemutató ábrát lásd pl. Koponennél (1991). A balti finn nyelvek közeli rokonságban állnak. Az 1. táblázat néhány finn, észt és lív párhuzamos alakot mutat be. A példák többek közt azt bizonyítják, hogy a lív több olyan jeggyel rendelkezik, amely nincs meg a többi balti finn nyelvben, de amely ismert pl. a germán nyelvekben: nevezetesen az umlaut, a hangtörés és a tört hanglejtés.

finn	észt	lív	
työ[2] *: työn*	*töö : töö*	*tīe : tīe*	’munka’ (Nom:Gen)
kevät : kevään	*kevad : kevade*	*kiev#d: kiev#d*	’tavasz’ (Nom:Gen)
lapsi : lapsen	*laps : lapse*	*läpš : laps*	’gyerek’ (Nom:Gen)
tupa : tupaa	*tuba : tuba*	*tub# : tu'bbõ*	’szoba’ (Nom:Part)

1. táblázat

[1] Az északi csoportba tartozik még a lűd és az inkeri, amelyeket ugyancsak önálló nyelvnek tartanak. A lűd nyelvjárások a karjalai és a vepsze között helyezkednek el, míg az inkeri karjalai nyelvjárásnak tekinthető.

[2] Néhány megjegyzés a lív irodalmi nyelvről: A lívben a hosszú magánhangzókat vízszintes vonallal jelölik (pl. #), a hosszú mássalhangzókat pedig kettőzött betűvel; az *ő* hangsúlytalan szótagban levő ajakréses magánhangzó, amely szűktől félnyíltig terjedhet vagy pedig hátsótól középsőig. Az *g* gyenge ajakkerekítéses félig zárt középső magánhangzó. A mássalhangzók palatalizáltságát a betű alatti jellel jelölik (pl. ¤). A tört hanglejtés jelöletlen az irodalmi nyelvben, a nyelvészeti átírásban aposztroffal (′) jelölik.

A lív a legkisebb balti finn nyelv: ma már csak három olyan ember él, aki jól tud lívül. Földrajzilag a lívek hazája Lettországban van. Az idők folyamán a lív népesség beleolvadt a lettekbe. Ez nyomot hagyott a lett nyelvben is. Nyilvánvaló példája ennek a lett első szótagi hangsúly, amely jellemző a balti finn nyelvekre, de eltér a lettek legközelebbi rokon nyelvétől, a litvántól. A lett nyelvjárások közül a tami (vagy lívi) dialektusban különösen erős a lív szubsztrátum. E nyelvjárásterület egy részében a lettben meglevő nemek közti eredeti különbség úgy redukálódott, hogy egyes nőnemű szavak átkerültek a hímneműek csoportjába, pl. *asc* < *aste* ’farok’ (G#ters 1977). A lívben és a többi balti finn nyelvekben nem ismerik a nyelvtani nemet.

A térkép bemutatja

a) a kurlandi lívek (20. sz.első fele)

és

b) a livlandi lívek (1850 körül)

lakhelyeit.

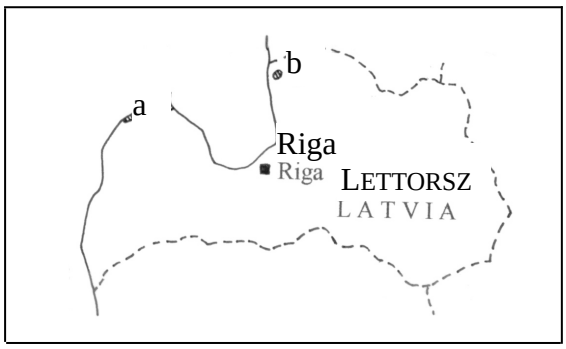

Az utolsó lív lakosság a Kurland félsziget északi partvidékeinek falvaiban lakott Lettországban. Hogy a lív nyelvet e térségben aránylag hosszú ideig beszélték, a földrajzi nevek bizonyítják (egy nagy erdős és mocsaras terület választotta el ezeket a parti településeket az ország belsejében élő lett nyelvű lakosságtól), másrészt az is, hogy a kurlandi lív falvak nagyjából önellátók voltak a halászatnak köszönhetően. A kurlandi lívek magukat *kal#mi'ed* (’halászok’) vagy *r#ndalist* (’partlakók’) névvel illették, nyelvüket pedig *r#ndak##*-nek (’parti nyelv’) nevezték. A letteket *m#mi'ed*-nek (’országlakó’) hívták. A *līvlist* és a *līvõd* (’lívek’), valamint a *līvõ k##* (’lív nyelv’) nem volt használatos az 1920-as évek nemzeti mozgalmai előtt. Egy másik tényező, amely elősegítette a lív nyelv fennmaradását, az a kapcsolat volt, amelyet a lívek közeli nyelvrokonaikkal, a saaremaai észtekkel tartottak. Saaremaa szigete északra fekszik a Kurland-félszigettel szemben.

1.1 A kutatások története

Johan Andreas Sjögren finn nyelvész a szentpétervári cári tudományos akadémia megbízásából 1846-ban egy hat hónapos expediciót vezetett Kurlandba és Livlandba, amely ma Lettországhoz tartozik. Ő volt az első, aki komolyan foglalkozott a lív nyelvvel. A lívet akkor Sjögren szerint Észak-Kurlandban 2324 személy beszélte anyanyelveként, akik a parti falvakban éltek Ventspilstől északra. Ezzel szemben Livlandban a lett nyelv csaknem teljesen háttérbe szorította lívet a hétköznapi hsználatban, Sjögren azonban még talált 22 öreget, akik valamelyest tudtak lívül. Sjögren volt tehát az első és utolsó nyelvész, aki mind a livlandi, mind a kurlandi lívet kutathatta. Sjögren halála után 1855-ben az észt Ferdinand Johann Wiedemann vette kezelésbe az anyagot, és 1861-ben Szentpétervárott kiadott egy lív nyelvtant nyelvmutatványokkal (Sjögren 1861a) és egy lív–német/német–lív szótárt (Sjögren 1861b).

Vilhelm Thomsen a *Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog* [A finn és a balti (litván-lett) nyelvek érintkezései] (1890) című művének «Nogle Punkter af Lydudviklingen (Vokalismen) i Livisk [A (magánhangó-)változások kérdései a lívben]» fejezetében Sjögren–Wiedemann anyagára támaszkodott. Miközben e fejezetet már nagyrészt kiszedték, Thomsen Koppenhágában találkozott egy lív tengerésszel, és egy 4–5 órás beszélgetés során többek közt azt állapította meg, hogy a lívben meglevő ún. tört hanglejtés hasonlít a dánra. Ez olyan jelenség, amelynek nagy jelentősége van az alaktani szerkezet megértésében. Thomsen a fejezethez egy utóiratot írt, amely egy sor korrekciót tartalmaz a Sjögren–Wiedemann-féle magyarázatokhoz.

Eemil Nestor Setälä finn nyelvész is végzett gyűjtést, amelyet felhasznált balti finn hangtörténetében (Setälä 1890–91). Ezt az anyagot csak 1953-ban tették közzé (Setälä 1953).

Az első lív fonetikai tanulmányt – az első megnyugtató lív nyelvi transzkripcióval – a finn Lauri Kettunen (1925) publikálta. Ő állított össze egy nagy lív–német tudományos szótárt (Kettunen 1938), amelyet később Laakso (1988) bővített ki. Kettunen szótárában található egy nyelvtani bevezetés, amely tisztázza a lív hang- és alakrendszer sajátosságait. Egy kicsit később Kettunen tanítványa, Lauri Posti adott ki egy nagyszabású lív hangtörténeti monográfiát (1942), amelyben többek közt azt fejtegeti, hogy a lív hangváltozások közös vonásokat mutatnak az ún. germán/skandináv fraktúrával (Brechung). Kettunen (1947) javított kiadása a fenti nyelvtani bevezetőnek, amelybe beledolgozták Posti (1942) eredményeinek egy részét is.

A további kutatásokat illetően kiemelhető a francia Fanny de Siver doktori munkája a lett eredetű lív igekötőkről (1971a), az amerikai Marilyn May Vihman doktori értekezése a lív fonológia kérdéseiről (1971), a finn Seppo Suhonen doktori disszertációja a lív nyelv fiatalabb lett jövevényszavairól (1973), az észt Eduard Vääri doktori értekezése a lív képzőkről (1974) és a finn Kalevi Wiik tanulmánya a lív tört hanglejtésről (1989).

2. A hangrendszer sajátosságai

2.1 Magánhangzók

finn	Észt	lív	lett
i y u	*i ü u*	*i õ u*	*i u*
e ö o	*e ö õ o*	*e ɡ o*	*e (o)*
ä a	*ä a*	*ä a*	*˜ a*

2. táblázat

A 2. táblázat áttekintést ad a finn, észt, lív és lett irodalmi nyelv (rövid) magánhangzó-rendszeréről. A finn magánhangzó-rendszer nagyjából azonos a kései közfinn közfinnre rekonstruált rendszerrel (talán az *ö* kivételével), az észtben azonban van még egy középső nyelvállású illabiális veláris magánhangzó *(õ)*, amely a déli balti finn nyelvekre: az észtre, a vótra és a lívre jellemző. A palatális labiális magánhangzók – feltehetően lett hatásra – nagyrészt eltűntek a lívből. Az, hogy ilyenek vannak a Sjögren–Wiedemann-anyagban, inkább az etimologizáló írásmódra vall, mintsem a hang elterjedtségére, Setälä megbízhatóbb anyagában 1888-ból, ill. 1912-ből (Setälä 1953) azonban találhatók példák labiális magánhangzókra. Olykor még az 1942-ig használatos irodalmi nyelvváltozatban is fellelhetők az *ü* és *ö* betűk, noha a hangok már teljességgel ismeretlenek lehettek a legtöbb lív beszélő számára.

A lívben nincs meg a hangrend, az a vonás, amely a legtöbb balti finn nyelvben releváns, és amelyből arra lehet következtetni, hogy korábban a (nem összetett) szavakban vagy csak palatális vagy csak veláris magánhangzók lehettek. A finnben és a karjalaiban sok toldaléknak két variánsa használatos: az egyikben palatális, a másikban veláris magánhangzó van. A tő hangrendje határozza meg, melyik változatot használják (finn *kato-lla* 'tetőn', *pöydä-llä* 'asztalon'), tehát progresszív hasonulásról van szó. Az észt irodalmi nyelvben sincs magánhangzó-harmónia, a nyelvjárásokban azonban különböző mértékben megvan ez a jelenség (Wiik 1988), ugyanígy változó

mértékben megtalálható a vepszében (Wiik 1989) és a vótban is (Lauerma 1993). Posti (1942) abból indul ki, hogy a kései közfinnben megvolt a magánhangzó-harmónia; Kettunen (1947) ezt cáfolja.

A lívben ezzel szemben vannak példák kétféle *regresszív* hasonulásra, amelyek ismeretlenek a többi balti finn nyelvben, de umlaut és hangtörés (Brechung) néven ismertek a germán/skandináv nyelvekben. Mindkét jelenség azon alapul, hogy egy, a második szótagban levő magánhangzó (umlaut esetén félhangzó is) az első szótag magánhangójára hat vissza.

Az első folyamat eredményeképpen a kései közfinn első szótagi *a, o, u* bizonyos esetekben *ä, ö, ü* lesz (az *ö* és *ü* később *e* és *i* lett), ha a második szótagban *i* vagy *j* állt; ez megfelel a germán nyelvekben ismeretes *i*-umlautnak. Példák a lív umlautra: *päp* ’pap’ (~ finn *pappi*[3]), *te'b* ’betegség’ (~ finn nyj. *topi*), *ti'g* ’támasz’ (~ finn *tuki*). Analóg példa a skandináv nyelvtörténetből: ónorvég *gastiR* > *gestr* ’vendég’ (Iversen 1973). A norvégban az umlaut az oka az olyan váltakozásoknak, mint *bok : bøker* ’könyvek’, *lang : lenger* ’hosszabb’. Az umlaut a lívben is hasonló váltakozásokhoz vezetett: *täm : tam* ’tölgy’ (Nom : Gen ~ finn *tammi : tammen*), *läpš : laps* ’gyerek’ (Nom : Gen ~ finn *lapsi : lapsen*). Az ónorvégban az ősskandináv rövid *e* ből *ja* lett a második szótagi *a* hatására, pl. **ebnaR* > *jafn* ’sík, egyenletes’ (~ német *eben*) vagy **hert#* > **herta* > *hjarta* ’szív’ (~ német *Herz*) (Iversen 1973). A jelenség neve fraktúra, hangtörés (Brechung), és azzal magyarázható, hogy az *e* utolsó képzési fázisa az *a* irányába csúszik el (hasonulás, diftongizálódás): *e* > *e˜* > *ea*, és hogy a diftongus első és utolsó komponense közötti különbség erősebb lett (elhasonulás, nyomatékeltolódás): *ea* > *ia* > *ja* (Posti 1948).

A lívben a kései közfinn *e* fejlődésével párhuzamos jelenség figyelhető meg, ha a második szótagban *a* (vagy néha *u*) van, a változás azonban nem ment végbe teljesen: *e* > *e˜* > *i˜* (> *j˜* szókezdő helyzetben). Példák a fraktúrára: *kiev#d* ’tavasz’ (~ finn *kevät*), *pied#g* ’fenyő’ (~ finn *petäjä*), *jem#* ’anya’ (~ finn *emä*). Más esetekben, főleg egytagú szavakban és olyan kéttagú szavakban, amelyeknek második szótagjában *i* vagy *j* van, az *e* megőrződhetett, pl. *se* ’az, ez’ (~ finn *se*), *mēg* ’mi’ (~ finn *me*), *se#tõ* magyaráz’ (~ finn *selittää*), *ne##õz* ’negyedik’ (~ finn *neljäs*). Ezzel magya-

[3] A lív formákat legtöbbször a megfelelő finn alakokkal vetem egybe; amennyiben archaikusabb formáról van szó, a finn megfelelők rendszerint jobban megvilágítják a jelenséget. Rekonstruktumokat csak akkor alkalmazok, ha feltétlenül szükségesnek tartom. Ezek Postitól (1942) valók. Posti abból indul ki, hogy a kései közfinnben volt fokváltakozás, ezért rekonstruál ilyen formákat, mint pl. **suγut*. Ha abból indulunk ki, hogy a kései közfinn korszakban nem volt fokváltakozás, a rekonstruktum **sukut* lesz.

rázható a következő típusú váltakozás: *me'r : mie'r* ’tenger’ (Nom : Gen ~ finn *meri : meren*).

2.2 Mássalhangzók

finn					lív								
p	*t*	*d*	*k*		*p*	*b*	*t*	*d*	½	¤		*k*	*g*
v	*s*		*j*	*h*	*f*	*v*	*s*	*z*			*š ž*		*j*
m	*n*		*á*			*m*		*n*		*ñ*			
	r							*r*		*ṛ*			
	l							*l*		#			

3. táblázat

A 3. táblázat a finn és a lív mássalhangzó-állományt mutatja be. (A finnben az *f, b, g* és *š* csak fiatal jövevényszavakban fordul elő, így nincsenek fölvéve; a mássalhagnzó-rendszerben elfoglalt helyzetükre vonatkozó vitát ld. Nuutinen 1994: 64–79.) A lív mássalhangzó-készlet jóval nagyobb, mint a finn, amely közelebb áll a kései közfinnre feltett rendszerhez. A lívben pl. a *p, t, k* és *s* zöngés környezetben *b, d, g, z* lett: *tub#* ’szoba’ (~ finn *tupa*), *tag#n* ’mögött’ (~ finn *takana*), *r#da* ’vas’ (~ finn *rauta*), *võz#* ’bimbó’ (~ finsk *vesa*). *i* vagy *j* előtt a *t, d, n, r, l* palatalizálódott, pl. *pa¤#* ’párna’ (~ finn *patja*), *u'ñ* ’álom’ (~ finn *uni*). A változások következtében a lív mássalhangzó-készlet csaknem azonos a lettel.

2.3 Mennyiségi váltakozás és tört hanglejtés

A lívben nincs fokváltakozás, amely széleskörűen jelentkezik a legtöbb balti finn nyelvben és nyelvjárásban, a vepsze kivételével, ahol a fokváltakozás marginális. A finnben olyan fokváltakozás van, amelyben a *p, t, k* zöngétlen zárhangok zárt szótag előtt gyengébb artikulációval szerepelnek. Finn példák: *tupa : tuvan* ’szoba’ (Nom : Gen), *sika : sian* ’disznó’ (Nom : Gen), *jalka : jalan* ’láb’ (Nom : Gen), *multa : mullan* ’talaj’ (Nom : Gen). A finnben a szótagstruktúra mint szabály nagyrészt megmaradt. Ilyenformán még megvannak azok a faktorok, amelyek kiváltják a váltakozást, és azt bizonyítják, hogy a váltakozás fonológiai természetű (részint hangtani tényezők függvénye). Az észtben ezzel szemben mélyreható redukciós folyamat ment végbe, amelynek eredményeképpen már nem láthatók a váltakozás okai, így ez már nem fonológiai. A hangváltozás következtében

például a genitivus *-n* végződése lekopott. A fenti finn példák megfelelőiben a következő váltakozások vannak: *tuba : toa, siga : sea, jalg : jala, muld : mulla.* Ugyanígy a lívben is eltűnt a genitivus rag, ilyenformán – fokváltakozás híján – a fenti szavak nominativusa és genitivusa ugyanaz: *tub# : tub#, sig# : sig#, j#lga : j#lga, m•lda : m•lda.*

Az 1. táblázatban található a *tub# : tu'bbõ* alakpár, amely úgy néz ki, mintha benne fokváltakozás lenne. Ennek a mennyiségi váltakozásnak más alapja van, mint a többi balti finn nyelvben meglevő fokváltakozásnak, és az eredmény is más[4]. A lívben nem az erős, ill. a gyenge hangszegmensek váltakoznak, hanem az erős, ill. a gyenge első szótag.

Erős első szótag azokban az alakokban van, ahol a második szótagban kiesett a magánhangzó, vagy ahol a második és a harmadik szótag magánhangzója összevonódott (kontrakció). Példák: **rantaδa > randõ* [ra‡dç][5] ’part’ (Part), **saunaδa > sounõ* [so–nç] ’szauna’ (Part), **kanaδa > ka'nnõ* ’tyúk’ (Part), **suku > su'g* ’rokon’.

Azokban a szavakban, amelyekben ma gyenge első szótag van, nem következett be a következő szótagok magánhangzóinak redukciója. Néhányszor az első szótag magánhangzója megnyúlt a gyenge szótagban, pl. **ranta > r#nda* ’part’ (Nom). A nyúlás következtében néhányszor megváltozott a magánhangzó minősége is, pl. **sauna > s#na* ’szauna’ (Nom). Az első szótagi vokális még mindig rövid marad, a második szótag magánhangzója viszont megnyúlt: **kana > kan#* ’tyúk’ (Nom), **suγut > sug•d* ’rokon’ (Nom.Pl). Így keletkeztek a következő váltakozások: *r#nda : randõ, s#na : sounõ, kan# : ka'nnõ, su'g : sug•d.*

A mennyiségi váltakozással kapcsolatban természetesen felmerül a lív tört hanglejtés vagy tört tónus kérdése, amelyhez hasonló jelenség a dánban található (dán *stød*, német *Stoßintonation*, finn *katkointonaatio)*. A legpregnánsabb formában a tört hanglejtés teljes gégezárként realizálódik, tehát egy glottális zárhang jelentkezik, de ez a hanglejtésforma rendszerint olyan ejtésmód, amelyben egy hirtelen tonális emelkedést hosszabb esés követ. Emiatt gyakran beszélnek tört hanglejtésről, mint törésről. Ez a hanglejtés

[4] Az észt mennyiségi fokváltakozást néhányan összevetik a lívvel. Erről ír Hint (1986), aki szerint az észt *linna : `linna* ’város’ (Gen:Part) és *metsa : `metsa* ’erdő’ (Gen : Part) váltakozás nem a következő szótagok magánhangzó-kiesésének pótlónyújtása révén jött létre, hanem a *nurga : `nurga* ’sarok’ (Gen : Part) típusú fokváltakozás analógiájára.

[5] A [ ]-be tett szavak finnugor fonetikus átírás szerint. A transzkripciót Kettunen (1938) alapján közlöm. A hosszú hangokat (mind a mássalhangzókat, mind a magánhangzókat) a jel fölötti vízszintes vonal jelöli, a félhosszúakat gyenge hangsúlyjel. A *ç* megfelel az irodalmi nyelv hangsúlytalan szótagi *õ*-nek, az */* pedig az *g*-nak.

rendszerint két helyzetben jön létre: a kései közfinn *h* kiesésekor és olyan erős szótagokban, amelyek eredetileg rövidek voltak. Példák a *h* kiesésével keletkezett tört hanglejtésre: *r#'* 'pénz' (~ finn *raha*), *rī'* 'csűr' (~ finn *riihi*), *li'edõd* 'levelek' (~ finn *lehdet*). Az eredetileg rövid szótagokban jelentkező tört hanglejtésre már fentebb voltak példák: *su'g, ka'nnõ,* továbbá az 1. táblázatban: *tu'bbõ (< tupaδa).* Ha a magánhangzó rövid, a következő mássalhangzónak zöngésnek kell lennie (azaz a dánhoz hasonló kiejtés áll fenn), és ezért pl. a következő formákban a zöngétlen mássalhangzó miatt nincs törés: *tup : tuppõ* 'tok' (Nom : Part ~ finn *tuppi : tuppea*), *rattõd* 'kocsi' ~ finn *rattaat*). Az erős szótagok, amelyek eredetileg hosszúak voltak, szintén egyenletes hanglejtéssel ejtődnek; a példák közül a *randõ* és *sounõ* szavakat már említettük. Ezek között van olyan, amit egyenletes vagy emelkedő tónusnak neveznek.

A lív, szemben a többi balti finn nyelvvel, de a letthez hasonlóan, tonális nyelv[6]. A lett irodalmi nyelv és a legtöbb nyelvjárás két tónust különböztet meg, míg az egyes dialektusok egy régebbi, három tónusú rendszert őriztek meg: egyenletes hanglejtés ('stiept# inton#cija'), ereszkedő/eső hanglejtés ('krītoš# inton#cija') és tört hanglejtés ('lauzt# inton#cija'). Mind a lett, mind a lív tört hanglejtés kevésbé pregnáns, mint a dánban. A lett hanglejtés más eredetű, mint a lív; úgy keletkezett, hogy a főhangsúlyt visszavették az első szótagra. A tami nyelvjárásban egyenletes és tört hanglejtést különböztetnek meg, mint a lívben. Ezt a nyelvjárást úgy szokás jellemezni, mint ahol olyan folyamatok zajlottak le, mint a lív első erős szótag kialakulásában: a szóvégi rövid vokális az előző szótag szegmensének pótlónyújtása révén állt elő, azaz egy másodlagos tónus kialakulásakor, amelynek közös hangsúlya volt a tört hanglejtéssel, pl. *zeme* > *zēm/zêm* 'föld', *daba* > *dâb* 'természet' (G#ters 1977).

3. Alaktani sajátosságok

3.1 Esetrendszer

A fent bemutatott folyamatok (umlaut, fraktúra vagy hangtörés, magánhangzó-lekopás, mennyiségi váltakozások) következményeképpen a lívben gazdagabb rendszere található a tőváltakozásoknak, mint például a finnben.

[6] Voltaképpen azt állítják, hogy az észt tonális nyelv, pl. az észt mennyiségi fokváltakozás a fenti *linna : `linna* esetében a tónusváltakozásra lenne példa. Pl. Jakobson (1931) az észtet is felveszi, amikor egy balti politonális nyelvi szövetséget tesz föl (amelybe ráadásul a norvég, a svéd és a dán is beletartozna). Ezzel azonban nem mindenki ért egyet, ld. pl. Hint (1983).

Eddig a következő példákat láttuk a váltakozásokra: *täm : tam* ’tölgy’ (Nom : Gen), *läpš : laps* ’gyerek’ (Nom : Gen), *me'r : mie'r* ’tenger’ (Nom : Gen), *lu'ggõ : lug•b* ’olvas’ (Inf: 1Sg), *kal# : ka'llõ* ’hal’ (Nom : Part), *r#nda : randõ* ’part’ (Nom : Part), *s#na : sounõ* ’szauna’ (Nom : Part). Az esetek egy részében a váltakozások analógikusan kiegyenlítődtek, más szóval az egyik tőváltozat kiszorította a másikat, pl. *ti'g : tig•d* ’támasz’ (Nom:Nom.Pl ~ finn *tuki : tuet*), ahol az umlautos tő használatos az összes alakban, továbbá *lu'm : lu'm* ’hó’ (Nom : Gen ~ finn *lumi : lumen*), amelynek csak umlaut nélküli formái vannak.

A hangfejlődés – mint láttuk – oda vezetett, hogy a genitivus *-n* ragja kiesett. Ennek következtében a nominativusi és genitivusi alakok gyakran egybeesnek, kivéve azokat a szavakat, amelyekben tőváltakozás van. A két legfontosabb névszói osztály egyes számban ezáltal különbözteti meg a nominativust és a genitivust.

Az egyik ragozási típus, amelyben a nominativus *z*-re végződik, a genitivusban nem tartalmazza ezt a mássalhangzót, hanem a mennyiségi váltakozás lehetőségével él: *mīez : mi'e* ’férfi’ (Nom : Gen ~ finn *mies : miehen*), *#mbaz : ambõ* [a|bç] ’fog’ (Nom : Gen ~ finn *hammas : hampaan*), *p•oraz : pgrzõ* [p/šzç] ’malac’ (Nom : Gen ~ finn *porsas : porsaan*). Ezenkívül sok olyan *-z* végű nominativus van, amely eredetileg magánhangzóra végződött, de amelynek *-z* elemét az előző tőtípus analógiájára toldották hozzá: *r#ntõz : r#ntõ* ’könyv’ (Nom : Gen ~ finn *raamattu : raamatun* ’biblia’), *k•zõz : k•zõ* ’lucfenyő’ (Nom : Gen ~ finn *kuusi : kuusen*).

A másik ragozási osztály olyan szavakból áll, amelyek nominativusban *-i*-re végződnek, genitivusban pedig *-z*-re: *tuoi : tuoiz* ’másik’ (~ finn *toinen : toisen*), *pu'nni : punīz* ’piros’ (~ finn *punainen : punaisen*), *l#lami : l#lamiz* ’ének, éneklés’ (~ finn *laulaminen : laulamisen*).

Többes számban a nominativus és genitivus azonos.

A 4. táblázat a finn *silmä* és a lív *sīlma* ’szem’ paradigmáját mutatja be. A finn esetrendszer nagyjából megfelel a többi balti finn nyelvek rendszerének. Három grammatikai eset van (nominativus, genitivus és partitivus), három belső helyhatározó eset (inessivus ’-ban, -ben’, elativus ’-ból, -ből’ és illativus ’-ba, -be’), három külső helyhatározó eset (adessivus ’-n, -on, -en, -ön’, ablativus ’-ról, -ről, -tól, től’ és allativus ’-ra, -re, -hoz, -hez, -höz’), valamint öt egyéb határozói eset (essivus ’-ként’, translativus ’-vá, -vé’,

abessivus ’nélkül’, comitativus ’-val, -vel’ és instructivus ’-val, -vel’ megkövesedett kifejezésekben). A finn megőrizte az ősi többesjeleket: *-t* nominativusban, *-i-* a függő esetekben.

A táblázatból kiderül, hogy a lív esetrendszer szűkebb a többi balti finn nyelvekénél. A lívben is három grammatikai eset van: nominativus, genitivus és partitivus, továbbá három belső helyhatározó eset: inessivus, elativus és illativus. A külső helyhatározói esetragok azonban csak egyes helynevekben használatosak, továbbá néhány határozószóban[7]. Az essivus és az instructivus is csak megkövesedett kifejezésekben maradt meg. Az abessivust kiszorította a *bäz* elöljáró (’nélkül’ < lett *bez*), amely partitivusszal jár (pl. *bäz m#dõ* ’föld nélkül’). Finn típusú comitativus nincs. Ezzel szemben a lívben két olyan esetrag van, amely a többi balti finn nyelvből hiányzik: az instrumentalis és a dativus.

finn			lív		
	Sg	Pl		Sg	Pl
Nom.	*silmä*	*silmät*	Nom.	*sīlma*	*sīlmad*
Gen.	*silmän*	*silmien*	Gen.	*sīlma*	*sīlmad*
Part.	*silmää*	*silmiä*	Part.	*silmõ*	*si#mi*
Iness.	*silmässä*	*silmissä*	Iness.	*sīlmas*	*si#mši*
Elat.	*silmästä*	*silmistä*	Elat.	*sīlmast*	*si#mšti*
Illat.	*silmään*	*silmiin*	Illat.	*silmõ*	*si#mži*
Adess.	*silmällä*	*silmillä*	Dativ.	*sīlman*	*sīlmadõn*
Ablat.	*silmältä*	*silmiltä*	Instrum.	*sīlmaks*	*sīlmadõks*
Allat.	*silmälle*	*silmille*			
Essiv.	*silmänä*	*silminä*			
Transl.	*silmäksi*	*silmiksi*			
Abess.	*silmättä*	*silmittä*			
Comit.	*silmineen*	*silmineen*			
Instruct.	*silmin*	*silmin*			

4. táblázat

Az instrumentalis egybeolvadt a translativusszal *(*-ksi)* és egy újkeletű névutóval, amely a megfelelő finn névutóból keletkezett a következőképpen: *kanssa* ’-val, -vel’ > **k#s* > **-kas* > **-kçs* > *-ks* (Kettunen 1938)[8]. Az esetet

[7] A livlandi lívben a három külső helyhatározói esetet tartalmazó balti finn rendszer volt meg.

[8] A livlandi lívben a comitativus rag *-k*-ra redukálódott, míg a translativus ragja *-ks* maradt.

ennek megfelelően translativus-comitativusnak nevezték el; fő funkciói pedig a cselekvés eszköze és eredménye.

Az instrumentalis két lényeges szempontból különbözik az ősi esetragoktól. Az egyik az, hogy a lívben megőrződött az -i-vel alkotott többes partitivus és a belső helyragok: a *si#mi, si#mši, si#mšti* megfelel a finn *silmiä, silmissä, silmistä* alakoknak. A többes instrumentalist ezzel szemben úgy képezik, hogy a végződést a többes nominativus-genitivushoz kapcsolják (e formák ugyanis egybeesnek): *sīlmadõks* ’szem’ (Com.Pl = ’szemekkel’)[9]. Ennek az a magyarázata, hogy az instrumentalis ragja részben egy genitivus ragos főnév és névutó kapcsolatából keletkezett. Ez a szerkezet használatos a finnben ma is: *silmien* (Gen.Pl) *kanssa* ’szemek + vel’. Hasonlóan elemezhető a lív *sīlmadõks* alak is: *sīlmad* (Gen.Pl) + *-(õ)ks* (’-vel’).

A másik különbség, ami a partitivustól és a helyhatározói esetektől megkülönbözteti az instrumentalist, az, hogy instrumentalisban nincs jelzői kongruencia. A jelzői egyeztetés során ui. a melléknév és a főnév ugyanabban az esetben áll: *piškīži läpši* ’kicsi’ (Part.Pl) ’barn’ (Part.Pl) = ’kis gyerek’ ~ finn *pieniä lapsia*), *piškīzõst lapsõst* ’kicsi’ (Elat) ’gyerek’ (Elat) = ’kis gyerekről’ ~ finn *pienestä lapsesta*. Instrumentalisban a melléknévi jelző genitivusban áll: *piškīz lapsõks* ’kicsi’ (Gen) ’gyerek’ (Instr) = ’kis gyerekkel’. Nyilvánvaló, hogy az instrumentalis ragos jelzős szerkezet hátterében – legalábbis részben – genitivusszal járó névutós szerkezet áll. A *piškīz lapsõks* szerkezet a következőképpen elemezhető: *piškīz* ’kicsi’ (Gen) *laps* ’gyerek’ (Gen) + *-(õ)ks* ’-vel’, amely megfelel a finn *pienen* ’kicsi’ (Gen) *lapsen* ’gyerek’ (Gen) *kanssa* ’-vel’ szerkezetnek.

A dativus olyan eset, amely főként a cselekvés kedvezményezettjét vagy a birtokost fejezi ki; a balti finn nyelvekben külső helyhatározó esetekkel (allativus és adessivus) szokták kifejezni[10]. A dativus eredetileg *-n* végződésű volt. Kettunen az *-n* dativus ragot az ősi *-na* essivusszal egyezteti. Ez a magyarázat azért problematikus, mert a lív dativus ugyanabban különbözik a régi esetragoktól, mint a translativus. A dativust is úgy képezik, hogy az *-n* ragot a főnév többes nominativus-genitivusi alakjához teszik: *sīlmadõn* ’szem’ (Dat.Pl), és a melléknévi jelző nem egyezik vele: *piškīz lapsõn* ’kicsi’ (Gen) ’gyerek’ (Dat) = ’kis gyereknek’. Ha a lív dativus ugyanarra a balti finn essivus ragra menne vissza, többes száma is volna (vö. finn *silminä*), továbbá a jelző is kongruálna (vö. finn *pienenä lapsena*). Kettunen a

[9] Az észt irodalmi nyelvben és a legtöbb északi észt nyelvjárásban a partitivus (és a nominativus) kivételével az összes többes számú alak a többes genitivus ragra épül: *`silmade* ’szem’ (Gen.Pl), *`silmadest* (Elat.Pl), *`silmades* (InessPl), de *`silmi* (Part. Pl).
[10] A karjalai nyelvjárásokban az allativus és az adessivus egybeesett.

jelenséget az instrumentalis rag analógiájával magyarázza, ám ez is azt bizonyítja, hogy a dativus újkeletű esetrag a lívben. E magyarázat gyengéje az is, hogy a livlandi lívben nincs dativus. Másképp Alvre (1967).

A lív esetrendszer tehát jelentősen különbözik a többi balti finn nyelvtől. A két "új" eset indoeurópaias vonást kölcsönöz a lívnek. A lettben csaknem a klasszikus indoeurópai esetrendszer őrződött meg, amely hét esetet foglal magába: nominativus, genitivus, dativus, accusativus, instrumentalis[11], locativus és vocativus (az indoeurópai alapnyelvre nyolc esetet szoktak föltenni: az előbbi hét és az ablativus [Bynon 1993]). Az 5. táblázatban látható a finn, lív és lett esetrendszer egyszerűsített összevetése. (A finnben a nominativus, genitivus és partitivus tárgyesetként használatos, a lívben a genitivus és a partitivus, a lettben pedig az accusativus, genitivus és dativus.[12])

finn	lív	lett
		vocativus
nominativus	nominativus	nominativus
genitivus	genitivus	genitivus
partitivus	partitivus	accusativus
adessivus	dativus	dativus
allativus		
ablativus		
inessivus	inessivus	locativus
elativus	elativus	
illativus	illativus	
comitativus	instrumentalis	instrumentalis
translativus		
essivus		
abessivus		
instructivus		

5. táblázat

3.2 Az igeragozás sajátosságai

[11] A lett instrumentalis egyes számban az accusativusszal, többesben a dativusszal esik egybe, ezért nem mindig tartják külön esetnek.

[12] Amikor a genitivus vagy a nominativus tárgyesetként funkcionál a finnben, accusativusnak is hívják. Az észtben nem használatos az accusativus megnevezés, noha a genitivus és a nominativus használatának elvei azonosak.

A lívben nagyjából ugyanazok az igeragozási kategóriák vannak meg, mint a többi balti finn nyelvben: az egyszerű igeidők a praesens és az imperfectum, az összetettek pedig a perfectum és a plusquamperfectum, továbbá három infinitivus és két participium. A modusrendszer az észttel azonos.

Lényeges különbség, hogy azok a passzív alakok, amelyek a többi balti finn nyelvre jellemzők (személytelen passivum), a lívben a participiumokra korlátozódnak, és leggyakrabban a 2. participiumban használatosak (a participium perfectumnak felelnek meg). A balti finn nyelvekben általában a morfológiai passivum van meg, pl. finn *tehdään* ’csinálják; csináljuk’. A lívben összetett alakok találhatók, amely létigéből és a fent említett 2. participiumból tevődik össze, pl. *s#b ti'edõt* ’meg van csinálva’. A participium egyezhet az alannyal: *ti'edõt* (Sg), *ti'edõd* (Pl). A lív passivum így pontos megfelelője a lett passivumnak, amely szintén összetett alak: *tiek darīts* ’meg van csinálva’, és ahol a participium egyezeik az alannyal nemben és számban.

A 6. táblázat a finn *tulla* és a lív *t•lda* ragozását mutatja be; jelentésük ’jön’. A genitivus *-n* ragjához hasonlóan az egyes szám 1. személy *-n* ragja is eltűnt. Az egyes szám 1. személy ezután “átvette” a 3. személy végződését: a *ma tul#b* ’jövök’, *ta tul#b* ’jön’ alakok megfelelnek a finn *minä tulen, hän tulee* és az észt *ma tulen, ta tuleb* alakoknak. Hasonló egybeesés történt a lett nyelv tami nyelvjárásában is a szóvégi rövid magánhangzó miatt, amely következtében az 1. és a 2. személyű alakok egybeestek a 3. személlyel (G#ters 1977). Kettunen (1938) szerint ez lív hatással magyarázható.

finn		lív	
állító	tagadó	állító	tagadó
tulen	*en tule*	*tul#b*	*ä'b tu'l*
tulet	*et tule*	*tul#d*	*ä'd tu'l*
tulee	*ei tule*	*tul#b*	*ä'b tu'l*
tulemme	*emme tule*	*tu'lmõ*	*ä'b tu'lmõ*
tulette	*ette tule*	*tu'ltõ*	*ä't tu'ltõ*
tulevat	*eivät tule*	*tu'lbõd*	*ä'b tu'ltõ*

6. táblázat

A balti finn nyelvekben a tagadás tagadó segédigével történik, amelyhez a főigének bizonyos alakja kapcsolódik. A finnben a tagadó segédige egyezik az alannyal számban és személyben, a praesensben pedig a főige toldalék nélkül követi: *tulen : en tule* ’jövök’ : ’nem jövök’. A lívben is van praesensben ragozható tagadó ige, ezt követi a rag nélküli főige egyes szám-

ban, többes számban azonban személyragokkal ellátva (a 2. és a 3. személy azonos): *ma tul#b : ma ä'b tu'l* ’jövök’ : ’nem jövök’, *tēg tu'ltõ : tēg ät tu'ltõ* ’jöttök’ : ’nem jöttök’.

A 7. táblázat ugyanezeknek az igéknek az imperfectum alakjait mutatja be. Imperfectumban az 1. személy *-n* ragjának az eltűnése a 3. személlyel való egybeeséshez vezetett: a *ma tu'#* ’jöttem’, *ta tu'#* ’jött’ megfelel a finn *minä tulin, hän tuli* alakoknak. Kettunen (1938) szerint ez okozta az 1. és a 3. személy egybeesését a praesensben is. A hangfejlődés következtében az imperfectum többes 2. és 3. személyű alakjai is egybeestek: a *tēg tu'#tõ, ne tu'#tõ* megfelel az észt *te tulite, need tulid* formáknak (a finn *tulivat* 3. személyű ragja a praesensből került át az imperfectumba)[13].

finn		lív	
állító	tagadó	állító	tagadó
tulin	*en tullut*	*tu'#*	*i'z tu'l*
tulit	*et tullut*	*tu'#d*	*ist tu'l*
tuli	*ei tullut*	*tu'#*	*i'z tu'l*
tulimme	*emme tulleet*	*tu'#mõ*	*i'z tu'lmõ*
tulitte	*ette tulleet*	*tu'#tõ*	*ist tu'ltõ*
tulivat	*eivät tulleet*	*tu'#tõ*	*ist tu'ltõ*

7. táblázat

A balti finn imperfectum *-i* jele csak néhány igében használatos: vagy *-i* formában vagy a tő mássalhangzóját palatalizálva. Nem meglepő, hogy nagyon gyakoriak azok az igék, amelyekben megőrződött az ősi jel, pl. *vçlda* ’van’, *t•lda* ’jön’, *s#da* ’kap’ és *tī'edõ* ’tesz, csinál’. Példák: *ma vg'#* ’voltam’ (~ finn *minä olin*), *sa tu'#d* ’jöttél’ (~ finn *sinä tulit*), *mēg saimõ* ’kaptunk’ (~ finn *me saimme*), *tēg teitõ* ’tettetek, csináltatok’ (~ finn *te teitte*). A többi igében *-iz* imperfectumjel használatos[14]. A *z* elem már a közfinn korban megjelenhetett a *t*-tövű igék imperfectumában a rákövetkező *-i* hatására; vö. finn *haluta* ’akar’; *(*haluti >) halusi* ’akart’. Az *s (> z)* mássalhangzót a lívben múlt idő jelnek fogták föl, és más igékre is átvitték: *ta #ndiz* ’adott’ (~ finn *antoi*), *ta lugīz* ’olvasott’ (~ finn *hän luki*), *ta kēratiz* ’írt’ (~ finn *hän kirjoitti*)[15]

[13] Egyetlen kivétel a *lë'dõ* ’indul’ ige, amely két párhuzamos alakot különböztet meg: *lekšt#* (2) és *lekštõ* (3). Mindkettő egyformán használatos.
[14] A 13. lábjegyzetben említett *lë'dõ* ige itt is kivétel.
[15] Az *s* az észtben is általánosult imperfectum jelként. Az említett alakok a következők: *ta andis, ta luges, ta kirjutas.* A jelenség a délnyugati finn nyelvjárásokban is előfordul.

A többi balti finn nyelvben a tagadó imperfectumot a segédige és a participium perfectum kombinációjával alkotják meg, mint pl. a finnben *en tullut* 'nem jöttem'. A lívben viszont a tagadó igének az imperfectuma és a főige tőalakja használatos: *ma iz tu'l*. Ilyen konstrukció csak a déli észtben ismeretes: *ma es tule, sa es tule, ta es tule*, továbbá a kodaverei észt nyelvjárásban, ahol a tagadó ige is ragozható: *ma esin tule, ta esid tule, ta esi tule*. Harris–Campbell (1995) ezt a konstrukciót tartja eredetinek, és úgy véli, hogy a 2. participium használata innováció a többi balti finn nyelvben.

4. Összefoglalás

A lív nyelv hang- és alakrendszere számos lényeges szempontból eltér a többi balti finn nyelvtől. Néha megőrzött ősi balti finn sajátságokat, máskor innovációk mentek végbe benne. Gyakran rendkívül nehány meghatározni a sajátságok korát. A hangrend és illeszkedés, valamint a fokváltakozás általában régi vonásnak számít a hangrendszerben. Ezek hiánya azt jelzi, hogy a lív már viszonylag korai stádiumban teljesen elszigetelődve fejlődött a többi balti finn nyelv között. A zöngés zárhangok kialakulása és a palatális labiális magánhangzók eltűnése nyilvánvaló újabb vonásnak tekinthetők, amelyek a lett hangrendszerrel mutatnak alapvető hasonlóságot. Az umlaut, a hangtörés, a tört hanglejtés és a mennyiségi váltakozások innovációk a hangtanban, amelyeknek jóvoltából a lív nyelv alakszerkezete jóval bonyolultabb, mint pl. a finné. A dativus ragjának és a tagadó ige imperfectumának a kora vitatott, de amennyiben ezek innovációk, mégis dominánsak az alakszerkezetben, a translativusnak és a comitativusnak az egybeesésével, valamint a az igei személyragok egybeesésével és az összetett passivummal együtt. Az esetrendszer fejlődése a lívet a lett nyelv irányába vitte, ugyanez vonatkozik a lív passivumra is.

A hatás a másik irányban is fennállt: a lívből a lettre. Ez részben vonatkozik a lett irodalmi nyelvre (hangsúlyozás, akusztikai jegyek), a legtöbb sajátosság csak a tami nyelvjárásban van meg, amelyben rendkívül erős lív substratum figyelhető meg. Ugyanígy található több "lettes" vonás a kurlandi lív nyelvjárásban, pl. a dativus és az instrumentalis.

Irodalom

Lív nyelvű irodalom

Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann, durchgesehen von F. J. Wiedemann. London 1863.

Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz, durchgesehen von F. J. Wiedemann. London 1863.
Stalte, Karl: Līvo l#lõd. Tallinna 1924.
Damberg, P#tõr: Jemakīel lugdõbr#ntõz sk•ol ja kuod pierast I. Helsinki 1935.
M. Luther Piški katkismus. Helsinki 1936.
Ûž testament. Helsinki 1942.

Szöveggyűjtemények

Kettunen, Lauri 1925: Untersuchung über die livische Sprache I. Phonetische Einführung. Sprachproben. Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII.3. Tartu
Loorits, Oskar 1936: Volkslieder der Liven. Õpetatud Eesti Seltsi toimetused XXVIII. Tartu
Mägiste, Julius 1964: Liiviläisiä tekstejä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 276. Helsinki.
Setälä, Emil Nestor 1953: Näytteitä liivin kielestä. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 106. Helsinki.
Suhonen, Seppo 1975: Liivin kielen näytteitä. Castrenianumin toimitteita 5. Helsinki.
Winkler, Eberhard 1994: Salis-livische Sprachmaterialien. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Serie C: Band 21.
Winkler, Eberhard 1999: Ältere livische Sprachmaterialien. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Serie C: Band 22.

Nyelvészeti szakirodalom a lív nyelvről

Alvre, Paul 1967: On the Baltic-Fennic Dative. SFU III.
Kettunen, Lauri 1925: Untersuchung über die livische Sprache I. Phonetische Einführung. Sprachproben. Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VIII.3. Tartu
— 1938: Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Helsinki.

— 1947: Hauptzüge der livischen Laut- und Formengeschichte. Helsinki.
Laakso, Johanna 1988: Rückläufiges Wörterbuch des Livischen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V, 2. Helsinki.
Laanest, Arvo 1983: Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Hamburg.
Posti, Lauri 1942: Grundzüge der livischen Lautgeschichte. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia LXXXV. Helsinki.
— 1948: Till frågan om brytning och omljud. Uppsala
Sivers, Fanny de 1971a: Die lettischen Präfixe des livischen Verbs. Nancy.
— 1971b: Die lettischen Präfixe des livischen Verbs. Anhang: Wörterverzeichnis. Paris.
Sjögren, Joh. Andreas & F.J. Wiedemann 1861a: Joh. Andreas Sjögren's livische Grammatik nebst Sprachproben. (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil I.) St. Petersburg.
— 1861b: Joh. Andreas Sjögren's livisch–deutsches und deutsch–livisches Wörterbuch. (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil II.) St. Petersburg.
Suhonen, Seppo 1973: Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 154. Helsinki.
— 1974: Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita. Castrenianumin toimitteita 9. Helsinki.
Thomsen, Vilhelm 1890: Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. København.
Tveite, Tor 1998: Særtrekk i lyd- og formverk i livisk. Finsk-ugriske dager 1995. Foredragssamling om finsk-ugriske emner. Oslo. 73–88.
Vihman, Marilyn May 1971: Livonian Phonology, with an Appendix on Stød in Danish and Livonian. University of California, Berkeley. Manuskript.

Vääri, Eduard 1972: Die Liven und die livische Sprache in den Jahren 1920–1970. Finnisch-ugrische Forschungen XXXIX.
— 1974: Algupärased tuletussufiksid liivi keeles. Tartu. Manuskript.
Wiik, Kalevi 1989: Liivin katko. Turku.

A tanulmányban felhasznált egyéb irodalom

Bynon, Theodora 1993: Historical Linguistics. Cambridge.
G#ters, Alfr#ds 1977: Die lettische Sprache und ihre Dialekte. The Hague.
Harris, Alice C.–Campbell, Lyle 1995: Historical syntax in cross-linguistic perspective. Cambridge.

Hint, Mati 1983: Viroko neljän kvantiteettiasteen sävelkieli? Virittäjä 87, 161–177, 328–348.
— 1986: Viron prosodisen systeemin perusluonteesta. Historiallinen näkökulma. Virittäjä 90, 428–440.
Itkonen, Terho 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. Virittäjä 87, 190–228, 349–385.
Iversen, Ragnvald 1973: Norrøn grammatikk. Oslo.
Jakobson, Roman 1931: Über die phonologischen Sprachbünde. In: Jakobson 1971.
— 1971: Selected Writings. The Hague.
Koponen, Eino 1991: Itämerensuomen marjannimistön kehityksen päälinjoja ja kantasuomen historiallista dialektologiaa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja 83, 123–161. Helsinki.
Lauerma, Petri 1993: Vatjan vokaalisointu. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 214. Helsinki.
Nuutinen, Olli 1994: Hetkisen pituus ja muita kirjoituksia kielestä. Helsinki.
Setälä, Eemil Nestor 1890–1891: Yhteissuomalainen äännehistoria. Helsinki.
Wiik, Kalevi 1988: Viron vokaalisointu. Suomi 140. Helsinki.
— 1989: Vepsän vokaalisointu. Suomi 146. Helsinki.

Characteristics of Livonian phonology and morphology

Both phonologically and morphologically Livonian differs considerably from the other Balto-Finnic languages. The lack of both vowel harmony and consonant gradation are probably old phenomena indicating an early separation from the other languages of the Balto-Finnic group, while the development of voiced plosives and the lack of rounded front vowels are obvious innovations that make Livonian phonology more similar to that of Latvian. Livonian morphophonology is made complicated by innovations like umlaut, breaking, ”stød” and quantity alternation. The Livonian morphological system is characterised by innovations, such as the merging of the translative and the comitative, the merging of different personal forms of the verb and the use of a periphrastic passive. These developments give the Livonian morphological system a more Indo-European character, and some of them may have been caused by Latvian influence. On the other hand, Latvian has also been influenced by Livonian.

TOR TVEITE

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Words from a Livonian newspaper[1]

TOR TVEITE

1. Introduction

The Livonian monthly newspaper ”Lîvli” (’The Livonian’) was published from 1931 to 1939. The subject matter of the newspaper makes it a valuable source of Livonian vocabulary. The bulk of Livonian written material consists of religious texts, e.g. the translations of the New Testament and Luther’s Catechism, as well as readers and poetry, and the collections of samples of the spoken language contain stories, fairy-tales, popular poetry and descriptions of life in earlier times. ”Lîvli” has its share of religious texts, stories and poetry, but in addition there are letters to the editor and, not the least, news from the Livonian coast, Latvia and abroad that demand a vocabulary different from what is found in the other sources.

The aim of this article is to present words used in ”Lîvli” that are unattested in the most important work on the vocabulary of Livonian, Lauri Kettunen’s ”Livisches wörterbuch” published in 1938 (LW). According to Seppo Suhonen’s doctoral thesis on the Latvian loanwords in Livonian (1973), LW contains about 11 860 words. It is only natural that e.g. many compound words as well as words created with very productive derivational suffixes and verbal prefixes are not included. It is also likely that more recent loanwords were not Kettunen’s main interest, although some words belonging to this category are present in the dictionary. Thus, a word not found in LW is not necessarily new. In addition, the fact that the first issues of ”Lîvli” were published six years before Kettunen’s dictionary proves that the words presented in this article are not newer than LW.

Suhonen’s article ’Ergänzungen zum Wortschatz im Livischen’ (1985) is based on his own and Julius Mägiste’s samples of spoken Livonian and contains about 400 words not found in LW. In addition to the categories

1 The article is based on a seminar paper presented at the University of Helsinki 28. 10. 1998.

mentioned above (compound words, loanwords, derivatives and prefigated verbs), it also contains words that can be found in LW, but with a difference in meaning, as well as words that have a phonetic shape different from the one found in LW. In Suhonen's material, the most important groups of words are prefigated verbs, derivatives and compounds, whereas the number of loanwords is relatively small. Only three of the words in my material appear in Suhonen's article, all of them in a different phonetic shape.

The substantial amount of words in "Lîvli" not found in Kettunen's dictionary forced me to limit this investigation to the first six issues: No. 1, 1931 and Nos. 2–6, 1932. The result is a total of more than 350 words, if all the possible compounds are taken into consideration.

It is interesting to note that these words very seldom are explained. Only in eight instances is an explanation added in brackets, and the explanation always consists of a direct loan from Latvian. Of the words that are explained, two can be found in Kettunen's dictionary: *âlastõm*[2] 'pity'; *Ruotšmâ* 'Sweden'. The word *eñtšvâlda* 'freedom' is a compound consisting of two words that appear in LW. Four words are probably borrowed from Estonian or Finnish: *äpailtõ* 'to doubt';**lûol* 'poem'; *tuo¤štõ* 'to confirm';**ylâstõ* 'to praise'. Even the use of the word *înda* in the meaning 'price' is probably a result of influence from Estonian or Finnish. The reason why these presumably unknown words are used and given an explanation in the shape of a Latvian word must be a deliberate striving to reduce the strong Latvian element in the Livonian vocabulary. This ambition is clearly expressed by Pêtõr Damberg in an article about the development of the Livonian written language. Referring to the Latvian verbal prefixes in connection with a passage on "Lîvli", Damberg says: *"Ētizmõ jara tikkiž le½kîelstõ täpiñtõd prefiksõd, sîest lîvõ kîelsõ võib ilmõ nê¤i jõvist tuoimõl sôdõ"* ('We [the editorial staff of "Lîvli"] rid ourselves of all the prefixes that are borrowed from Latvian, because in Livonian, one can manage quite well without them') (Damberg 1978).

A small amount of the words in my material, then, seem to be the result of a deliberate language policy. But most of the words reflect changes in the daily life in the small Livonian villages, including the increasingly important connections to places and events in other parts of the country, especially the capital Riga, and abroad.

2 The base form is given, i.e. the nominative of nouns and adjectives and the infinitive of verbs. A reconstructed base form is marked with an asterisk.

Some of the words refer to the publication itself and related topics, for instance (the examples are loanwords that are easily understood, and no translations are given) *adres, outor, *pres*. The largest group of words refers to politics and economy, e.g. **delegat, *departament,*eksport, finants ministõr, prezdent.* Words referring to countries and nationalities are among others *Britani, Holand, norvêg*. Words with a technical or industrial connection include *elektrits, râdio*. There are also several words referring to different aspects of culture, e.g. *komponist, konservatorij, kultûr, simbol*. Some words appear in connection with religion, as for instance *engi#, legend, profet*.

In the Livonian written language, long vowels are marked with a macron (e.g. *â*). The use of the macron is somewhat varied in the newspaper. Whereas it is always used to mark a long vowel in the first syllable (*lîvli, rândali*), it is only sporadically used to mark a semi-long vowel in the second syllable (e.g. *rištîngõn* (Lîvli 1, 1931) vs. *rištingõn* (2, 1932); *jõvâ* (1, 1931) vs. *jõva* (4, 1932)) and to mark a long first component in a diphthong (e.g. *Sûomõ* (3, 1932) vs. *Suomõ* (3, 1932)).

The Livonian written standard used in ”Lîvli” includes the front rounded vowels *y* and *ö*. Probably due to Latvian influence these vowels had all but disappeared from spoken Livonian in the beginning of the 20th century, merging with *i* and *e* respectively. It comes as no surprise that they are not used consistently. For instance the vowel in the word *ê#* (as found in LW) appears in the following shapes: *ÿölkõks* (1, 1931), *ÿel* (4, 1932), *îelkõks* (4, 1932).

In East Livonian long *a* had been labialised, the result being a vowel usually transcribed as > (later on this vowel merged with *ô*). In Central and West Livonian long *a* was kept (*â*) or was slightly labialised, usually being transcribed as å. The editorial staff of ”Lîvli” seem to have preferred the older variant, but they have not managed to be consistent, e.g. *sôñõ* (2, 1932) pro *sâñõ*, *zôigõbõd* (5, 1932) pro *zâigõbõd* as well as the parallel forms *kabat rôntõd* and *kabatrântõd*, found in the same article (6, 1932).

Another inconsistent feature is the writing of compound words. Sometimes the components are written separately, sometimes as one word, e.g. *kabat rôntõd* vs. *kabatrântõd* (both 6, 1932); *jeddõluggimiz* vs. *jeddõ luggimi* (both 2, 1932); *kubsõtÿe* (2, 1932) vs. *kubsõ tÿedõ* (1, 1932). In cases where the components are only written separately it can be difficult, often impossible, to decide whether the sequence of words constitute a compound word. In order to avoid this problem, even the more

or less dubious cases have been included. The same problem affects the analysis of transcriptions of spoken language, as discussed by Suhonen (1985).

2. The vocabulary

I have divided the material into five categories: 1) Words that appear in LW, but in a different shape; 2) words that appear in LW, but with a different meaning; 3) derivatives; 4) loanwords; 5) compound words. The words of the first category differ from the rest in that they do not represent a real expansion of the Livonian vocabulary. Some words can be placed in more than one category, e.g. when the last part of a compound is a derivative, or when both the components of a compound are loanwords.

2.1 Words with a different form

In the material there are some words that also appear in Kettunen's dictionary, but in a different shape. In some of the cases, one of the variants belongs to a conjugational class that has a *-z* in the nominative singular and the other does not: *engi#, engõl* 'angel' (LW *e*qgÏlz[3]; other attested forms: EMW *eñglõs*; EMÖ *eñgõls*); *igani* 'eternal' (LW igànÏz); *nïãkaz* 'weak' (LW nïrkka); **postkôrt* 'postcard' (LW *k*>rttÏ/z). The loanwords belonging to this group generally have a shape that is closer to the original than the variant in LW: *apostõl* 'apostle' (LW appùstÏ3); *brîvib* 'freedom' (< Lat *brîviba*; comp. LW *brîvim*); **englišman* 'englishman' (LW *e*qgÏlmañ); **m¿bõl* 'piece of furniture' (< Ger *Möbel*; comp. LW mê'bÏ3); **partei/parttei* 'political party' (LW pa¥T, pa¥ttî); *politsei* 'police' (LW *polìts, polìtsist*); **profesor* 'professor' (LW proppessôr); *profet* 'prophet' (LW pravieT, pravieŠ). As mentioned, the use of the word *înda* in the meaning 'price' (LW $_2$ind) is probably a result of Estonian or Finnish influence. Likewise, the form **vastuks* 'answer' is closer to the Estonian word *vastus* than is LW *vastàttÏks*. The compound *nûoãd âiga* 'youth' consists of the components *nûoã* 'young' and *âiga* 'time', whereas the variant in LW, nùoã-igà has as its last component the word *igà* 'lebenszeit, alter'. This leaves the words *âlastõm* 'pity' (LW alàstÏm); **lou* 'lion' (LW loùvvÏ/z); *rû*otš 'Swedish' (comp. LW

3 When citing LW, Kettunen's transcription and translations are kept.

rùoťšli 'schwede'; LW *rùoťš-m>* 'Schweden'); **vênkõ* 'wave' (LW *ve*qŒ); **zapt* 'juice' (LW *za¦t*).

2.2 Words with a different meaning

The words in this group can be found in Kettunen's dictionary, but with a difference in meaning. In one case the reason is that the two words are of different origin: *grup* 'group' (< Lat *grupa* 'group'; comp. LW gru" 'grauben' < Lat *grûbes*). In a few cases the reason could be influence from Estonian or Finnish: *înda* 'price' (LW *vanà înda* 'alter reichtum'; comp. Est *hind* 'price', Fin *hinta* 'price'); **merk* 'goal' (LW *me*¥K 'zeichen, merkzeichen'; comp. Est *eesmärk* 'goal'); *sÿ* 'reason' (LW 'schuld, vergehen'; comp. Fin *syy* 'reason'); perhaps also **tëdzi* 'important' (LW 'bemerkbar, gut gezeichnet'; comp. Est *tähtis* 'important'). According to LW the verb *klõkšÏ* means 'schliessen; schnucken'; the use of *klõkšõ* in the expression *klõkšõ sëdimiz* 'to make an agreement' could be modelled upon the German expression *ein Vergleich schliessen*. The other words in this group are: *bîrža* 'border' (LW 'abgrenzung'); **brîõigi* '?freedom' (LW 'freie rechte'); *jõvam* 'class (quality)' (LW 'das gute; vorteil, nutzen; eigentum, habe'); **juondõ* 'to lead' (LW 'am halfter führen'); *kêratiji* 'writer, author' (LW 'schreiber, sekretär'); **kiltõ* 'to play (an instrument)' (LW (Salac dialect only) 'läuten, erschallen lassen'); *kyla* 'town' (LW 'dorf'); *mëdõltõks* 'memorial' (LW 'erinnerung'); **palat* 'manor' (LW 'zelt'); **pidug* 'level (quantity)' (LW 'zusammenhalt'); *sangõld* '?in large amounts' (< LW *saqgd*Ï 'dicht, dick, trübe'; comp. Suhonen (1985) saqgdÏlD 'dicht'); **ûrga* 'ditch' (LW 'kleiner bach'); *zort* 'class' (LW 'sorte').

2.3 Derivatives

Nominals

The most important nominalising derivational suffixes in this material are *-ji, -li, -mi*. *-ji* corresponds to Est and Fin *-ja*, whereas *-mi* corresponds to Est *-mine*, Fin *-minen*. In both cases the base is a verb. *-li* corresponds to Est *-line*, Fin *-lainen/-läinen* and has a noun as its base.

-ji: **jagu võtâji* 'participant' (< **jaggõ võttõ* 'to participate'); **juondiji* 'leader' (< **juondõ* 'to lead'); **kassõ pidaji* 'cashier' (< **kassõ* 'till' + LW pi'*dd*Ï 'halten'); *kiltiji* 'musician' (< **kiltõ* 'to play (an instrument)'; *kritiziji* 'critic' (the verb **kritizõ* is not attested); **lûoltiji* 'poet' (the verb **lûoltõ* is not attested, < **lûol* 'poem');

tuoimiji ’editor’ (the verb **tuoimõ* is not attested); *ulzõ* â*ndaji* ’publisher’ (< LW *u£z* ’hinaus’ + LW *a¢d*Ï ’geben’).

-ks: **äpailtõks* ’doubt, suspicion’ (< *äpailtõ* ’to doubt’); *ylzandõks* ’task’ (< LW i’lzÏ ’nach oben’ + LW a¢dÏ ’geben’; comp. Ger *Aufgabe*, Est *ülesanne*); *kîeldõks* ’ban’ (< LW *kìeld*Ï ’verbieten’); **tîetõks* ’piece of information, news’ (< LW tìedÏ ’wissen’; comp. LW tìeT ’nachricht’).

-li: *akadêmli* ’academic’ (the base is unattested, < Lat *akadêmija* ’academy’); **holandli* ’Dutchman’ (< *Holand* ’Holland’); **irli* ’Irishman’ (< *lrõmâ* ’Ireland’); **ìtli* ’member of an association’ (< LW î’*t* ’verein’); **kâãali* ’Carelian’ (comp. Est *karjalane*, Fin *karjalainen*); **mûzikli* ’musician’ (< *mûzik* ’music’); **paldiñâigali* ’present’ (< *paldiñâiga* ’the present’).

-mi: *jeddõluggimi/jeddõ luggimi* ’lecture’ (< LW *je’dd*Ï ’vor’ + LW lu*’gg*Ï ’zählen, lesen’); **õigikêratmi* ’orthography, spelling’ (< LW õ*ìgi* ’recht’ + LW *kêratt*Ï ’mit zeichen versehen; schreiben’); **rou îeltimi* ’referendum’ (< LW *ro’u}* ’menschen, leute’ + LW *ìeltt*Ï ’die stimme erheben’); **sillõtulmi* ’income’ (< LW *si’l*Ï ’hinein’ + LW *t*û*lda* ’kommen, gereichen’); **tõrgimi* ’trade’ (the verb **tõrgõ* is unattested, comp. < LW *tõrG* ’markt, preis’); **ulzõ ândami* ’expense’ (< LW *u£z* ’hinaus’ + LW *a¢d*Ï ’geben’); **y##õ vañtlimi* ’attention’ (< LW *i’l*Ï ’hinüber, hindurch, vorüber’ + LW *va*ñT*l*Ï ’sehen’).

-nika: *vïrõmânika* ’foreigner’ (< LW *vïr*Ï*z* ’fremd’ + LW *m>* ’land’).

-Ø: â*rmast* ’love’ (< LW ârmastÏ ’lieben; schonen; mitleid fühlen’); *juond* ’leadership’ (< **juondõ* ’to lead’); **kaits* ’guard’ (< LW *kaìts*Ï ’hüten, weiden; schützen’); *tuoim* ’editorial staff’ (the verb **tuoimõ* is not attested, comp. Fin *toimittaa* ’edit’); vâ*#ikš/vô#ikš* ’government; ?nation’ (< LW v>3ikšÏ ’regieren’).

Verbs

The most important verbalising suffix in Livonian is the primarily causative suffix *-t-*, which also appears in combination with other consonants (see e.g. Vääri 1981).

-t-: **englišmañtõ* ’to make English’ (< **englišmañ* ’englishman’); **kubbõ balankstõ* ’to balance’ (< LW *ku’bb*Ï ’zusammen’ – the base of *balankstõ* is not attested, comp. Lat *balansêt* ’to balance, to keep one's balance’); *ležgõltõ* ’to bring near’ (< LW *le’ižg*Ï*l, le’žg*Ï*l* ’nahe’); **ouãtõ* ’to steam’ (< LW *oùr*, livW *où*ã ’dampf’).

-st-: **nâ#astõ* 'to joke' (< LW *n>ľa* 'scherz'); **pyvastõ* 'to inaugurate' (< LW *pivà, püvà* 'heilig; feier'); **sõbrastõ* 'to make friends with' (< LW *sõbrà* 'freund'); **ÿdstõ* 'unite' (< iƒš 'eins'; comp. Fin *yhdistää*).

Prefigated verbs

As mentioned, the Latvian verbal prefixes were avoided by the editorial staff of "Lîvli". In my material there is only one prefigated verb: *nopânda* 'to order, command' (< LW *nu'o-* 'von, aus' + LW *pânda* 'legen, setzen, stellen; befehlen, lassen').

Adverbs

-stiz/-stõz: *argstiz* 'timidly' (< LW *ârga* feig, furchtsam); *jëmpistõz* 'stupidly' (< LW *jä¡*P, pl. *jëmpp*ÏD 'dummlich, toll').

2.4 Loanwords

International words

The largest category of loanwords consists of words that can be labelled 'international'. The fact that they are common in many languages often makes it impossible to determine the donor language. However, German and especially Latvian are the most likely candidates, considering the linguistic situation in Latvia before World War II.

In some cases the phonetic shape of the word gives a clue as to the donor language, and in most of these cases the language in question is Latvian. The most important of these words are the ones ending in *-i*(*j*) whose Latvian counterparts end in *-ija* whereas the German counterparts end in a consonant. This group can be divided into three subgroups:

1) The German counterpart ends in *-ion*: **agitatsij* 'agitation' (< Lat *a{îtâcija*[4]); *dominij* 'dominion' (< Lat *domînija*); **ekskursij* 'excursion' (< Lat *ekskursija*); **fraktsij* 'fraction' (< Lat *frakcija* 'group; fraction'); *interpelatsij* 'interpellation' (< Lat *interpelâcija*); *koalitsi/koalîtsi* 'coalition' (< Lat *koalîcija*); *komisij/kommisij* 'commission, committee' (< Lat *komisija*); *manifestatsi* 'demonstration' (< Lat *manifestâcija*); **melioratsij* 'land amelioration' (< Lat *meliorâcija*);

4 Where the Livonian word and its counterpart have the same meaning, only the Livonian word is translated.

**organizatsij* 'organisation' (< Lat *organizâcija*); *projektsij* 'projection' (< Lat *projekcija*); **revizi* 'inspection' (< Lat *revîzija*); *statsij* 'station' (< Lat *stacija*).

2) The German counterpart ends in *-(i)um: imperi* 'empire' (< Lat *impêrija*); *jubilej* 'anniversary, jubilee' (< Lat *jubileja*); *konservatorij* 'conservatory' (< Lat *konservatorija*); **ministrij/ministerij* 'ministry, department' (< Lat *ministrija*); *muzej* 'museum' (< Lat *muzejs*).

3) The German counterpart ends in *-ien*: *Britani* 'Britain' (< Lat *Britânija*); *Italij* 'Italy' (< Lat *Itâlija*); **Perzijmâ* 'Persia' (< Lat *Persija* 'Persia' + LW *m*> 'land').

Two words ending in *-ej* have Latvian counterparts ending in *-eja*, whereas the German counterparts end in *-ee*: **idej* 'idea' (< Lat *ideja*); **komitei/komitej* 'committee' (< Lat *komiteja*).

In some words the German counterpart has a different vowel: **departament* 'department' (< Lat *departaments* 'department, division'; comp. Ger *Departement*); *Eirop* 'Europe' (< Lat *Eiropa*; comp. Ger *Europa*); *minoritat* 'minority' (< Lat *minoritâte*; comp. Ger *Minorität*); *mûzik* 'music' (< Lat *mûzika*; comp. Ger *Musik* (short *u*, long *i*)).

There are also a few words whose German counterparts have different consonants: *fizisk* 'physical' (< Lat *fizisks*; comp. Ger *physisch*); *Holand* 'Holland' (< Lat *Holande*; comp. Ger *Holland*); *psîchisk* 'mental, psychic' (< Lat *psihisks*; comp. Ger *psychisch*).

Three verbs whose German counterparts end in *-ieren* seem to be borrowed from Latvian: *intereso/interesso* 'to interest, to be of interest' (< Lat *interesêt*; comp. Ger *interessieren*); *popularizõ* 'to popularise/to make popular' (< Lat *popularizêt*; comp. Ger *popularisieren*); **protokolõ* 'to keep/take down the minutes, to record' (< Lat *protokolêt*; comp. Ger *protokolieren*). However, *intereso* and *protokolõ* could also be derived from the (borrowed) nouns *interes* 'interest' and *protokol* 'protocol' respectively.

Judging from its semantics, the word *referat* 'lecture' seems to borrowed from Latvian (< Lat *referâts* 'lecture; report'; comp. Ger *Referat* 'report, minutes').

Only a few of the international words have a phonetic shape that makes them more similar to their German counterpart, making a German origin likely: **finants* 'finance(s)' (< Ger *Finanz*; comp. Lat *finanses*);**kolonizierõ* 'colonise' (< Ger *kolonisieren*; comp. Lat *kolonizêt*); **likvidierõ* 'to liquidate, to abolish' (< Ger *liquidieren*; comp. Lat *likvidêt*); **zakrament* 'sacrament' (< Ger *Sakrament* (the *s* is voiced); comp. Lat *sakraments*).

The following words differ from their Latvian counterparts in that they lack palatalisation of *k* and *g*. This does not necessarily mean that they are borrowed from German, since obvious Latvian loanwords may share this characteristic, e.g. Suhonen's example gimène 'family' (< Lat *{imene*) (Suhonen 1985). **geografij* 'geography' (comp. Lat *{eogrâfija*, Ger *Geographie*); **german* 'Germanic' (< Lat *{ermâñi* 'Germanic/Teutonic people(s)'); **grîek* 'Greek' (comp. Lat *Grie|ija*, Ger *Griechisch*); **kelt* 'Celt, Kelt' (comp. Lat *|elts*, Ger *Kelte*); *legend* 'legend' (comp. Lat *le{enda*, Ger *Legende*); *norvêg* 'Norwegian' (comp. Lat *Norvê{ija* 'Norway', Ger *Norwegen* 'Norway'); *orkestõr* 'orchestra' (comp. Lat *or|estris*; Ger *Orchester*).

The word *historij* 'history' has Lat *vêsture*, Ger *Geschichte* and Est *ajalugu* as its semantic counterparts. Finnish has *historia*.

The Livonian word *hebrie* 'hebrew' differs from all its counterparts; Lat *ebreju*, Ger *hebräisch*, Est *heebrea* and Fin *heprea* (comp. LW êbrÏr 'hebräer, jude').

For the rest of the international loanwords, it is not possible to decide from which language they have been borrowed. Because Latvian is the most likely donor language, only the Latvian counterpart is given.

adres 'address' (< Lat *adrese*); **aeroplan* 'aircraft' (< Lat *aeroplâns*); *agrar* 'agrarian' (< Lat *agrars*); *aktiv* 'active' (< Lat *aktîvs*); *alkohol* 'alcohol, liquor' (< Lat *alkohols*); **Amerik* 'America' (< Lat *Amerika*); **aparat* 'gadget, device' (< Lat *aparâts*); **areometõr* 'aerometer' (< Lat ?).

**bakterij* 'bacterium' (< *baktêrija*); **balans* 'balance' (< Lat *balanss*); **bandro#* 'printed matter' (< Lat *bandrole*); *bank* 'bank' (< Lat *banka*); *bazar* 'market' (< Lat *bazârs*); *bilants* 'balance' (< Lat *bilance*; comp. Ger *Balance*); *biljard* 'billiards' (< Lat *biljards); briljant* 'diamond, brilliant' (< Lat *briljants*); *budžet/budžêt* 'budget' (< Lat *budžêts*).

**delegat* 'delegate' (< Lat *delegâts*); *deputât* 'deputy' (< Lat *deputâts*); **diftong* 'diphthong' (< Lat *diftongs*); **diplomat* 'diplomat'(< Lat *diplomâts*); *direktor* 'director, manager' (< Lat *direktors*); **dokument* 'document' (< Lat *dokuments*); **džentõlman* 'gentleman' (< Lat *džentlmenis* < Eng *gentleman*).

**eksemplâr* 'specimen, sample' (< Lat *eksemplârs*); **eksport* 'export' (< Lat *eksports*); *elektrits* 'electricity' (? < Lat *elektrisks*); *etik* 'ethics' (? < Lat *êtika*).

firm 'firm, company' (< Lat *firma*); **fond* 'fund, stock' (< Lat *fonds*); *fonetik* 'phonetics' (< Lat *fonêtika*); *fosfor* 'phosphorus' (< Lat *fosfors*).

himn 'hymn' (< Lat *himna*).

ideal 'ideal' (< Lat *ideâls*); **instument* [sic?] 'instrument' (< Lat *instruments*); *interes* 'interest' (< Lat *interese*); *internat* 'boarding school' (< Lat *internâts*); **inventâr* 'stock, inventory' (< Lat *inventârs*); *inženîer* 'engineer' (< Lat *inženieris*).

**jaspis* 'jasper' (< Lat *jaspiss*, also *jašma*); **justits* 'justice' (< Lat *justîcija*).

**kandidat/kandidât* 'candidate' (< Lat *kandidats*); **kassõ* 'till' (< Lat *kase*); **klub* 'club' (< Lat *klubs*); *komandier* 'commander, commanding officer' (< Lat *komandieris*); *komponist* 'composer' (< Lat *komponists*); **konduktõr* 'conductor; guard' (< Lat *konduktors*); **kontrol* 'control, inspection' (< Lat *kontrole*); *kontsert* 'concert' (< Lat *koncerts*); **kozonant* [sic?] 'consonant' (< Lat *konsonants*, usually *lîdzskaña*; alternatively < Ger *Konsonant*); *kritik* 'criticism' (< Lat *kritika*); *krîz* 'crisis' (< Lat *krîze*); *kultur/kultûr* 'culture' (< Lat *kultûra*); *kurs* 'rate of exchange' (< Lat *kursa*).

**literatur* 'literature' (< Lat *literatûra*); **lord* 'lord' (< Lat *lords* < Eng *lord*).

material/materiâl 'material' (< Lat *materiâls*); *ministõr* 'minister, secretary' (< Lat *ministrs*); *monopol* 'monopoly' (< Lat *monopols*); *multigraf* 'multigraph' (< Lat ?).

natsionâl 'national' (< Lat *nacionâls*).

**organ* 'organ' (< Lat *orgâns*); *outor* 'author, originator' (< Lat *autors*).

*park ’park’ (< Lat *parks*); **parlament* ’parliament’ (< Lat *parlaments*); **pasažîer* ’passenger’ (< Lat *pasažieris*); **pasiv* ’passive’ (< Lat *pasîvs*); **patriot* ’patriot’ (< Lat *patriots*); *po#itik* ’politics’ (< Lat *politika*); **pres* ’the press’ (< Lat *prese*); *prezdent* ’president’ (< Lat *prezidents*); **program* ’programme; program’ (< Lat *programma*); **progresiv* ’progressive’ (< Lat *progresîvs*); *projekt* ’project, scheme’ (< Lat *projekts*); **protestant* ’protestant’ (< Lat *protestants*); *protokol* ’record, proceedings, protocol’ (< Lat *protokols*; comp. Suhonen (1985) prottokkul).

râdio ’radio’ (< Lat *radio*); *referent* ’reporter’ (< Lat *referents*); *rezultât* ’result, outcome’ (< Lat *rezultâts*); *romanist* ’novelist’ (< Lat *romanists*); **rubin* ’ruby’ (< Lat *rubîns*).

**santîm* ’cent’ (< Lat *santîms*); *simbol* ’symbol’ (< Lat *simbols*); **spetsial* ’special, specific’ (< Lat *speciâls*); **statut* ’statute’ (< Lat *statûts*); **student* ’student’ (< Lat *students*); **subsîdõ* ’subsidise’ (< Lät *subsidêt*).

**šosej* ’highway’ (< Lat *šoseja*).

tarîf ’tariff, postage’ (< Lat *tarifs*); **telefon* ’telephone’ (< Lat *telefons*); **triftong* ’triphthong’ (< Lat *triftongs*); **tseluloz* ’chemical pulp’ (< Lat *celuloze*); *tsentrâl* ’central’ (< Lat *centrâls*).

**vokal/vokâl* ’vowel’ (< Lat *vokâlis*).

**žurnâl* ’journal, periodical’ (< Lat *žurnâls*).

The following compounds have probably been borrowed as such: **foto aparat/fotto aparat* ’camera’ (< Lat *fotoaparâts*); **natsionalsotsialist* ’national socialist’ (< Lat *nacionâlsociâlists*).

Latvian

Apart from the international words, few words in the material are borrowed from Latvian. These words are not found in Suhonen (1973), a thorough investigation of the Latvian loanwords in Livonian.

Half of the words of Latvian origin appear as explanations to other words (as mentioned above):

**dzeja* ’poem’ (< Lat *dzeja*); *pôrlietsiñtõ* ’to convince, to assure’ (< Lat *pârliecinât*); **slavîñtõ* ’to praise’ (< Lat *slavinât*); *šoubõ* ’to doubt’ (< Lat *šaubîties*); *tsën* ’price’ (< Lat *cena*); **Zviedõrmâ* ’Sweden’ (< Lat *Zviedrija*); *žêlstib*

'compassion, pity' (< Lat *žêlastîba*; comp. Suhonen (1985) zëlastiB).

In addition, the following words are found: **blê¤ib* 'swindle, fraud' (< Lat *blêdîba*); *frantš* 'French' (< Lat *fran£u*); *gattõr* 'sawmill' (< Lat *gateris*); *pâvest* 'pope' (< Lat *pâvests*); *tšemodan* 'suitcase' (< Lat *£emodâns*).

German

The word *engliš* 'English' is probably borrowed from German (< Ger *englisch*; comp. Lat *ang#u*). This may also be the case in the word *Irõmâ* 'Ireland' (comp. Ger *Irland*, Lat *Îrija* + LW *m>* 'land'). The following words are probably of German origin, but they may have been borrowed through Latvian: *fabrik* 'factory' (< Lat *fabrika*, Ger *Fabrik*); *feldmaršal* 'field-marshal' (< Lat *feldmaršals*, Ger *Feldmarschall*); *orden* 'order, decoration' (< Lat *ordenis*, Ger *Orden*); *salin sûolõ* 'a kind of salt' (< Ger *Saline* 'saltworks' + LW sùol 'salz'); **vagon* 'carriage, coach' (< Lat *vagons*, Ger *Waggon*); **veksõl* 'bill, bill of exchange' (< Lat *vekselis*, Ger *Wechsel*). The word **mark* 'mark (monetary unit)' can be a German or Finnish loan, possibly through Latvian (Ger *Mark*, Fin *markka*, Lat *marka*).

Balto-Finnic

A few words are probably borrowed from Finnish or modelled on Finnish words: **inger* 'Ingrian' (< Fin *Inkeri* 'Ingria'); **rîemõ* 'rejoice' (< Fin *riemu* 'joy'; comp. LW *rìem* '(bibl.) freude'); *tuo¤štõ* 'to confirm' (< Fin *todistaa*); *äpailtõ* 'to doubt' (< Fin *epäillä*). The following words may be of Estonian origin: *krôn* 'crown (monetary unit)' (< Est *kroon*); **lûol* 'poem' (comp. Est *luule* 'poetry'); *ïg½* 'air' (comp. Est *õhk*); *sûomõ-ugrõ* 'Finno-Ugric' (< Est *soome-ugri*). Two words may been borrowed from Finnish or Estonian: **mâîlma* 'world' (< Est *maailm*, Fi *maailma*); *ylâstõ* 'to praise' (< Est *ülistada*, Fi *ylistää*; comp. however LW **îlast* 'frohlocken, jauchzen').

In general, the loanwords are phonetically close to the donor language's counterpart. For instance, the consonant *h* is kept in the words *historij*, *hebrie*, *hymn*. Only in a few instances are the words adapted to the phonotactics of Livonian. In Livonian words the only possible vowels in an unstressed syllable following a long syllable are *õ*, *i*, *a* (in Central and West

Livonian *u*, *õ*, *i*, *a*). This restriction is taken into consideration in the words **konduktõr* and **veksõl*, though not, for instance, in the word *outor*. However, this word shows an other adaptation: the replacement of the diphthong *au* with *ou*, which is also present in the word *šoubõ* (comp. Suhonen 1973: 26). A Latvian syllabic *r* and *l* are replaced by the sequences *õr* and *õl* respectively in the words *ministõr* and **džentõlman*. Two words have syncope: *prezdent* and *žêlstib.*

The word *pôrlietsiñtõ* shows the labialisation of *â* (Suhonen 1973), and could therefore be an older loanword than the word *pâvest*, which has no labialisation. However, as already mentioned the transcription of the East Livonian vowel > is not consistent in the newspaper, making it impossible to draw conclusions as to the relative age of these words.

2.5 Compound words

I have divided the compounds into four categories, the dividing factor being whether the components are found in LW or not. Many of these words can be loan translations, and in some cases, the model upon which the compound could be based is given.

Both components appear in LW

âigakêra 'newspaper' (< LW *$_1$àiga* 'zeit; wetter' + LW *kêra* 'muster, schnitzwerk; schrift, druck; buchstabe'; comp. Lat *laikraksts* 'newspaper'); *âigast sada* 'century' (< LW *àigast* 'jahr' + LW *sadà* 'hundert'; comp. Lat *gadsimts* 'century'); *aim nim* 'surname' (< LW *aìm* 'familie; gesinde; die leute in einem bauerngesinde' + LW *ni'm* 'name'; comp. LW *li'ekkÏ ni'm* 'familienname'); *alizkêra* 'statute' (< LW *a'lli* 'untere, der raum unter etwas, unter etwas befindlich; grundbalken' + LW *kêra* 'muster, schnitzwerk; schrift, druck; buchstabe'; comp. Est *põhikiri*); **alizskûol* 'elementary school' (< LW *a'lli* 'untere, der raum unter etwas, unter etwas befindlich; grundbalken' + LW *skùol* 'schule'; comp. Lat *pamatskola*).

**bûo¤kôp* 'traded goods' (< LW *bùo*$ 'bude, laden' + LW *kôP* 'ware; handel').

**e¤¤imîez* 'chairman' (< LW *e'¤¤i* 'vordere; vorhaus; vorsteher' + LW *mìez* 'mann'; comp. Fin *esimies*, Est *esimees*); *eñtšvâlda* 'freedom' (< LW *eñtš* 'sein, seiner; eigen' + LW *$_2$vâlda* 'verwaltung; macht').

Idamâ '?Livonia' (< LW *idà* 'nordosten' + LW *m>* 'land; reich; erde; acker'); *ida mâd* 'the Nordic countries' (< LW *idà* 'nordosten' + LW *m>* 'land; reich; erde; acker').

**jega pävvi* 'everyday' < LW *jegà* 'jeder; je' + LW *pëva* 'tag; sonne'; comp. Fin *jokapäiväinen*, Est *igapäevane*).

**kabatrântõz/kabat rôntõz* 'wallet' (< LW *kabà*T 'tasche' + LW *r>nttÏz* 'buch; brief'; comp. Ger *Taschenbuch*); **kêrakê#/ kêra kê#* 'written language' (< LW *kêra* 'muster, schnitzwerk; schrift, druck; buchstabe' + LW *kê*3 'sprache; zunge; schlägel'; comp. Lat *rakstu valoda*); *kiv sûolõ* 'rock-salt' (< LW *ki'uv* 'stein; handmühle' + LW *sùol* 'salz'; comp. Lat *akmeñsâls*); *kubsõtÿe/kubsõ tye* 'team-work' (< LW *ku'pS* 'zusammen' + LW *tìe* 'arbeit'); *ky#gi amat* 'sideline' (< LW *ki*3*gi* 'seitlich, seitwärts liegend' + LW *amàt* 'handwerk, amt').

lëndâiga 'past' (< LW *lë'ndz* 'vergangen' + LW *₁àiga* 'zeit; wetter'); **Lëndsaksamâ* 'Southwest Germany' (< LW *lêñtš* 'südwest' + LW *saksà-m>* 'Deutschland'); **lou krôtiñ* 'lions cage' (< *lou* 'lion' (LW loùvvÏ/z) + LW *kr>*t*ti*ñ 'käfig'); *loulrântõz* 'songbook' (< LW *loùl* 'lied, psalm, gedicht' + LW *r>nttÏz* 'buch; brief'); **lûomõd tarâ* 'zoo' (< LW *lùom*Ïz 'geschöpf, lebendes wesen, tier' + *tarà* 'zaun; eingezäunter acker; garten; hof um sonne und mond').

mier sûolõ 'sea salt' (< LW *me'r* 'meer, die see' + LW *sùol* 'salz'); *mier väg* 'navy' (< LW *me'r* 'meer, die see' + LW *vä'*G 'gewalt, macht, kraft; dung').

õigikêra 'orthography, spelling' (< LW *õìgi* 'recht, gerecht, richtig; wahr, billig' + LW *kêra* 'muster, schnitzwerk; schrift, druck; buchstabe').

paldiñâiga 'the present time' (< LW *pald*îñ 'jetzt' + LW *₁àiga* 'zeit; wetter'); *pë aža* 'main thing' (< LW *p*ë 'kopf; haupt; ähre' + LW *ažà* 'sache; gerät'; comp. Ger *Hauptsache*); **puoipûo#i* 'northern' (< LW *pu'oi* 'boden, grund; norden' + LW *pùoľi* 'nach irgendeiner seite hin gelegen; geschlecht'); **Puoj meã* 'the North Sea' (< LW *pu'oi* 'boden, grund; norden' + LW *me'r* 'meer, die see'; comp. Lat *Zieme#jûra*; Ger *Nordsee*); **pûtÿe* 'woodwork' (< LW *pû* 'holz; baum' + LW *tìe* 'arbeit').

râ ovat ’source of income’ (< LW *r>’* ’geld’ + LW *ovà*T ’quelle; wuhne’); *rent âiga* ’the period of serfdom’ (< LW *re*¢T ’arrende’ + LW *₁àiga* ’zeit; wetter’); **roudañtš* ’folk dance’ (< LW *ro’už* ’menschen, leute’ + LW *dañtš* ’tantz’); **rouvî#a/rou vî#a* ’folklore, traditions’ (< LW *ro’už* ’menschen, leute’ + LW *v*îl*a* ’getreide; frucht; habe, gut’).

sidami murd ’central dialect’ (< LW *sidàmi* ’mittlere’ + LW *₁mu*¥D ’waldbruch, baumhafen im walde; dialekt’); *sugrouž* ’kindred nation/people’ (< LW *su’*G ’verwandter; verwandtschaft; art’ + LW *ro’už* ’menschen, leute’).

**tal rišting* ’farmer’ (< LW *ta’l* ’bauer’ + LW *rišti*qG ’mensch’; comp. LW *ta’l-ro’už* ’bauern’); *täužkub* ’general meeting’ (LW *täùž* ’voll’ + LW *ku’*B ’haufen; gemeinschaft; versammlung’); *teidtõrg* ’flea market’ (< LW *teì* ’laus’ + LW *tõr*G ’markt, preis’); *tierat ovat* ’spa’ (< LW *tìera*T ’gesundheit’ + LW *ovà*T ’quelle; wuhne’; comp. lat *dziedniecîbas avots*); *tišler mêstar* ’master joiner’ (< LW *ti‹l*Ïr ’tischler’ + LW *mêstar* ’meister’); *tïrajûokš* ’device for tar production’ (< LW *tïra* ’teer’ + LW *jùokš* ’lauf (von fliessendem wasser gesagt)’); **tsukõrbîe½* ’sugar beet’ (< LW *tsu*K*k*Ïr ’zucker’ + LW *b*l*e*T ’rübe, beete’).

Ûdperimied ’name of a political party’ (< LW ûž ’neu’ + LW *perì-mìez* ’wirt’); **u##i mâ* ’foreign countries’ (< LW *u*%3*i* ’der (die, das) äussere’ + LW *m>* ’land; reich; erde; acker’; comp. Lat *ârzemes*, Ger *Ausland*).

vââ pûol ’disadvantage’ (< LW *₁v>ã* ’schatten, schutz’ + LW *pùo*3 ’hälfte; gegend, seite’); *vïrõd rântõz* ’guest book’ (< LW *vïr*Ïz ’fremd’ + LW *r>ntt*Ïz ’buch; brief’); **vïrõdmâd* ’foreign countries’ (< LW *vïr*Ïz ’fremd’ + LW *m>* ’land; reich; erde; acker’).

ykšsyndõn ’only begotten’ (< LW *ifš (üfš)* ’eins’ + LW *sind*Ï ’geboren werden’; comp. Lat *vienpiedzimis*, Ger *eingeboren*); *y#mier* ’overseas’ (< LW *i’*l ’präpos. über, herüber, hinüber’ + LW *me’r* ’meer, die see’; comp. Lat *aizjûras*).

A subgroup of this category consists of compound verbs–combinations of a verb and an adverb (sometimes a noun), usually with a German counterpart: *jaggõ võttõ* ’to participate’ (< LW *ja’*G ’teil, anteil, abteilung; bruch, bruchteil; portion’ + LW *võ*T*t*Ï ’nehmen’; comp. Ger

teilnehmen); *jara nustõ* 'to abolish' (< LW *jarà* 'weg, fort' + LW *nu‰t*Ï 'heben, herüberheben'; comp. Ger *aufheben*); *jeddõ tûlda* 'to happen, occur' (< LW *je'dd*Ï 'vor; hervor; vorher' + LW *tûlda* 'kommen, gereichen'; comp. Ger *vorkommen*); *löbbõ saddõ* 'to fail' (< *le'bb*Ï, *lö'bb*Ï 'durch' + *sa'dd*Ï 'fallen'; comp. Ger *durchfallen*); *sillõ tûodõ* 'to import' (< LW *si'll*Ï 'hinein' + LW *tùod*Ï 'bringen'; comp. Ger *einführen*); *tagan mõtlõ* 'to consider' (< LW *tagàn* 'hinter, nach; jenseits' + LW *mõ†l*Ï 'denken'; comp. Ger *nachdenken*); *ulzõ kîtõ* 'to announce, declare' (< LW *u£z* 'hinaus' + LW *kîtt*Ï 'sagen; preisen'; comp. Ger *aussagen*); *ulzõ tûlda* 'to appear, be published' (< LW *u£z* 'hinaus' + LW *tûlda* 'kommen, gereichen'; comp. Ger *herauskommen*, Lat *iznâkt*); *ulzõ vîdõ* 'to export' (< LW *u£z* 'hinaus' + LW *vîd*Ï 'führen, bringen'; comp. Ger *ausführen*). The following derivatives have already been mentioned: *jagu võtaji* (comp. Ger *Teilnehmer*), *jeddõluggimi* (comp. Ger *Vorlesung*), *sillõtulmi* (comp. Ger *Einkommen*), *ulzõ ândami* (comp. Ger *Ausgabe*), *y##õ vañtlimi* (comp. Ger *Aufsicht*).

Another subgroup consists of compounds that Suhonen classifies as 'morphologische Partizipialkonstruktionen' (Suhonen 1985: 112). This construction, which is borrowed from Latvian, has as its first component a present participle: **aigdõb glâz* 'measuring glass' (< LW *aìg*Ï 'messen; beurteilen' + LW *gl>z* 'glas'); *kêratõb mašin* 'typewriter' (< LW *kêratt*Ï 'mit zeichen versehen; schreiben' + LW *maššîn* 'maschine'; comp. Lat *rakstâmmašîna*); **pouktõb* â*ina* 'explosive' (< LW *poù*K*t*Ï 'knallen lassen' + LW *àina* 'gras, kraut, heu; arznei; gewürz').

The first component appears in LW

**eñtš vâ#ikš* 'local authorities' (< LW *eñtš* 'sein, seiner; eigen' + *vâ#ikš* 'government; ?nation'; comp. Lat *pašvaldîba*); *jaktklub* 'hunting club' (< LW *jaft* 'jagd' + **klub* 'club'); *kîel grup* 'language group' (< LW *k*ê3 'sprache; zunge; schlägel' + *grup* 'group'); **mõtsa departament* 'forest department' (< LW *mõtsà* 'wald' + **departament* 'department'); *opâtõks ministõr* 'minister of education' (< LW *oppàttÏks* 'lehre' + *ministõr* 'minister'); *post tarîf* 'postage' (< LW *po*

‰*t* 'post; fuhren-, transportpflicht' + *tarîf* 'tariff'); *pû material* 'timber products, wood' (< LW *pû* 'holz; baum' + *material* 'material'; comp. Lat *kokmateriâli* 'timber, timber products, wood, lumber'); *pûd firm* 'wood/ woodware firm' (< LW *pû* 'holz; baum' + *firm* 'firm, company'); **Puoj Amerik* 'North America' (< LW *pu'oi* 'boden, grund; norden' + **Amerik* 'America'); *râ kurs* 'rate of exchange' (< LW *r>'* 'geld' + *kurs* 'rate of exchange'); *riekûd ministõr* 'road minister' (< LW *ref* 'weg, strasse, geleise; scheitel' + *ministõr* 'minister'); *rou jõvâmtîe/rou jõvâmtÿe* '?social services' (< LW *ro'už* 'menschen, leute' + LW *jõvàm* 'das gute; vorteil, nutzen; eigentum, habe' + LW *tìe* 'arbeit'); **rou partei* 'The people's party' (< LW *ro'už* 'menschen, leute' + **partei* 'political party'); *sižâli ministõr/sižâliz minstõr* (both used as nominative singular forms) 'minister of the interior' (< LW *sižàli* 'inner' + *ministõr* 'minister'); *suoda ministõr/suodâ ministõr* 'minister of defence' (< LW *s/odà* 'krieg' + *ministõr* 'minister'); *suoda orkestõr* 'military band' (< LW *s/odà* 'krieg' + *orkestõr* 'orchestra'); *Sydam Eirop* 'Central Europe' (< LW *sidàm* 'herz; mitte; das innere' + *Eirop* 'Europe'); *tierat departament* 'health department' (< LW *tìera*T 'gesundheit' + **departament* 'department'); **tÿe partei* 'labour party' (< LW *tìe* 'arbeit' + **partei* 'political party'); *u##i ministõr* 'minister for foreign affairs' (< LW *u* %3*i* 'der (die, das) äussere' + *ministõr* 'minister').

The last component appears in LW

**agitatsij lê¤* 'propaganda magazine' (< **agitatsij* 'agitation' + LW *lê'*$ 'blatt; bogen, blattseite; papierstück'); **biljard lôda* 'billiard table' (< *biljard* 'billiards' + LW *lôda* 'tisch; brett; lade'); **inventâr rântõz* 'inventory' (< **inventâr* 'stock, inventory' + LW *r>nttÏz* 'buch; brief'); **jubilej pyva* 'anniversary, jubilee' (< *jubilej* 'anniversary, jubilee' + LW *pivà, püvà* 'heilig; feier, feiertag'); **komponistõd-tÿe* 'composition' (< *komponist* 'composer' + LW *tìe* 'arbeit'); *kultur jelami/kultûr jelami* 'cultural life' (< *kultur* 'culture' + LW *jelàmi* 'leben; habe'); *kultur rišting* 'cultured person' (< *kultur* 'culture' + LW *rištì*qG 'mensch'); **kulturtÿe* 'culture work' (< *kultur* 'culture' + LW *tìe* 'arbeit'); *ministõr kûož* 'ministerial office' (< *ministõr* 'minister' + LW *kùož* 'stelle, ort; anstellung'); *mûzik pyvad*

'music festival' (< *mûzik* 'music' + LW *pivà, püvà* 'heilig; feier, feiertag'); *mûzik skûol* 'music school' (< *mûzik* 'music' + LW *skùol* 'schule'); *parlament kuoda* 'parliament building' (**parlament* 'parliament' + LW *k/odà* 'gebäude; haus; stadthaus; rauchhaus; behälter'); **protokol kêratiji* 'keeper of the minutes' (< *protokol* 'record, proceedings, protocol' + LW *kêrattiji* 'schreiber, sekretär'); *vâ#ikš pyvâd* 'national day' (*vâ#ikš* 'government; ?nation' + LW *pivà, püvà* 'heilig; feier, feiertag').

None of the components appear in LW

Some of the compounds belonging to this group may of course have been borrowed as a whole: *agrar partei* 'The agrarian party' (< *agrar* 'agrarian' + **partei* 'political party'); **bîrža kaits* 'frontier guard' (< *bîrža* 'border' + **kaits* 'guard'); **budžet kommisij* 'budget committee' (< *budžet* 'budget' + *komisij* 'commission, committee'); *finants ministõr* 'minister of finance' (< **finants* 'finances' + *ministõr* 'minister'); **finants ministrij* 'the ministry of finance' (< **finants* 'finances' + **ministrij* 'ministry, department'); **justits ministõr* 'minister of justice' (< **justits* 'justice' + *ministõr* 'minister'); **koalitsi partei* 'coalition party' (< *koalitsij* 'coalition' + **partei* 'political party'); **melioratsij departament* 'department of land amelioration' (< **melioratsij* 'land amelioration' + **departament* 'department'); *ministõrd kabinet* 'ministry' (< *ministõr* 'minister' + Lat *kabinets* 'study, office, room'; comp. Lat *ministru kabinets*); *ministõrd prezdent* 'prime minister' (< *ministõr* 'minister' + *prezdent* 'president'; comp. Lat *ministru prezidents* 'prime minister'); **revizi komisij* 'inspection committee' (< **revizi* 'inspection' + *komisij* 'commission, committee'; comp. Lat *revîzijas komisija*); *rou jõvâmtîe ministõr* '?minister of social affairs' (< *rou jõvâmtîe* '?social services' + *ministõr* 'minister'); **rou jõvamtÿe ministerij* '?ministry of social affairs' (< *rou jõvâmtîe* '?social services' + **ministrij* 'ministry'); *tõrgimiz bilants* 'trade balance' (< **tõrgimi* 'trade' + *bilants* 'balance'; comp. Lat *tirdszniecîbas bilance*); **tsentrâl komitej* 'central committee' (< *tsentrâl* 'central' + **komitej* 'committee'); **vâ#ikš himn* 'national anthem' (< *vâ#ikš* 'government; ?nation' + *himn* 'hymn'); *vâ#ikš koalîtsi* 'government coalition' (< *vâ#ikš* 'government; ?nation' + *koalitsi* 'coalition').

3. Conclusion

Apart from the 19 words that have a shape different from the one found in LW, my material consists of 349 words. A division of these words into four categories shows that the loanwords constitute the largest group (175 words), followed by the compounds (a maximum of 112 words). The role of the derivatives is less important (42 words), and only a few words are used with a different meaning (19 words).

The material in Suhonen (1985) taken from samples of spoken language presents quite a different picture: As noted in the introduction, the three most important groups are prefigated verbs, derivatives and compounds, whereas the number of loanwords is far smaller. The reason why the prefigated verbs are virtually non-existent in ”Lîvli” has already been mentioned, and a greater abundance of loanwords in a newspaper than in daily speech is to be expected. The differences in distribution make it necessary to take sources of the written language into consideration when examining the Livonian vocabulary.

Abbreviations

Eng = English; Est = Estonian; Fin = Finnish; Ger = German; Lat = Latvian.

References

Damberg, Pêtõr 1978. Lîvõ kîel kõrdõlpanmi. Emakeele Seltsi Aastaraamat 23, 83–92, Tallinn.

EMÖ = Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann, durchgesehen von F. J. Wiedemann. London 1863.

EMW = Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz, durchgesehen von F. J. Wiedemann. London 1863.

Kettunen, Lauri 1938. Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Helsinki (Lexica Societatis Fenno-ugricae V).

Lîvli No. 1, 1931 and Nos. 2–5 1932.

LW = Kettunen 1938.

Suhonen, Seppo 1973. Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. Helsinki (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 154).

— 1985. Ergänzungen zum Wortschatz im Livischen. Helsinki (Studia Fennica 28, 111–121).

Vääri, Eduard 1981. Liivi verbisufiks (vokaal) + -tt-. Tartu (Fenno-ugristica 8, 119–141).

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

MÁSSALHANGZÓK SZÓRVÁNYOS KIESÉSE A MORDVINBAN

Zaicz Gábor

A mordvin mássalhangzók elíziójával egy évszázada H. Paasonen foglalkozott mordvin hangtanában bővebben (Paasonen 1893/1903; főleg: 16, 37, 40–44, 52–64, 68–69), majd az elmúlt másfél évtizedben jelen sorok írójától jelent meg egy sor tanulmány a témakörben (ezek jegyzékét l. Zaicz 1997: 199, ill. Zaicz 1998: 200–201). Az utóbb említett közlemények elsősorban a három leggyakoribb mordvin kieséstípust vizsgálják meg: a dentális és palatális zárhangok *(t, d; ť, ď)*, a nazálisok, valamint a labiodentális és a palatoveláris réshangok *(v, j)* elízióját.

Jelen dolgozatom a sporadikus mordvin mássalhangzó-kiesések áttekintését tekinti tárgyának. A vonatkozó nyelvészeti szakirodalom feldolgozásának eredményeként nyert anyagot az alábbiakban a mássalhangzók képzésmódja szerint, azon belül gyakorisági sorrendben (tehát nem a képzéshely alapján) közlöm. Ennek megfelelően először a *k*, *g*, *b* zárhangokat tárgyalom, és ezt követi a szibilánsok *(s, ś; š)*, végül pedig az affrikáták és a likvidák elíziójának a dokumentálása.

A mordvin mássalhangzó-kiesések vizsgálatakor – miként korábban a *v* és *j* réshangok, illetőleg az ? mediopalatális nazális esetében – ezúttal is több igen régen bekövetkezett elíziós jelenséggel találkozunk. Az egyes mássalhangzók tárgyalása során a mai erza–moksa nyelvjárási különbségekből kiindulva, azoktól időben visszafelé haladva gyakran eljuthatunk az ómordvin, az ősmordvin, sőt az előmordvin korig (a korszakolásra és e korok föltehető időhatáraira l. Keresztes 1987: 38, 42, 45), s a szóalakok rekonstrukciójakor olykor még régebbi – finn-volgai, finn-permi stb. kori – nyelvállapotokkal szembesíthetjük anyagunkat. A kikövetkeztetett ősi mordvin alakokat az alábbiakban rendszerint Keresztes László etimológiai szójegyzéke alapján idézem (Keresztes 1986), de némely esetben – a forrásra a szokásos UEW rövidítéssel utalva – az uráli szófejtő szótár rekonstruált alapalakját is figyelembe vettem.

1. Zárhangok szórványos kiesése

1.1. A *k*-kiesés

A moksában a palatális magánhangzót követő *k* mássalhangzó-kapcsolat zárhangeleme rendszeresen kiesik. Vö.: 1. Szóbelseji helyzetben: E *ek e* ~ M *ešä* 'hűvös; árnyék' (< ómd. **jäkšä*); E *kekše-* ~ M *käšä-* 'elrejt' (< ómd. **käkšä-*); E *pekše* ~ M *päšä* 'hárs' (< ómd. **päkšä*); E *ťikše* ~ M *ťišä* 'fű' (FP **teškä* vagy **tekšä*: UEW 795). 2. Szóvégi helyzetben: E *ľekš* ~ M *ľeš* 'harmat' (< ómd. **ľekš*); E *mekš* ~ M *meš* 'méh' (< ómd. **mekš*). Jóval ritkábban regisztrálható a veláris magánhangzó után bekövetkezett *k*-kiesés: E nyj. *ordakš* ~ M nyj. *ordaš* 'féktelen'; E *vedŕekš* ~ M *vedraž* 'üső' (< ómd. **vedäräk*). Mindezek érvényesek a szóbelseji *kšt-*, *kšt*-kapcsolatok első elemére is; vö. E *ukštor* ~ M *uštär* 'juhar' (< ómd. **ukštärä*); E *ekšter* ~ M *äštär* 'terméketlen' (< ómd. **jäkštär*).

A *ks-*, *ks*-kapcsolatokban viszont általában a moksában is megőrződik a *k*; szórványos kiesésére vö. pl. E *irdeks* ~ M *irdäz*, nyj. *irdäs* 'borda' (FP **ertä*: UEW 625); E *onkst* ~ M *oväst*, nyj. *ovs* 'kantár' (< ómd. **o?ks* ~ **ovks*) (vö. Paasonen 1893/1903: 60–61, további példákkal).

A szóeleji *k* az erzában – nem egyszer szótagkiesés révén – az őt követő vokálissal együtt enyészhetett el; vö. E *tapo* ~ M *käRtapä* 'meztelen' (<< ősmd. **kçrta-*); E *štere* ~ M *kštir* 'orsó' (< ómd. **käštärä*). Ezeknél talán régebbi elízió nyomát őrzi az E c*i*, M *ši* 'nap' mai hangalakja (< ómd. **käci*).

Morfémahatáron tő- és jel-, illetőleg tő- és képzőmorféma találkozásakor eshet ki *k* zárhang. Emellett sor kerülhet a *-ka*, *-ko* szótag kiesésére is; az erzában például az ige- és névszóképzők előtt egyaránt eltűnhet a tőmorféma *k* kezdetű szegmentuma; vö. E *kuva-lgado-* 'megnyúlik', *kuva-t* 'hosszan', *kuva-lma*, *kuva-t* 'vmi hosszában' (< E *kuvaka* 'hosszú'); E *nac-ta-* 'megnedvesít' (< E *nacko* 'nedves').

A felszólító mód jele (E, M *-k* E *-t*, E nyj. *-k*) tővégi *k* és *t* mássalhangzót követően az erzában rendszerint elmarad: E (nyj.) *kosk-* Vx2SgImp ← *kosk*(*e*)- 'szárad', *u t-* ← *u t*(*o*)- 'főz' (vö. Erdődi 1968. 270). A *k* kieshet hármas mássalhangzó-kapcsolatnak első és középső elemeként is; vö. pl. az E *k k* és *vkl*, illetőleg a M *skf* hangkapcsolatokban: E nyj. *po kafni-* (~ E *pok kavtne-*) 'fontoskodik, nagyokat mond' (< E *pokš* 'nagy'); E nyj. *jofľe-* (~ E *jovkle-*) 'elbeszél' (< E *jovta-* 'ua.'); M *usf* 'fuvar' (< **uskf*) (< M *uskä-* 'szállít').

A mordvin – közelebbről a moksa nyelvjárási – mássalhangzó-kapcsolatok beható vizsgálatával Sz. Z. Gyevajev foglalkozott, és ezáltal véleményem szerint megvetette a mordvin fonotaxis alapjait (vö. elsősorban: Gyevajev

1966). Megállapítása szerint a M t*k n*, illetőleg *dk n*, d*k n* típusú négyes torlódásos kapcsolatokban a belső *k* elem nyelvjárási szinten kiesik, majd a szóban affrikálódás történik (vö. pl. Gyevajev 1963: 319): M nyj. *orgäcnä-* (~ M *orgätk nä-*) 'elmenekül' (< M *orgädä-* 'menekül'); M nyj. s*ormacnä-* (< s*ormad-* + *k n*) 'felír' (< M s*ormadä-* 'ír'); M nyj. *avarcnä-* (< *avard-* + *k n*) 'sírdogál' (< M *avardä-* 'sír'). A M s*kft* hangkapcsolatban viszont kizárólag csak elízió következik be; vö. M *kosfta-* 'kiszárít' (< M *kośka-* 'száród').

A névszóképzők egyike, a *-kśť* számnévképző az E, M *veśť* 'egyszer' lexémában *k* nélküli alakot mutat mindkét mordvin irodalmi nyelvben. A többi számnév használatakor az erza nyelvjárásokban zárhang-kiesés is előfordul; vö. pl. E nyj. *kavśť* ~ M *kafkśť* 'kétszer' ← E *kavto*, M *kafta* '2'.

A *k* kiesésének további – szórványos, egyedi – példáit H. Paasonen gyűjtötte össze (Paasonen 1893/1903: 60–61; a felsorolt példaanyag eddig nem említett forrásai: Markov 1961: 26; Gyevajev 1963: 304–305; Erdődi 1968: 287; Erdődi–Zaicz 1974; Keresztes 1986).

1.2. A *g*-kiesés

A *g* hang elíziója kizárólag morfémahatáron észlelhető.

A moksa irodalmi nyelvben az imperatívuszi *-k* előtt elenyészik a tővégi zöngés zárhang; itt a *g* + *k* találkozásakor történetileg zöngétlenülés, majd rövidülés következhetett be. Például: M *ńeľk-* Vx2SgImp ← *ńeľgä-* 'elvesz', *śolk* ← *śolgä-* 'becsuk' (Gyevajev 1980: 40). Az ide tartozó M *märk* 'úgymond' voltaképpen a *mergä-* 'mond; hív' felszólító módú alakja. Ennek az igének E *mer*(*e*)- 'ua.' megfelelőjében hasonlóképpen *g*-kiesés történhetett (vö. Paasonen 1893/1903: 61, uő. 1992: 1248).

A *-t-*, *-ť-*, *-ta-*, *-ťa-* igeképzők előtt – Mészáros Edit szíves közlése szerint – a zöngés palatoveláris zárhang kiesése minden *g*-tövű igében bekövetkezik. Vö. például a *g* (ill. a *k*) elízióját a *-to-*, *-ťa-* műveltető képző előtt: E *val-to-* 'leereszt' < *valg*(*o*)- 'leereszkedik', *čeń-ťa-* 'eléget' < *čeng*(*e*)- 'elég' (vö. még: E *nač-to-* 'megnedvesít' < *načk*(*o*)- 'átnedvesedik'; példák: Erdődi 1968: 290). Névszóképzők előtt viszont igen ritka a *g* elíziója: Paasonen egyedül az E (Reguly) *kuroks* 'zabla' lexémában regisztrálta (< E *kurgo* 'száj' + *-ks* gyűjtőnévképző; vö. még: Paasonen 1992: 966–967).

1.3. A régi *b*-kiesés

A bilabiális zöngés zárhang járulékhangként, másodlagosan keletkezhetett. Kiesésére – nyelvjárásilag is – csak egy-egy lexéma belsejében került sor. Egyetlen többször idézett példája az E *omboće*, M *ombäćä* –~ E nyj. *omoće*, M nyj. *omäćä* 'második' < ómd. **ombä-* (Babuskina 1966: 66; Lo-

makina 1966: 321; Paasonen 1994: 1449), melynek szóbelseji *mb*-je az irodalmi nyelvekben a FU *-*mpa* ~ *-*mpä* képzőelemre vezethető vissza (vö. UEW 332; vö. még: Keresztes 1986: 100).

2. A szibilánsok kiesése

2.1. Az *s*, *ś* kiesése

A szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldása jövevényszavakban történhet a hangkapcsolat első *s*, illetőleg *ś* elemének elíziójával. Példák: E, M *paśiba* ’köszönöm’ (< or. ??????? ’ua.’); E nyj. *čaśľivoj* ’boldog’ (< or. ?????????? ’ua.’), *nať* ’természetes; biztos’ (< or. ????? ’tud’), *pićka* ’gyufa’ (< or. ?????? ’ua.’); M nyj. *navra* ’dugó’ (< or. nyj. ?????? ’ua.’), *väzka* ’fejkötő’ (< or. ?????? ’ua.’) (vö. pl. Paasonen 1893/1903: 56; Davidov 1963: 143; Babuskina 1966: 87). Az erza szóvégi *ńść* hármas mássalhangzó-kapcsolat egyes nyelvjárásokban a közbülső *ś* kiesésével egyszerűsödhet; vö. E nyj. *kańť* ’kender’, *ťeńť* ’vesszőnyaláb’, továbbá *tańť*(*e*) ’íz, ízlés’ az irodalmi nyelvi *kańść*, *ťeńść*, *tańść* helyett (vö. Turajeva 1972: 297).

Az erza névragozásban a morfémahatáron egymás mellé kerülő két azonos szibiláns eggyé válik (Bubrih 1953: 27), de ebben az esetben természetesen mennyiségi rövidülésről, nem pedig minőségi változásról, hangkiesésről beszélhetünk; vö. pl. E *kardasne* InessNxIndet (< *kardas-sne*) ← *kardaz* ’udvar’, *tarvasne* (< *tarvas-sne*) ← *tarvaz* ’sarló’. Ugyanígy rövidülésnek kell tartanunk a *-ks*, *-vks* képzővel ellátott relatív tőhöz járuló *s* kezdetű esetragok morfonológiai viselkedését; az E nyj. *pulo-ks* ’vakarcs ‹gyerek›’, *koda-vks* ’kasza’, *korkľe-vks* ’beszélgetés’ *-sto* elatívuszragos alakjai például így hangzanak: *puloksto*, *kodavksto*, *korkľevkste* (vö. Markov 1961: 38).

Ezzel szemben az erzában *s*, *ś* elízió történik a szibilánsra végződő szótő és a *-ks* képzőelem kapcsolódásakor; vö. E *inks* ’kaparókés’ < *ins-ks* (vö. E *inzeďe-* ’lekapar’); E *vańks* ’tiszta’ < *vańś-ks* (vö. E *vańśkado-* ’tisztává válik’); stb. (Bubrih 1953: 21).

Az erza igeragozásban abszolút szóvégen, nyelvjárásilag lekophat a múlt idő *-ś* jele; vö. pl. E nyj. *kuč* < *kučś* Vx3SgPraet1 ← *kuč*(*o*)- ’küld’, *šač* < *šačś* ← *šač(o)-* ’megszületik’, *vač* < *vačś* ← *vač(o)-* ’megéhezik’. Tővégi , *š*, *t* után emellett *j*-betoldódás is bekövetkezik, azaz a két szibiláns torlódása előtéthanggal szűnik meg, sőt az alábbi utolsó példában magának a dentális zárhangnak a kiesése is észlelhető; vö. *ejš* Vx3SgPraet1 ← *e* (*e*)- ’fölmelegedik’, *pujš* ← *pu (o)-* ’elhervad’, *vejš* ← *veš*(*e*)- ’kér’, *majš* ← *mašt(o)-* ’tud’, *ujš* ← *ušt(o)-* ’befűt’ (Turajeva 1972: 296).

2.2. A régi *š*-kiesés

Kizárólag igen régi, szóeleji *š*-elíziónak vannak nyomai. Ezekben az esetekben a szibiláns az őt követő vokálissal együtt már az ős-, illetve az ómordvin korban kieshetett. Keresztes László szófejtései közül ide sorolandók a következők: E *kšna*, M *šna* ’szíj’ < ómd. **šäkšna*; E, M *šta* ’viasz’ (< ómd. **šta*) < ősmd. **šçšta*; E, M *šta-*, E nyj. *kšta-* ’mos’ (< ómd. **(k)šta-*) < ősmd. **šç(k)šta-* (vö. Keresztes 1986: 68–69, 161–162; vö. még: Jakuskin 1961: 221).

A zár- és a réshangok kieséséről összegezésül – a bevezetőben említett dolgozatok tanulságait is felhasználva – megállapítható: 1. A zárhangok kiesése elsősorban a *mássalhangzó*-környezet függvénye, és az esetek túlnyomó többségében az újabb időkben, főként *nyelvjárásilag* ment végbe. 2. A *v*, *j* réshang elíziója mindenekelőtt a környező *magánhangzók* hatására következett be, mégpedig – csekély kivételtől eltekintve – *nyelvtörténeti szinten*. 3. A zárhangok közül csak a dentálisok és a palatálisok (*t*, *d*, *ť*, *ď*), a réshangok közül pedig olykor a *v* és a *j* kiesése rendezhető szabályokba. (Megjegyzendő, hogy a nazálisok elíziójának bizonyos esetei is szabályba foglalhatók.) 4. Mindebből következik, hogy a jelen dolgozatban tárgyalt valamennyi zár- és réshangnak az elíziója a szórványos jelzőt kaphatja. Ez a megállapítás hatványozottan érvényes a mássalhangzóknak a továbbiakban – a 3. és a 4. pontban – tárgyalandó két csoportjára.

3. Az affrikáták kiesése

A *č*, *c* a két-, illetőleg háromtagú mássalhangzó-kapcsolatoknak kezdő elemeként maradhat némelykor el. Az affrikáták elíziója igen ritka – a moksában úgyszólván ismeretlen – jelenség, ennélfogva érdemesnek látszik minden egyes előfordulását felsorolni: E *lukš* ’pikkely’ (< *luč-ks*) ← E *luč* ’ua.’ (Bubrih 1953: 21); E nyj. *kot* ~ ir. ny. *koct* ’vászon’ (E *koda-* ’szőő’ + a cselekvés eredményére utaló *-st* névszó-, eredetileg igenévképző: *kod-st* > *kotst*) (Turajeva 1972: 297); E nyj. *mat* ~ ir. ny. *mact* ’verem’ (E *maďe-* ’lefekszik’ + *-st* képző: *maď-st* > *maťst*) (Turajeva i.h.); E *ča-śť* (< *čač-śť*) Vx3PlPraet1 ← *čač(o)-* ’születik’ (Keresztes 1990: 36); E, M *kenkš* ~ M (Reguly) *kenčks* ’ajtó’ (FV **kinče-kse* ~ **künče-kse*: UEW 664).

4. A likvidák kiesése

A laterálisok és a pergőhangok a mordvinban általában szabad morfémák belsejében enyésznek el, ott is viszonylag ritkán.

A *l*, *ľ*; *r*, r elíziójára – elsősorban az erza nyelvjárásokban – rendszerint akkor kerül sor, ha a lexéma legalább két likvidát tartalmaz; ilyenkor egyikük kiesésével megváltozhat a szóelem fonotaxisa. A hangkivetés az esetek több-

ségében a sorrendileg második (második szótagi) likvidának az előbb állóra gyakorolt hatásával magyarázható (vö. Paasonen 1893/1903: 57; előfordulásaira vö. még: Jermuskin 1966: 338; Cigankin 1979: 104). Példák:

l-kiesés: E nyj. *jovardo-* ⌋ E *jorvaldo-*, M *orgaldä-* ’öblít’; E (Wiedemann) *sadreks* ⌋ E *saldirks*, M *saldärks* ’sótartó’ (vö. E *salt(o)-* ’sóz’);

r-kiesés: E nyj. *kumarav* ⌋ E *kirmalav*, (Wiedemann) *kormarav* ’bojtorján; bogáncs’ (< [Paasonen i.m. 59] ómd. **k!mbrarav*); E nyj. *pečer* ⌋ E *pračer* ’haj’ (E *pra* ’fej’ + *čer* ’haj’).

Orosz jövevényszavakban is erza nyelvjárási *r*-kieséshez – és az *l* megnyúlásához – vezethet pergőhang és laterális kapcsolata, a likvidákból álló hangkapcsolat; vö. E nyj. *beluk* ’medvebarlang’ (< or. ??????? ’ua.’), *švela* ’fúró’ (< or. ?????? ’ua.’) stb.

Említést érdemel a mordvin hangtörténetből, illetőleg a nyelvjárásokból dokumentálható – igaz, alig néhány esetre korlátozódó – szóeleji és szóvégi laterális-kiesés (vö. Keresztes 1986: 79, 157): E (Strahlenberg) *isme* (o: *išme*), nyj. [Turajeva 1972: 297] *išme* ⌋ E *ľišme* ’ló’ (< ómd. **lišme*); E *čevge* ⌋ E (Damaszkin) *čavgeľ*, nyj. *čevgeľ* ’a kányafa bogyója’ (< ómd. **čevgäľ* ~ **ševgäľ*).

Végezetül: összetett szavakban a morfémahatáron likvida – szótagkieséssel – lekophat az első tag végéről; vö. E *mastumar* ’szamóca’ (< E *mastor* ’föld’ + *umar* ’alma’). A szótagképző vokálissal együtt haplológia révén is eltűnhet az egyik pergőhang; egy, ezúttal a moksából adatolható példával: M nyj. [Juhász–Erdélyi 1961: 18] *sokärma* ’esti vakság’ [= ’farkasvakság’] < M *sokär* ’vak’ + *urma* ’betegség’.

Irodalom

Babuskina 1966: ?. ?. ?????????, ??????????? ??????? ?????-??????????? ?????. OMdD 4: 16–225.

Bubrih 1953: ?. ?. ??????, ???????????? ?????????? ?????????? ?????. ??-?????.

Cigankin 1979: ?. ?. ????????, ???????? ????????? ?????????. ???????.

Davidov 1963: ?. ?. ???????, ??????-??????????? ??????? ????-??????????? ?????. OMdD 2: 118–233.

Erdődi 1968: Erdődi József, Erza-mordvin szövegek (magyarázatokkal, nyelvtani vázlattal és szótárral). Budapest. (Finnugor jegyzetek XIV.)

Erdődi–Zaicz 1974: Erdődi József–Zaicz Gábor, Erza-mordvin szójegyzék. Budapest. (Finnugor jegyzetek XXI.)

Gyevajev 1963: ?. ?. ??????, ??????-??????? ??????? ?????-??????????? ???-??. OMdD 2: 261–432.

— 1966: ? ???????????? ????? ? ???-???????? ??????? ?????-??????????? ?? ???. OMdD 4: 226–250.

— 1980: ????????. In: ?????????? ?????????? ??????. ????????, ???????, ??????????, ??????????. Szerk.: ?. ?. ????????. ???????. 11–43.

Jakuskin 1961: ?. ?. ???????, ?????????? ??????? ????-??????????? ?????. OMdD 1: 197–293.

Jermuskin 1966: ?. ?. ????????, ???????? ??????? ????????????? ? ????-???-??????? ?????? ?. ?????????? ????????????? ?????? ??????????? ???????. OMdD 4: 330–344.

Juhász–Erdélyi 1961: Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette: Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte: Erdélyi István. Budapest.

Keresztes 1986: Keresztes, László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. II. Etymologisches Belegmaterial. Szeged. (Studia Uralo-Altaica 26.)

— 1987: Keresztes, László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. I. Szeged. (Studia Uralo-Altaica 27.)

— 1990: Keresztes László, Chrestomathia Morduinica. Budapest.

Lomakina 1966: ?. ?. ????????, ????????????? ??????? ?????-??????????? ?????. OMdD 4: 289–329.

Markov 1961: ?. ?. ??????, ????????????? ??????? ????-??????????? ?????. OMdD 1: 7–99.

OMdD = ?????? ?????????? ?????????. 1–5. ??????? 1962–1968.

Paasonen 1893/1903: Heikki Paasonen, Mordvinische lautlehre. Helsingfors.

Paasonen 1990, 1992, 1994, 1996: H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki. – Bd. I (A–J). Bd. II (K–M). Bd. III (N–R). Bd. IV (S–).

Turajeva 1972: ?. ?. ???????, ????????-????????????????? ????? ????????? ??-????? ?????????, ????? ? ????? (????????? ????). ??????? ??????????? ??????????? 42: 235–302.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch. Szerk.: Rédei Károly. 1–2. Budapest 1986–1988.

Zaicz 1997: Zaicz Gábor, A hangbetoldás, a hangátvetés és a hanghelyettesítés a mordvinban. FUD 4: 199–208.

—1998: A nazálisok kiesése a mordvinban. In: Emlékkönyv E. Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára. Írták barátai, munkatársai és tanítványai. Budapest. 195–201.

Sporadischer Ausfall von Konsonanten im Mordwinischen

Von den Mitlauten fallen die dentalen und palatalen Verschlußlaute (*t, d; ť, ď*), die labiodentalen und palatovelaren Spiranten (*v, j*) und die Nasale (vor allem der *n* bzw. der n) am häufigsten aus. Die Elision der weiteren mordwinischen Explosiva (*k, g, b*), der Sibilanten, der Liquiden und besonders der Affrikaten ist weitaus seltener. Der Verfasser, der sich früher mit den häufigen Konsonantenausfällen in zahlreichen Studien beschäftigt hat, behandelt in diesem Aufsatz die Fälle der letzterwähnten sporadischen Elisionen.

Zusammenfassend läßt sich im allgemeinen über den mordwinischen Konsonantenausfall folgendes sagen:

1. Der Ausfall der Verschlußlaute ist die Folge der Konsonantenumgebung, und er hat in der überwiegenden Mehrheit der Fälle zu neueren Zeiten, hauptsächlich in den Mundarten stattgefunden.

2. Die Elision der Spiranten *v* und *j* ist vor allem unter dem Einfluß der umgebenden Vokale eingetreten, und zwar, mit seltenen Ausnahmen, während der Geschichte des Mordwinischen.

3. Von den Verschlußlauten können nur der Ausfall des dentalen *t, d* und des palatalen t, *d*, von den Spiranten manchmal der der *v* und *j* sowie die Elision gewisser Nasale in Regeln gefaßt werden.

4. Der Ausfall der Affrikaten und Liquiden sowie der Verschlußlaute und Spiranten, die in den ersten drei Punkten nicht genannt wurden, ferner die Elision der in diesem Artikel nicht behandelten Nasale *m* und ? können das Attribut *sporadisch* bekommen, demzufolge kann es sich hier nicht um eine regelmäßige Erscheinung handeln.

Ausführlicher über dieses Thema auf deutsch s. die Abhandlung des Verfassers unter dem Titel *Haupttypen des Konsonantenausfalls im Mordwinischen* im Sammelband *Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen*, das als Nr. 4 in der Serie *Studia Uralica* veröffentlicht wurde (red. von Károly Rédei, Wien 1987, 240–254).

GÁBOR ZAICZ

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Riho Grünthal: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit

Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki 1997. 283 l.

Riho Grünthal licenciátusi dolgozatában a balti finn népek nevének eredetvizsgálatát tűzte ki célul: a népnevek etimológiájának tisztázával értékes adalékokkal szolgál a Baltikum őstörténetéhez és e népek történelmének későbbi szakaszaihoz is.

A könyv tagolása igen egyszerű, világos, az okfejtés következetes. A szerző az **1. bevezető** fejezetben (Johdanto 9–34) részletesen foglalkozik a rendelkezésre álló forrásanyaggal, az írásos dokumentumokkal és a régi térképek adataival, majd összefoglalja a korábbi kutatások eredményeit, ismerteti ezek érdemeit és korlátait, végezetül pedig számvetést készít az etnonímák keletkezésének elveiről és mikéntjéről, a helynévi, ill. közszói eredetű népnevek morfológiai jellemzőiről.

A balti finn megnevezésen a Baltikumban élő, egymáshoz ma is viszonylag közel álló népcsoportot értjük. Összesen hét, nagyjából önállónak tartható balti finn nyelvet tart számon a nyelvtudomány. A legismertebb, államalkotó finnek és észtek mellett idetartozik még néhány kisebb csoport, mint a karél (karjalai), a vepsze, a vót, az izsór (inkeri) és a lív. E népek önelnevezése és szomszédaik által használt, külső neve – a többi finnugor népekhez hasonlóan – általában eltér egymástól. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a nem államalkotó népek egyes csoportjai is más-más megnevezést használnak magukról, e nevek egy része mára már feledésbe merült vagy kihalt. E népek belső és külső névváltozatait tárgyalja a szerző, továbbá adalékokkal szolgál a ma már teljesen ismeretlen, rejtélyes csúdok kilétéről is. Az egyes alfejezetekben sorra veszi az illető népnév előfordulását és elterjedtségét a történelmi források alapján (ide sorolja a szerző a

népköltészet tanúságát is), állást foglal a név viselőinek nyelvi hovatartozásáról, ismerteti az etimológiai szakirodalom megoldását vagy megoldási kísérleteit. Az utóbbi esetben érveket sorakoztat fel az általa legvalószínűbb megoldás mellett, mi több: néhol új megoldást is javasol. A következőkben a tárgyalás sorrendjében röviden ismertetem az egyes etnonímákat.

2. Finnek (Suomi, Finland 35–72). Közismert és elfogadott magyarázat, hogy *finn* név skandináv eredetű, jelentése ’vándor, vadász’, a nép viselőinek életmódjára utalt. A *suomi* név eredetére sok magyarázat született. E kérdésben az utóbbi időben is többen állást foglaltak. Grünthal tovább finomítja Koivulehto és Wiik álláspontját, majd kompromisszumos megoldást javasol. A szerző szerint a név ősbalti eredetű, ahonnan **šämä* alakban került át a korai közfinnbe, és azt a területet jelölte, ahol az ún. csatabárdos régészeti kultúra helyezkedett el (a mai Délnyugat-Finnország: Varsinais-Suomi és Häme). E kultúrából ágazott el a bronzkori kiukaineni kultúra, amelynek idején e szó visszakerült az ősbaltiba **š#ma* alakban, arra a területre vonatkoztatva, amely megfelelt az új kultúra elterjedésének, a csatabárdos kultúra területét pedig változatlanul **šämä* névvel illették. Ez utóbbiból magyarázható egyfelől a lappok önelnevezése, a *sámi*, másfelől a finn *häme* név is. A harmadik szakaszban érte az intenzívebb germán hatás a kiukainei területeket; ekkor az ősbalti **š#ma* területnév – feltehetően germán közvetítéssel – visszakerült az ott lakó finn csoport nyelvébe: **s#me, *s#ma-* formában. (A balti**š#ma* alakot tehát a germánok hanghelyettesítéssel vették át.) A megoldás továbbra is nagyon bonyolult oda-vissza kölcsönzésre épül, a kölcsönzés viszont Grönthal szerint minden szakaszban a mai Finnország területén következett be. A lettbe a kurland-félszigeti népesség nyelvén keresztül később került be. – A szó etimológiájával kapcsolatos vita ezzel nem jutott nyugvópontra, hiszen a szerző később, majd jelen folyóiratban is vissza-visszatér rá (vö. FUD 6: 39–56).

3. Karélok (Karjala 73–96). Ez a név is germán eredetre megy vissza (< ősgermán **èarja* ’csapat, sereg; ember’, a *-la* képző pedig e szóból alkotott helyet jelentette). A karélok egy csoportja, a *lűd* orosz eredetű (< *люди* ’emberek’). A *livvi* csoport neve is az előbbi szó változata.

4. Vepszék (Vepsä 97–112). A név eredetére mindezideig nem sikerült elfogadható magyarázatot adni. A szerző sem boldogul vele. A helynévanyagban előforduló elemek alapján csak annyit valószínűsít, hogy eredetileg né-

pesség neve, és nem helynév lehetett, amely orosz közvetítésével került használatba.

5. Vótok (Vatja 113–149). A szerző szakít azzal a felfogással, amely szerint néhány balti finn népnek, valamint a lappoknak a neve eredetileg ’ék’-et jelentett, amely esetleg valamilyen kereskedelmi vagy kultikus szimbólum alapján vált több nép nevévé a balti térségben. Véleménye szerint a vót népnév ezzel szemben egy észtországi tartomány nevéhez *(Vaiga)* köthető, ahol ez a csoport eredetileg lakott, igaz változatlanul nincs kizárva, hogy maga a helynév az ősbalti **vakja* ’ék’ jelentésű szóval hozható összefüggésbe. A helynév hangalakjában metatézis történt. A vótok lakóterületére utaló névanyag arra utal, hogy az észt Peipsi järv (oroszul *Чудское озеро* ’Csúd-tó’) mindkét partján élő lakosságot is a Vaiga helynév utáni névvel illették az oroszok, és ez a név kiszoritotta a korábbi, történelmi *csúd* nevet is.

6. Csúdok (Tšuudi 150–171). A szerző részletesen foglalkozik az ún. csúd-kérdéssel. A történelmi mondákban szereplő *csúd* név germán eredetű (<**þeud#* ’nép’). Az orosz forrásokban, valamint a lapp folklórban fordult elő. Több balti finn néppel megpróbálták összefüggésbe hozni. A szerző szerint a név a germán nyelvekből került át az oroszba ’idegen nép’ jelentésben. Maguk a novgorodi oroszok a Peipsi järv és a Pszkov környékén élő balti finneket (észteket, vótokat és vepszéket is) e névvel kezdték illetni. Orosz közvetítéssel a név eljut a lappokhoz (számikhoz), továbbá az észak-oroszországi népcsoportokhoz (zürjénekhez) is.

7. Izsórok (Inkeri 172–183). Nincs biztos támpont arra vonatkozóan, hogy a név eredetileg skandináv személynév volt-e avagy helynév (folyó neve).

8. Észtek (Eesti, Viro ja virolaiset 184–240). Az észt csoportokat különböző nevekkel illették a szomszédaik. Maga az *eesti* elnevezést az észtek nem használták magukról, endonímaként tehát elég újkeletű. Eredetileg nem is az észtekre vonatkozott. A szó ősgermán vagy ősbalti eredetű, és a Balti tenger délkeleti partvidékét, illetőleg az ott lakó népességet jelölte. A finn *viro* egyik északi észt tartomány neve, amely esetleg egy ősbalti közszóból keletkezett személynévre megy vissza, jelentése ’férfi’ lehetett. Az észtekkel szokták öszszefüggésbe hozni az *ugandi* nevet is (< óorosz **ug* ’dél, déli terület, déli szél’). E tarkaság is azt bizonyítja, hogy a mai észt nép több korábbi balti finn törzs ötvöződéséből keletkezett.

9. Lívek (Liivi 241–253). A lívek e megnevezést csak az utóbbi időben kezdték használni, magukat egyébként ’partlakók’-nak vagy ’halászok’-nak nevezték. A történelmi *Livonia,* ill. *Livland* nevek tövének jelentése tisztázatlan, a lív és a balti finn nyelvekből nem magyarázható. Grünthal szerint talán benne is valamilyen idegen etimont kell keresni. – Ami pedig a könyv címét illeti, nyilvánvalóvá válik, hogy a *livvi* ’aunusi/olonyeci karél’ és a Kurland-félszigeten élt piciny *lív* népcsoport neve nem függ össze egymással.

A könyvet bőséges forrás- és irodalomjegyzék (Arkistolähteet, kirjallisuus 254–274) és tömör angol összefoglaló (The Finnic Ethnonyms 275–283) zárja. Az összefoglalás átfogó képet ad a könyv témájáról és eredményeiről, a népnevek eredetének tipológiai csoportjairól, de nem pótolja azt a szellemi élvezetet, amely az egész mű okfejtésének megismerése, egy vérbeli etimológus elmefuttatásának nyomon követése okoz. A kérdés teljes forrásanyagának feldolgozása és a szakirodalmi nézetek ütköztetése révén Riho Grünthal műve mindenképpen inspirálni fogja a további kutatókat, és igen fontos kézikönyv lesz a kérdéssel foglalkozni kívánó szakemberek számára.

KERESZTES LÁSZLÓ

Энико Сий: Термины родства и свойства в удмуртском языке

Bibliotheca Uralica 12. Akadémiai Kiadó. Budapest 1998. 216 l.

Örülünk annak, hogy a számos résztanulmány után (vö. például e könyv bibliográfiai részét) a szerző kötetben tudta eredményeit közölni. Igen fontos munkát végzett, hiszen amellett, hogy az udmurt rokonságnevek ilyen szempontú összefoglaló, részletes vizsgálata még nem történt meg – mint írja – a “növekvő fokú orosz, ill. tatár kétnyelvűség és a társadalmi változások miatt a még ismert és használt udmurt rokonságnevek gyűjtése és vizsgálata egyfajta leletmentés”(212) is.

A szerző a bevezetés (7–18) után három nagy fejezetben vizsgálja az anyagot: I. Az udmurt nyelvben rokonsági viszonyt kifejező szavak (eredet, alak, jelentés) (19–93), II. A rokonságnevek előfordulása az udmurt nyelvben (morfológiai, mondattani és onomasztikai kérdések) (94–141), III. A rokonsági terminológiában megtestesült jelentés (142–151), majd egy

összefoglalás következik (152–156). A kötet huszonöt szemléletes és hasznos táblázatot, ábrát tartalmaz (157–185), majd a rövidítések és a jegyzetanyag után (187–195) következik a felhasznált, bőséges szakirodalom (197–210). (A latin és a cirill betűs műveket egyesítő bibliográfiában az orosz ábécéhez kevésbé szokott olvasó számára kissé furcsa, hogy Vértes Edit vagy Wichmann nevét nem a bibliográfia végén találja – ott Fokos található –, vagy hogy a *Zürjén nyelvmutatványok* Игушев és Ильин előtt keresendő.) Az orosz nyelvű kötetet magyar (!) nyelvű rezümé zárja (211–216).

A szerző a bevezetés első mondatában közli, hogy mi e munkájának a célja: az udmurt rokonságnevek hagyományos nyelvészeti elemzése. Körvonalazza, mi jellemző a rokonságnevekre, mik tartoznak a rokonságnevek közé, miért fontosak az említetteken kívül az udmurt rokonságnevek a tudományos kutatás számára, miért fontos rendszerben látni ezeket a neveket stb. A munka legterjedelmesebb része az első fejezet, amelyben a vizsgált rokonságnevek eredetével foglalkozik, külön tárgyalva a tőszókat és az egyszavas, valamint külön a többszavas (86–93) szerkezeteket. Az ősi eredetű rokonságnevek száma az UEW-ben 41 (lásd: 1. táblázat), s ebből 14-nek van udmurt és/vagy komi megfelelője (2. táblázat). Az ősi eredetű rokonságnevek elemzése után a jövevény rokonságnevekkel foglalkozik például az orosz *brat*, *dadaj*, *tata/tatu*, *baba(j)*, a török–tatár szavakkal és a cseremisz eredetű *kuba* szóval (57–84). A második fejezet azt mutatja be, hogy az udmurt rokonságnevek milyen mondatrészi funkcióban állhatnak a mondatban, milyen bővítményeik lehetnek, illetve lehetnek-e tulajdonnevek, tulajdonnevek részei vagy névpótlók. A szerző megállapítja, hogy "a rokonságnevek olyanok a társadalomban, mint a földrajzban a földrajzi nevek: a földrajzi név is, a rokonságnév is egyszerre lokalizál, egyedít és tipizál"(213). A rövid harmadik fejezetben olvashatunk az udmurt rokonságnevek mennyiségéről (mintegy 200), illetve arról, hogy ezek közül mennyi az általánosan ismert és használt (mintegy 20–30). Itt foglalkozik a szerző a rokonságnevek szinonímáival, poliszémiájával, a homonímiával.

Bár a monográfiában mintegy mellékesen sok érdekes kérdést is felvet (permi kori problémák stb.), társadalomnéprajzi kérdésekkel nem foglalkozik, s azokra a kérdésekre is tagadólag válaszol, hogy "archaikusak-e a rokonságnevek, s hogy rekonstruálható-e a korábbi társadalom vagy család a rokonságnevek segítségével" (214). Bár többször utal a rokonságnevekkel kapcsolatos areális kérdésekre, ezek vizsgálata vagy az ugor rokonságnevekkel való összehasonlítás (vö. Vávra Klára: Az ugor nyelvek rokonságneveinek szemantikai vizsgálata. SzFU 2 [1966]: 217–26) már szétfeszítette volna e munka kereteit.

KISS ANTAL

Anja Vest-Aikio–Jouni Aikio–Esko Aikio: Lottit luonddus. Oahpa dovdat Sámi lottiid. [Madarak a természetben. Ismerd meg Lappföld madarait!]

Davvi Girji OS. Kárášjohka 1997. 255 l.

A természet szeretetét és védelmét annyira fontosnak tartó, lappoktól is lakott északi országokban kiadott korszerű és illusztris kiadvány megjelentetése ornitológiai és nyelvészeti szempontból is indokolt volt. Az alapvetően madártani könyvben a szerzők megadják a lappföldi madárvilág latin, norvég, svéd, orosz, finn és angol nevét.

A lappológiában általánosan elfogadott csoportosítás 9–10 nyelvjárást különít el. Ebben a könyvben a következő felosztás szerepel: ha egy adott madár valamennyi számi nyelvjárásban ismert, akkor a norvéglapp címszón kívül 8 nyelvjárási madárnévvel számolhatunk. Számításaim szerint ilyen viszont nem fordul elő, a legtöbb – az északi lappal együtt is – 7 adat. Ennek alapján 16 madárnak van 7 nyelvjárásban neve. 27 madárra 6-6 név utal, természetesen továbbra is a norvéglappal együtt. A további sorrend 14:5; 23:4; 35:3; 54:2. 41 olyan madárnév fordul elő, amely csak a norvéglappban található meg. A számi nyelvjárások összesen 690 adata 210 madárra vonatkozik. Az egyes nyelvjárások tanúsága szerint gyéren van adatolva a pitei és umei lapp madárnév-anyag (1 illetve 9 előfordulással). A legjobban feldolgozott, adatolt a lulei lapp 154 és az inarilapp 108 névvel. A déliben 52, a koltában (skolt) 68, a kildiniben 64 és végül a terlappban 22 madárnevet találtam. Az irodalmi nyelvet jelentő norvéglapp címszóként szerepel. Szerkezetileg megvizsgálva ezeket a címszavakat az alábbi képet kapjuk: az összetett madárnevek száma 132; a többszörösen összetett madárneveké 13. Az egyszerű és képzett szavak száma együtt is mindössze 65, pedig idetartoznak az alapnyelvi eredetű szavak és a jövevényszavak, továbbá a hangutánzó szavak, valamint az ismeretlen eredetűek. Ezekből az információkból is kitűnik, hogy a mesterséges névadás típusa a szóösszetétel.

A könyv felépítéséről. Az előszót (6. oldal) egy bevezetés (7-11. oldal) követi, mely három nagyobb részre tagolódik. Az elsőnek a Különféle madarak a címe. Megtudjuk, hogy a világon körülbelül 9000 madárfaj található. Az alfejezetek címe: Életkörülmények; A színek gazdagsága; Maradnak vagy mennek. 2. Környezetvédelem. 3. A könyv használata. Alfejezetek: A különböző nyelvű névjegyzék; Rövidítések és jelek.

A madarak elterjedtsége. Ebben úgynevezett színtérképet is mellékelnek a szerzők: a piros jelöli a fajok fészkelési helyét; a citromsárga a telelési

helyét. Az okkersárga azt a kiterjedt fészkelési helyet, ahol a faj télen is megfigyelhető. 4. A madár testrészei és tollazatának külső képe. Ebben a fejezetben egy szemléletes rajz ad pontos képet a madárról általában, ami megint csak érdekes az ornitológus és a nyelvész számára egyaránt.

A madárfajok című fejezet (12–23. oldal) szócikkeit a szerzők a nemzetközileg elfogadott ornitológiai csoportosítás, azaz a madarak állatrendszertani helye alapján sorolják fel a búvárféléktől a bagolyféléken át a sármányfélékig mintegy 45 nagy madártani kategóriát vizsgálva (24–233 oldal). A könyvnek ebben a legterjedelmesebb részében levő madárnevek között 41-nek csak északi lapp neve van. Egy kivétellel ezek mind összetett szavak, és ezért tükörfordítások lehetnek, hiszen valamelyik környező nyelvben szereplő összetétel az alapjuk: elsősorban finn és norvég, ritkábban svéd. Az összetétel előtagja általában színnév, méretre, élőhelyre utaló szó, az utótagja leggyakrabban a számi nyelv általánosan ismert madárneve.

A 234–239. oldalakon 17 madár norvéglapp (mindegyik összetett madárnév) és latin nevét közlik a szerzők, és minden madárról, akárcsak az összes többiről olvashat az ember egy kis történetet, szó van a legjellemzőbb tulajdonságairól, élőhelyéről, fészkelő helyéről, a madár hangjáról. Ezeken az oldalakon viszont nincsenek sem más nyelvjárási adatok, sem más idegen nyelvi megfelelések, sem térképek, melyek a korábban tárgyalt 210 madárnál nem hiányozhattak.

A 240. oldalon levő fejezet címe: A meglehetősen ritka fajok. Az itt szereplő madárnevek sincsenek – eltérően a könyv legterjedelmesebb részétől – rendszerbe foglalva, felsorolásuk függelékszerű csupán.

A könyvet egy alfabetikus sorrendben követett madárnév-mutató zárja, amely tartalmazza a norvéglapp, a finn, a svéd, a norvég, az angol és a latin neveket. Hiányolom az oroszt. A nevekre oldalszám utal. Meggondolkoztató, hogy minden nyelvben külön-külön ábécé sorrendben szereplő jegyzék célravezetőbb-e; nagyobb adatbázis esetében feltétlenül.

A nyelvészt az etimológiák is érdekelnék, de az már valószínűleg túllépné egy ilyen jellegű könyv kereteit. A könyvet melegen ajánlom az ornitológia iránt (is) érdeklődő finnugristák szíves figyelmébe.

MÁTÉ JÓZSEF

Mészáros Edit: Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak

JATEPress. Szeged 1998. 262 l.

A Kelet-Európában az utóbbi évtizedben végbement kedvező társadalmi-politikai változások, Oroszország demokratizálódási törekvései, a határok könnyebb átjárhatósága és a beutazási tilalmak feloldása révén immáron megteremtődtek a külső feltételei annak, hogy a korábban mintegy "holt nyelvként" tanult kisebb finnugor nyelvek ma már átkerülhessenek az "élő nyelvek" kategóriájába. Ezt hivatottak nagymértékben elősegíteni a Magyarországon dolgozó finnugor vendégtanárok, illetve a finnugor köztársaságokban magyart tanító lektorok. E folyamatba szervesen illeszkednek az utóbbi évben megjelent hiánypótló, a gyakorlati, élőnyelvi nyelvtanulást, -tanítást elősegítő művek: Mészáros Edit, *Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak* (Szeged, 1998); Kozmács István, *Udmurt kil. Dišetskon kniga* (Szeged–Kecskemét, 1998) és Nagyezsda Manova: *Komi-zürjén nyelvkönyv* (Szeged, 1998).

A mordvin nyelv iránti érdeklődés Magyarországon – a finnugrisztika egészéhez viszonyítva persze – élénknek mondható. Számos mordvin szakember töltött az elmúlt évtizedben hosszabb-rövidebb időt hazánkban, s az utóbbi időszakban megélénkült a szótárkiadás is (erről bővebben l. a 172–174. lapot).

Mészáros Edit nyelvkönyve – melyet Marija Imajkina közreműködésével és "anyagainak részbeni felhasználásával" készített – nem előzmény nélküli; Erdődi József nyelvkönyve *(Erza-mordvin szövegek magyarázatokkal, nyelvtani vázlattal és szótárral. Budapest, 1968)* azonban három évtized távlatából már elavultnak tűnik, Keresztes László kresztomátiája *(Chrestomathia Morduinica.* Budapest, 1990) pedig elsősorban a mordvin nyelv szerkezetének tanulmányozását szolgálja. Másfél évtizeddel ezelőtt Finnországban jelent meg ugyan erza nyelvkönyv (M. V. Mosin–N. S. Bajuškin: *Ersämordvan oppikirja.* Suomalais-ugrilainen Seura. Helsinki, 1983), de a rendkívül nehézkes szövegek, a cirill betűs lejegyzés és a finn közvetítő nyelv használata nem teszik túlzottan népszerűvé ezt a kötetet a mordvinul tanulni vágyó magyarországi finnugor szakos hallgatók körében (s akkor még nem is szóltunk a könyv beszerzésének – elsősorban anyagi jellegű – nehézségeiről).

A könyv elején, rövid bevezető után a szerző áttekinti a mordvin hangrendszer és hangjelölés sajátosságait és a nyelvtanítás során felmerülő

problémáit, ezt a köszönések, fontos szavak, kifejezések rövid listája követi. A kötet gerincét a tizennyolc lecke adja – közel 200 lap terjedelemben. Ezt nyelvtani tárgymutató, a gyakorlatok megoldási kulcsa, erza–magyar és magyar–erza szójegyzék és a rövidítések és jelek listája követi, s végül a felhasznált irodalom zárja az opuszt.

A szerző a *Bevezetés*ben röviden bemutatja a mordvinok rokonait, a mordvin népcsoportokat (az erzák és moksák mellett kitér a terjuhánokra és a karatájokra is), majd szól a mordvinok földrajzi, közigazgatási és népességi viszonyairól, a legszétszórtabb nép cseppet sem hízelgő státuszáról, s végül az irodalmi nyelvről. E fejezetben véleményem szerint két térkép helyet kaphatott volna, az egyik a Volga-vidék (azon belül a Mordvin Köztársaság) térképe, a másik pedig a mordvinok földrajzilag nagyon szétszórt lakóterületének térképe lehetett volna.

A *Hangrendszer és hangjelölés* c. fejezet elején Mészáros Edit áttekinti a magánhangzó- és mássalhangzó-rendszert, kitér arra, hogy a mordvinban a hosszúságnak nincs fonematikus értéke, szól a mássalhangzó-torlódásokról és a hangrendi illeszkedésről. A szerző részletesen ír a hasonulási jelenségekről (*ŕiveźke* > [ŕiveśke] – zöngétlenedés; *kiľejbulo* < *kiľej* ’nyírfa’ + *pulo* ’liget’, *kolońgemeń* < *koloń* ’harminc’ + *kemeń* ’tíz’ – előreható zöngésedés; *kardazs* > *kardajs* ’udvarba’ – disszimiláció), s nagy teret szentel a palatális – elsősorban a dentális – mássalhangzók jelölési problémáinak *(ikeľe ~ ikeľe, piľge ~ piľge).* A cirill betűs lejegyzés sokszor alkalmatlan a palatalizáció jelölésére (*anóák ~ anśak/ańśak;* a *poremó* töve nem *por-*, hanem *poŕ-* stb.) (E kétségtelenül fontos kérdést talán ilyen részletesen nem szükséges a bevezető részben taglalni, hiszen a nyelvtanuló ebből még viszonylag keveset lát át.) A szerző ezeket a problémákat, a lejegyzési technikák, a latin és cirill írásmód között feszülő ellentmondást a három alapelv egyidejű alkalmazásával véli feloldani, egyszerre alkalmazza a fonetikus *(meďgov* < *meď* + *kov),* a fonematikus (csak a dentális mássalhangzók palatalizáltságát jelöli) és a szóelemző elvet (*tonavťńems* helyett a könyvben *tonavtńems* szerepel, a *tonavt-* tő könnyebb elvonhatósága miatt). Félő, hogy ezeknek az elveknek az együttes alkalmazása – bármennyire is logikusak az egyes elvek magyarázatai – nem könnyíti meg a tanulók munkáját. A szerző a magyartól eltérő betűk hangértékét a *Rövidítések és jelek* c. fejezetben adja meg. Talán szerencsésebb lett volna, ha ott csak a tényleges rövidítések (illat., T/1, vhol stb.) maradtak volna, a *ć, č, ď, ľ, ń, ť, ž* stb. hangok leírása a bevezető fejezethez szervesebben illeszkedett volna.

A nyelvkönyv fő vonulatát természetszerűleg a 18 lecke adja. A leckék felépítése szinte teljesen a “hagyományos” nyelvkönyvszerkezetet követi:

nyelvtani magyarázatok, szövegek, gyakorlatok, szószedet (a különbség a sorrendben rejlik: e könyvben a grammatikai rész a leckék elején áll).

Nyelvtan. A szerző a megtanítandó grammatikai penzumot 90 (folyamatosan számozott) egységben adja közre. A legtöbb egység a hetedik (10), ill. az ötödik és tizedik (8–8) leckében fordul elő, míg a legkevesebb (3–3) az 1., 13., 14., 16. és 18. részben (egy könyv taníthatóságnak fontos szempontja egy-egy lecke megterheltsége is). A könyv első felének grammatikai megterhelése (54 egység) másfélszer nagyobb, mint a 10–18. leckéé (36), ami hűen tükrözi a kezdőknek írott nyelvkönyvek általános felépítését.

Az agglutináló nyelveket tanító nyelvkönyvek szerkezetének sarkalatos pontja a névszóragozás elsajátíttatása. A korábbi évtizedek magyar nyelvkönyveinek gyakran idézett példái közé tartoznak azok a művek, melyekben a nyelvtanuló az első három-négy leckében szinte az egész magyar névszóragozás labirintusán átverekedte már magát, de az igék közül még csak a létige egyes szám harmadik személyű alakját tanulhatta meg. Mészáros Edit nyelvkönyve szerencsére mentes az ilyesfajta buktatóktól. Az erza névszóragozás bonyolult rendszerét kellő önmérséklettel, a leckék között arányosan szétosztva tanítja meg: a) határozatlan ragozás: nominativus, genitivus, inessivus és translativus – 1. lecke, lativus – 3., dativus–allativus és ablativus – 4., elativus – 5., illativus, prolativus és temporalis – 6., vocativus – 7., comparativus és abessivus – 8., az illativus és a birtokos személyragok kapcsolata – 10., comitativus – 17. lecke (az inessivus egyéb funkciói 5., 7. és 15. lecke); b) határozott ragozás: sg. nom. – 1. lecke, plur. nom. – 2., egyes számú esetragok – 8., többes számú esetragok – 9. lecke. Véleményem szerint talán a translativus kerülhetett volna hátrább, s esetleg együtt lehetne tanítani a lativust és a illativust. A magyar és finn nyelvkönyvek tapasztalatai azt mutatják, hogy a tanítást megkönnyíti az irányhármasság megfelelő egységeihez – *hol/honnan/hová?* – tartozó alakok összevonása, ill. egymás után való tanítása. Jó lett volna adni egy összefoglaló táblázatot a helyragokról.

A névmások tanításával foglalkozó tizenhét, alaposan kidolgozott egység jól igazodik a névszóragozáshoz. Viszonylag korán, a harmadik leckében helyet kap a birtokviszony bemutatása és a birtokos személyragozás rendszere. Rendkívül alapos a névutók bemutatása (10. lecke), s érdekes "színfolt" a rokonságnevek ragozásának áttekintése (13. lecke). A mordvin nyelv egyik sajátos vonása, a névszók predikatív ragozása (*mon lomań-an* 'ember vagyok', *ton lomań-at* 'ember vagy'; *mon vaśeńć-an* 'első vagyok'; *mon ošs-an* 'városban vagyok'; *mon odo-ľiń* 'fiatal voltam' stb.) a 14. leckében kap helyet. A számnevek hat egységben – tőszámnevek 1–10, 11–19, 21–, szorzószám-

nevek (*veśť* ’egyszer’, *kavkśť* ’kétszer’ stb.), gyűjtőszámnevek (*kavońeńek* ’mi ketten’, *kavońeńk* ’ti ketten’, *kavońest* ’ők ketten’ stb.) és sorszámnevek – az 5–13. leckében bukkannak fel. Talán a sorszámnevek a 13. leckénél korábbi elhelyezést érdemeltek volna, akár a gyűjtőszámnevek rovására.

Az igeragozás tanítását hasonló következetesség jellemzi, mint a névszókét. Az indeterminatív ragozás jelen (1. lecke), múlt (5. és 7.) és jövő ideje (8. lecke) szervesen egymásra épül. Ezt logikusan követi a determinatív ragozás jelen (9. lecke) és múlt (12. lecke) idejének bemutatása. Hasonló rendet követ az indeterminatív imperativus (8. lecke), optativus (11.), coniunctivus (17.) és a determinatív imperativus (16.) tanítása is. A passivum a 11. leckében kerül sorra.

A nyelvkönyvben nagy szerepet kap a névszó- és igeképzés bemutatása. Mészáros Edit e kérdéskör elismert szakembere, nem véletlen tehát, hogy – e hozzá közel álló terület – a kilencven grammatikai egység egytizedében bukkan fel, s összesen 14 denominális és 9 deverbális névszóképzőt, illetve 15 deverbális és 10 denominális verbumképzőt mutat be. A szerző produktivitás és gyakoriság szerint minősíti ezeket a képzőket (produktív, improduktív, gyakori, ritka), ahol lehet, megadja a jelentésüket is (pl. *-peľ* ’-féle, -való’), s bőségesen hoz példát a képzők kapcsolódására. Tény, hogy ezek a képzők a mordvin nyelv fontos építőelemét alkotják, de talán a negyedik–hatodik leckében még kissé korai a bemutatásuk, hiszen a könyv első harmadában még számos, szintén fontos nyelvtani jelenség marad a tanítás hatókörén kívül (a magyar és finn nyelvkönyvek általában a középhaladó-haladó szinten mutatják be ezeket a jelenségeket). Megfontolandó lett volna az 5. leckében közölt egyetlen denominális névszóképzőt (*-či*, az elvont főnevek képzője) és a 12. leckében felbukkanó *-žev-* inchoatív képzőt valamely más egységhez vonni, s nem önnönmagában szerepeltetni.

A szerző a mondattani kérdések közül nagy figyelmet szentel a tagadásnak, a kongruencia jelenségének és a szórendnek, közreadja a kötőszavak rendszerét (13. lecke), az összetett szavak képzését (15. lecke, talán itt lehetett volna részletezni a *Hangrendszer és hangjelölés* c. bevezető fejezet idevágó paszszusait) bemutat néhány simulószócskát (*-jak, -gak, -kak:* 2. lecke; *-a, -ka:* 9. lecke). A nyelvtani rendszer egyetlen kilógó elemének a 88. pontban (18. lecke) tárgyalt magánhangzó-kieséseket tartom. Ennek véleményem szerint a hangtani bevezetőben, a 10. oldalon, a mássalhangzó-torlódásról és a magánhangzók találkozásáról szóló bekezdésben lenne a helye.

Szövegek. A kis nyelvek tanítása terén úttörő munkát végző könyvírók általában nem tudták elkerülni a *Mi ez? Ez asztal? Ki ő? Ő tanár? Hol van a*

könyv? A könyv azon a barna asztalon van, amelyik ott van a sárga szekrény mellett típusú antikommunikatív mondatszülemények túlburjánzását. Szerencsére Mészáros Edit mordvin nyelvkönyve majdnem teljes egészében kiküszöböli ezeket a buktatókat. Az elején őt is megérinti a múlt *(Te veľe. Veľeś pokš di mazij.* – 1. lecke. *Ićalo veľe. Te veľeś pokš.* – 4. lecke), de szerencsére ezeket a mondattípusokat hamar elhagyja, s élő nyelvi, változatos szövegeket ad közre. Egy-egy leckében általában több leíró szöveg mellett számos apró, a mindennapi élethelyzeteket tükröző valós párbeszéd fordul elő, ami nagymértékben elősegíti az élő erza nyelv megtanulását (s nem utolsósorban: nem szegi a tanulók kedvét a lehetetlen, kifacsart mondatszülemények garmadájával). A leíró szövegek a könyv első felében a hagyományos beszédszituációkból építkeznek (a család, lakóhelyünk, nyári pihenés, könyvesboltban, utazás a vonaton stb.), de később teret nyernek az országismereti részek: erza öltözködés (8. lecke), beszélgetés az erza irodalomról (12.), vers az erza nyelvről (15.), a neves szobrász, Sztyepan Dmitrijevics Erzja élete (17.), Mordvinföld földrajza (18.). A leíró szövegek javarészt Marija Imajkinától származnak. A könyvben nagyon sok (állat)mese, meserészlet és vers is helyet kap (Gŕebencov, Arapov, Rakśin, Javkina és mások költeményei), sőt, mordvin általános iskolai könyvekből átvett részekkel is találkozhatunk. Nagyon sok, a mordvin lélek megértését megkönnyítő információt rejtenek a közmondások. A közel 170 közmondás közül néhány: *Ki lamo udi, śe alamo eŕi.* 'Ki sokat alszik, keveset él.'; *Jakšamo ťeľeś – pśi kiześ.* 'Hideg tél, meleg nyár.'; *Siŕe čuvto odońť langs ńežeďi.* 'Az öreg fa a fiatalra támaszkodik.'; *Odoń vij – siŕeń pŕevť.* 'A fiatalnak ereje (van), az öregnek esze.' stb. A könyv utolsó leckéiben viccek is helyet kapnak.

Nagyon jó újításnak tűnik a szógyűjtemények közreadása. Ezek olyan, a gyakorlati nyelvtanulást megkönnyítő lexikai egységek, mint a népnevek (1. lecke), rokonságnevek (2.), étel- és italnevek (4.), évszakok, égtájak (6.), foglalkozásnevek (7.), színek (8.), állatnevek (10.), növénynevek (11.), testrészek (12.), ruházat (13., ezt talán célszerűbb lett volna összekapcsolni a 8. lecke *Eŕźań oršamot* c. szövegével), napnevek (16.), hónapnevek (17. lecke). Talán jobb lett volna az első lecke előtt szereplő, hasonló típusú egységet (köszönések, fontos szavak, kifejezések) a legelső leckébe beolvasztani.

Ezekben a lexikai egységekben nemcsak nyelvi, hanem országismereti információk is jócskán rejlenek, képet kaphatunk például a mordvin rokonsági rendszerek kuszaságáról, pl. *baba/siŕkaj* 'apai nagymama', *vasolbaba/mazibaba* 'anyai nagymama', *vasolboďa* 'apai nagyapa'; *aluž* 'barát, szerető, ked-

vese vkinek; menyasszony, vőlegény', *odnasum* 'ua.'; *kakžala* 'sógor (a férj bátyja)', *aľńe* 'sógor (a férj öccse)', *beľža* 'sógor (a feleség öccse)', *paľďej* 'sógor (a lánytestvér férje)', *čiče* 'sógor (a nővér férje)', *čičaľa* 'sógor (a nővér férje)' stb. A 130 állatnév között olyan ritka (ámbár nem kifejezetten kezdő nyelvkönyvbe való) madarak is felbukkannak, mint például *tingaj* 'süvöltő', *ťeľeń narmuń* 'keresztcsőrű pinty', *kirmalavnarmuń* 'tengelice', *topaznarmuń* 'meggyvágó', *karvonarmuń* 'kormos légykapó' stb. (< *narmuń* 'madár'). Az utolsó két lecke lexikai egységei az orosz nyelv elsöprő hatásából villantanak fel részeket: *pońďeľńik* 'hétfő', *ovtońńik* 'kedd', *śeŕeda* 'szerda', *ćeťveŕk* 'csütörtök', *peća* 'péntek', *subuta* 'szombat'; *janvaŕ* 'január', *fevraľ* 'február', *mart, apŕeľ, maj, ijuń, ijuľ, avgust, śeńťabŕa, okťabŕa, nojabŕa, ďekabŕa.* Az összesen 483 lexémát tartalmazó szógyűjtemények között – a szólisták természetéből adódóan – nagy különbségek vannak, a 130 tagú állatnévlista és a 107 elemű testrésznévsor áll az egyik oldalon, míg a héttagú napnévlista és a 11 elemet felsoroló színnévgyűjtemény (talán ezt lehetett volna még bővíteni) alkotja a másik pólust.

A leckék szerves részét alkotják a nyelvtani gyakorlatok. (Kicsit zavaró, hogy a nyelvtani magyarázatok és a gyakorlatok is azonos típusú számozással szerepelnek, talán szerencsésebb lett volna a két egységet eltérő tipológiai jegyekkel megkülönböztetni egymástól.) A könyvben található 109 gyakorlat túlnyomó többsége behelyettesítő és transzfomációs feladat, kérdésekre válaszadás, ill. magyarról erzára és erzáról magyarra történő fordítás. A gyakorlatok ellenőrzésére a diáknak önállóan is nyílik módja: a könyv végén (205–209. oldal) világos tagolású megoldási kulcs áll.

Szókincs. A kötet végén található erza–magyar szójegyzék közel 1700, a magyar–erza lista pedig több mint 2100 szócikket sorol fel. Az egyes leckék végén található szólisták több mint 1800 alakot tartalmaznak, a szógyűjtemények közel 500 szavával ez a lista mintegy 2300 lexémára nő. A mennyiségi különbség abból adódik, hogy "a[z erza-mordvin–magyar] szójegyzékből kimaradtak olyan erza tulajdonnevek, amelyek magyarul is hasonló hangzásúak. Több olyan ragozott alakot sem találtunk szükségesnek felvenni ebbe a szójegyzékbe (holott a leckék végén található szólistába bekerültek), amelyek jelentése a szótári szó és a tanult nyelvtan ismeretében könnyen kikövetkeztethető" (211. oldal).

Ami az egyes leckék szókincsének megoszlását jelenti, itt elég nagy menynyiségi különbségekkel találkozhatunk. A legtöbb szó (204, a szógyűjtemények nélkül) a 10. leckében található, de sok új lexéma bukkan fel a tizennyolcadik (150), az első (138), a tizenharmadik (128) és a tizenhetedik (126) leckében is. Az ellenpont a második (48), a negyedik (65), a kilencedik

(66) és a harmadik (71) lecke. Természetes, hogy a lecke főtémája, főtémái alapvetően meghatározzák a leckébe bezsúfolható szavak számát, de célszerű valamiféle középútra törekedni (ami e könyv esetében a százszavas leckénkénti szókincs lehetne).

Mészáros Edit szerencsére nem esik a mordvin szótárkészítők tipikus hibájába: ő tényleg erza-mordvin–magyar szótárt ad közre, s nem tűzdeli tele a szójegyzéket "erzásított orosz" szavakkal. E nyelvkönyvben nagyon kevés az orosz szó (*ďńevńik* 'ellenőrző(könyv)', *guberńija* 'kormányzóság', *himija* 'kémia', *kvadratoń metra* 'négyzetméter', *mašina* 'autó', *miľiciońer* 'rendőr', *rajon* 'megye, körzet', *škola* 'iskola', *ťeľevizor* 'televízió', *ťuŕma* 'börtön' stb.), s ezek is egyfajta "kultúrszókincsnek" tekinthetők. Arról pedig végképp nem tehet a szerző, hogy a nyelvészeti szakkifejezések elmordvinosítása ("elerzásítása") még nem történt meg (*abeśśiv, ablaťiv, daťiv, mestojimeńija* 'névmás' stb.).

A kötet végefelé (203–204. oldal) megbúvó nyelvtani tárgymutatót talán szerencsésebb lett volna a könyv legvégére, az irodalomjegyzék elé helyezni.

Az erza-mordvin nyelvkönyv tipográfiája jó, a grafikák néhol azonban lehetnének kidolgozottabbak. Örömömre szolgál, hogy a szerző és a tipográfus szakított a hasonló típusú nyelvkönyvek, egyetemi jegyzetek régi beidegződésével, az "egy tömb szöveg – egy tömb grafika" elvvel, s a rajzok szerencsés módon törik meg a szövegek tipográfiai monotonságát. Talán egy következő kiadásnál a szűkös anyagi lehetőség korlátai leomlanak, s sikerül néhány (fekete-fehér) képet is beépíteni a könyv anyagába. Jó lenne a második kiadásban a már említett térképek mellett képes országismereti információkat is látni a kötetben. A számítógépes szedés kitűnő, a könyv "nyelvkönyvszerű", a szótár "szótárszerű". (Egy apró megjegyzés: a palatalizáció talán lehetne szebb, nem *t', l', d',* hanem inkább *ť, ľ, ď* stb.)

Kritikai megjegyzéseim természetesen nem érintik a könyv egészét, kidolgozottságát, filológiai pontosságát, szellemiségét, ötletességét. Őszintén remélem, hogy Mészáros Edit nyelvkönyve a magyarországi "élő" mordvintanítás alapvető segédeszközévé válik.

MATICSÁK SÁNDOR

Új mordvin szótárak

A mordvin lexikográfia terén az első lépéseket a kitűnő tudós, M. Je. Jevszevjev tette, akinek 1931-ben jelent meg mordvin–orosz szótára (*Erźań–*

ruzoń valks. Moszkva), amely azonban torzó maradt, mivel szerzője csak a *K* betűig jutott el. Ezt közel két évtizeddel később, a mordvin szótárírás "aranykorában" négy szótár követte – M. N. Koljadenkov–N. F. Ciganov: *Russko–erzjanskij slovař* (25 000 szó). Moszkva, 1948; M. N. Koljadenkov–N. F. Ciganov: *Erzjansko–russkij slovař* (15 000 szó). Moszkva, 1949; Sz. G. Potapkin–A. K. Imjarekov: *Mokšansko–russkij slovař* (17 000 szó). Moszkva, 1949; Sz. G. Potapkin–A. K. Imjarekov: *Russko–mokšanskij slovař* (40 000 szó). Moszkva, 1951 –, amelyek hosszú időn át jól szolgálták a mordvin nyelvészek, ill. a mordvinul tanulók igényeit.

Magyarországon elsőként Juhász Jenő állított össze tudományos igénnyel moksa-mordvin szótárt (*Moksa-mordvin szójegyzék.* Budapest, 1961. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette Juhász Jenő, sajtó alá rendezte Erdélyi István), majd Erdődi József és Zaicz Gábor publikáltak erza szótárt (*Erza-mordvin szójegyzék.* Budapest, 1974.).

Hosszabb szünet után az utóbbi évtizedben megélénkült a mordvin lexikográfia, új szótárak láttak napvilágot Oroszországban, Finnországban és Magyarországon egyaránt. 1993-ban jelent meg B. A. Szerebrennyikov, R. N. Buzakova és M. V. Moszin szerkesztésében az erza–orosz szótár (*Erźań-ruzoń valks. Erzjansko–russkij slovař.* Moszkva), a V. Sz. Scsemerova szerkesztette erza–orosz–erza szótár (*Erźań–ruzoń valks. Russko–erzjanskij slovař.* Szaranszk) és V. I. Scsankina moksa–orosz–moksa szótára (*Mokšeń-ruzoń valks. Russko–mokšanskij slovař.* Szaranszk). 1995-ben látott napvilágot Jaana Niemi és Mihail Moszin erza–finn szótára *(Ersäläis–suomalainen sanakirja. Erźań-finneń valks)*, 1998-ban pedig Eeva Herrala és Alekszandr Feoktyisztov moksa–finn szótára *(Mokšalais–suomalainen sanakirja. Mokšeń–finnoń valks)*, a Turkui Egyetem Finn és Általános Nyelvészeti Tanszékének sorozatában. Ugyancsak 1998-ban jelent meg Moszkvában B. A. Szerebrennyikov, A. P. Feoktyisztov és O. Je. Poljakov szerkesztésében a moksa–orosz nagyszótár *(Mokšeń-ruzoń valks. Mokšansko–russkij slovař).* A kiadványok közül a legújabb Mészáros Edit és Raisza Sirmankina *Erza-mordvin–magyar szótár*a (Szeged, 1999).

A tudományos élet nagy érdeklődéssel várt szótára, Paasonen gyűjtésének sajtó alá rendezése szintén a kilencvenes évek eredménye (*Heikki Paasonens Mordwinisches Wörterbuch.* Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki 1990–1996. – Bd. I (A–J). Bd. II (K–M). Bd. III (N–R). Bd. IV (S–).

Ugyancsak nemrég gyarapodott az etimológiai szótárak sora: 1998-ban jelent meg D. V. Cigankin és M. V. Moszin etimológiai szótára (*Eťimologijań valks.* Szaranszk), amely ugyanezen szerzőpáros 1977-es szótára (*Erźań ke-*

ľeń nuŕkińe eťimologičeskoj slovař. Szaranszk) átdolgozott, bővített kiadásának tekinthető. Az etimológiai szótárak közé tartozik Keresztes László *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus* c. munkájának második kötete, az *Etymologisches Belegmaterial* (Szeged, 1986). Itt említhető a Damaszkin-szótár megjelentetése is (A. P. Feoktyisztov: *Russko–mordovskij slovař.* Moszkva, 1971.)

A frazeológiai szótárak terén is van felsorolnivalónk: 1998-ban jelent meg R. S. Sirmankina szótára (*Frazeologijań valks.* Szaranszk), melynek előzménye a *Frazeologičeskij slovař mordovskih (mokša i erzja) jazikov* (Szaranszk, 1973), ugyancsak Sirmankina szerkesztésében.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társalgási zsebkönyveket (M. V. Moszin: *Russko–erźanskij razgovorńik.* Szaranszk, 1990, 1993; O. Je. Poljakov: *Russko–mokšanskij razgovorńik,* 1990, 1993), ill. Boriszov kisszótárát (*Erzań keľeń epiteteń nuŕkińe slovař,* 1982) sem.

Mordvin–magyar, ill. mordvin–finn szójegyzékeket a szótárakon kívül a chrestomathiák és a nyelvkönyvek is tartalmaznak: Heikki Paasonen: *Mordwinische Chrestomathie* (Helsinki, 1953) című műve közel 1300, Keresztes László *Chrestomathia Morduinica*jának szólistája (Budapest, 1990) pedig több mint 1700 címszót tartalmaz. Mintegy 2000 szavas szójegyzék zárja M. V. Moszin és N. S. Bajuskin finnül megjelent nyelvkönyvét (*Ersämordvan oppikirja.* Helsinki, 1983), 3000 címszó pedig Mészáros Edit nyelvkönyvét (*Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak.* Szeged, 1998).

A továbbiakban e szótárak közül a legújabb finn- és magyarországi kiadványokat (Jaana Niemi–Mihail Mosin: *Ersäläis–suomalainen sanakirja. Erźań-finneń valks.* Turku, 1995 (12 000 szó) [= NM]; Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov: *Mokšalais–suomalainen sanakirja. Mokšeń–finnoń valks.* Turku, 1998 (9 000 szó) [= HF]; Mészáros Edit–Raisza Sirmankina: *Erza-mordvin–magyar szótár.* Szeged, 1999 (10 000 szó) [= MS]) mutatom be.

Mordvin vagy orosz?

A kisebb finnugor nyelvek szótárainak elemzése során az egyik legfontosabb kérdés: az adott szótár mennyiben tekinthető, mondjuk, mordvin–orosznak, ill. mennyiben csak "elmordvinosított orosz"–orosz szójegyzéknek. Ha felütjük például az 1949-es erza–orosz szótárt, az első lapon a következőket olvashatjuk: *a* a, *abažur* abaxur, *abzac* abzac, *abońement* abonement, *abońementeń* abonementnüj, *abońent* abonent, *abonenten* abonentnüj, *abońirovamo* abonirovanie, *abońirovams* abonirovaty,

abŕikos abrikoó, *abŕikoson* abrikoóovüj, *absoľuťizma* abóolútizm. És a sort még hosszan folytathatnánk…

Megvizsgáltam néhány szótárban a mordvin hangrendszertől többé-kevésbé idegen mássalhangzók szókezdő pozícióban való megterheltségét (az etimológiai szótárakban az egyes szókezdők megterheltségét a következő adatok mutatják: UEW (1279 adat): *c*- 8, *b*- 3, *f*- 2, *d*- 1, *g*- 1, *ž*- 1, *h*- Ø, *z*- Ø; Geschichte (557 adat): *r*- 5, *g*- 2, *c*- 2, *b*- 1, *f*- 1, *d*- Ø, *ž*- Ø, *h*- Ø, *z*- Ø). A vizsgált szótárak adatai (kibővítve a Szerebrennyikov–Buzakova–Moszin féle nagyszótár [= SzBM] anyagával) az alábbiakban olvashatók (a számadatok kerekített százalékos értékek):

	SzBM	**HF**	**NM**	**MS**
b-	3,6	2,1	4,4	2,6
d-	2,4	0,9	3,9	1,1
g-	2,0	1,4	2,9	1,1
c-	1,9	1,4	1,2	2,6
z-	1,3	0,7	1,9	0,9
f-	1,4	0,5	1,7	0,3
ž-	0,6	0,5	0,7	0,1
h-	0,5	0,2	0,9	0,01

A táblázatból kiviláglik, hogy a vizsgált szótárak közül e szempontból a "legkevésbé orosz"-nak a Herrala–Feoktyisztov-féle moksa és a Mészáros–Sirmankina-féle erza szótár tekinthető. Míg a például nagyszótár 27 000 címszavából 293 *f*- és 145 *h*- kezdetű (ezekből számításaim szerint 8, ill. 9 (2,7% és 6,2%) tekinthető csak mordvin eredetű szónak), addig a MS tízezer címszavából mindössze 22 *f*- és 7 *h*- fordul elő, s ezek nagy része (8 és 5) mordvinnak számítható.

Nézzük meg például a szókezdő *f*- címszavai(nak egy részé)t a három új szótárban:

NM: *fabzavkom, fabzavuč, fabkom, fabŕika, fabŕikant, fabŕikań, fabŕrikacija, fabŕikovams, fabŕično-zavodskoj, fabŕičnoj, fabula, faza, fazan, fakel, fakt, fakťičeski, fakťičeskoj, faktor, fakultaťivnoj, fakuľťet, faľcovams, faľs* stb.

HF: *fabŕika, fabŕikant, fakuľťet, faľändams, falu, faľ, familija, fańera, fartuk, farš, fasoľ, fata, faťera, faťńävä̈ms, faťńä̈ms, faťams, fevraľ, feľdšer, ferma, figura, Fińľäńďijä, finn* stb.

MS: *fakuľťet, familija, fasoľ, faťakšnoms, faťamo, faťams, faťavoms, faťavtoms, faťica, fevraľ, fevraľeń, finn, finneń, flag, forma, fotografija, francuz, francuzoń, frukta, fruktań, furnoma, furnom.*

A három szótár anyaga az orosz eredetű szókincs megléte, ill. hiánya szempontjából két csoportba osztható: a Herrala–Feoktyisztov és a Mészáros–Sirmankina szótár javarészt mentes az orosz szavak indokolatlan felvételétől, a Niemi–Moszin szótár viszont nagyon sok orosz eredetű elemet tartalmaz (s ebben hasonlít a nagyszótárra, melynek egyik szerzője M. V. Moszin volt). Egy erza–finn szótárban teljesen feleslegesnek tűnik olyan orosz szavak felvétele, mint pl. *avianośec, blagoustrojennoj, fabkom, fabzavkom, formuľirovka, granatometčik, hlopčatobumažnoj, hozjastveńńik, radioapparat, radioľubiťeľ, radiopeŕedača, robotńik, spokojnoj, zagovorščik, zloupotŕebľeńija;* a legkevésbé indokoltnak a sajátosan orosz összetételek tűnnek: *fabzavkom* 'tehdaskomitea', *vojenkom* 'sotakomissaari', *vojenruk* 'sotaopettaja'. Még érthetetlenebbnek tűnik a szocializmus szókincsének túlerőltetése, véleményem szerint egy 1995-ös finnországi nyelvészeti kiadványban semmi nem indokolja olyan szavak felvételét, mint pl. *antagońizma, doŕevoľucionnoj, impeŕiaľisťičeskoj, krasnoarmejec, krasnofloťec, krasnoznamennoj, opportuńisťičeskoj, poľitgramota, poľitkatoržańin, poľitotďel, social-demokraťičeskoj, socialist, socialističeskoj, soľidarnosť, vojenkom, vojenruk* stb.[1]

E kérdéskörben irányadónak tekinthető a Mészáros–Sirmankina szerzőpáros vélekedése: "A szótár összeállításakor arra törekedtünk, hogy a leggyakrabban használatos szavak mellett a ritkább, de ősi […] eredetű szavak minél nagyobb számban bekerüljenek a szótár anyagában ugyanakkor az orosz eredetű szavak közül csak a leggyakrabban előforduló, alapszókincsbe tartozó, illetve a módosult hangalakban átvett szavakat vettük bele a szóanyagba" (5. old.).

Jelentések

A szótárszerkesztők munkáját dicséri, hogy a szótár nem pusztán címszavak és jelentések mechanikus halmaza, hanem számos kifejezés, (beszélt) nyelvi fordulat is helyet kapott az anyagban, mint például a (MS) *kiŕďems* '(vissza)tart, kibír, elvisel, kiáll' címszó alatt: *komoroso/mokšnaso kiŕďems* 'markában tart', *lad kiŕďems* 'rendet tart', *meľse kiŕďems* 'észben tart', *panžado kiŕďems* 'nyitva tart', *keď kiŕďems* 'támogat', *kor kiŕďems* 'türtőzteti magát'; vagy a *pŕa* 'fej, fő; teteje vminek, csúcs' címszó alatt: *pŕa čulgoms* 'töri a fejét', *pŕa šnams* 'dicsekszik', *pŕa veťams* 'vhogyan viselkedik', *pŕas pongoms* 'fejébe száll' stb. (ilyen esetekben talán indokolt lenne a ~ jel hasz-

[1] A szerzők az orosz szavak bőséges felvételét a következőképpen magyarázzák: "Näin on tehty siksi, että esim. ersäläinen sanomalehtiteksti olisi suurin piirtein tulkittavissa suomeksi ilman erillisen venäläisen sanakirjan apua." (Niemi–Mosin, Esipuhe.)

nálata a sok ismétlés elkerülése végett); (NM) *keď* 'käsi': *keď peďe sajems* 'ottaa kädestä, tarttua käteen', *keď malaso* 'käden ulottuvilla', *keď alo kiŕďems* 'pitää jkn alaisena', *keď alov sajems* 'alistaa', *keď aldo ľiśems* 'päästä jkn vallasta', *keď kiŕďema* 'tukeminen, auttaminen'; (HF) *sams* 'tulla': *saśť jožänza* 'tuli tajuihinsa', *raèamaćä saľ* 'sinua naurattaisi', *saś udämaźä* 'minua nukuttaa', *saj mäľćä* 'sinun tekee mieli' stb.

Az MS-ben néhol indokolatlannak tűnik a mordvin címszó után a magyar jelentések szinonimáit megadni, felesleges a magyar szinonimaszótár szócikkeit itt közölni, ezekre inkább az erza–magyar szótárban lenne szükség, vö. pl. *kaladoź* 'megrozzant, összeomlott, leomlott, beomlott, kibomlott, elromlott, tönkrement, szétment, elkopott, elhasználódott'; *tajmazkadoź* 'megnyugodott, lecsillapodott, elcsendesedett, lehiggadt, megdöbbent, meghökkent, megdermedt, megmerevedett'; *tapardaź* 'begöngyölt, beburkolt, bebugyolált, becsavart, betekert, becsomagolt, bekerített, körülkerített'; *tombaź* 'megütött, megsértett, ledöngölt, letiport, kicsépelt, összezúzott, összetört, tilolt' stb.

Szakszókincs a szótárakban

A szaknyelvek, szakszókincsrétegek megadása terén a MS és a HF lényegesen kevesebb kategóriát (8 és 7) jelöl meg, mint a NM (19). Mindhárom szótár szerkesztői fontosnak tartották felvenni az *anatómia*, a *csillagászat*, a *növénytan*, a *nyelvtudomány* és (némiképp meglepő módon) a *textilipar* jelölést. Ezen kívül az MS és a NM használja az *állatnevek*, *matematika* és *orvostudomány* jelöléseket, a NM és HF pedig a *kémia* és *mitológia* megnevezést. Csak az NM-ben fordul elő a *közgazdaság*, *történelem*, *filozófia*, *fizika*, *technika*, *etnológia*, *folklór* (talán ez a mitológiával együtt túlzottan részletesnek tűnik), *nyomdai szaknyelv* (?) és a *katonai terminusok* (?) jelölés. Stílusminősítésre utal a *gyermeknyelvi* (MS, NM), az *elavult szó* (NM, HF) és a *nyelvjárási alak* (NM, HF) megnevezés.

Ezek közül a leggazdagabb a növénytani, az állattani és a nyelvtudományi kategória. Ritkábban fordulnak elő az anatómiai (MS: *śulo* 'bél'; NM: *laganžej* 'riisitauti', *aľks* 'nivuset'; HF: *krgapaŕ* 'kurkku') és az orvostudományi terminusok (MS: *ńiľemat* 'angina'; NM: *gorčičńik* 'sinappipaperi', *korźat* 'hämäräsokeus'; HF: *krgaurma* 'angiina'); valamint a matematikai (NM: *bisektrissa* 'kulman puolittaja', *okružnośť* 'ympyrä'), fizikai (NM: *voľta* 'voltti), kémiai (NM: *palikandal* 'rikki'), technikai (NM: *obojma* 'rengas, holkki, kehä'; HF: *šešťeŕńä* 'käyttöpyörä') és csillagászati (MS: *kečepulo* 'Göncölszekér'; NM: *pokš keče* 'Otava, Iso karhu'; HF: *Kaŕèkäťäšťe*, *Kečeńäpula* 'Otava') szókincs.

Mindhárom szótár rendkívül gazdagon adatolja a mordvin növény- és állatneveket. A könyvek átolvasása után szemléletes képet kapunk Mordvinföld flórájáról és faunájáról, a hangyától a mamutig, a csalántól a jegenyefenyőig. Néhol azonban úgy tűnik az olvasónak, hogy a szótárszerkesztők talán túlságosan is nagy súlyt fektettek e szókincsréteg bemutatására; nem biztos, hogy például a MS tízezer szavas szókincsében feltétlenül szerepelni kell olyan növényneveknek, mint pl. *ašo nupoń* 'rénzuzmó', *avaťesťe* 'zászpa', *babań pićipalaks* 'gyöngyajak', *veď baľaga* 'fehér tündérvirág', *ćipiŕkaj* 'disznóparéj', *ćiŕejlopa* 'útifű', *ćivća* 'orvosi somkóró', *ćejeŕeń ksnav* 'kaszanyűg, kányaborsó', *daŕat-maŕat* 'kéküstökű csormolya', *dubolgo* 'legyezőbajnóca', *iŕďeŕ* 'ükörkelonc', *jozneń keľ ťikše* 'kolokán', *mokŕića* 'pinceászka', *škeŕge* 'szümcső' stb., habár ezek feltétlenül a szótárszerkesztők alaposságát dicsérik.[2]

Mivel ezek a szótárak nem a nagyközönség számára készültek, ezért "praktikus okokból – hogy az egyetemi hallgatók számára megkönnyítsük az erza-mordvin nyelv tanulását – a nyelvészeti terminológia közébe tartozó szavakat is közöl a szótár" (Mészáros–Sirmankina, 5. oldal). Jelentős nyelvészeti szakszókincs adatolható a NM-ből (84 kifejezés) és a MS-ből (63) egyaránt, míg a HF-ből szinte teljesen hiányzik ez a szókincs. A nyelvészeti terminusok terén ugyanaz a helyzet, mint a szókincs egészét illetően: a NM-ben e rétegnek csak 13 százaléka mordvin eredetű, míg az MS-ben ez az arány 30%-ot tesz ki. Olyan elemek sorolhatók ide, mint pl. *valks* 'szótár, szókészlet (< *val* 'szó), *kortavks* 'nyelvjárás' (< *kortams* 'beszél', ugyanakkor él a *ďiaľekt* is), *meŕevks* 'kifejezés' (< *meŕams* 'mond') – egytagú mordvin megnevezések; *paďežeń pe* 'esetrag', *rodnoj keľ* 'anyanyelv', *složnoj val* 'összetett szó' – orosz előtag + mordvin utótag; *keľeń naukań* 'nyelvtudomány' (< *keľ* 'nyelv'), *čevťe znak* 'palatalizációs jel' (< *čevťe* 'lágy'), *gajťev soglasnoj* 'zöngés mássalhangzó' (< *gajgems* 'hangzik, hallatszik; cseng'), *gajťeme soglasnoj* 'zöngétlen mássalhangzó', *lamoń čisla* 'többes szám' (< *lamo* 'sok'), *vejkeń čisla* 'egyes szám' (< *vejke* 'egy'), *tarkań obstojaťelstva* 'helyhatározó' (< *tarka* 'hely'), *turvań soglasnoj* 'ajakhang' (< *turva* 'ajak'), *valońť osnova* 'szótő' (< *val* 'szó') – mordvin előtag + orosz utótag; *avań sime* 'nőnem', *ćorań sime* 'hímnem' (< *ava* 'nő', *ćora* 'férfi' + *sime* 'nem'); *jutaź ška* 'múlt idő' (< *jutams* 'elmúlik' + *ška* 'idő'); *sića ška* 'jövő idő' (< *sića* 'jövő, érkező' + *ška* 'idő'); *śulmića val* 'kötőszó' (< *śulmams* 'köt, összeköt' + *val* 'szó'); *valmeľgaks* 'névutó' (< *val*

[2] Az állatnevek alapos jegyzékét találjuk Mészáros Edit erza-mordvin nyelvkönyvében (103–104. oldal).

+ *meľga* ’mögött’); *valmeŕevks* ’szólás, közmondás’ (< *val* + *meŕams*); *valoń jur* ’szótő’ (< *val* + *jur* ’tő’); *valoń ťejevema* ’szóképzés’ (< *val* + *ťejems* ’csinál’); *valveľaks* ’hasonlat, szófordulat’ (< *val* + *veľams* ’forog, fordul); – mordvin előtag + mordvin utótag stb.

Számos olyan kifejezés is helyet kapott a szótárakban (elsősorban az MS-ben és a NM-ben), amely a volgai-vidéki népéletre, népszokásokra utal, pl. (MS) *kuŕńik* ’kurnyik, lakodalmi pirog’, *onava* ’esküvői kibitka (fedeles kocsi, amin a menyasszonyt viszik)’, *peŕťim* ’pertyim (erza női fejdísz)’, *pulaj* ’pulaj erza hátsó kötény’, *suzma* ’szuzma (vászonon keresztül szűrt, sűrű, savanyú tej, túróhoz hasonló étel’, *tauśa* ’kaljada (karácsonyi népdal/ének)’; (NM) *baba-bej* ’juhlapäivää seuraavat naisten huvit’, *mukoroćok(o)* ’mordvalaisnaisen kansallispuvun vyöhön kiinnitetty koriste’, *veravt* ’ristikuvio naisen paidan kauluksessa ja olkapäillä’ stb.

Ugyancsak fontos információkat árul el a hitvilág szókincse: (MS) *ńiške* ’Nyiske (isten az erza mitológiában)’; (NM) *avńava* ’riihenhaltijatar’, *veľen kirďi jurtava* ’kylänhaltijatar’, *viŕaťa* ’metsänhaltija’, *avńa osks* ’rukous riihenhaltijan kunniaksi’, *grań osks* ’rukous, joka rukoillaan pellonreunalla, jotta leikattu vilja ei siirtyisi naapuripelloille’; (HF) *veďava* ’vedenneito’, *viŕava* ’metsänemäntä’ stb.

Átírási és helyesírási kérdések

A finnugor nyelvekre jellemző bonyolult transzkripciós problémákat a három szótár háromféleképpen igyekszik megoldani. Niemi és Moszin az erza címszavakat csak cirill betűkkel adja meg, Herrala és Feoktyisztov a moksa címszavak cirill betűs lejegyzése mellett (dőlt betűkkel) közli azok latin betűs (finnugor) átírását is,[3] a Mészáros–Sirmankina szótár pedig a címszavakat csak latin betűs formában adja közre, Mészáros Edit átírási elveinek megfelelően.[4] Az, hogy három mordvin szótár háromféle megoldást követ, jól tükrözi a finnugor lexikográfia bizonytalanságait, esetenként transzkripciós következetlenségeit.

Ugyancsak nem tekinthető egységesnek a helyesírás kérdése sem: a MS a legújabb, 1995-ös helyesírási szabályok szerint jár el (elsősorban az összetett

[3] “Hakusanoista on lisäksi annettu karkeaan suomalais-ugrilaiseen tarkekirjoitukseen perustuva transkriptio, koska ortografia häivyttää joitakin mokšan ääntämyksen piirteitä.” (Herrala–Feoktistov, 5.) A problémák elsősorban az *ä* és *ä̈* átírásának következetlenségeiben rejlenek (*ä* = cirill *е, э, я; ä̈* = cirill *о, е, а,* ill. *Ø*).

[4] Erről bővebben: Mészáros Edit: Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és haladóknak. 11–12. oldal.

szavak lejegyzésében, ill. az egybe- és különírás kérdésében), míg a HF az 1952-es helyesírási elvek szerint közli az adatokat.

MATICSÁK SÁNDOR

Johanna Laakso: Karhunkieli

SKS. Helsinki 1999. 129 l.

A gondolkodás és a hozzá szervesen kapcsolódó nyelv az, ami az embert a kezdetek kezdetétől meghatározza. Azért, hogy gondolatainkat formába öntsük, állandóan használnunk kell a nyelvet, így válhat az létünk meghatározójává is. A nyelv tehát saját világunk, s mint ilyen, mindig is a kutatók érdeklődésének középpontjában állt. Ezen kutatások azonban nem korlátozódnak az adott nyelv szorosabb értelemben vett szinkrón és diakrón vizsgálatára, hanem kiegészülnek történelmi, kultúrtörténeti, irodalmi, nyelvrokonságbeli kérdéskörök vizsgálatával is. A nyelvrokonságkutatás a nyelvészet egyik legfontosabb, ám eredményeit tekintve sokat vitatott ága. Elengedhetetlen feladat ez nemcsak tudományos, hanem egy nemzet identitástudatának szempontjából is.

A finnugor nyelvrokonságról, nyelvcsaládról, az ide tartozó nemzetekről már számos írás született szigorúan tudományos jelleggel. Tagadhatatlanul kevesebb viszont az olyan tanulmány, ami tájékoztató, összefoglaló célzattal szólna a finnugorság mibenlétéről akár a laikus olvasó számára is. Ezt a hiányt kívánja pótolni Johanna Laakso új könyve, amely – részben a diákok igényeinek kielégítésére – a Helsinki Egyetem finnugor tanszékén született. A címben szereplő, a finnugorság szimbólumává vált medve, ami a könyv borítóján épp a problémát kínáló nyelvét nyújtja, szellemesen vezeti be az olvasót a finnugor népek világába. A könyvnek nem célja, hogy az eddigi kutatási eredményeket pótolja, hanem azok alapján kíván globális képet adni a finnugor nyelvrokonságról.

A szerző művét hét nagyobb fejezetre osztotta, amelyek újabb alfejezeteket tartalmaznak. Az első fejezet megalapozza a többi mondanivalóját oly módon, hogy feltárja a nyelv – mint a bennünket állandóan körülvevő közeg

– általános jellemzőit, rávilágít arra, hogy a nyelv üzenetet hoz a múltból, mely üzenet információtartalmát megfelelő módon kiaknázva képet kaphatunk egy nép életéről. Ahogy a nyelv információt ad a múltról, úgy derül fény magára a nyelvre is. Ennek a folyamatnak fontos része a nyelvrokonság kutatása, amelynek során fény derül az egy nyelvcsaládba tartozó népek, nyelvek mai állapotára is. Ezt a szerző nagyon fontosnak tartja, hiszen a finnugor nyelvek egy részét a kihalás veszélye fenyegeti (pl. vót, lív, számi stb.). A nyelvről, nyelvcsaládról való általános gondolatok után már konkrétabb képet kapunk a finnugor nyelvrokonság mibenlétéről a finnugor nyelvkutatás rövid, csak a főbb momentumokra kitérő története segítségével. Laakso néhány szemléletes példán át próbálja megmutatni, milyen sajátosságokat őriztek meg a rokon nyelvek – elsősorban a finn – az ősi alapnyelvből, megmagyarázva ezzel bizonyos nyelvészeti alapfogalmakat. Érdekes a finnugor nyelvek felosztása földrajzi elhelyezkedésük és az anyaországban elfoglalt jelenlegi státuszuk alapján, melyből képet kaphatunk az egyes nyelvek veszélyeztetettségének mértékéről

A finn szerző a harmadik fejezetben feltárja a balti finn nyelvek kérdéskörét, ismertetve mai helyzetüket, állapotukat. Így megismerkedhetünk Karjala közel sem egységes nyelvével, az igen veszélyeztetett vepsze, vót, lív nyelvekkel és a balti finn nyelvcsoport második legnagyobb nyelvével, az észttel. A finnekkel szoros kapcsolatban álló észt nyelv történetének, a nemzet történelmének egy külön fejezetet szán a szerző, miközben rávilágít a finn–észt politikai, gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatokra.

A finnekkel szomszédos népek nyelvi hovatartozásának tárgyalása után elengedhetetlen, hogy még a finnek számára is sokszor nehezen meghatározható nyelv, a lapp vagy számi nyelv kérdését körüljárja. A nyelvészetet nem tudományként művelő olvasó – főképp, ha nem Finnországban él –, amikor a lappok nevéhez az egzotikum fogalmát asszociálja, ami nem meglepő, hiszen általában igen keveset tudunk erről a népcsoportról. Johanna Laakso igyekszik ezt az űrt tartalommal megtölteni, az egzotikum fogalmát kiiktatni a lappok történelmének, kultúrájának, nyelvük hátrányos helyzetének bemutatásával.

A könyv külön fejezetben tárgyalja az Európa szívében élő rokon nemzet történelmét, a magyarét, megmutatva útját a kezdetektől az Európai Unió kapujáig. Néhány példa erejéig párhuzamot von a finn és a magyar nyelv között, bizonyítandó a magyar nyelv finnugorságát.

Megfigyelhető, hogy Johanna Laakso könyve nem a teljesség igényével készült, így a nyelvrokonság bizonyítására közölt, tudományosan elfogadott állításai kiragadottak, példái is inkább szemléltető jellegűek. Nem kívánja

olvasóját bonyolult nyelvtörténeti adatok, összefüggések tudományos magyarázatának leírásával untatni, inkább ezen eredmények tényként való közlésével a finnugor nyelvek életének összefoglaló, vázlatos bemutatásával akarja az évezred küszöbén újra felkelteni az érdeklődést nyelvrokonaink iránt. Ennek megfelelően az egyes fejezetek rövidek, tömörek, a lényegre szorítkoznak, igyekszik mindenhol a finn nyelvvel, nemzettel, kultúrával párhuzamot vonni. A főbb fogalmakra vastagított szedéssel hívja fel a figyelmet, az egyes oldalak legfontosabb mondanivalóját a lapok tetején glosszaszerűen közli a szerző a könnyebb áttekinthetőség kedvéért. Az írást az egyes fejezetekben jól elhatárolt táblázatok, nyelvészeti adatok, különböző irodalmi, kulturális dokumentumok színesítik, amelyek érdekes adalékként szolgálnak az olvasónak.

A könyv mindazoknak íródott, akik egy kicsit is érdeklődnek a nyelvészet, elsősorban a finnugor nyelvrokonság iránt, és szeretnének általános, összefoglaló képet kapni erről a témáról. Nagy előnye az írásnak, hogy nem csak a laikus olvasóközönség igényét elégíti ki, mivel minden kis fejezet végén az ahhoz kapcsolódó friss szakirodalom segíti a témában elmélyülni vágyókat. Ennek a könyvnek a segítségével bepillanthatunk nyelvrokonságunk szövevényes világába.

PASZTERCSÁK ÁGNES

Csepregi Márta: Szurguti osztják chrestomathia

Szeged 1998. 183 l.

“A 19. század vége és a 20. század eleje volt az osztjákföldi gyűjtések aranykora” – írja a szerző (8. l). Talán most – száz évvel Karjalainen és Paasonen tanulmányútja után – elérkezett a második aranykor; ennek egyik fényes bizonyítéka Csepregi Márta gazdag gyűjtése, amelynek csupán töredékét adja közre ebben a kötetben. A szerzőnek a helyszínen volt alkalma kutatni a szurguti nyelvjárásterületet. A három nagy osztják nyelvjárás (északi, déli, keleti) közül éppen a keletiből állt eddig a legkevesebb szöveg rendelkezésünkre. Ezt a hiányt is igyekszik most pótolni a kötet.

A rövid előszó (5) után a bevezetésben (6–11) olvashatunk az osztják népnév két etimológiájáról, valamint rövid áttekintésben az osztják nyelvjárásokról és kutatásuk történetéről, különös tekintettel a keleti

nyelvjáráshoz tartozó szurguti dialektusra. Téves évszám (1958) került Castrén neve mellé – helyesen 1858 (10/8. a).

A következő fejezet (12–41) jól áttekinthető nyelvtani vázlat – hangtani, morfonológiai, morfológiai és szintaxis alfejezetekre tagolva. A ragozási paradigmák mellett példák sokasága teszi könnyen érthetővé a nyelvi törvényszerűségeket.

A 29. lapon (8. a.) *folklore* szó helyett szerencsésebb lett volna magyar helyesírással *folklór*-t írni, ahogy egyébként ez más helyen is szerepel (23/5. f.).

A továbbiakban egy válogatott bibliográfiával (42–45) egészül ki a chrestomathia.

A kötet legterjedelmesebb része (47–133) szövegeket közöl. Az osztják és magyar szövegek egymás mellett párhuzamosan olvashatók. A kutatás szándékának megfelelően többféle műfajt és stílust képvisel a kötet (5). Különösen értékesnek tartom – a mesék mellett – a társalgási kifejezések gyűjteményét (48–49), valamint az V., VI. és VII. szövegeket (56–63), amelyek a mindennapi életből vett történetek, így tehát a ma beszélt osztják nyelv fordulataival ismertetnek meg bennünket. A XVI–XXII. számú szövegek (111–133) egyéni énekek.

A következő oldalak (134–139, 142–144) elsősorban a szövegek lejegyzési körülményeit hivatottak megmagyarázni. A szerző ezen túl jó érzékkel nemcsak a gyűjtés helyét és idejét, hanem egyéb adatokat (életkörülmények, iskolázottság, idegen nyelvi hatások) is közöl, s ezzel életközelbe hozza az osztják embereket.

A 140–141. lapon találhatók – mintegy közbeékelve – a rövidítések és feloldásuk. A szójegyzékben (145–175) sok esetben nemcsak különálló szavak, hanem szókapcsolatok is szerepelnek, megkönnyítve a megértést.

A mű utolsó részében (177–183), a mellékletben található a II–III–IV. szöveg elsődleges, cirill betűkkel írt változata. Külön értéke a kötetnek, hogy az egyéni énekek legjellemzőbb sorainak dallamvázlatát is közölte (182). A nyelvjárások szemléltetéséhez érdemesebb lett volna nagyobb térképeket csatolni (183).

A könyv szerkezete jól tagolt, könnyen áttekinthető; az oktatás és a nyelvtudomány színvonalas, új egyéni hangú alkotása. Érdeklődéssel várjuk a szerző további publikációit.

RUSVAI JULIANNA

Эдит Месарош: Словообразовательные суффиксы глагола в эрзянском языке

Szeged 1999. 192 l.

A szegedi József Attila Tudományegyetem Finnugor Tanszéke a Soros Alapítvány támogatásával adta ki Mészáros Edit tanulmányát a Studia uralo-altaica sorozat 42. számaként. A könyv a szerző 1988-ban megvédett kandidátusi diszszertációjának rövidített és átdolgozott orosz nyelvű változata.

A kötet elején található tartalomjegyzék, mivel a vizsgált képzőmorfémákat is felsorolja, tárgymutatóként is használható.

Az Előszó (7–8) az illő köszönetnyilvánításokon kívül az oroszra való fordítás terminológiai problémáit is tartalmazza. A Bevezetés (9–19) az igen rövid szakirodalmi áttekintés után a vizsgálati módszereket ismerteti. A tekintélyes terjedelmű, főleg népköltészeti alkotásokat tartalmazó korpusz (Устно-поэтическое творчество мордовского народа 1–13, Mordwinische Volksdichtung 1–8) 3800 oldalnyi erza szöveget, összesen 999 000 szót tartalmazott. A képzett (számuk 2915) és képzőtlen (625) igéken kívül a szerző megvizsgálta az olyan névszókat, határozószókat, névutókat és indulatszavakat is, melyekből igét lehet képezni. Az összesen 3946 szó – kiegészítve az alakok fonetikai variánsaival, jelentésével, előfordulási helyével és tőtípusával – alkotja azt az adatbázist, melynek számítógépes rendszerezésével néhány további feldolgozásra alkalmas lista született. A szójegyzék 1587 olyan lexémát tartalmaz, amely az eddig megjelent szótárakban és szószedetekben még nem fordult elő.

A morfológiai elemzéshez sem a szöveggyűjtemények egymástól is eltérő fonetikai átírásai, sem a gyakorlati helyesírás nem felel meg. A cirill betűs írás szótagelve megnehezíti a morfémák helyes elhatárolását. Például a **поремс* (**porems*) leírt szóalakból tévesen **пор-* (**por-*) tövet lehet a mechanikus szegmentálással elkülöníteni, holott a valódi igető a *poŕe- ~ poŕ-*. A könyv transzkripciója logikusan és következetesen fonematikus és a szóelemzés elvét követi.

Az erza ige morfonológiájáról szóló (20–32) fejezet a mordvin igetövek típusait, a szabad és kötött morfémák kapcsolódási szabályait, majd a tő- és képzőmorfémák azonosításának disztribúciós módszerét ismerteti. A 3. rész az erza igeképzőket funkciójuk, gyakoriságuk és fontosságuk szerinti csoportosításban mutatja be. Az azonos etimológiájú vagy hasonló felépítésű képzők egymás után következnek.

Az erza-mordvin deverbális és denominális képzőket elég nehéz elkülöníteni, mivel egy részük igéhez is és névszóhoz is kapcsolódhat. A szerző ezeket denominálisnak veszi. Átmeneti kategóriát képviselnek a képzett hangutánzó igék. A nem igei tőhöz deverbális jelentésű (pl. frekventatív, inchoatív) képző járul. Több esetben is feltehető, hogy nem az abszolút tőnek látszó hangutánzó szóból képezték az igét, hanem ez a szó absztrahálódott az igéből.

A legtartalmasabb rész (34–148) a deverbális képzőket a hagyományos jelentéstani osztályozás – az akcióminőség, az alanyhoz és tárgyhoz való viszony, a cselekvő és a cselekvés viszonya – szerint ismerteti. Az orosz nyelvtan befolyása alatt állók kedvéért megjegyzi, hogy a mordvinban az aspektusjelölés nem számít alapvető képzőfunkciónak. Lényeges viszont a gyakorító, ismétlődő, meg-megszakított, tartós-huzamos, pillanatnyi cselekvés, illetve a kezdő jelentés kifejezése, valamint a szenvedő-visszaható és műveltető igék képzése. A mordvinban a különféle gyakorító jelentésárnyalatokat ugyanazok a képzők jelzik. A szenvedő-visszaható igék egyúttal intranzitívak, a műveltetők tárgyasak. A cselekvés lehetőségének kifejezésére (vö. magyar ható ige) a mordvinban nincs külön morféma, hanem a *-v-* visszaható-szenvedő képző tartalmazza ezt a jelentésmozzanatot is. Az egyes képzőket ismertető cikkelyek bemutatják a morféma változatait, más szóelemekkel való kapcsolódási szabályait. A statisztikai adatokból a szerző a képző gyakoriságára és produktivitására következtet. Megadja a képzős igék jelentését, oroszra fordításának lehetőségeit és korlátait, besorolja őket a tőtípusok szerinti igeosztályokba. Az igéket főnévi igenévi alakjukban közli, de mivel az *-ms-* képző mindig magánhangzós tőhöz járul, rövidítve utal az alanyi ragozású, kijelentő módú, I. múlt idejű, egyes szám 3. személyű alakra is, amelyből megállapítható, hogy a valódi igető magánhangzóra vagy mássalhangzóra végződik-e. Valamennyi derivátum mellett megtaláljuk az alapigét is. Példamondatok – valószínűleg a terjedelmi korlátok miatt – sajnos, csak kis számban, illusztratív jelleggel fordulnak elő.

A történeti-összehasonlító módszer alkalmazásával az improduktív képzők is kimutathatók. Például a 3.1.1.131. pontban közölt *peznams, -aś* ’воткнуться, взянуть, вонзаться’ *-na-/-ńa-* képzője a finn *pysyä*, *pisyä*, cseremisz *pižäm*, *pižam*, *päžam*, PFU **pise-* (a SKES 674a alapján). Igen tanulságos az erza–moksa változatok egybevetése, melyből sokszor a morféma eredeti funkciójára, jelentéstani fejlődésének irányára lehet következtetni. A nyelvtörténeti és szakirodalmi utalások zárják az egyes képzőkről szóló részeket.

A denominális igeképzők fejezete (148–178) lényegesen rövidebb, hiszen rendszerük sem annyira bonyolult, mint a deverbálisaké. Itt mind a tövek, mind a képzők morfonológiai változásai ritkábbak és egyszerűbbek; a képzett igéknek alig-alig vannak variánsaik; a denominális képzők között több az egyalakú. Az uráli nyelvekben általános jelenség, hogy bármely szófaj igévé válhat akár képző nélkül is. Mészáros Edit ezekben az esetekben *Ø* morfémát tesz fel. Pl. *keľmems* '(meg)fagy' : *keľme* 'hideg', *sokams* 'szánt' : *soka* 'eke'; *vačoms* 'megéhezik' : *vačo* 'éhes'.

Az előző fejezetben megszokott módon itt is megtaláljuk a képzőknek a többi morfémához való kapcsolódási lehetőségeit, szabályszerűségeit is.

A Befejezés (179–184) tömör, statisztikai adatokkal alátámasztott összefoglalást nyújt a tanulmányban szereplő 36 deverbális és 28 denominális igeképzőről. 15 képző csak igéhez, 7 csak névszókhoz járul, a többi pedig mindkét funkcióban használatos. Az igealakokban feltűnően nagy számban fordulnak elő a morfémakombinációk. Különleges a *-KŠŃE-* és a *-VT-* (vö. 3.1.9., 3.1.36.) reduplikációja: ezekben az esetekben a morfémák mintegy önmagukkal kombinálódnak.

A deverbális képzők közül a *-TŃE-*, *-tľe-*, *-ksńe-*, *-ŃD-*, *-DŃA-*, *-LD-*, *-ZD-*, *-ŽD-*, *-RD-*, *-a-*, *-ŠTA-*, *-ČTA-*, *-kśe-* és *-kstom-;* a denominálisak közt a *-DŃA-*, *-žd-*, *-rda-*, *-ća-*, *-ŃE-*, *-KŠŃE-*, *-ksńe-* , *-v-*, valamint a *Ø* morféma tekinthető Mészáros Edit "felfedezésének", azaz ezeket még eddig semmiféle nyelvtani leírásban nem közölték. A már ismert *-ŃE-*, *-če-*, *-JE-*, *-D-*, *-GAD-*, *-GED-*, *-v-*, *-VT-* deverbális és a *-śkad-*, *-m-*, *-IJA-*, *-nźa-*, *-D-*, *-ŃD-*, *-VT-*, *-ľa-* denominális szuffixumok eddig ismeretlen változatait is sikerült kimutatnia.

A számos új eredményt felmutató tanulmány szerencsére mégsem sugall végleges megoldást, hanem inkább további vizsgálódásokra ösztönöz. A szerző időről időre rámutat a bizonytalan etimológiákra, egymásnak ellentmondó véleményekre. A nyelvi tényeket, az anyanyelvi szakértő meglátásait tiszteletben tartva saját korábbi álláspontját is kész helyesbíteni (pl. 88. old.), s abban az esetben, ha csupán 1–2 példája akadt a kérdéses jelenségre, óvakodik az elhamarkodott következtetésektől (pl. 89, 128).

A logikusan tagolt, jól szerkesztett kötetet rövidítés- (185) és irodalomjegyzék (186–190), valamint egy német nyelvű összefoglaló teszi teljessé. A tanulmány nyelve egyszerű, jól érthető. A szövegben kevés a sajtóhiba.

Mészáros Edit a mordvinisztika egyik hasznos kézikönyvét alkotta meg.

SALAMON ÁGNES

Timo Nurmi: Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille

Gummerus. Jyväskylä–Helsinki 1999. 1239 l.

Suomessa on kauan odotettu suomea toisena tai vieraana kielenä puhuville ja opiskeleville suunnattua yksikielistä sanakirjaa. Hyviä sanakirjoja on toki ollut, mutta Timo Nurmen *Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille* on syntynyt paikkaamaan selvää aukkoa. Se ei ole kovin laaja – 17 000 hakusanaa – mutta omassa suuruusluokassaan varsin käyttökelpoinen. Se on ennen kaikkea taivutussanakirja, jossa jokaisesta sanasta esitetään koko joukko taivutusmuotoja sana-artikkelin yhteydessä, eikä niissä käytetä lyhenteitä eikä päätteitä. Näin sanakirjan käyttäjä välttyy hankalalta taulukoiden käytöltä ja vartalonmuutosten arvailulta. Ratkaisu vie tilaa mutta helpottaa sanakirjan käyttöä olennaisesti. Tämän lisäksi sanakirjaan on otettu omiksi hakusanoikseen joitakin astevaihtelullisten nominien ja verbien taivutusmuotoja (esim. *maun* ks. *maku*). Lähinnä muita kuin suomenkielisiä sanakirjan käyttäjiä on varmastikin ajateltu myös siinä, että sanojen tavutus on merkitty. Tästä tosin seuraa ongelmia, sillä tavutuksessa on seurattu astevaihtelun logiikkaa ja päädytty joissakin tapauksissa outoihin ratkaisuihin [*ko-on (:ko-ko*)].

Sanakirjassa on idiomeja ja sanontoja omina hakusanoinaan. Pääosa ilmauksista on nykysuomessa yleisessä käytössä ja niiden mukanaolo on erinomainen ratkaisu. Ilmausten valintoihin ei liene syytä puuttua perusteellisemmin – jokaisella kielenkäyttäjällä lienee hiukan eri käsitys keskeisimmistä sanonnoista. Joitakin kummallisuuksia ei voi kuitenkaan olla ihmettelemättä, esim. ilmausta *pala kakkua* merkityksessä ’helppo tehtävä’. Jos tämä anglismi ylipäätään on käytössä suomen kielessä, ei se missään tapauksessa kuulu niihin tavallisimpiin ilmauksiin, jotka tällaisessa sanakirjassa on syytä esitellä. Suurempi ongelma – sekin sanakirjojen keskeisiä kysymyksiä – on kuitenkin tyyliarvon merkintä. Ei tietenkään ole yksiselitteistä, milloin ilmaus on kuvaannollinen, milloin se voidaan katsoa sananparreksi eikä varsinkaan se, mikä on arkityyliä, puhumattakaan alatyylistä. Juuri nämä asiat kuitenkin aiheuttavat ongelmia vieraan kielen puhujille, joten ulkomaalaisille suunnatussa sanakirjassa odottaisi tässä asiassa loogisempia ratkaisuja. Miksi esim. *polttaa päreensä* on merkitty arkikieliseksi mutta *palaa päreet* ei?

Sanakirjassa on kauttaaltaan havaittavissa yleispuhekielen suuri osuus, ja mukana on jonkin verran myös slangisanoja. Ratkaisu on perusteltu ja ilahduttava. Sanakirja on luonteeltaan nimenomaan käytännöllinen, se on tarkoitettu ulkomaalaisille apuneuvoksi, ja tällöin on tarpeen esitellä kieltä, jota arkielämässä Suomessa kuulee ja näkee. Monissa yksittäistapauksissa tietysti herää kysymyksiä. Onko *kaput* 'rikki, pilalla; väsynyt, uupunut, poikki' todella niin yleinen, että se kannattaa ottaa näinkin suppean sanakirjan hakusanaksi? Tarvitaanko *hössäkkä* ja *hässäkkä*, *hömpsötys* ja *hömpötys*, *hössöttää* ja *hömpsöttää*?

Elävä nykykieli on siis hyvin edustettuna sanakirjassa. Tämä pätee myös uudissanojen osuuteen. Mukana on *hakkeri* ja *serveri*, tosin *palvelin* ei. *Tekstiviesti* ei ole päässyt hakusanaksi, mutta *biojäte*, *romppu* ja *nörtti* ovat. Vierassanoja on mukana runsaasti, ehkä turhankin paljon tämänlaajuisessa sanakirjassa. Myös joitakin lyhenteitä esitellään, mutta niiden määrä taas jää niin vaatimattomaksi, ettei niitä ehkä takakannessa kannattaisi lainkaan mainostaa.

Sanakirjassa on melko paljon esimerkkejä, ja ne edustavat hyvin luontevaa nykysuomea. Ne valottavat sanan käyttöä suhteellisen monipuolisesti ja antavat tietoa myös rektioista. Hauska yksityiskohta on se, että esimerkeissä on myös monenlaista muuta informaatiota tyyliin *Jean Sibelius on säveltänyt seitsemän sinfoniaa* tai *Kaupasta saa voitaikinaa myös pakasteena* tai *Varsinais-Suomeen kuuluu 56 kuntaa ja 19 kaupunkia.* Sanakirjan käyttäjälle selviävät mm. lukemattomien suomalaisten kirkkojen valmistumisvuodet. Sen sijaan sanojen selitykset eivät aina ole täysin onnistuneita. Monessa tapauksessa määritelmässä esiintyy huomattavasti harvinaisempia ja tuntemattomampia sanoja kuin itse hakusana, mikä ei vieraskielisille suunnatussa sanakirjassa ole kovinkaan ihanteellista. Joskus määritelmät tuntuvat hankalilta myös suomea äidinkielenään puhuville. Tuleeko jokaiselle hetkessä selväksi, että *samoista vanhemmista syntynyt miespuolinen henkilö tämän henkilön kannalta* on veli? Toisinaan taas selitykset ovat niin niukkoja, etteivät ne oikeastaan kerro enää yhtään mitään. *Eräs korkeaksi kasvava isolehtinen puu* voisi olla moni muukin kuin vaahtera.

Monenlaisille sanakirjankäyttäjille ovat varmasti hyödyksi monet Suomen kuntien ja kaupunkien nimet ja ennen kaikkea niiden taivutus. Taivutuksen lisäksi paikoista kerrotaan niiden sijainti sekä mahdollinen ruotsinkielinen nimi. Mukana on myös koko joukko ulkomaisia paikannimiä taivutuksineen.

Puutteineenkin *Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille* on varsin käyttökelpoinen teos. Laajuuteensa nähden se tarjoaa hämmästyttävän paljon moni-

puolista informaatiota. Se edellyttää käyttäjältään melko hyvää suomen kielen taitoa, mutta tällaiselle kielenkäyttäjälle se on erinomainen apuneuvo suomen kielen taidon kartuttamisessa ja jokapäiväisen kielenkäytön ongelmien ratkomisessa. Se on erittäin elämänläheinen sanakirja, jonka kieliaines on tätä päivää.

ANNA TARVAINEN

Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин: Этимологиянь валкс

Mordovókoj knixnoj izdatelyótvaóy. Óaranók 1998. 233 l.

A mű címéből ugyan nem derül ki, de a nemzetiségi könyvkiadó megjelölése révén annak címlapján mégis kiolvasható – s persze a megjelenési helyről, no meg a szerzők és a recenzens személyéből is kikövetkeztethető –, hogy a most ismertetendő kiadvány *(erza-)mordvin* szófejtő szótárt foglal magában. A mordvin nyelvű munka D. V. Cigankin és M. V. Moszin 21 évvel korábban, iskolai használatra készült kis erza-mordvin etimológiai szótárának második, átdolgozott és címszavainak számát és összterjedelmét tekintve is a kétszeresére bővített változata. Előzményét csak nagy késéssel állt módomban ismertetni (vö. NyK 88 [1986]: 316–320), de ezúttal – R. Sz. Sirmankina szívességének köszönhetően – nem sokkal a megjelenést követően hozzájuthattam az ezer példányban megjelent és elsősorban a(z erza-)mordvin anyanyelvüket művelő diákoknak, tanároknak, íróknak, újságíróknak szánt lexikográfiai termékhez.

A szótár előszava, a használatát megkönnyítő rövid tájékoztató és a rövidítések jegyzéke (3–7) az első kiadásban közöltnek csekély mértékben módosított és bővített változata. Ezeket követi a mordvin, azaz a cirill betűrend szerinti szótár, majd pedig – az első kiadáshoz képest újdonságként – a szerzők 28 tételes forrásjegyzéke (233–[234]). Mielőtt a szócikkek tanulmányozásához hozzáfognánk, érdemes és tanulságos áttekinteni a mordvin anyanyelvű szerzők szakirodalmi listáját.

Cigankin és Moszin forrásai közül mindössze három kapcsolódik a mordvin nyelvhez: két kétnyelvű szótár, valamint egy moksa nyelvjárásleírás. Az 1993-ban napvilágot látott nagy erza–orosz szótár mellett vagy az 1993-ban Szaranszkban kiadott moksa–orosz, orosz–moksa középszótárt, vagy pedig az 1998-ban Moszkvában megjelentetett nagy moksa–orosz szótárt kellett

volna a jegyzékben közölni az elavultnak tekinthető 1949. évi moksa–orosz szótár helyett. A fentiekből az is látható, hogy a mordvinisztika legfontosabb lexikográfiai művei (Paasonen, Keresztes és mások munkái, de a szerzők szófejtéseinek első kiadása is) hiányoznak a felsorolásból. Nagy kár, hogy a rokon nyelvek legfontosabb etimológiai szótárai csupán a Litkin–Guljajev-féle zürjén szótárra szorítkoznak, nem esik szó sem az uráli (UEW), sem pedig a finn, észt, osztják, magyar szófejtő szótárakról (SKES és SSA, Mägiste és Raun műve, DEWO, TESz és EWUng). A finnugor nyelvek kétnyelvű szótárainak sorában (vö. finn–orosz, észt–orosz, votják–orosz, zürjén–orosz, orosz–vogul, magyar–orosz) a hibás nevekkel közölt Hadrovics–Gáldi-szótárnak is jobb lett volna az 1951. évi helyett egy jóval későbbi átdolgozását megadni. Cseremisz forrás öt is szerepel a jegyzékben, de cseremisz kétnyelvű – vagy pedig két megjelent füzetével a *Д* kezdőbetűig eljutott szófejtő – szótárnak nincs közöttük nyoma.

Ami a jövevényszavakra vonatkozó szakirodalmat illeti, egyetlen Aristetanulmány képviseli a balti réteget (Thomsen, Kalima, Vaba műveiről nem esik szó), az iránit pedig annyi sem (Jacobsohn, Joki, Rédei monográfiáira gondolunk itt mindenekelőtt). A török kölcsönszavakra vonatkozóan R. G. Ahmetyjanov tatár–csuvas egybevető dolgozata, a csuvas szófejtő szótár, valamint a csuvas és a tatár nyelvjárási szótárak fedezhetők fel a jegyzékben (más török etimológiai szótárakra, továbbá Paasonen, Butilov stb. munkáira nem történik utalás). Az orosz nyelvvel kapcsolatban Dal négykötetes értelmező szótára mellett – melynek vagy első, múlt századi, vagy pedig, az 1930-as évekbeli helyett, az egyik legújabb lenyomatát lehetett volna idézni – Max Vasmer klasszikus szófejtő szótárát (németül: 1–3. Heidelberg 1953–1958; oroszul: Moszkva 1964–1973) illik ismert módon megadni a Sanszkij–Ivanov–Sanszkaja-féle kis feldolgozás helyett (Moszkva 1971), és ezeken kívül közölni lehet esetleg még a legújabb orosz etimológiai szótárt, G. P. Ciganyenko művét (Kijev 1989), figyelembe véve mindamellett E. Berneker (11 füzetben: Heidelberg 1908–1914), ill. L. Sadnik–R. Aitzetmüller szláv etimológiai szótárát is (Wiesbaden 1963–).

A fenti hiányok egyrészt azért meglepőek, mert a neves szerzők magyar- és finnországi kollégáktól például több említett finnugrisztikai alapműhöz hozzájuthattak, másrészt pedig azért, mert a mű (a továbbiakban: MdESz) szótári részében (8–232) számos esetben felfedezhető egy sor olyan munkának az ismerete is, amelyeknek címleírása kimaradt a forrásjegyzékből. E munkák szaranszki meglétére utalhat az a tény is, hogy a szerzők közvetlen egyetemi oktatótársának, A. M. Grebnyeva kollégának egy

évvel korábban, *Флористическая лексика мордовских языков* címmel megjelent kitűnő egyetemi jegyzete (Szaranszk 1997) bőséges, hibátlan és szinte teljes etimológiai forrásjegyzéket tartalmaz.

Az MdESz-ben 1835 szócikk található, tehát az első kiadás 902 címszavához képest a szótár terjedelme megduplázódott. (A szócikkek összeszámlálása nem volt könnyű feladat, mert két szócikk nem ritkán köz nélkül, tagolatlanul követi egymást. Feltűnő, hogy a *śuro* a 175–176. lapon két külön szócikkvariánsban is szerepel.) A szófejtések etimológiai statisztikája a következő képet mutatja:

Ősi szó:	839	(45,72%, ebből FU: 574, FV: 265; l. még alább is!);
belső keletkezésű szó:	161	(8,77%, ebből képzett: 60, összetett: 81, onomatopoetikus: 20);
jövevényszó:	824	(44,90%, ebből iráni: 12, balti: 12, török: 139, orosz: 661);
ismeretlen eredetű szó:	11	(0,54%).

Megjegyzendő, hogy olykor igen nehéz a szóban forgó címszót egyetlen csoportba sorolni; a szerzők is több ízben villantanak fel az eredet szempontjából vagylagos lehetőségeket, máskor pedig megállapításaik alig értékelhetők egyértelműen. A vitatott eredetűnek tekintett *tarad* ’ág’ például a jóval valószínűbb török magyarázata szerint nyert besorolást (a szócikkek lapszámát sem itt, sem később nem közlöm, a szócikk a cirill betűrendet ismerők számára könnyen megtalálható). Az *udalo* ’hátul’ – a magyarázata alapján – *-lo* képzőelemet tartalmaz, tehát 1. belső keletkezésű szó, melynek *uda-* töve viszont 2. ismeretlen eredetű. A *čavka* ’csóka’ a szerzők szerint olyan hangutánzó-hangfestő szó, amely megvan a zürjénben és *csóka* alakban a magyarban is, de a mordvinban török eredetű lehet. A *ľej* ’folyó’ már a finn-volgai korban ismert volt, ill. talán későbbi balti kölcsönszó, az *orgoďems* ’menekül’ finn-volgai kori szó vagy pedig – alig hihetően – orosz jövevényszó. Vagy a *jaga-baba* ’vasorrú bába’ *jaga* előtagja számos nyelvcsaládnak a legkülönfélébb nyelveiben ismeretes (a mordvinban mindenesetre – tehetjük hozzá – orosz jövevényszó). Itt kell megemlíteni a szerzők által talán először itt használt “erza eredetű [szó]” típusú bevezető mondatot; ez nyilván olyan mordvin belső keletkezésű lexémát jelent, amelynek a moksából nem mutatható ki a megfelelője. Közülük pl. az *uv* ’az üvöltés hangja’ hangutánzó-hangfestő szó, a *žoľńems* ’csobog’ ugyanilyen tőre visszavezethető képzett alak, az *odaža* ’martilapu (fű)’ pedig elvonás

eredménye. Csak az összetételek között szerepel az a szó is, amelyiknek egyik tagja ismeretlen eredetű (pl. *norovžorč* ‘pacsirta’), és kizárólag a jövevényszó-kategóriában az, amelyiknek a végső forrása nem világos (pl. *gornostaj* ’hermelin’). – Vegyük sorra a jól ismert négy csoportot.

A mordvin *ősi szókészlet* közismerten uráli, finnugor, finn-permi és finn-volgai kori elemekből áll. Közülük a szerzők – módszertanilag elhibázottan (vö. részletesebben: NyK 88: 318) – szinte kizárólag csupán a második és a negyedik helyen említett korszakok szóanyagára utalnak. Sajnos csak ritkán, és akkor is a másik két korral keverten, mintegy azok szinonimájaként esik szó az uráli korról – pedig egyszer a jurák megfelelő is meg van adva (vö. *unža* ’bogár’; vö. még: *oš* ’város’, *šiče* ’a nővér férje’, *ton* ’te’, *ťe* ’ez’) – és a finn-permi korról (vö. *čevgeľ* ’kányafa’, *čuvto* ’fa’, *skal* ’tehén’, *vardo* ’idegen’, *vaśenće* ’első’). Ha pedig egy szó finnugor kori, akkor kevés az észt meg a permi stb. megfelelés (sőt, a *ťerďems* ’meghív’ alatt finn-permi adat sincs!). Ilyenkor legalább egy ugor nyelvből is kellene mindig idézni, lehetőség szerint a magyarból (de ha adunk pl. egy osztják megfelelőt, akkor persze ne következtessünk ki finn-permi alapalakot, mint ahogy az pl. az *eľe* ’szoknyaalj’ alatt olvasható). Az ősi mordvin szavak túlnyomó többsége – legalábbis az oda tartozó szavak egy részének tekintetében – jó etimológiával rendelkezik, de vannak köztük rendkívül gyengén sikerültek is. Így például a finnugornak tekintett *meńems* ’megmenekül’ három felsorolt rokon nyelvi adata közül 1. a finn és a cseremisz a m. *megy* megfelelői, nem pedig 2. az innen hiányzó m. *ment*-é, 3. a lapp szavak pedig a md. *mejľe* ’után’ ~ m. *mögött* családjába tartoznak.

A címszóanyagnak viszonylag csekély hányada *belső keletkezésű szó.* Ennek az a fő oka, hogy a tőszóhoz tartozó származékok a szócikken belül vannak – jelentés nélkül – dokumentálva. Ezt az eljárást helyeselhetjük. Nem mindig világos azonban, hogy mely származékok szerepelnek – az említett felsoroláson kívül – még önálló címszóként is. Az utóbbiakra íme néhány példa: *blagojgadoms* ’megharagszik’ < *blagoj* ’dühös’, *juvnoms, juvoďems* ’rostál’ < *juv* ‘növényi bajusz’, *ľemďems* ’nevez’ < *ľem* ’név’, *undodoms* ’kiváj’ < *undo* ’odú’, *uŕeďev* ’násznagy’ < *uŕe* ’rab’, *uŕvakstoms* ’megnősül’ < *uŕva* ’meny’. Viszonylag magas az összetett szavak száma; pl. az *a*-s betűkezdetűek a következők: *akśalks* ’a lóca alatti hely’, *amšt-amšt* kb. ’kutyaeledel’, *apak* ’nem’, *araś* ’nincs’, *asatiks* ’hiány’, *ať amaŕ* ’meggy’, *avańks* ’piszkos’, *avarož* ’anyarozs’, *avoľ* ’nem’, *azarśći* ’dühöngés’. A szóteremtés eredményei: a hangutánzó-hangfestő, az önkéntelen hangkitörésből keletkezett és a gyermeknyelvi szavak többek között a következő elemekkel vannak meg az MdESz-ben (a szögletes zárójelben

lévők esetében a besorolás jelen sorok szerzőjétől való): *aj* ’jaj!’, *ćarnoms* ’dörög’, *ćat* ’csattanás’, *ćator* ’dérrel-durral’, *čoľeďems* ’csicsereg’, [*gala*] ’liba’, [*galdor*] ’recsegés’, *giga* ’vadliba’, [*groχ*] ’dörejjel’ (de vö. or. *grohom* ’dörömbölés’), *juχaďems* ’int’, *jumborge* ’ürge’, *kirnems* ’horkol’, *šiltajems* ’csuklik’, *ťerńems* ’remeg’, *ťeťa* ’apa’, *torcaďems* ’rácsap’, *toškams* ’suttog’, *uv* ’robaj’, *uvol-avol* ’imbolyogva’, *uzavtoms* ’uszít (kutyát)’.

A *jövevényszavak* legrégebbi rétegéből az olykor “indoeurópai kölcsönzés”-nek minősített lexémák közül (ismét szögletes zárójelben) megpróbáltam elkülöníteni az iráni és a balti elemeket. Érdemes számba venni valamennyiüket: 1. irániak: *aľa* ’férfi’, *lažams* ’sír’, *lomań* ’ember’, *luvńe* ’völgy’, *mokšna* ’ökör’, *ńikśems* ’szagol’, *pitńe* ’ár’, [*ŕiśme*] ’lánc’, [*sazor*] ’nővér’, *seď* ’híd’, [*tirdaz*] ’rigó’, *viŕez* ’bárány’; 2. baltiak: *kerš* ’bal’, *ľenge* ’háncs’, [*ľijanaz*] ’len’, [*lopa*] ’levél’, *maŕams* ’hall’, *meŕems* ’mond’, *mukoro* ’vki hátsója’, [*paźe*] ’porzós kender’, *pejeľ* ’kés’, *pondo* ’orosz font, pud’, *puŕgińe* ’mennydörgés’, *ramams* ’megvásárol’. Az újabb kölcsönzések közül a török szavak az MdESz állományának 7,57%-át teszik ki, az oroszok pedig – súlyuknak és jelentőségüknek megfelelően – 36,02%-ot. A viszonylag nagyszámú török jövevény közül különös érdeklődésre tarthat számot a bolgár-töröknek, ill. (ó)csuvasnak minősített kisebbik, de így is mintegy két tucatnyi szót kitevő hányad (az összes török elem 17,27%-a): *ankśema* ’lék’, *aškordavks* ’fonalgombolyag’, *ava* ’asszony’, *avoldams* ’int, bólint’, *ćora* ’legény’, *ćotmar* ’cséphadaró’, *dušman* ’ellenség’, *kaštan* ’büszke’, *kenďal* ’poloska’, *keŕemeť* ’gonosz lélek’, *komoľa* ’komló’, *końov* ’papír’, *kšumań* ’retek’, *kuda* ’lakodalom (résztvevője)’, *kuro* ’bokor’, *nardava* ’karácsonyi ünnepkör’, *olak* ’csatorna’, *parśej* ’selyem’, *pońcka* ’bors’, *tarad* ’ág’, *ťus* ’vki külseje’, *ulav* ’szekér’, *veľe* ’méhkas’, *źepe* ’zseb’; vö. még pl. *amšt-amšt* kb. ’kutyaeledel’. A közel 700 orosz jövevényszó közé tartozik természetesen a szótár valamennyi *f*- és *χ*- kezdetű címszava (33, ill. 18 lexéma). Az elmúlt (fél) évszázad orosz közvetítésű szavainak felvételét mindenesetre fölöslegesnek tartjuk, a *t*-betűsek közül pl. az ilyeneket: *ťeľefon* ’telefon’, *ťeľegramma* ’távirat’, *ťeľeviďeńija* ’televízió’, *ťemperatura* ’hőmérséklet’, *ťigra* ’tigris’, *traktor* ’traktor’ stb. (a másképpen magyarázott *tundra* ’tundra’ viszont helyesen orosz eredetű a mordvinban!). Igaz, az egyetemi hallgatóknak és a nyelvet tanítóknak ez is egyfajta információ, de talán előbb-utóbb Mordvinföldön is gondolhatnának egy idegen szavak szótárának az összeállítására.

Örvendetes, hogy – előzményével ellentétben – az MdESz-ban *ismeretlen eredetű* szavakat is találunk. Ebben az esetben a szerzők többnyire a következő formulával élnek: “Teqiny qió étimologiázo apak panxo”

[azaz: “Etimológiája jelenleg nem tárható fel”] (vö. pl. *śija* a.). A szótárban véleményem szerint ismeretlen eredetűekként kezelendők az alábbi címszavak: *bizmoldoms* ’mozog’, [*čombams*] ’köpül’, [*ejďal*] ’kövi szeder’, *evketams* ’dug’, *jakams* ’jár’, *jakśargo* ’kacsa’, *jalaks* ’öcs’, *jalt* ’szélfuvallat’, *jamśa* ’két egyforma részből álló tárgy’, *jankśems* ’megbán’, [*udalo*] ’hátul’. Feltűnik itt a *j*-kezdetű (ill. az MdESz-ben – a szótár végén – a *я*-kezdetű) címszavak magas száma, jóllehet e ténynek az oka szerzői szubjektivizmus is lehet (ti. a munkálat bizonyos szakaszában inkább bekerülhettek ismeretlen és vitatott eredetű elemek a szótárba, mint másokban).

Ami az egyes szófejtések értékét, megbízhatóságát jelenti, 13 éve megjelent ismertetésemben a szótár első kiadásának magyar anyagát vettem górcső alá (vö. NyK 88: 319). Recenziómat 1993. májusban Szaranszkban oroszra fordítottam, hogy a szótárszerkesztők könnyebben figyelembe vehessék bíráló megjegyzéseimet, kiegészítési javaslataimat. Sajnos e kezdeményezésnek nemigen van nyoma a javított és bővített változatban. Az első kiadáshoz képest 13-mal, 156-ra emelkedett a szótárban megadott magyar szómegfelelések száma, és ezek közül 113 (72,44%) helyes, 43 (27,56%) pedig téves, azaz a korábban 77,62%-ot kitevő 111 helyes egyeztetés aránya közel egy tucat rossz megfelelés betoldásával több mint 5%-nyit romlott. (Az is meglepő, hogy a rendszerint – de nem kivétel nélkül! – latin betűs magyar adatok hemzsegnek a hibáktól, pedig a szaranszki egyetemi mordvin tanszékeken tudomásom szerint négyen is vannak, akik egészen jól ismerik a nyelvünket.) A téves mordvin–magyar egyezések magyar tagjai ezúttal a következők (az x-szel jelöltek hibás voltára korábbi ismertetésemben is felhívtam a figyelmet, a hibás magyar szóalakra csak kivételesen utalok): *arany* (172), *árva* (196), *avik* (167), *bátya* (136), *csóka* (208 x), *egy* (30), *eredet* (169 x), *ez* (161 x), *fej* (141), *feszült* (155), *forog* (154), *fúr* (149 x), *hárs* (62 x), *hón* (55 x), *hull* (57 x, a *kalavtoms* a. téves alakban), *húr* (85 x), *igaz* (34 x), *jós* (47 x), *kap* (60), *kör* (69, 73 x), *köröm* (77 x), *lap* (90), *láp* (91), *lő* (92 x), *mosolyog* (101 x), *nevez* (94), *nyaláb* (117 x), *nyár(fa)* (115), *nyer* (119), *nyes* (122 x), *ostor* (194), *petty* (141), *supál* (210 x), *szár* (162 x), *szenny* (212 x), *szú* (171 x), *tele* (191 x), *tetű* (165), *ugat* (128), *vacak* (28), *(el)vész* (34), *viszont* (27 x). Ezzel szemben az alábbi lehetséges magyar megfeleléseknek nincs nyoma a szótárban (ha továbbra sem, a jele változatlanul az “x”): *az* (x; ezúttal a 128. lapról hiányzik), *bog* (146), *csap* (207), *csomó* (175 x), *él* (224), *én* (109), *ev, év* (172), *fecske* (142 x), *fúj* (152), *fúl* (145), *gyalog* (230 x), *hab* (84), *hall* (83), *ház* (82 x), *ísz* (224 x), *kégy* (212), *kéreg* (69), *méh* (105), *ment* (106–7), *mi*

(108), *név* (93), *-ni*, *-nyi* (116), *nyal* (30 x), *nyíl* (114 x), *savanyú* (210), *süly* (165 x), *tojik* (189–90), *új* (124–5 x), *vér* (32).

Összefoglalásként az MdESz-ről elmondható, hogy – első változatához képest – jelentős előrehaladást jelent a máig sovány mordvin szófejtő irodalomban: alkotói 1. közel kétezer (erza-)mordvin címszó eredetének megadására tesznek kísérletet, 2. etimológiáik között vannak korábbról kevéssé ismertek és meggondolkoztatóak is (pl. az ősi elemként magyarázott *nar* 'fű' és *tic* 'színültig'), 3. egy szócikken belül az alapszónak számos származékát közlik, 4. a nem cirill ortográfiát használó nyelvek adatait eredeti (latin betűs) formában adják meg. A szótár elismerést érdemel didaktikai és nyelvpolitikai okokból is, és előzményénél is biztatóbb vállalkozás a mordvin tudományos műnyelv kimunkálása terén.

Reményeink szerint a fent említettek támpontot és támogatást jelenthetnek egy esetleges folytatás során. Egy potenciális harmadik kiadás elvi-módszertani csúcsszavai véleményem szerint ezek lehetnek: 1. a címszóállomány egzaktabbá tétele (többek között egy nagyon várt mordvin gyakorisági szótár tanulságainak, valamint például a finnugor szófejtő szótárak mordvin szómutatóinak felhasználásával); 2. a szavak magyarázatában lehetőleg egy – vitatott eredet esetén két (nagyritkán három) – vélemény kifejtése, a valószínűség foka szerint pontokba szedve; 3. a nyelvi adatok jelentésének rendszeres és következetes, egyetlen (orosz vagy mordvin) nyelven történő közlése; 4. az ősi szavakat illetően az egyes alapnyelvi – uráli, finnugor, finn-permi és finn-volgai – alakok és az oda tartozó nyelvek adatainak idézése; 5. a szócikk végén a forrás rendszeres megadása (más szavakkal: a forrásjelzés hiánya jelölné a szerzők saját etimológiáját). Amennyiben minderre sor kerülne, és azt a kedves mordvin kollégák igénylik, a munkálat minden stádiumában számíthatnak jelen ismertetés írójának segítő szándékú közreműködésére.

ZAICZ GÁBOR

Újabb uppsalai uralisztikai kiadványok

Szemlém azokról a sorozatokról ad rövid áttekintést, amelyek az Uppsalai Egyetem finnugor intézetének irányításával, illetőleg közreműködésével – vagy legalábbis a látókörében – az elmúlt két évtizedben láttak napvilágot. Az elmúlt egy-másfél évtizedben az alábbi sorozatokban publikált szerzők

szinte valamennyien a jó ismerőseim: a kollégáim, illetőleg doktoranduszok voltak az 1987–90 közötti időszakban, amikor vendégtanárként működtem a svéd egyetemi városban.

I. A közelmúlt: ami megszűnt (illetőleg: ami jelenleg nem működik)

1. Fenno-Ugrica Suecana

Kétnyelvű alcíme önmaga helyett beszél: *Tidskrift för finsk-ugrisk forskning i Sverige. Journal of Finno-Ugric Research in Sweden.* Az uppsalai svéd nyelvű folyóiratnak 1978-ban jelent meg első évfolyama, és az 1984-ben közzétett 7. kötetig valóban meg is jelent évenként. Szerzői között az ismert hazai szaktekintélyek írásai mellett neves külföldiek publikációi is fellelhetők. Lakó György például egyik érdekes tudománytörténeti dolgozatában a magyar és az eszkimó nyelv kapcsolatának kérdését vizsgálja a magyar–lapp nyelvrokonság feltevését megelőző időszakból (FUS 2: 75–84), egy recenzióban pedig a Lotz János emlékének szentelt 1985. évi stockholmi ülésszakról számol be (FUS 8: 157–163). Később a periodikum megjelentetése lelassult: 1984 és 1991 között mindössze három kötet hagyta el a nyomdát. Ez idő alatt, 1988 szeptemberében a folyóirat szerkesztősége Stockholmba, a fővárosi egyetem finn intézetébe tette át székhelyét. A helyváltozás azonban nem bizonyult eredményesnek: az 1991. évi tizedik évfolyamot követően sajnos csak 1994-ig, a 12. sorszámú kötetig regisztrálhatunk megjelenést. Reméljük, hogy a FUS ugyanúgy életre kel ismét, mint ahogy – hosszú vajúdás után – a mi *Nyelvtudományi Közlemények*-ünk.

2. FUSKIS és FIDUS

1980-ban a finnugor intézet, Erling Wande koncepciója alapján nyolc kötetből álló, svéd nyelvű kettős sorozatot indított. Az egyik, a *Finsk-ugrisk språkkontakt i Sverige – tvåspråkighet och interferens* [Finnugor nyelvi kapcsolat Svédországban – kétnyelvűség és interferencia] (= *FUSKIS*) önálló kötetekben közzétett dolgozataiban – címének megfelelően – egyrészt a svédországi finnugor nyelvi kapcsolatokat, másrészt a svéd–finn, svéd–észt és svéd–magyar kétnyelvűséget, ennek kölcsönös hatását vizsgálja. Szerzői közé tartozott a tanszéki oktatók közül Wandén kívül még Anne Nesser, Raimo Raag és Dugántsy Mária (ez utóbbinak munkája, a 7. kötet a svédországi magyar nyelvhasználatot tanulmányozza). A *Finsk dialektutveckling i en svensk industristad* [Finn nyelvjárási fejlődés egy svéd ipari városban] (= *FIDUS*) című másik sorozat – az említett nyolc kötetből

ide tartozik a 4. és a 8. – Eskilstuna, az ismert svéd ipari város finn nyelvjárásának jellegzetességeit tárja fel, Jarmo Lainio módszertani és nyelvszociológiai vizsgálatai révén. A kontaktológiában úttörőnek nevezett két sorozatnak a munkálatai a legutóbb említett nyolcadik kötet megjelentetésével, 1984-ben zárultak (a nyolc mű részletes ismertetését l. Bradean-Ebinger Nelu: NyK 88: 346–349).

3. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia

E sorozatcímmel az uppsalai egyetem szakfolyóirataként (Acta Universitatis Upsaliensis) 19 kötet jelent meg 1964-től kezdődően, kerek huszonöt esztendőn át. A sorozat – noha néhány tagjáról nálunk is olvashattunk, elsősorban az NyK-ban közzétett recenziók révén – talán kevéssé tartozik a közismertek közé hazánkban. Tekintettel arra, hogy közöttük igen jelentős kiadványok is felfedezhetők, érdemesnek látszik legalább a címüket ismertetni, mert ezáltal egyben a sorozat arculatát, tematikáját is jelezzük:

1. Björn Collinder: Sprachverwandtschaft und Wahrscheinlichkeit. Ausgewählte Schriften neu veröffentlicht zum 70. Geburtstag des Verfassers 22 Juli 1964, zusammen mit einer Bibliographie der Werke von Björn Collinder 1921–1964. Uppsala 1964.
2. Seung-Bog Cho: A phonological study of Korean. With a historical analysis. Uppsala 1967.
3. Nils Erik Hansegård: Recent Finnish loanwords in Jukkasjärvi Lappish. [I.] Uppsala 1967.
4. Ödön Lavotha: Studien zu dem ungarischen Potentialsuffix *-hat/-het*. Uppsala 1967.
5. Valev Uibopuu: Similarkomparative Konstruktionen im Finnischen und Estnischen insbesondere in der modernen Schriftsprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen. Uppsala 1970.
6. Nils Erik Hansegård: Finnish loanwords in Jukkasjärvi Lappish. [II.] Classified according to their meaning. Uppsala 1971.
7. Eivor Nylund Torstensson: De finska sjönamnen i Korpilombolo socken. – Angol nyelvű összegezés: Finnish lake-names in Korpilombolo, Sweden. Uppsala 1973.
8. Valter Tauli: Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Uppsala 1973.
9. Milja Andersson: Huomiota suomen mainoskielestä. – Német nyelvű összegezés: Bemerkungen zur finnischen Werbesprache. Uppsala 1974.
10. Oscar Lazar: The formation of abstract nouns in the Uralic languages. Uppsala 1974.

11. Siiri Sahlman-Karlsson: Specimens of American Finnish. A field study of linguistic behavior. Uppsala 1976.
12. Aarand Roos: Morfologiska tendenser vid språklig interferens med estniska som bas. – Német nyelvű összegezés: Morphologische Tendenzen bei sprachlicher Interferenz mit Estnisch als Grundsprache. Uppsala 1980.
13. Raimo Raag: Lexical characteristics in Swedish Estonian. Uppsala 1982.
14. Valter Tauli: Standard Estonian grammar. Part II. Syntax. Uppsala 1983.
15. Lars Gunnar Larsson: Studien zum Partitivgebrauch in den ostseefinnischen Sprachen. Uppsala 1983.
16. Anne Nesser: "Se oli kurja käya koulusa". Bruket av inre och yttre lokalkasus i sverigefinska skolbarns språk. [A belső és külső helyjelölő esetek használata a svédországi finn diákok nyelvében.] Uppsala 1986.
17. Tuuli Forsgren: Finska participattribut i svensk översättning. – Angol nyelvű összegezés: Finnish attributive participles translated into Swedish. Uppsala 1986.
18. Nore Johansson: Tornedalsfinska ord ur dialektgeografisk synvinkel. – Német nyelvű összegezés: Wörter des finnischen Dialekts von Tornedalen. Eine dialektgeographische Untersuchung. Uppsala 1987.
19. Proceedings of the Second Scandinavian Symposium on Aspectology. Szerkesztette: Lars-Gunnar Larsson. Uppsala 1989.

Látható, hogy a köteteknek mintegy a fele (9 mű) angol nyelvű, a másik pedig svéd (5) vagy német (4), és van köztük egy finn nyelvű is. A svéd és finn nyelvű munkáknak – egy kivétellel – van német (3 műnek) vagy angol (2) nyelvű összefoglalójuk. Feltűnő, hogy a 19 kiadvány közül 18 is az uráli nyelvekkel kapcsolatos, és az altaji nyelveket képviselő egyetlen kötet, a 2. sorszámot viselő, nem turkológiai (vagy mongolisztikai) vonatkozású, hanem a koreait érinti, mely nyelvnek az altaji nyelvcsaládba való besorolását manapság többen megkérdőjelezik. (Itt érdemel megjegyzést, hogy az Acta Universitatis Upsaliensis-nek van egy önálló turkológiai sorozata.) A 19. sz. gyűjteményes kötetet a statisztikába nem beleszámítva az előzőek tematikája a következő képet mutatja: uralisztika általában – 2 mű (1., 10.); finn nyelv – 6 (7., 9., 11., 16., 17., 18.); észt nyelv – 4 (8., 12., 13., 14.); finnségi nyelvek, ill. finn + észt nyelv – 2 (5., 15.), lapp nyelv – 2 (3., 6.) és magyar nyelv – 1 (4.). Azaz a 17 kiadványból 14 a finnségi–lapp csoporttal (82,35%), közülük pedig 12 a finnségi nyelvekkel (70,59%) foglalkozik.

II. A jelenlegi helyzet és a jövő kilátásai

1. Studia Uralica Upsaliensia

Az egyetemi akta korábbi nevét a fentiek értelmében joggal változtatta meg – az előzmény kötetszámozását viszont helyeselhető módon folytatta – Lars-Gunnar Larsson szerkesztő évtizedünk kezdetén. A módosított elnevezésű sorozat rendszerint doktori értekezésnek készített munkái a tanszék figyelemre méltó tudományos munkásságát jelzik. Az első kilenc esztendőben 13 tanulmány megjelenését regisztrálhatjuk; ezek tematikai statisztikája az előző 19 kötetéhez hasonló képet mutat: közülük 11 mű kapcsolódik a finnségi–lapp nyelvághoz (84,62%), és ezen belül kilenc a finnségi nyelvekhez (69,23%). Az egyes kötetek címleírása a következő:

20. Maria Dugántsy: Erzä-mordwinische rituelle Klagesänge. Uppsala 1991.
21. Leena Marjatta Huss: Simultan tvåspråkighet i svensk-finsk kontext. [Egyidejű svéd–finn kétnyelvűség.] Uppsala 1991.
22. Toivo Tikka: Vepsän suffiksoituneet postpositiot. Kieliopillisiin sijoihin liittyvä suffiksoituminen. Uppsala 1992.
23. Manja Irmeli Lehto: Ingrian Finnish: dialect preservation and change. Uppsala 1996.
24. Tiina Söderman: Lexical characteristics of the Estonian north eastern coastal dialect. Uppsala 1996.
25. Peep Nemvalts: Case marking of subject phrases in modern standard Estonian. Uppsala 1996.
26. Lapponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubileumssymposium 20.-23. April 1994. Szerkesztette: Lars-Gunnar Larsson. Uppsala 1996.
27. Satu Gröndahl: Den ofullkomliga traditionen. Bilden av Ingermanlands kvinnliga runotradition. [A nem teljes hagyomány. Az inkeri női költészet tradícióiról.] Uppsala 1997.
28. Susanna Angéus Kuoljok: Nominalavledningar på *ahka* i lulesamiskan. [A lulei lapp névszóképzés.] Uppsala 1997.
29. Virve Raag: The effects of planned change on Estonian morphology. Uppsala 1998.
30. Stefan M. Pugh: Systems in contact, system in motion. The assimilation of Russian verbs in Baltic Finnic languages of Russia. Uppsala 1999.
31. Leena Huss: Reversing language shift in the Far North: linguistic revitalization in Northern Scandinavia and Finland. Uppsala 1999. (Megjelenése 1999 októberében várható.)

32. Susanna Fahlström: Form and philosophy in Sándor Weöres' poetry. Uppsala 1999.

A sorozatnak kiemelkedő fontosságú darabja a 413 lapos, német nyelvű tanulmányokat felsorakoztató 26. kötet. E gyűjteményes kiadvány első tematikus egysége 13 lappológiai cikket közöl, ezt követi – "Uralica" fejezetcímmel – hét uralisztikai tárgyú dolgozat és 14 nem lapp vonatkozású írás (más rokon nyelveket érintően), végül a befejező harmadik egység tudománytörténeti természetű, melyben nyolc cikk foglalkozik az első uppsalai finnugor nyelvészprofesszor, K. B. Wiklund munkásságával. A kitűnően szerkesztett kötet általános finnugor témájú dolgozatai az alábbiak:

Paul Alvre : Über einige Pluralbildungen in den uralischen Sprachen. 153–157.
Aleksandr Feoktistov: Über die Bahuvrihi-Komposita in den finnougrischen Sprachen, besonders im Finnischen und Mordwinischen. 179–184.
Axel Groundstroem: Finnisch-ugrisch und Französisch. 185–200.
Honti László: Überwucherung von Suffixen in der U/FU Grundsprache? 201–210.
Ago Künnap: Was geht auf die gemeinsame uralische Grundsprache zurück? 241–247.
Rédei Károly: Zu der Geschichte des PU-PFU Kasussystems. Die Rolle der Koaffixe in der Herausbildung der Deklination. 257–271.
Wolfgang Veenker: Num affinitas linguae jukagiricae cum linguis uralicis grammatice demonstrari potest? 317–323.

A szerkesztő írásbeli tájékoztatása szerint (több ízbeli szíves adatközlését ezúton is köszönettel nyugtázom) ma a legkorszerűbb technikával készülő, esztétikus kivitelű Studia Uralica Upsaliensia az uppsalai finnugristák "zászlóshajója", mely nemcsak a helyi doktori disszertációk közlését tekinti feladatának, hanem egyúttal a nemzetközi uralisztika olyan fórumává kíván válni, mint amilyenek a neves finn- és németországi társasági sorozatok: a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia) és a Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica.

2. URSUS

1993-ban URSUS címmel indult meg az uppsalai egyetem finnugor intézetének egy új sorozata. Rendkívül találó elnevezését a nyitó kötetet szerkesztő Lars-Gunnar Larsson, Raimo Raag & Håkan Rydving az azóta valamennyi kötetet záró svéd nyelvű szerkesztői utószóban ekképp magyarázzák: "A sorozat URSUS neve akronimaként is olvasható – Uraliske

skrifter från Uppsala [Uppsalai Uralisztikai Dolgozatok] –, de egyben fel kívánja hívni a figyelmet a medvére (latin *ursus* 'medve'), mely nagy szerepet játszik egy sor uráli nép képzeletvilágában."

Az URSUS az uráli nyelvek és népek témakörében svéd nyelvű kiadványok megjelentetésére ad gyors és – az ún. *camera ready* eljárás folytán – viszonylag olcsó publikálási lehetőséget a tanszék oktatóinak és hallgatóinak. A sorozatot maga a finnugor intézet szerkeszti és terjeszti. Ilyen körülmények között egy-egy kötetének a megjelentetése a Studia Uralica Upsaliensia című sorozatának alig 40%-ába, mintegy 15 000 svéd koronába kerül. Az ifjú lappológus, H. Rydving 1995-ben a norvégiai Bergen egyetemén kapott katedrát, ennélfogva a következő három kötetet két szerkesztő neve jelzi, majd az ötödik kiadványban (illetőleg vélhetően attól kezdve) a szerkesztők száma Dugántsy Mária docens bevonásával ismét háromra nőtt. Tekintettel arra, hogy ez a sorozat – akárcsak az ezután, a 3. pontban ismertetendő másik is – minálunk egyelőre teljességgel ismeretlen, most a korábbiaknál legalább egy fokkal részletezőbb bemutatás: a terjedelem közlése és az annotáció indokoltnak látszik. Az utóbbi összeállításában a szemleírónak segítséget nyújt a hátsó borító svéd, valamint a belső címlap angol nyelvű tartalmi kivonata is. Tájékoztatásul itt jelzem, hogy a sorozat 6. kötete előreláthatólag 1999 decemberében fog megjelenni N. E. Hansegård tollából, és értesüléseim szerint az észak-svédországi svéd irodalmi nyelv, regionális köznyelv, nyelvjárások meg a lapp dialektusok sajátos kapcsolatát tekinti tárgyának.

1. Kerstin Eidlitz Kuoljok: Nordsamojediska folk. [Az északi szamojéd nép.] Uppsala 1993. 140 p.

A szerző az uppsalai Egyetemes Összehasonlító Néprajzi Tanszék docense. Korábban többek között a lapp művelődéssel, a Szovjet Észak nemzetiségi politikájával, ÉK-Európa történetével és etnológiájával kapcsolatban jelentek meg munkái. Jelen műve a legutóbbi három évtized szovjet etnológiai kutatásainak eredményeiről tájékoztatja a svéd olvasót, továbbá azokat a módszereket és lehetőségeket ismerteti, amelyekkel az észak-eurázsiai népek egybevethetők. A dolgozat felépítése a fejezetcímek puszta felsorolásával nyomon követhető: A szamojédokról; Népnevek és lakhelyek; Az északi szamojéd népek eredete; Az orosz gyarmatosítás; A gazdaság; Az anyagi kultúra; A társadalom; A világszemlélet; A lappok, az északi szamojédok és az uráliak. K. E. Kuoljok megállapításainak bizonyos történeti és névtani-nyelvészeti vonatkozásai – különösen az időközben magyarul és oroszul közzétett Helimszkij-dolgozat fényében [vö. Eugen

Helimszkij: A szamojéd népek vázlatos történelme. Bp. 1996. 27 p. Budapesti Finnugor Füzetek 1., illetőleg: Åâãåíèé Õåëèìñêèé: Î÷åðê èñòîðèè ñàìîäèéñêèõ íàðîäîâ. In: Ôèííî-óãîðñêèé ìèð (Ñïðàâî÷íèê ïî èñòîðèè, êóëüòóðå è ÿçûêó). Bp.–Moszkva 1996. 101–115] – a szamojédológusokat minden bizonnyal vitára késztetik. A kolléganő munkája mindenesetre kitűnő svéd nyelvi összegezés a jurákokat, jenyiszejieket, tavgiakat és közös elődeiket érintő kérdésekről. A gazdagon illusztrált, térképvázlattal szemléltetett törzsanyagot a ritka népnevek és bizonyos szakkifejezések magyarázata, gazdag jegyzetanyag és forrásjegyzék követi.

2. Finsk-ugriska institutionen i Uppsala [Az uppsalai Finnugor Intézet] 1894–1994. Szerkesztette: Raimo Raag és Lars-Gunnar Larsson. Uppsala 1996. 292 p.

Az uppsalai finnugor tanszék fennállásának centenáriuma alkalmából közzétett gyűjteményes kötet a svédországi, mindenekelőtt pedig az uppsalai finnugrisztika/uralisztika történetét tekinti át a kezdetektől a mai sokoldalú tevékenység bemutatásáig (a jelenre tett megállapítást alighanem igazolja a mostani szemlém is). L.-G. Larsson az alapító K. B. Wiklundot, Bo Wickman Lotz Jánost, Tryggve Sköld Björn Collindert, Raimo Raag mások mellett Valter Taulit mutatja be mint embert és tudóst, és a további tudománytörténeti írások szerzői között található az uppsalai oktató- és kutatóműhely számos jelenlegi és korábbi résztvevője (az utóbbiak sorában Osmo Ikola az 1940-es és 1950-es évek uppsalai egyetemi finn oktatásának körülményeire emlékezik vissza). A kötet a jubileumi 1994. évben a finnugor intézetben főállású oktatóként működő nyolc szakember legfeljebb tíz lényeges publikációjának jegyzékével és az egész kötetre kiterjedő névmutatóval zárul. A szemleíró mint Magyarországot Uppsalában elsőként képviselő vendégoktató és lektor neve is említést nyer a magyaroktatást áttekintő Wickman professzor cikkében. További bibliográfiai adalékként – kiegészítésül a svédországi uralisztikát a 30–32. lapon fémjelző, L.-G. Larssontól összeállított irodalomjegyzékhez – említést teszek itt néhány uppsalai vonatkozású közleményemről: *Ungerskt basordförråd. 1550 ord.* [A magyar alapszókincs. 1550 szó.] Kézirat. Uppsala 1990. 40 p. (Uppsala universitet, Finsk-ugriska institutionen) [a magyar–svéd szójegyzék magyar címszóanyaga később mintául szolgált a Debreceni Nyári Egyetem Hungarolingua-sorozata kétnyelvű szólistáinak összeállításához]; *Magyar szak az uppsalai egyetemen: tárgyak – követelmények – segédeszközök – tapasztalatok*. In: Hagyományok és módszerek. Az I. Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferencia előadásai. I. kötet. Bp. 1990. 209–222. (Hungarológiai is-

merettár 7), és [újraközlése] in: A magyar mint idegen nyelv. Tankönyv és szöveggyűjtemény. Írta és szerkesztette: Giay Béla és Nádor Orsolya. Bp. 1998. 438–445; *A magyar nyelv oktatása az uppsalai egyetemen* = A Hungarológia Oktatása 4 (1990): 28–35; *Magyar nyelvhelyesség és nyelvművelés* [a cím azonos című szöveggyűjteményemre utal: Kézirat. Uppsala 1990. 182 p. (Uppsala universitet, Finsk-ugriska institutionen)]. *Egy svédországi továbbképző tanfolyam a dokumentumok tükrében.* In: Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. Bp. 1992. 250–261.

3. Bo Wickman: Valda skrifter. Selected Writings. Szerkesztette: Lars-Gunnar Larsson és Raimo Raag. Uppsala 1997. 252 p.

A kötet Wickman professzor 19 korábbi, különféle helyeken megjelent – részben nehezen hozzáférhető – német, ill. angol nyelvű dolgozatának másodközlése 1997. szeptember 7-én betöltött 80. születésnapja alkalmából. Az ünnepi kötet az uppsalai finnugor intézet 1961 és 1982 közötti vezetőjének hat uralisztikai (közöttük a jurák fonológiát, a lív metafóniát, valamint a szamojéd tárgyas igeragozást tárgyaló), tíz lappológiai (vokalizmustörténeti, terminológiai, etimológiai) és három tudománytörténeti cikkét foglalja magában. A sokoldalú és éleslátású szerző műveiből készült nagyszerű válogatás tartalmas olvasmány.

4. Stig Christofferson: Petőfi på svenska. [Petőfi svédül.] Uppsala 1998. 148 p. + 38 tábla

A mű a mi Petőfink életművének svéd fordításairól és mintegy húsz fordítójáról ad részletes áttekintést, és ezzel Vikár Bélát és Leffler Bélát (1910-es évek), majd Csatlós Jánost (1973) követően Petőfi svéd vonatkozásait tekinti értekezése tárgyának. Tartalmának váza a következő: az 1871 előtti fordítások, a Petőfi-fordítások aranykora (1872–87), az 1888 és 1973 közötti átültetések, az 1973. évi Petőfi-album, az azóta eltelt negyedszázad, Petőfi hatása a neves svéd költőre: Erik Axel Karlfeldtre. A svéd nyelvű munkát svéd és magyar nyelvű összefoglaló zárja. A szerző mintegy konklúzióként kijelöli a témakörben szükséges további feladatokat is: “A további Petőfi-kutatások itt Svédországban a fordítások kritikai szövegelemzésére, az eredetivel való összehasonlításra irányulhatnának. Érdekes lenne a különböző lexikonok és irodalomtörténeti művek Petőfi-anyagát is megvizsgálni.” A terjedelmes forrásjegyzék után, a könyv végén többek között a Petőfi versek eredeti címének betűrendjében szerepel a svédre fordított versek valamennyi adata (svéd cím, a fordító neve, a vers sorszáma a Petőfi-szótárban, a fordítás éve, a megjelenés helye). Eszerint –

teljességében vagy részleteiben – a “Magyar vagyok” című Petőfi- verset fordították le a legtöbbször svédre, 1873 és 1956 között összesen tizenegyszer. Befejezésül illik bemutatni a szerzőt is. Stig Christofferson nyugállományba vonult matematikus, egyetemi docens, aki mint ilyen, 1989 őszén, esti tagozatos hallgatóként kezdte meg magyar nyelvi és irodalmi tanulmányait az uppsalai egyetemen. Én voltam az első magyartanára az 1989/90. tanévben, vagyis Stig tíz évvel könyve megjelenése előtt még egyáltalán nem tudott magyarul. Külföldi kiküldetésem lejártakor, 1990 júniusában a következő szövegű – azaz ekkor még svéd nyelvű – sorokat kaptam tőle egy ajándékkönyv kíséretében: “Tack, Gábor, för lektionerna i ungerska och för de ungerska böckerna. [Új bekezdés:] Lycka till, när du återvändar till ditt hemland!” [’G., köszönöm a magyarórákat és a magyar könyveket. Sok szerencsét, amint hazatérsz a szülőföldedre!’]

5. Mária Dugántsy: Eposet Sijazjar. Litteraturens roll i mordvinernas kamp för nationell identitet. [A Szijazsar-eposz. Az irodalom szerepe a mordvinoknak a nemzeti önazonosságért folytatott küzdelemben.] Uppsala 1999. 110 p.

A szerző a mordvin irodalom ismert szakértője és népszerűsítője nálunk is: a Szijazsar Bede Anna átültetésében, 1984-ben napvilágot látott magyar változatának nyersfordítója, akinek köszönhetően mordvin népmesegyűjtemény is megjelent nálunk 1990-ben, Az ezüstfogú leány címmel (néprajzi érdeklődését többek közt a fentebb, a Studia Uralica Upsaliensia 20. köteteként említett mű is alátámasztja). Ez a svéd nyelvű dolgozata előbb a mordvinságot és a két mordvin irodalmi nyelvet, aztán dióhéjban a mordvin szépirodalmat, majd részletesebben a Radajev gyűjtötte Szijazsar-eposzt mutatja be, és az eposszal kapcsolatban egyebek mellett a népi eredetiségét illető kétségeket ismerteti. Az értekezéshez 15 oldalas német nyelvű összefoglaló csatlakozik, mely a munka egyes jellemző részleteit emeli ki: a mordvin szépirodalom a kommunista korszakban, a Szijazsar első (1960) és második (1973) változata, a folklórmotívum az eposzban, vita a Szijazsar mordvin nemzeti eposz voltáról. A folkloristák és az irodalomtörténészek eltérő nézetének eredményeként az 1970-es években négy mordvin néprajzkutató nagy vállalkozásba kezdett: régi korokból és a legkülönbözőbb mordvinok lakta területekről származó folklóranyagokat gyűjtöttek össze, és rostáltak meg. Az így nyert anyagot a költő A. M. Saronov formálta olyan egységes költeménnyé, melynek valójában egyetlen részlete sem egyezik a Szijazsarral. Ennek az “igazi” mordvin nemzeti eposznak a megjelenési éve 1994, címe pedig Masztorava [’Földanya’]. Dugántsy Mária műve gazdag

irodalomjegyzékkel zárul. A bibliográfia második, befejező része felsorolja a "Szovjetunió népeinek eposzai" című egykori moszkvai projektum keretében és ahhoz csatlakozóan másutt az országban, illetőleg – 1991-et követően – az adott utódállamban megjelent eposzokat, közöttük az 1987-ben Moszkvában kiadott zürjén népi eposzt is. – Itt említem meg korrektúrajegyzetként, hogy 1999 őszén Dugántsy Mária műfordítással jelentkezett a hazai könyvpiacon: Vaszilij Radajevnek a Szijazsar mellett némileg háttérbe szorult másik munkájával. Az Ének Tyustya fejedelemről címmel közzétett kötetben a mordvin epikus költeményt kitűnő történelmi és irodalmi összegezést tartalmazó, bátran szókimondó utószó követi a fordító tollából. E kiadvány értékét növeli, hogy általa talán elsőként jelenhetett meg egy mordvin nyelvű szépirodalmi termék előbb nem "otthon", orosz fordításban, hanem külföldön – a magyar fővárosban – rokon nyelven.

3. Opuscula Uralica

A latin *opus* kicsinyítő képzővel ellátott *opusculum* 'kisterjedelmű szellemi alkotás' jelentésű származékának többese került az uppsalai finnugor intézet legújabb, alig több mint egyesztendős sorozatának a nevébe. Szerkesztői azonosak az URSUS jelenlegi triászával. A tanszék három vezető oktatója a magyar, finn, észt, finnugor szakos diákoknak a tanulmányaik befejező stádiumában írt licenciátusi, ún. D-dolgozatát kívánja elsősorban ehelyütt megjelentetni, de a diákok és tanáraik más rövid lélegzetű írásai is természetesen helyet kaphatnak a sorozatban. A hallgatók számára serkentőnek látszik a publikálási lehetőség. Ezeknek a 25–50 oldalas füzeteknek a tipográfiája belül különféle lehet, csak a borítólap megjelenítése egységes. Ezek a körülmények lehetővé teszik, hogy az Opuscula Uralica egy-egy számának nyomtatása ne haladja meg az ötezer svéd koronát.

Az Opuscula eddig közreadott és tervbe vett füzetei tematikailag igen változatosak. Az előreláthatólag 2000-ben megjelenő 4. szám szerzője egykori kedves uppsalai hallgatóm, a boldog emlékű Merényi Ferenc, akinek posztumusz dolgozata a finn és a magyar tárgyas szerkezeteket veti egybe. A kéziratos értekezés jelenlegi címe: Morfosyntaktiska transitivitetsuttryck i finskan och i ungerskan [A tárgy kifejezésének alak- és mondattani kérdései a finnben és a magyarban]. Szemlém befejezéseként az Opuscula első három füzetét mutatom be az olvasónak.

1. Annika Jansson: Sameskolan i ett revitaliseringsperspektiv. [A lapp nyelvű iskola újjáélesztésének kilátásai.] Uppsala 1998. 45 p.

A dolgozat főbb fejezetei: a nyelvmegőrzési célzatú lapp iskolarendszer története, minták a lapp nyelv megőrzésére (Lappföldön, valamint a kymrié Walesben, az aborigé Ausztráliában), módszer a norvég (vagy északi) lapp gyermekek szókincsének fejlesztésére, majd összefoglalás.

2. Dugántsy Mária: A mordvinokról: jelen a múlt tükrében. Uppsala 1998. 27 p.

A tanszék docensének ez a tanulmánya a mordvinok szétszórtságának és asszimilációs folyamatának okait vizsgáló és javarészben 1991 után közzétett oroszországi szakirodalmat dolgozza fel. "Elsősorban a finnugrisztikával foglalkozó diákokhoz fordul azzal a céllal, hogy történeti perspektívát nyújtson a mordvinok mai helyzetének megértéséhez." Fejezetcímek: Az orosz birodalom előtti idő; Az orosz birodalomban; A kommunizmus alatt; A mordvin autonómia szervezése; Migráció és asszimiláció (urbanizáció és a falusi lakosság helyzete); Kilátások a jövőre nézve. Az egyébként hasznos összeállítás szerzője néhány további oroszországi forrást, valamint az idevágó magyarországi munkákat is szóba hozhatta, illetőleg legalább a bibliográfiában megemlíthette volna.

3. Tiina Söderman: Bibliografisk förteckning över opublicerade fennougristiska seminarieuppsatser i Sverige 1960–1997. [Az 1960–1997 közötti, publikálatlan svédországi finnugor szemináriumi dolgozatok bibliográfiai jegyzéke.] Uppsala 1998. 45 p.

A törzsanyag a szerzők nevének betűrendjében, pontos címleírással közli az egyes egyetemi dolgozatokat. Az ezt követő tárgymutató előbb a nyelvészeti, majd az irodalmi vonatkozású dolgozatokat sorolja fel: az egyes uráli nyelveket és irodalmakat azok svéd nevének rendjében csoportosítja. Sajnálatos, hogy az egyébként gazdag anyagban a magyar nevek és szavak sokszor hibásan vannak közölve, sőt Móricz Zsigmond neve a keresztnevéhez nyert besorolást.

*

A Studia, az URSUS és az Opuscula tartalma, terjedelme és formája tehát más és más, de a tipográfiájukban van két (részben) közös jellegzetesség is: a borítóknak a színe egységesen a kék, és látható rajtuk egy-egy jellegzetes finnugor motívum (egy síléces, nyilazó osztják vadászlány – U. T. Sirelius éppen egy évszázada készült fényképe alapján – a Studia és az Opuscula borítóján, egy lapp dobról származó medvemotívum pedig az URSUS-én).

Az uppsalai egyetem a svédországi finnugrisztikai képzés és kutatás központja több mint egy évszázada. Hogy a 19. században megkezdett munka az elmúlt évtizedben új lendületet vett, az elsősorban Lars-Gunnar Larsson egyetemi tanár, valamint Dugántsy Mária és Raimo Raag docensek erőfeszítéseinek köszönhető. Ha szemlém felkeltette a tanszék munkája iránti

érdeklődést, az én fáradozásom sem volt hiábavaló. Esetleges további részletekre a finnugor intézet oktatói szívesen válaszolnak magyarul, finnül, észtül, svédül, angolul (címük: Finsk-ugriska institutionen. Box 527, SE – 751 20 Uppsala).

ZAICZ GÁBOR

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 1999.

KRÓNIKA

In memoriam

Knut Bergsland
1914–1998

Elhunyt Knut Bergsland, az oslói egyetem finnugor nyelvésztanára, professor emeritus, a lapp nyelv és kultúra fáradhatatlan kutatója, a lapp nép barátja és szószólója, a finnugrisztika "grand old man"-je.

Knut Bergsland 1914. március 7-én született Ullernben (ma Oslo része), Norvégiában. Klasszika filológiát: latint, görögöt, idegen nyelveket, franciát tanult az oslói egyetemen, ösztöndíjasként hettitát, óperzsát és összehasonlító indoeurópai nyelvészetet hallgatott a párizsi Sorbonne-on, továbbá az Egyesült Államokban (1949–50) és Finnországban is (1946, 1958) folytatott tanulmányokat. Figyelme rövidesen a Norvégiában már alig beszélt rørosi déli lapp nyelvjárásokra irányult. Élénken foglalkoztatták a lapp irodalmi nyelv, a déli lapp nyelvjárások átírásának kérdései, az iskolai anyanyelvi oktatás problémái: *Røros-samiske tekster* (1943) című kiadványában megalapozta a déli lapp nyelvjárás gyakorlati-tudományos átírását. Első monográfiája, doktori értekezése, e nyelvjárás nyelvtana (*Røros-lappisk grammatikk.* 1946), amelyet a dániai gloszszematikától és az amerikai strukturalizmustól ihletve, saját kritikai szűrőjén keresztül szemlélve alkotott meg. 1947-ben – Konrad Nielsen után – Bergsland lett az oslói finnugor tanszékének vezető professzora.

Kutatásait professzorként is főként a lappológiának szentelte: számos cikket írt a lapp nyelvjárások speciális kérdéseiről, különös tekintettel a lapp eredetű települések nevére; településtörténeti fejtegetései fényt derítettek a lapp nép középkori és újkori történelmére. Szívügyének tartotta a kisebbségi sorban élő nemzetiségek problémáit. Munkatársai és tanítványai sorában kiemelt szerephez jutottak a lapp kisebbség norvégiai és svédországi képviselői (Israel Ruong, Gustav Hasselbrink, Nils Jernsletten, Ole Henrik Magga, Lajla Mattsson Magga stb.) Kutatásainak és tekintélyének igen nagy szerepe

volt abban, hogy a norvég és a svéd törvényhozás végül is elismerte a lapp kisebbség jogait. Levéltári dokumentumokon alapuló kétkötetes állásfoglalása az államjog mellett fényt vetett a skandináviai történelem fehér foltjaira is. Iskolai kézikönyvek egész sorát: szöveggyűjteményeket, nyelvtanokat és szótárakat publikált a lapp nyelvű iskolák számára.

A kiváló tudóst a lapp nyelven túl érdekelték a balti finn nyelvek és a mordvin nyelvtörténet kérdései is; ezeken keresztül tett érdekes következtetéseket a tágabb értelemben vett finnugrisztikára is. Másik tudományos vonzódása és kötődése igen egzotikusnak számít. Amerikai tanulmányútja és vendégtanári meghívása alkalmából behatóan tanulmányozta az aleut és az eszkimó nyelvet is. Bloomingtoni vendégtanársága idején tanulmányokat folytathatott az alaszkai aleutok között. Az eszkimó és az aleut nyelv közötti rokonsági viszony izgatta, továbbá az eszkimó–uráli rokonság hipotézisében is állást foglalt. 1981-ben történt nyugdíjba vonulása után már több ideje maradt e kérdések átgondolására és megírására. Aleut iskolák számára – aleut anyanyelvű munkatársakkal közösen – 18 kézikönyvet állított össze.

Az 1990-es években fáradhatatlanul rendezte sajtó alá korábbi lappológiai tárgyú munkáinak új kiadását. Mattsson Maggával sikerült kiadnia déli-sámi–norvég középszótárát (*Åarjelsaemien–daaroen baakoegærja/Sydsamisk–norsk ordbok.* 1993), valamint déli-lapp olvasókönyvét *(Lohkede Saemien/Sørsamisk lesebok.* 1993.) Ezzel teljes lett a nagy tudósnak a lappológia terén végzett életműve.

Knut Bergslanddal tanársegéd koromban találkoztam először Debrecenben, amikor az 1960-as évek közepén a finnugor tanszék meghívására érkezett hozzánk, és diaképes előadást tartott a lappokról. Igen szigorú, akkurátus tudósember benyomását keltette. A későbbiekben kongresszusokon váltottunk pár szót, nem sejtve, hogy egyszer majd Oslóban kerülünk barátságba egymással. A 80 éves professzor igen eleven észjárású, nyelvészeti kérdésekben határozott állásfoglalású, tekintélyt sugárzó, de mégis közvetlen és kedélyes kolléga lett, akivel szakmai és magánkérdésekben gyakran tudtam beszélgetni. Baráti társaságban, kollegiális körökben mindig a társaság középpontjában volt. Nyitottságára mi sem jellemzőbb, mint hogy 80 éves korában szövegszerkesztőt vett magának, és elkezdte vele írni az aleut nyelv strukturális szintaxisát. Élete alkonyán egymás után adta ki e távoli nyelvvel és kultúrával foglalkozó műveit: *Aleut tenses and aspects* (In: Carl Backe and al.: *Tense, Aspect and Action.* Berlin–New York 1994), *Aleut Dictionary* (korábbi források alapján; Fairbanks 1994), *How did the Aleut Language Become Different from the Eskimo Language* (Kyoto 1997), *Aleut Grammar* (Fairbanks 1997), *Double subjects in Aleut* (Kyoto 1998), *Ancient Aleut*

Personal Names (az 1790–92-es Billings-expedíció anyaga alapján, 1998), *Aleut Tales and Narratives* (W. Jochelson 1909–10-es gyűjtése; 1998). Bergsland professzor 1998. július 9-én elhunyt. Lehet, hogy voltak még tudományos tervei, mégis kevesekről mondható el, hogy teljes életművet hagyott maguk után. Bergsland mind a lappológia, mind az aleut nyelvészet terén maradandót alkotott.

Még egy személyes vonatkozás. A tudós Henny asszony személyében értő és méltó segítőtársat kapott tudományos pályájának alakításában. Családi otthonuk nemcsak az alkotó munkának adott helyet, hanem magyar, finn és más külföldi tudósok is megismerkedhettek benne Henny és Knut (a finnek számára Nuutti) vendégbarátságával.

Bergsland azon nyelvésznemzedékhez tartozott, aki nagyra értékelte az informátoraival kialakított személyes kapcsolatokat. Bergsland kitűnően képzett nyelvész volt, aki kutatásaiban a terepmunka során észlelt jelenségeket ötvözte a nyelvelmélet tanulságaival.

Knut Bergsland munkásságára vö. még Vir. 1947: 206–213; Mikko Korhonen Vir. 1974: 294–297; Terho Itkonen: Vir. 1994: 258–264; Leif Pareli: Aftenposten 22. 07.1998.

Tisztelettel és szeretettel emlékezünk Knut Bergsland professzorra, a lappológusra, a finnugor kutatóra és az eszkimo-aleut nyelvészet nagy alakjára. Elhunytával pótolhatatlan veszteség érte a norvégiai nyelvészszakmát. Emlékét kegyelettel őrizzük. *Requiescat in pace!*

KERESZTES LÁSZLÓ

In honorem

Alekszandr Feoktyisztov

Legalább három évtizede ismerem személyesen is, művein keresztül is. Első tudományos publikációm Èñòîêè ìîðäîâñêîé ïèñüìåííîñòè című művének ismertetése volt (Moszkva 1968; vö. NyK 71: 187–190). Tetszett neki, hogy a recenzió első mondatában – noha már betöltötte 40. életévét – *fiatal* moksa-mordvin anyanyelvű szerzőnek tituláltam. Azóta számtalanszor találkoztam vele Budapesten, Szaranszkban, sok más városban és más országokban. Több tucatnyi munkáját tanulmányoztam át, használtam fel és gyakran idéztem mordvinisztikai munkásságom során. Barátságunk szakmai gyökerű tehát, de jóval mélyebb, emberibb és egyben önzetlenebb is annál.

Alekszandr Pavlovics Feoktyisztov 1928. augusztus 27-én született a Mordvin Köztársaság Krasznoszlobodszki járásának Sztaroje Zaberjozovo nevet viselő, moksák által lakott falujában. 1945 és 1948 között a krasznoszlobodszki tanítóképzőt végezte el, majd 1952-ben befejezte négyéves tanulmányait a szaranszki Mordvin Állami Pedagógiai Intézetben. 1952-től 1955-ig a moszkvai Nyelvtudományi Intézetnek volt aspiránsa. Kandidátusi értekezése a birtoklás kérdéskörét – számos új szempontot felvetve – dolgozta fel a mordvinban (ennek nyomtatott változata: Êàòåãîðèÿ ïðèòÿæàòåëüííîñòè â ìîðäîâñêèõ ÿçûêàõ. Szaranszk 1963). 1955-től kezdve nyugdíjba vonulásáig, azaz három és fél évtizeden át működött mint a Nyelvtudományi Intézet tudományos (fő)munkatársa, az akadémiai intézmény egyik meghatározó egyénisége. A 90-es évek eleje óta ismét szülőföldjén él és dolgozik: változatlan kedvvel és munkabírással folytatja kutatómunkáját, és ugyanabban a szaranszki tanintézetben oktat, amelynek ötven esztendeje hallgatója volt.

Feoktyisztov több mint százötven tudományos dolgozatból álló munkássága a mai mordvin nyelv és a mordvin nyelvtörténet valamennyi területére kiterjed. Köszöntőnk terjedelménél fogva csak a legjelentősebbeknek ítélt témakörök és művek felsorolására vállalkozhat (a jubiláns műveinek bő válogatását adják többek között a következő források: Keresztes: ChrMd 164–165; Lipatov–Poljakov: SzFU 24: 303–305; Bondarko–Poljakov (szerk.): Ñîâðåìåííûå ìîðäîâñêèå ÿçûêè. Ôîíåòèêà. Szaranszk 1993. 191 kk.).

A mordvin nyelv rendszerét ünnepeltünk különféle orosz nyelvű kézikönyvekben megjelent alapvetéseiből (vö. pl. Ìîðäîâñèå ÿçûêè. In: ßçûêè íàðîäîâ ÑÑÑÐ III. Ôèííî-óãîðñêèå è ñàìîäèéñêèå ÿçûêè. Moszkva 1966. 172–220; Ìîðäîâñèå ÿçûêè. In: Îñíîâû ôèííî-óãîðñêîãî ÿçûêîçíàíèÿ. [II.] Ïðèáàëòèéñêî-ôèíñêèå, ñàìñêèé è ìîðäîâñêèå ÿçûêè. Moszkva 1975. 248–

345), illetőleg több helyütt, általában Ìîêøà-ìîðäîâñêèé ÿçûê, illetőleg Ìîêøàíñêèé ÿçûê címmel közreadott dolgozataiból ismerhetjük meg. Leíró nyelvészeti munkásságának körébe tartoznak anyanyelvén írott – részben társszerzős – moksa-mordvin egyetemi és főiskolai tankönyvei, jegyzetei is.

Pályakezdésétől, az 1950-es évek második felétől foglalkoztatják a mordvin nyelvjárások (első jelentős tanulmánya e területen: Ìîðäîâñêèå ÿçûêè è èõ äèàëåêòû. In: Òðóäû ìîðäîâñêîé ýòíîãðàôè÷åñêîé ýêñïåäèöèè. Âûï. 1. Moszkva 1960. 63–82). Az azóta eltelt évtizedek során Feoktyisztov ötszáznál is több moksa- és erza-mordvin települést keresett fel a köztársaság határain belül és azon kívül. Pályafutása során többször is módosította elődje, I. Cserapkin, majd saját nézetét is a moksa dialektusok osztályozását illetően. Mordvinföld területén – a délnyugati és a délkeleti mellett – előbb nyugati és központi moksa nyelvjárást különböztetett meg a korábbi északi helyett, majd az utóbbi években készült munkáiban [Äèàëåêòû ìîðäîâñêèõ ÿçûêîâ. In: H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Herausgegeben von M. Kahla. Bd. I (A–J). Helsinki 1990. LX–LXXXVI; Âåäåíèå. In: Bondarko–Poljakov (szerk., címleírását l. fentebb) 38–41] a négy dialektus közül a délnyugatit és a nyugatit összevonta. Ennek megfelelően véleménye szerint központi, nyugati és délkeleti moksa nyelvjáráscsoportokról beszélhetünk a Mordvin Köztársaság területén.

Feoktyisztov az 1950–60-as évek fordulóján megkezdte a mordvin nyelv és nyelvjárások történetének tüzetes tanulmányozását is. Részben történeti-etimológiai szempontú szókészleti vizsgálódásokat folytatott, és egy ideig társszerzős mordvin etimológiai szótár elkészítése is a tervei között szerepelt (ide sorolható egyik jelentős munkája: Ê ïðîáëåìå ìîðäîâñêî-òþðêñêèõ ÿçûêîâûõ êîíòàêòîâ. In: Ýòíîãåíåç ìîðäîâñêîãî íàðîäà. Szaranszk 1965. 331–343), részben pedig akkortájt megindult levéltári kutatásai, a mordvin nyelvemlékek feltárása és feltérképezése kapcsán dolgozta fel egyebek mellett e nyelvemlékek szókincsét is.

Nyelvjárástani (és lexikográfiai) tevékenysége mellett Feoktyisztov a mordvin kéziratos és nyomtatott nyelvemlékek felkutatásában és feldolgozásában ért el kiemelkedő eredményeket, sőt ez utóbbi terület a mordvinisztikában úgyszólván kizárólag az ő nevével fonódik össze. A már említett Èñòîêè ìîðäîâñêîé ïèñüìåííîñòè című monográfia harminc (23 erza és 7 moksa) 18. századi mordvin *kéziratos* művet ismertet és elemez. A korszak legkitűnőbb és legterjedelmesebb nyelvemléke, egy 1785-ben készült szótár közismerten Damaszkin (D. Szemjonov-Rudnyev) nevéhez fűződik. Ezt a két évszázadig nyizsnij-novgorodi levéltárakban őrzött, több mint 11 000 címszót tartalmazó orosz–erza-mordvin szótárt Feoktyisztov mintaszerűen dolgozta fel egy

rendkívül gondos, 371 lapos munkájában (Ðóññêî-ìîðäîâñêèé ñëîâàðü. Èç èñòîðèè îòå÷åñòâåííîé ëåêñèêîãðàôèè. Moszkva 1971). Figyelmet érdemel, hogy a kétnyelvű szótári anyagot egy közel háromszáz szóból álló orosz–erza–moksa szólista zárja, melynek az alapszókincshez tartozó mordvin elemei az erza–moksa összehasonlító lexikológiai vizsgálódásokhoz adhatnak támpontot. (Vö. ehhez kései párhuzamként O. Poljakovnak mintegy 1400 címszóból álló moksa–erza szójegyzékét: Àòÿíü-àòÿíüêå è ñèíü êÿëüñíà. Szaranszk 1991. 48–64.)

Feoktyisztov a *nyomtatott* mordvin írásos emlékeket is több munkájában ismertette. Közéjük tartozik egyebek mellett a két mordvin irodalmi nyelv létrejöttének kérdéskörével, annak gyökereivel foglakozó, elsősorban tudománytörténeti indíttatású könyve [Î÷åðêè ïî èñòîðèè ôîðìèðîâàíèÿ ìîðäîâñêèõ ïèñüìåííî-ëèòåðàòóðíûõ ÿçûêîâ (Ðàííèé ïåðèîä). Moszkva 1976]. A legfontosabb 18–19. századi szótárakat többek között egy társszerzős egyetemi tankönyv egyik fejezetében is bemutatta [Èñòîðèÿ ìîðäîâñêîé ëåêñèêîãðàôèè. In: D. Cigankin (szerk.) Ëåêñèêîãðàôèÿ ñîâðåìåííûõ ìîðäîâñêèõ ÿçûêîâ. Szaranszk 1983. 238–290]. A több évtizedig tartó levéltári búvárkodások során Feoktyisztov a 18. század elejétől a 19. század végéig tartó időszak sok száz moksa és erza nyelvemlékét vizsgálta meg, és számosat közülük – legalább részleteiben – közzé is tett, illetőleg hang- és alaktani, szókészleti szempontból, a nyelvjárási hovatartozás vonatkozásában jellemzett. Imént idézett művében megállapítja: a mordvin írásbeliség kialakulása minden bizonnyal a kereszténység 18. századi mordvinföldi megerősödésével áll összefüggésben.

“A mordvin nyelvtudomány egyik vezető személyisége” – írta róla 1990-ben a *Finnugor Életrajzi Lexikon.* A sokoldalú tudós a mordvin anyanyelvűek körében páratlan nyelvismerettel rendelkezik: a két mordvin nyelvváltozaton és az oroszon kívül igen jól tud magyarul, finnül, észtül és németül is. Az egykori tartui aspiráns a magyar (Budapest, Debrecen, Szeged, Piliscsaba), a finn (Helsinki, Turku), az osztrák (Bécs) egyetemek kedvelt oktatója, előadója. Rendkívül szerény ember, nem szereti ünnepeltetni magát. Hatvanadik születésnapján két belföldi kiadványban honfitársai köszöntötték moksa-mordvinul, illetőleg oroszul. A mindenütt népszerű kolléga tudományos életműve alapján ünnepi kötetet érdemelne, mielőbb. Legkésőbb 75. születésnapján, a következő kerek dátum alkalmával.

Szása bátyám, Isten éltessen! *Ut umbra: arsan tejt keme umbra i da kuvaka eraf!*

1998. január

ZAICZ GÁBOR

ADALÉKOK FAZEKAS JENŐ TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGÁHOZ
(Rendhagyó megemlékezés halálának huszadik évfordulóján)

1. Pápay József tanítványának, Fazekas Jenőnek a nevével egyetemista koromban ismerkedtem meg, életkörülményeivel kapcsolatban pedig uppsalai vendégtanári és lektori tevékenységem (1987–1990) idején volt alkalmam egykori élettársától, Sonja Engströmtől néhány adatra bukkannom. Fazekas szülőfalujára hagyományozta svédországi könyvtárát, és én – özvegye és a stockholmi magyar nagykövetség megbízásából – részt vettem a terjedelmes anyag Uppsalából Stockholmba történő szállításának megszervezésében és lebonyolításában. (A hagyatékot 1988. április 8-án saját kocsimmal szállítottam Uppsalából a stockholmi Magyar Nagykövetségre, és az onnan néhány héttel később érkezett meg az MTA Nyelvtudományi Intézetének uráli nyelvek osztályára. A jóval tekintélyesebb kéziratos anyag azóta is ott található, a könyvállomány pedig – mint a későbbiekben látni fogjuk – 1999-ben a bugyi könyvtárban nyert elhelyezést.)

Bevezetőül Fazekas életéről és életművéről a szülőfalujában, a Pest megyei Bugyi nagyközségben szerzett tapasztalatok – ma 83 esztendős unokaöccsének, Szatmári Károlynak emlékezése, a helyi Bessenyei György Művelődési Ház igazgatójának, Józsa Lászlónak és a Fazekas Jenő Könyvtár irányítójának, Csiki Péterné Nyulas Klárának tájékoztatása, Sajtos Magdolna korábbi könyvtárvezető több feljegyzése –, valamint Bagi Valéria, a Fazekas Emlékkönyvtár anyaga egyik feldolgozójának 17 gépelt oldalas összegezése alapján még a következő fontosabb körülményeket érdemes kiemelnünk (természetesen elsősorban csak azokról eshet itt szó, amelyek e közleményben a továbbiakban – magának Fazekas Jenőnek a megfogalmazásában – nem szerepelnek).

Fazekas a mai Bajcsy-Zsilinszky út 18. sz. házban született Bugyin, melyet 1983-ban lebontottak, és azóta új épület áll a helyén. Négyéves korában földműves apja, négy esztendővel később édesanyja halt meg; négy bátyja és három nővére nevelte fel és taníttatta – nagy erőfeszítések árán – Jenőt, a legkisebb testvért. A pápai gimnáziumból a debreceni bölcsészkarra kerülve magyar és finnugor nyelvészetből Pápay József tanítványa lett, és kedves professzora mellett, már mint egyetemista, gyakornokként dolgozott a finnugor szemináriumban. Első jelentős tudományos publikációja az 1931-ben, 58 évesen elhunyt Pápay hagyatékának feldolgozása volt.

A mesterével kialakult bensőséges tanár-diák kapcsolat egyik megnyilvánulásaként egy kevéssé ismert forrást idézek: Fazekasnak, a fiatal kollégiumi felügyelőnek a tanítványok nevében mondott beszédét tanára temetésén,

amelyet egy – *Vissza a föld porába...* kezdetű – osztják nyelvű imával fejezett be: "– Látjátok feleim, mik vagyunk, por és hamu vagyunk. Hányszor magyaráztad nekünk szent lelkesedéssel ezeket az ősi szavakat, felejthetetlen, drága mesterünk. Legutóbbi előadásaidat is ezekkel a szavakkal kezdted, ki gondolta volna akkor még közülünk, hogy csak bezárt koporsód előtt számolhatunk Neked néma ajkakkal azokról, amikre tanítottál bennünket. – Ma még a friss fájdalom és megdöbbenés bénítja meg lelkünket, s így nem látjuk tisztán azt a nagy veszteséget, melyet távozásod okozott, – majd ezután fogjuk megérezni s megtudni, mit jelentett számunkra a Te áldó és szerető tekinteted. – Mintha a finn-ugor népek mindent megsemmisítő és mindent szétszóró fátumszerű végzete üldözné azokat a lánglelkű tudósokat is, akik a finn-ugor népek kutatására szentelték életüket: Reguly Antal, Karjalainen, Paasonen és Seielius [Sirelius!] neve mellé odakerült Pápay József tragikus neve is, Numi-Tórem fekete könyvébe." (A *Debreczen* című "Keletmagyarországi Napló" 1931. június 12-i számának 4. oldaláról. – Említést érdemel a ravatalon elhelyezett koszorúk egyikének felirata: "Dr. Pápay Józsefnek, szeretett barátjának: Melich János.")

1937 és 1941 között Fazekas a Tartui Egyetem magyar lektoraként magyar nyelvet, magyar nyelv- és irodalomtörténetet oktatott. Átvette elődjétől, Györke Józseftől az egyetem égisze alatt működő Magyar Intézetet, folytatta a meglévő kiadványsorozat szerkesztését, gondozta és gyarapította az intézet könyv- és folyóirat-állományát, ismeretterjesztő előadásokat tartott, irodalmi esteket szervezett. 1940-ben átélte az ország szovjet megszállását, és tapasztalatairól *Észtország bolsevizálása* címmel terjedelmes írásban számolt be a Külügyi Szemlében (l. lentebb irodalmi munkásságának 18. tételét). 1941 tavaszától másfél esztendeig egy budai gimnáziumban tanított, és – a Magyar–Észt Társaság tagjaként is – gyakran tartott előadásokat északi rokonaink nyelvéről és műveltségéről. 1942 októberétől mint a Helsinki Egyetem magyar lektora és – annak 1944-ben bekövetkezett megszűnéséig – mint a helsinki Magyar Intézet vezetője működött.

Szatmári Károly emlékezete szerint Fazekas 1943-ban – ekkor 37 éves volt – járt életében utoljára Bugyin; a második világháború után önként vállalta a finn-, majd a svédországi emigrációt. A Baltikum szovjet lerohanása után írt és hangoztatott állásfoglalását követően talán nem ok nélkül érezte magát és munkáját veszélyeztetve a bolsevik mintára átalakított szülőházában. Több ízben járt Burgenlandban, a vasfüggöny túloldalán, de – akárcsak Lavotha Ödön – nem merészelt vízumért folyamodni és hazalátogatni. A rokonságnak rendszeresen, évente kétszer-háromszor írt, és többször küldött haza csomagot is, de Bugyin csak Sonja asszony fordult meg (mintegy 15

esztendeje egy hétig Szatmári Károlyék vendége is volt). Fazekas egészen 1958-ig dolgozott Helsinkiben magyar lektorként – a tartui feladatkörhöz hasonló munkát ellátva –, és fordításokat is vállalt. Ezt követően Uppsalában élt, és a helyi egyetem Finnugor Intézetében megbízott előadóként magyar nyelvet oktatott. 73 éves korában hunyt el a svéd egyetemi városban; halálát unokaöccse szerint öröklött cukorbetegsége okozta.

Tudományos teljesítményéről méltatás, a pálya lezárásáról nekrológ az agyonhallgatás évtizedeiben nem jelenhetett meg. Bagi Valéria találóan jellemzi e tényt említett életrajzában: "Pápay József tanítványaként, annak halála után hagyatékát rendezte és közreadta. Itthoni tevékenysége és a külföldön végzett lektori munkája alapján ígéretesen indult tudományos pályája. A történelem megtörte ezt a lendületet. Mint emigrációban élő magyar nyelvész a tudományos életben a második vonalba szorult. Publikációs lehetőséget nehezebben kapott külföldiként. Ehhez járult az idők folyamán egyre fokozódó honvágya, amely munkakedvét csökkenthette. /.../ Igényes filológusként szinte a finnugrisztika minden területéről gyűjtött anyagot. Ez vagy cédulákban, megíratlanul maradt, vagy mások használták fel egyes részeit. Fazekas Jenő szerény és visszahúzódó egyénisége is hozzájárulhatott ahhoz, hogy munkája névtelenül, ismeretlenül dobozban maradjon, vagy csak mások által kamatoztassék."

Az éppen húsz esztendeje, 1979. június 16-án Svédországban elhunyt Fazekas Jenő életéről és munkásságáról a *Finnugor életrajzi lexikon*-ban (Budapest 1990: 79–80) többek között a következőket olvashatjuk: "Középiskoláit a pápai kollégiumban, az egyetemet Debrecenben végezte. Pápay József tanítványa, majd tanársegédje. 1937–41 között a tartui egyetemen magyar nyelvi lektora és a Magyar Intézet igazgatója. 1942-től a helsinki egyetem magyar lektora. 1945 után Helsinkiben, majd Uppsalában élt. Magyar nyelvet, nyelvészetet tanított, fordított és anyaggyűjtéseket végzett többek között Collindernek is. Vogul és osztják nyelvészeti problémák mellett néprajzzal is foglalkozott. Nagyon sokat tett a magyar és a rokon népek kapcsolatának elmélyítéséért. = Fontosabb munkáiból: Pápay József nyelvészeti hagyatéka. Debrecen, 1934. XLVIII.; Észt nyelvművelő és nyelvújító törekvések. Debrecen, 1935. 60 p."

A pályafutás két szakaszra bontható: az első 13 évig tartott és 32 dolgozatot foglal magában, a második 34 esztendőt ölel fel, alig tíz tanulmánnyal (l. a következőkben, javarészt magának Fazekasnak az összeállításában az *Irodalmi munkásság* című szakaszt).

1945-ben lezárult első korszakának egyik jelentős állomásaként a Pápay gyűjtötte osztják medveénekeket rendezte sajtó alá és egykori professzora

nyelvészeti hagyatékát rendszerezte. E munkája lehet a kiindulópontja annak, hogy Fazekas későbbi tevékenysége során is mindig szívesen foglalkozott osztják és vogul nyelvészeti és néprajzi témákkal. Az időszak másik kiemelkedő terméke, másik kitűnő rendszerező műve már az észt nyelvvel és műveltséggel kapcsolatos: Fazekasnak az észt nyelvújításról 1935-ben írt, imént idézett munkája a téma alapos, elmélyült, gazdag példaanyagot felsorakoztató feldolgozása.

Élete második, befejező korszakában keveset publikált, de számos tanulmányutat tett, tudományos konferenciákon adott elő (például 1965-ben egy marburgi nemzetközi dialektológiai konferencián és a helsinki második finnugor kongresszuson; az utóbbi a visszaemlékezések szerint viszonylag kedvezőtlen visszhangot váltott ki). Elsősorban pedig anyaggyűjtőként és adatközlőként vett részt jelentős munkálatokban. Csonka és publikálatlan maradt a Felix Oinasszal együtt készített magyar–észt szótára, a háború utáni időszakban végzett legfontosabbnak mondható munkájának pedig csak a kortársak emlékezetében maradt nyoma: az 1940-es évek végén a *Fenno-Ugric Vocabulary* munkatársaként ő dolgozta fel a finnugor–szamojéd szóhasonlítás teljes szakirodalmát, de a mű 1955. évi megjelenésekor – mint azt Alo Raun, az ifjúkori jó barát is szóvá tette a szótárról Th. Sebeok társaságában készített recenziójában (ennek pontos helyét l. lentebb) – a neve még köszönetnyilvánításként sem szerepelt. A honvágy gyötörte, megkeseredett embert a tudományban való mellőzöttség is bántotta. A hazátlanná, idegenné vált, a mindennapi megélhetést is csak nehezen biztosítani képes tudós számára a publikációs lehetőségek egyébként is csak apró dolgozatok és ismertetések megjelentetésében merültek ki. Fazekas, a kitűnő filológus, aki a finnugrisztika számos területén hatalmas cédulaanyagot gyűjtött össze, szerény és visszahúzódó ember volt. Ezért is maradt a pontos, aprólékos munkát kitartóan végző kutatónak a neve úgyszólván ismeretlen a külföldi és a hazai tudományosságban.

Fazekas Jenő tudományos könyvhagyatéka két részből áll. Bugyi rokonainál hagyta Fazekas 1942 őszén, a finn lektori állás elnyerésekor könyveinek és jegyzeteinek nagy részét. Ez az anyag az 1980-as évek legelejéig a Kossuth Lajos u. 8. sz. ház padlásán hevert; itt Kovács László tanár, a Magyar Földrajzi Társaság könyvtárosa és Kovács József alezredes bukkant rá. E két lokálpatrióta összeállításában készült egy 52 oldalas *Jegyzék dr. Fazekas Jenő, az uppsalai egyetem finnugor tanszéke tudományos kutatójának könyvhagyatékáról*, mely 1979-ben jelent meg Bugyin, a Helytörténeti Gyűjtemény egyik darabjaként. Tartalmát tekintve ez a lista hat részből áll: 1–2. észt- és finnországi anyagok, 3–5. finnugor szakirodalom, egyetemes szakirodalom,

illetőleg világ- és magyar irodalom, 6. egyéb gyűjteményi könyvek (magyar néprajz és szociográfia, középiskolai könyvek, vallásos irodalom). A 3. csoport egyik bő kétoldalas, 29 tételből álló fejezete a *Finnugor nyelvészet* címet viseli, és szinte kivétel nélkül obi-ugor nyelvészeti vonatkozású anyagot tartalmaz, köztük Pápaynak öt művét. Egy évtizeddel később Bagi Valéria – munkatársaival: Varga Judittal, egy ideig Kovács Magdolnával is – ugyanezt a könyvanyagot nem könyvtári, hanem szakmai (mindenekelőtt finnugor nyelvészeti) szempontból rendszerezte; a mintaszerűen összeállított és annotált, 103 gépelt lapos jegyzék első részébe Fazekas saját művei (12 tétel), a másodikba a más szerzőktől származó könyvek és különnyomatok (643 tétel), a harmadikba pedig a folyóiratok, évkönyvek (22 számozatlan tétel) kerültek, és a "hagyaték bibliográfiája" rendkívül hasznos tárgy-, név- és dedikáció-mutatóval zárul.

A könyvgyűjtemény értékéről megoszlottak a vélemények, attól függően, hogy pártpolitikai vagy szakmai szempontból történt a terjedelmes könyv- és folyóiratanyag vizsgálata.

A szentendrei Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár igazgatója, Békés György az akkori bugyi könyvtárosnak, Balázs Margitnak a levelére 1980. február 16-án ezt válaszolta (az alábbi két mondat terminológiája, stílusa és indokai a Kádár-korszak jellegzetes termékei): "Az állomány egy nagy része tartalmilag (elsősorban nemzeti szocialista propaganda tartalma miatt) káros hatású irodalom. Emlékszobában való kiállításra, vagy emlékkönyvtár alapítására sem tartalmilag, sem formailag nem tartjuk alkalmasnak." Más a nyelvész szakemberek véleménye. Mikola Tibor, a szegedi JATE finnugor tanszékének vezetője 1982. november 4-én értékesnek minősíti a Fazekas-gyűjteményt, melyben egyedülálló ritkaságok is fellelhetők. "Mindenekelőtt a két világháború közötti időben megjelent észt nyelvészeti, irodalmi, néprajzi és történelmi anyaga gazdag. Azon kutatók számára, akik ezzel a korszakkal, illetőleg észt nyelvészettel és néprajzzal foglalkoznak, a hagyaték igen hasznos forrásanyag." Bereczki Gábor egyetemi tanár, az ELTE finnugor tanszékének vezetője és Heverdle Lászlóné könyvtáros így vélekednek 1981. november 6-án, Bugyi akkori tanácselnökének küldött válaszlevelükben: "Dr. Fazekas Jenő könyvtára az igen értékes magyar nyelvészeti és történeti munkák mellett, ha nem is túl nagy számú, de páratlan anyagot tartalmaz a szovjetunióbeli kis rokon népekre (vepszékre, vogulokra, osztjákokra) vonatkozólag. Ezek a könyvek a 20-as, 30-as években jelentek meg, s [az] akkori politikai viszonyok miatt nem nagyon jutottak el Magyarországra. Ezenkívül számos ebből az időből származó, értékes észt és lív könyv is található a könyvtár anyaga között. A finn, az észt, sőt a magyar ki-

adványok között is akad ritkaság, érték, köztük több olyan is, amely szakkönyvtárakból is hiányzik. A hagyatékot teljességében olyan jelentősnek ítéljük, hogy javasoljuk megvételét. Kár lenne átengedni külföldi érdeklődőknek, ezzel mindenképp mi, ill. a magyarországi tudomány (s ezen belül a finnugrisztika) szegényedne.” Végül Bagi Valéria az említett, 1988-ban készült életrajzi összegzésben ekképp fogalmaz a gyűjteményről: “...jelentősége elsősorban eddigi teljes ismeretlenségében rejlik. A finnugrisztikában és a tudománytörténetben elmélyülten búvárkodó kutató is találhat érdekességet, ritkaságot. Ez elsősorban a külföldi folyóiratokra és időszaki kiadványokra vonatkozik. Bepillantást nyerhetünk a harmincas évek észt kulturális és egyetemi életébe is. Ezért mindenkinek, aki a korszak iránt érdeklődik, ajánlom figyelmébe ezt a kis füzetet.”

Ilyen előzmények után 1982 nyarán Bugyi akkori községi tanácsa 20 000 Ft térítés ellenében megvásárolta a hazai rokonoktól a helyi Fazekas-hagyatékot, és azt a Törteti Ibolya igazgatta Községi Könyvtár gondozására bízta. Itt hamarosan kiállítást is rendeztek a számos nyelvészeti ritkaságot, fontos néprajzi és szociológiai munkákat is tartalmazó gyűjteményből. Ez az első helyi könyvtár az egyik kocsmából 1950-ben művelődési házzá alakított – és ma is akként működő – épületben, a Kossuth Lajos u. 18. sz. alatt kapott helyet még a hatvanas években, melyben hamarosan Bugyi lélekszámával azonos mennyiségű könyv, azaz közel 5500 kötet állt az olvasók rendelkezésére. A nyolcvanas évek közepére a 62 m²-es könyvtárhelyiség szűknek bizonyult, elköltöztetése vált szükségessé. A Beleznay (akkor: Felszabadulás) tér 4. sz. alatt fekvő egykori iskolaépület kijelölése és részleges felújítása után, 1985. augusztus közepén adták át az új, 250 m² alapterületű könyvtárat, melynek állománya aztán az 1990-es évek elejére meghaladta a 17 000 kötetet (az új intézmény avatásáról *Megszépült környezetben: Új könyvtár, páratlan gyűjtemény* címmel tudósít a Pest megyei Hírlap 1985. augusztus 21-i száma). 1990-ben Sajtos Magdolna könyvtárvezető Szatmári Benő polgármesternek kettős javaslatot tett a Nagyközségi Könyvtár nevére vonatkozóan. Egyrészt Etédi Sós Márton 18. század végi költőt, két népies elbeszélő költemény szerzőjét, “a falu nótáriusát és pennáját” említette jelöltként, másrészt Fazekas Jenőt, akit az összehasonlító nyelvészet jelentős képviselőjeként mutatott be. Az intézmény az 1991. április 26-ai ún. névfelvételi ünnepség óta a *Fazekas Jenő Nagyközségi Könyvtár* nevet viseli. Az avatón nagy szerepet vállalt a helyi polgármesteri hivatal mellett a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Pest megyei Könyvtár. Az eseményen Juhász Dezső *A mai népnyelv értékei* címmel tartott tudományos ismeretterjesztő előadást (szövegét l. Nyr 1992: 59–64). Az épület falán ma az alábbi tartalmú emléktábla áll: “Fazekas Jenő.

1906–1979. «Mi dolgunk a világban? Küzdeni erőnk szerint a legnemesbekért.» (Vörösmarty)". A kicsiny, alig 3–4 m²-es helyiség ajtaján pedig ez a felirat: "Fazekas Jenő hagyaték. Védett állományrész."

A könyvtár állományában mint a hagyaték másik része szerepel az az anyag is, amelyet – az 1945 előtti, itthon maradt anyag kiegészítéseként – Fazekas özvegye 1988-ban bocsátott a község, illetőleg a könyvtár rendelkezésére, de oda az MTA Nyelvtudományi Intézetének uráli nyelvek osztályáról az én közreműködésemmel csak 1999 végén került. Az uppsalai könyveknek a száma nem nagy, a padláson felfedezettnek számban és értékben is csak csekély töredéke. Magam 1988. március 6-án jártam Uppsalában Sonja Engström lakásán (Svartbäcksgatan 33A, 753 32 Uppsala), és ott feltűnően kevés, alig egy-másfél folyóméternyi szakkönyvet, valamint rendkívül terjedelmes kéziratos anyagot találtam. A szám szerint 45 könyv (melyek közül három duplum) túlnyomó többsége kétnyelvű (kis)szótár, nyelvkurzus, nyelvtan volt (25 tétel), a többi elsősorban (legalább részben) a tudományos ismeretterjesztés (5), az útikönyvek, útleírások (5) és a szakácskönyvek, az egészséges táplálkozás (4) kategóriájába tartozik. Igen meglepő, hogy nyelvészeti szakkönyv (a Kluge–Götze-féle német etimológiai szótár 1953-ban megjelent 16. kiadásától eltekintve) nincs is köztük. Hogy 1945 és 1979 között Fazekas otthoni "szakkönyvtára" csupán e műveket foglalta volna magában, az nehezen hihető. Igen valószínűnek látszik, hogy annak jóval testesebb és szakmailag összehasonlíthatatlanul értékesebb része vagy még a tudós életében, vagy pedig 1979 és 1988 között valamilyen formában elkerült a lakásról, de Fazekas feltételezhető nyelvészeti könyveinek tartalmáról, illetőleg azok sorsáról nincs tudomásunk. (1999-ben többirányú svédországi levelezésem eredményeképpen megtudtam, hogy az az uppsalai egyetemre nem került. Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy Fazekas vagy később özvegye valamelyik helyi antikváriumban eladta a könyvgyűjteményt. Az igen idős Sonja Engström 1999. júniusban nem emlékezett vissza e körülményekre.)

Az uppsalai 42 kötet közül 13 is 1945 előtt jelent meg; e műveknek egy részét, néhány apró, könnyen szállítható kiadványt, pl. Linnankoski *Laulu tulipunaisesta kukasta* c. művét (1925), ill. jó néhány kisszótárt, pl. Weöres Gyula magyar–finn zsebszótárát (1934) is Bugyiról vihette Fazekas északra magával a negyvenes évek közepén, amikor végleg odahagyta szülőföldjét. Az életének utolsó évtizedében napvilágot látott kiadványokat egyetlen mű képviseli, az 1973-ban Budapesten megjelent *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című kötet, melynek kézírásos bejegyzését jelképesnek is tekinthetjük: "Fazekas Jenőnek szülőfaluja üzenetéül: Kovács Laci. 1973 karácsonyán." A

fentiekben már megismert bugyi lokálpatrióta: Kovács László, a Magyar Földrajzi Társaság titkára, a szóban forgó tankönyv egyik szerzője a könyvben található vámáru-nyilatkozat és a címzett által kivágott és összehajtogatott csomagboríték szerint 1973. december 10-én adta fel a küldeményt, és az 1974. január 4-én érkezett meg Uppsalába.

Az egykori uppsalai, ma az MTA Nyelvtudományi Intézetében található Fazekas-kéziratállomány vagy húsz doboznyi cédulaanyagot, valamint középméretű borítékokban őrzött, a legkülönfélébb természetű kéz- és gépírásos feljegyzéseket (részben cikkeinek első kidolgozását, azok fordításainak nyers kéziratát, egy-egy szakmai természetű levelet stb.) tartalmaz. A töredékes publikálatlan anyag alapján még némileg felületes betekintés után is azt állapíthattam meg, hogy annak értéke meglehetősen vegyes, és gyakran csupán tudománytörténeti. Mindenesetre egy rendkívül fegyelmezett, nagy munkabírású és pedáns embert véltem kiolvasni belőle. Egyúttal megjegyzem: az anyag beható tanulmányozása legalább egy egyetemi szakdolgozat keretei között nagyon megfontolandónak látszik.

2. Az uppsalai könyvállomány helyszíni felmérése során Fazekas svéd anyanyelvű élettársa felhívta a figyelmemet egy sűrűn gépelt, tizenegy és fél oldalas kéziratra, melynek szövegét ő nem értette. Halálának kerek évfordulója alkalmat ad arra, hogy az alábbiakban közzétegyük Fazekas Jenőnek ezeket, az Uppsalában és minden bizonnyal 1960 táján készített kéziratos feljegyzéseit. Az írógéppel írt, utólagos betoldásokkal kiegészített önéletrajzi emlékezés tartalma és terjedelme a következő: 1. Rövid beszámoló (Tallózás ötven év távlatából) [6,5 gépelt lap]. 2. Életrajzi adatok. Tanulmányutak. Eddigi alkalmaztatások. Tudományos és ismertető előadások. Társasági tagságok. Irodalmi munkásság. Egyetemi előadások [összesen 5 gépelt lap]. A gépiratba kézírással történt – olykor igen nehezen olvasható – szerzői javítások tényére az alábbiakban nem utalok, a korábbi hazai helyesírási gyakorlatot rendszerint tiszteletben tartom (emellett meghagytam pl. a mindenütt finnesen, Upsala alakban szereplő névváltozatot), általában csak a központozás tekintetében vállalkoztam egységesítésre. A kézirathoz képest lényegét tekintve csak annyit változtattam, hogy annak – általam fentebb az 1. és a 2. pontban elkülönített – anyagát fordított sorrendben közlöm. Egyedül a most következő cím (valamint néhány szögletes zárójeles megjegyzés) származik a megemlékezőtől, az azt követő teljes anyagot Fazekas Jenő jegyezte le. Az *Irodalmi munkásság* alcím alatt a szögletes zárójeles kiegészítések túlnyomó többsége, valamint a három utolsó tétel Fazekas eddigi legteljesebb publikációs jegyzéke – Bagi Valéria többször idézett, 1988. január 11-i keltezésű

kéziratos munkája – alapján, illetőleg figyelembevételével készült. A más alcímek alatt található bővítések, valamint a *Pályadíjak, jutalmak, ösztöndíjak* és a *Nyelvismeret* c. tájékoztatás Fazekas Jenő dátum nélküli – de szövegéből kikövetkeztethetően 1936-ban készült –, "Életrajzi adatok" címet viselő kéziratos önéletrajzából származnak.

Nagyné dr. Drahos Ibolya, a Bugyi Nagyközség Polgármesteri Hivatal jegyzője fénymásolatban rendelkezésemre bocsátotta az ifjú, 27 éves nyelvész Debrecenben készült önéletrajzát. Szívességét ezúton is köszönöm. A *Curriculum vitae*-t függelékként, az eredetivel lényegében ugyancsak megegyező formában kapcsolom a közlemény törzsanyagához. – Köszönettel tartozom Csiki Péternének írásom végleges szövegének véleményezéséért, továbbá a leszármazott rokon következő soraiért: "A hagyatékkal kapcsolatos írásával /.../ egyetértek, a tények valósak. Bugyi, 1999. VII. 28. Szatmári Károly."

Fazekas Jenő most következő svédországi összeállítása, különösképpen pedig a memoárszerű gyermekkori visszaemlékezéstől a különféle népek szokásainak széles európai horizontú kitekintéséig egy igen képzett, sokoldalú tudós ember portréját rajzolják meg, aki bármerre járt is a világban, a mértéket és az összevetés alapját mindig a napjainkban is alig hatezres lélekszámú Pest megyei község: szülőfaluja, illetőleg annak tágabb környezete: az Alföld és a Kárpát-medence, annak népe és műveltsége adta.

BUGYITÓL UPPSALÁIG

Tudományos önéletrajz és emlékek a múltból

Életrajzi adatok [Tanulmányai: 1912–1932]

1906. március 21-én született Bugyin. Apja Fazekas Károly, anyja Szatmári Zsófia. Az elemi iskolát a bugyi ref. egyház népiskolájának I–VI. osztályban végezte el az 1912/1913–1917/1918. tanévekben. A gimnáziumi tanulmányokat a Pápai Református Kollégium humángimnáziumában végezte az 1918/1919–1925/1926. tanévekben. Itt a nyelvek közül a latint, a görögöt és a németet mint rendes tárgyakat, az angolt és a franciát mint rendkívüli tárgyakat tanulta. 1926. június havában tett érettségi vizsgálatot kitüntetéses eredménnyel. Az egyetemi tanulmányokat a debreceni egyetem bölcsészeti karán végezte az 1926/1927–1930/1931. tanévekben. Egyidejűleg tagja volt a Debreceni M. Kir. Állami Tanárképző Intézetnek és a Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének is. Az egyetemen előadásokat hallgatott a magyar nyelv és finnugor nyelvészet (Pápay József), magyar irodalom (Pap

Károly), latin nyelv és irodalom (Láng Nándor), görög nyelv és irodalom (Darkó Jenő), művészettörténet, archeológia (Láng Nándor), magyar történelem (R. Kiss István), filozófia (Tankó Béla), pedagógia (Mitrovics Gyula), egyháztörténet, újszövetségi exegetika (Erdős Károly) köréből. Az állami és református tanárképző intézetekben gyakorlati tanfolyamokon és szemináriumokon vett részt a latin, német, francia, olasz nyelvek, továbbá a magyar nyelv és irodalom köréből. Itt a magyar irodalom területén Zsigmond Ferenc, az általános nyelvészet és indogermán nyelvek köréből Benigny Gyula előadásait követte. [A pedagógiai vizsga előtt kötelező gyakorló évet a debreceni református gimnáziumban töltötte el, itt a vezető tanára dr. Kun Sándor volt.] Tanári alapvizsgát 1928 májusában tett a magyar nyelvből és irodalomból, a latin nyelvből és irodalomból [mindkét tárgyból dicséretes eredménnyel], tanári szakvizsgát 1930 szeptemberében ugyanezekből a tárgyakból [ugyancsak egyaránt dicséretes eredménnyel]. Tanári oklevelet 1931 májusában szerzett a magyar és a latin tanítására a pedagógiai és a filozófiai vizsgák kiállása után. 1932. októberben doktori szigorlatot tett a finnugor nyelvészetből mint főtárgyból, a magyar történeti nyelvészetből és az indogermán nyelvészetből (mondattan) mint melléktárgyakból, és doctor philosophiae fokozatot nyert summa cum laude eredménnyel. Bizonyítványai alapján joga lett volna a sub auspiciis doktori avatáshoz, de nem kérte ezt a kitüntetést. Doktori értekezését az osztják nyelvből készítette, mely a debreceni egyetem bölcsészeti karán pályadíjat nyert.

[Pályadíjak, jutalmak, ösztöndíjak. 1930–1935. – L. még az előző mondatot is.]

[1. Az 1929/30. tanévre akadémiai könyvjutalom.
2. Az 1930/31. tanévben nyelvészeti pályadíj az egyetemen.
3. Az 1930/31. tanévben gyakorló tanárjelölti ösztöndíj a Vallás- és Közoktatási Minisztérium részéről.
4. Három ízben külföldi tanulmányi ösztöndíj a Ref[ormátus] Tanárképző Intézet részéről.
5. Külföldi tanulmányi ösztöndíj a Magyar Ösztöndíj Tanács útján a magyar és észt állam részéről.]

[Nyelvismeret. – Az 1936. évi önéletrajz alapján.]

[Beszél: finn, észt, német, angol.
Olvas: olasz, francia.

Tudományosan foglalkozik a finnugor nyelvekkel, főként az osztjákkal és a

vogullal.]

Tanulmányutak [1927–1958]

1. Archeológiai és művészettörténeti tanulmányút Olaszországba (Genova, Pisa, Milano, Verona, Firenze, Bologna, Roma, Napoli, Palermo, Girgenti, Syracusa, Catania, Taormina), 1927. június–július, a Debreceni Ref. Kollégium ösztöndíjával.
2. Archeológiai és művészettörténeti tanulmányút Görögországba (Athen, Corinthus, Epidaurus, Mycenae, Olympia, Delphi, Kreta), 1929. március–április, a Debreceni Ref. Kollégium ösztöndíjával.
3. Nyelvészeti [és néprajzi] tanulmányút Finnországba (Haapamäki, Helsinki) [és a Lappföldre], 1929. június–november, a Debreceni Ref. Kollégium ösztöndíjával. A helsinki egyetemen Kannisto és Wichmann professzorok előadásait hallgatta.
4. Nyelvészeti tanulmányút Észtországba (Tartu, Tallinn, Saaremaa), 1934. február–augusztus, a magyar állam ösztöndíjával. A tartui egyetemen Mark és Mägiste professzorok előadásait hallgatta.

[4/a. Nyelvészeti és néprajzi tanulmányok Esztergomban. 1934.]

5. Nyelvészeti tanulmányút a lív földre, 1935.
6. Részt vett az 1938. évi finn–észt népkutatási kongresszuson Helsinkiben, 1938. júniusban.
7. Magyar bibliográfiai tanulmányút. Varsó, Riga 1937 nyarán.
8. Részt vett a debreceni lektorkongresszuson, 1943.
9. Részt vett a 23. Internationalis Orientalis Nyelvészeti Kongresszuson. 1954. augusztus 21–28., Cambridge.
10. Magyar bibliográfiai tanulmányokat végzett Párizsban 1954. augusztusban, Londonban ugyanekkor.
11. Magyar bibliográfiai tanulmányokat végzett Stuttgartban, Münchenben 1958 júliusában.
12. Néprajzi tanulmányúton volt a svédországi Lappföldön 1955. június–júliusban.

Eddigi alkalmaztatások [1930–1958]

1. Egyetemi [díjtalan] gyakornok a debreceni egyetem finnugor szemináriumában, az 1930/1931–1933/1934. tanévekben.
2. Tanárképzői szakelőadó a finn nyelvből a Debreceni Állami Tanárképző Intézetben, 1932/1933. tanév.
3. Könyvtártiszt a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában, 1933. március 1.–1936. aug. 31.
4. Kollégiumi esküdtfelügyelő a Debreceni Kollégium egyetemi internátu-

sában, 1931–1933.
5. Tanár a Debreceni Református Gimnáziumban, 1936. szept. 1.–1937. febr. 1.
6. A magyar nyelv és irodalom lektora a tartui egyetemen, a tartui egyetem Magyar Intézetének vezetője, 1937. jan. 1.–1941. febr. 14.
7. A budapesti II. ker. Állami Mátyás Király Gimnázium rendes tanára, 1941. március 15.–1942. okt. 15.
8. A magyar nyelv és irodalom lektora a helsinki egyetemen, 1942–1958. [Hivatalos lektorként 1944-ig működött.]
9. A helsinki egyetem Magyar Intézetének vezetője, 1942–1944.
10. Intézeti kutatótanár az upsalai egyetem mellett, 1945-től.
11. Megbízott szakelőadó a magyar nyelvből az upsalai egyetem bölcsészeti karán, 1949/1950–1953/1954.

Tudományos és ismertető előadások [1929–1944]

1. A magyar–finn kapcsolatokról. [Magyarország és a magyar nép.] Helsinki, Kalliola [a főváros e részéről l. a függeléket is!], 1929. [november.]
2. Magyar írók finn nyelven. Debrecen, Déri Múzeum, 1931.
3. Az egyszerű mondat fajai az északi osztják és a vogul nyelvben. Debrecen, Tisza István Tudományos Társaság I. osztálya, 1931.
4. Magyarország geopolitikai helyzete. Tartu, EUS [Eesti Üliopp. Selts = Észt Egyetemista Társaság], 1934.
5. Az észt nép és népi műveltsége. Debrecen, Tanítóegyesület Továbbképző Szemináriuma [a Városházán], 1934.
6. Finnország és a finn nép. Nyíregyháza, Szabad Lyceum, 1935.
7. [Tervehdys Debrecenille.] Järventaus finn író verse Debrecenhez. Debrecen, Csokonai Kör, 1935.
8. Az észt irodalomtörténet körvonalai. Debrecen, Ady Társaság, 1936.
9. A magyarság Közép-Európában. Tallinn, Eesti-Soome-Ungari Liit, 1937.
10. A magyar szabadsággondolat. Tartu, Akad. Hõimuklubi, 1937.
11. A magyar népdal kutatása az újabb időkben. Tartu, Akad. Rahvaluule Selts, 1937.
12. Petőfi és a magyar reformmozgalom. Tallinn, Eesti-Soome-Ungari Liit, 1938.
13. A magyarság és Európa. Tartu, Egyetemi Magyar Intézet, 1938.
14. Petőfi költészete. Tartu, Akad. Kirjandusühing, 1938.
15. A magyar népköltészet tárgy felosztása. Tartu, Akad. Rahvaluule Selts, 1938.
16. Képek Magyarországról. Tartu, XVI. Linna Algkooli Hõimuaktus, 1938.

17. A magyar leányiskolák szervezete és élete. Tartu, Eesti Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasium, 1938.
18. Az elemi iskolai oktatás berendezkedése Magyarországon. Petseri, Tanítók kongresszusa, 1938.
19. Magyarország történetének nevezetesebb korszakai. Petseri, Közművelődési Egyesület, 1938.
20. A magyar nőmozgalom problémái. Tartu, Tartu Naisklubi, 1939.
21. A modern magyar irodalom kezdetei. Tartu, Egyetemi Magyar Intézet, 1939.
22. Magyar népi és történeti táncok. Tartu, Egyetemi Magyar Intézet, 1939.
23. Magyarország a reformok küszöbén. Tallinn, Eesti-Soome-Ungari Liit, 1939.
24. Ady Endre költészete. Tartu, Egyetemi Magyar Intézet, 1939.
25. A liberálizmus korszaka Magyarországon. Tartu, Akad. Ajaloo Selts, 1939.
26. A magyar művelődés főbb kérdései. Tartu, Egyetemi Magyar Intézet, 1940.
27. Észtország politikai helyzete. Budapest, Magyar Külügyi Társaság, 1941.
28. Az észt változások. Budapest, Magyar–Észt Társaság, 1941.
29. A népnyelvi anyaggyűjtés Észtországban. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1941.
30. Néprajzi kutatások Észtországban. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1942.
31. Magyar iskolaszervezeti kérdések. Helsinki, Tanáregyesület Közgyűlése, 1943.
32. A finn–magyar kultúrközösség kérdései. Helsinki, Finn–Magyar Társaság, 1943.

33–35. A finn–magyar rokonság történeti kutatása. Tampere, Turku, Jyväskylä, Finn–Magyar Társaság, 1943–1944.

36. A finn népiskola szervezete és élete (hálózat, internátus, a tanulók szállítása az iskolába, iskolai étkeztetések stb.). Debrecen, 1943.
37. A finn népfőiskolai oktatásról (a finn népfőiskolák szervezete, oktatási és nevelési irányok). Debrecen, 1943.
38. Finnország tudományos élete. Debrecen, 1943.
39. Petőfi és kora. Helsinki, Unkarin Ystäväin Kerho, 1943.
40. Magyar nyelvi tanfolyamok. Helsinki, Unkarin Ystäväin Kerho, 1943–1944.
41. Ady Endre költészete. Helsinki, Egyetemi Magyar Intézet, 1943.
42. A legújabb magyar irodalom irányai. Helsinki, Finn–Magyar Társaság, 1943.

43. A modern magyar irodalom nagyobb alakjai. Helsinki, Egyetemi Magyar Intézet, 1943.
44. A magyar irodalomtörténet vázlata. Helsinki, az Egyetemi Magyar Intézet tanfolyama a helsinki magyar kolónia számára, 1943–1944.
45. A magyar történelem korszakai. Ua. [értsd: uo.], 1943–1944.
46–51. Előadások a magyar népművészetről, magyar táncokról, a finn–magyar kultúrközösségről stb. Helsinki, katonakórházak, 1943–1944.

Társasági tagságok

Ady Társaság (Debrecen), Magyar Nyelvtudományi Társaság (Budapest), Magyar Néprajzi Társaság (Budapest), Csokonai Kör (Debrecen), Magyar–Észt Társaság (Budapest), Magyar–Finn Társaság (Budapest), Akadeemiline Emakeele Selts (Tartu), Akadeemiline Rahvaluule Selts (Tartu), Akadeemiline Hõimuklubi (Tartu), Finn–Magyar Társaság (Helsinki), Unkarin Ystäväin Kerho (Helsinki), Finnisch-Ugrische Gesellschaft (Helsinki), Societas Uralo-Altaica (Göttingen), Språkvetenskapliga Sällskapet (Upsala), Finn–Magyar Kulturális Bizottság (Helsinki), [az] Aurora Kiadó lektora (Turku).

Irodalmi munkásság [1932–1959; kiegészítés 1968-ig]

1. Az egyszerű mondat fajai az északi osztják nyelvben. Rés[ümé:] Die Arten des einfachen Satzes im Nord-Ostjakischen. Debrecen, 1932. [44] (= Acta Classis I. Societatis Scientiarum Debrecinensis V:3). – Doktori értekezés.
2. Pápay József–Fazekas Jenő, Északi osztják medveénekek. Adalékok az obi-ugor népek medvekultuszához. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján feldolgozta Pápay József. Pápay József nyelvészeti hagyatékából sajtó alá rendezte Fazekas Jenő. A Pápay-hagyaték ismertetésével. Budapest, 1934 (= Acta Classis I. Societatis Scientiarum Debrecinensis V:9).
3. Pápay József nyelvészeti hagyatéka. Debrecen, 1934 [XLVII] (= Acta Instituti Pedagogici Collegii Debrecinensis 10). Klny.[: Acta Classis I. Societatis Scientiarum Debrecinensis V:9].
4. A settlement-mozgalom Finnországban. Közlöny [A debreceni református teológus ifjúság lapja. Debrecen,] 1932. [6. sz., 7–8; 7. sz. 7–8.]
5. A nőkérdés Finnországban. Közlöny 1932. [8. sz., 5–6; 9. sz. 5–6.]
6. Magyar vonatkozások a tartui egyetemen. Debreczen [Kelet-magyarországi Napló. Napilap]. 1934.
7. A. Järventaus költeménye Debrecenhez. [A. Järventaus: Debrecenhez. Tervehdys Debrecenin “Bundalle”. (Vers.) Ford.: Fazekas Jenő.] Debrecen

1935. [6 lev.] – [1936-ban készült tudományos önéletrajza szerint ekkortájt Järventaus *Ruija* című regényének fordításán dolgozott, annak kiadását is tervezte, de e munkája további sorsáról nincs tudomásunk. Z. G.]

8. Észt nyelvművelő és nyelvújító törekvések. [In:] Pallas Debrecina c. gyűjteményes munka. Debrecen, 1936. [43–100]. – Klny.[:] Acta Instituti Paedagogici Collegii Debrecinensis 13.
9. A s[z]auna. [Finnországi úti beszámoló.] Debreceni Képes Kalendárium. Debrecen, 1936. [114–119.]
10. Ungari rahvaluulest ja rahvamuusikast. E[esti] Kirj[andus. Tartu,] 1937. 355–364.
11. Ungari uuemast kirjandusest. Looming [Tartu,] 1938. 79–86., 224–232.
12. Ungari algkooli korraldusest. Eesti Kool [Tallinn,] 1939. 325–328.
13. Ungari reformide lävel. Uus Eesti 1939. márc. 15.
14. Ungari vabadusvõitlustest. Eesti Hõim 1939. 9–14.
15. Ungari [a korrektúrapéldányon még: Ungarlus] ja Euroopa kultuur. Varamu [Tallinn,] 1939. 1021–1026.
16. Ungari liberalismi ajajärk. ERK 1939. 258–263.
17. A népnyelvi anyaggyűjtés Észtországban. Magyar Nyelv 38(1942): 30–43.
18. Észtország bolsevizálása. Külügyi Szemle 19 (1942): 113–122.
19. Az észt–magyar kulturális kapcsolatok eddigi mérlege. Láthatár 10 (1942): 121–123.
20. Néprajzi kutatások Észtországban. Résumé: Die ethnographischen Forschungen in Estland. Ethnographia–Népélet [53 (1942): 84–104] [a gépirat tévesen a 23. tétel kötet- és lapszámát tartalmazza].
21. A. Saareste, Eesti murdeatlas. I. [Ismertetés.] Nyelvtudományi Közlemények 51(1941): 214–217.
22. Észt nagyszótárak. [Ismertetés.] Nyelvtudományi Közlemények 51 (1941).
23. G. Ränk, Peipsi kalastusest. [Ismertetés.] Ethnographia–Népélet 52 (1941): 286–287.
24. Dr. Pintér Jenő. 1881–1941. [Nekrológ.] A Budapesti II. ker. [Magyar Királyi Állami] Mátyás Király Gimnázium értesítője 1941–1942 [ehelyett: ... évkönyve az 1940–41. iskolai évről. Budapest, 1941. 11–12.]
25. Kőrösi Csoma Sándor. Uo. 1941–1942. [Budapest, 1942. 6–11.]
26. Az észtek sorsa. Északi rokonaink [Budapest,]1943. [7 (1942. dec.) 140–156.]
27. Piirteitä Unkarin sivistyshistoriasta. Résumé: Magyar művelődéstörténeti kérdések. Heimotyö [Helsinki] 6 (19[42–]43). [12–39.] – Klny.: Helsingin Yliopiston Unkarilaisen Laitoksen Vihkosia. Helsinki, 1943. 30 l.
28. Tehtäviä suomalais-unkarilaisen sivistyksellisen yhteistyön alalta. Hei-

mokansa [Helsinki] 3 (1944): [91–102.] – Klny.: Helsingin Yliopiston Unkarilaisen Laitoksen Vihkosia. Helsinki, 1944. 12 l.

29. Unkarin uudemman kirjallisuuden vaiheet. Résumé: Az újabb magyar irodalom. Heimotyö [Helsinki] 7 (19[43–]44): [23–71]. – Klny.: Helsingin Yliopiston Unkarilaisen Laitoksen Vihkosia. Helsinki, 1944. 54 l.
30. Unkarin koulujärjestelmästä. Helsinki, 1943.
31. A finn népfőiskolák rendszere. Finnország [A Finn Nemzeti Szövetség (Suomalaisuuden Liitto) magyar nyelvű lapja. Helsinki,] 1943.
32. A finn népiskolák berendezkedése (hálózat, étkeztetés). Uo. 1944.
33. Unkarin kieliopillisesta järjestelmästä. Virittäjä 1951. 145–168.
34. Bibliographie linguistique des années 1939–1947. Vol. I. Utrecht–Bruxelles, 1949. 189–207: [Spectrum] Langues Finno-Ougriennes. [Ismertetés.] Finnisch-Ugrische Forschungen 30 (1949). Anzeiger 19–24.
35. Charakteristik der ungarischen Sprache. A. Sauvageot, Esquisse de la langue hongroise. Paris, 1951. [Ismertetés.] Finnisch-Ugrische Forschungen 31 (1953). Anzeiger 19–25.
36. Zur Frage der menschlichen Ursprache. Ural-Altaische Jahrbücher 26 (1954): 4–36. – Klny.: Wiesbaden, 1954.
37. “Tiedättekö tämäkin?” – Vastaus prof. E. Itkoselle. Virittäjä 1955. 78–82.
38. J. Szinnyei, Unkarin kielioppi. 3. painos. Helsinki, 1950 (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 131). – Sajtó alá rendezte[: F. J.].
39. Ungari ja eesti keele ühistest ja erinevatest joontest. Triinu [Toronto, Kanada] 17: 6–8.

[40. Zur sprach- und siedlungshistorischen Problematik wogulischer und ostjakischer Dialekte. Zeitschrift für Mundartforschung. Beihefte 3. Wiesbaden 1967. 221–231 (Verhandlungen des zweiten Internationaler Dialektologenkongressus I. 5–10. 9. 1965. Marburg).]

[41. Hungarian Shamanism. Material and History of Research. In: Studies in Shamanism. Based on papers read at the Symposium on Shamanism held at Åbo on the 6–8 of September 1962. Stockholm, 1967. 119. (Scripta Instituti Donneriani Åboensis 1.)]

[42. Über einige religionshistorische Wortgruppen im Finnisch-Ugrischen. In: Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum, Helsingae habitus 23–28. VIII. 1965. II. Acta Ethnologica. Helsinki, 1968. 118–128.]

[Szerkesztői tevékenység. 1932–1944]

[43. Új Vetés. A Turul szövetség debreceni kerületének röpirata. Debrecen. A rövid életű folyóirat felelős szerkesztője 1932–1933-ban. – Az 1945 előtti hagyatékban található egy egyoldalas, a vidéki diákság szervezkedé-

seivel foglalkozó, *Decentralizáció?* címet viselő Fazekas-cikk, mely az Új Vetés II. évfolyamának 3. számában jelent meg 1932 novemberében.]

40. [44.] Pallas Debrecina. [Dolgozatok a Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének tízéves fennállása alkalmára.] Társszerkesztők: Zsigmond Ferenc, Bácsi [-y] Ernő. Debrecen, 1936. – A debreceni Ref. Tanárképző Intézet emlékkönyve. [(A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai 13.)]
41. [45.] Acta Instituti Paedagogici Debrecinensis. A Debreceni Református Tanárképző Intézet kiadványsorozata. – Szerkesztette 1937-ig.
42. [46.] Helsingin Ylopiston Unkarilaisen Laitoksen Vihkosia. A helsinki Egyetemi Magyar Intézet sorozata. – Szerkesztette 1944-ig (1–5. szám).

[L. még fentebb a 38. tételt.]

Közreműködött a következő mű munkálataiban [1934]

Varga Zsigmond, A debreceni református főiskola nagykönyvtára írásban és képben. I–II. Debrecen, 1934.

Előkészületben [1960 táján]

[1.] A laryngális nyelvelmélet.
[2.] A sampo-kérdés.
[3.] A magyar szókutatáshoz.
[4.] Pannonia helynevei.

Anyaggyűjtések

1. A magyar műveltség körvonalai a Baltikumban. Kb. 2000 lapkivágat. (jelenleg[i lelőhelye:] Tartu, Magyar Intézet).
2. Magyar–észt szótár. Kidolgozva a K- [betűkezdet]ig F. Oinas volt budapesti észt lektorral együtt (jelenleg Bloomington, USA).
3. A finnugor–szamojéd szóhasonlítás anyaga. Kb. 2500 szócikk kivonata. Felhasználva a B. Collinder, Fenno-Ugric Vocabulary. Stockholm, 1955 c. műben (1–69. l.), vö. A. Raun – Th. A. Sebeok. Language. Journal of the Linguistic Society of America [Baltimore] 32 (1956)[: 802–808].
4. Finnugor bibliográfia. Kb. 60 000 dupla adatolásban, a recenziós irodalom feldolgozásával. I. Szerzői bibliográfia. II. Szakbibliográfia (21 szakcsoport).
5. Adatok az ősnyelv kérdéséhez.

Adatokat szolgáltatott [javítás: **kölcsönzött] [az alábbi művekhez, 1949–1959]**

[1.] O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens. 1–3. Lund, 1949–1959.
[2.] H. Tegnaeus, Blood-Brothers. Stockholm, 1952.
[3.] H. Paldrok, On the variability and classification of dermatophytes. Acta Dermato-Venereologica 1953. – Latin nyelvű terminológia.

Egyetemi előadások [1937–1954]

[I.] **Tartu**

1937. I. [félév:] Magyar nyelv kezdőknek. Magyar meseszövegek, népdalok hanglemezeken. – Magyar nyelv haladóknak. Újabb irodalmi szövegek, novellák. – A magyar irodalomtörténet körvonalai.

1937. II. Magyar nyelv kezdőknek. Mese- és népdalszövegek elemzése. Hanglemezek. – Magyar nyelv haladóknak. Irodalmi szövegek, versek, hanglemezekkel. – Szemelvények a XX. század prózairodalmából. Jelentéstani elemzés haladóknak.

1938. I. Gyakorlati magyar [nyelvi] tanfolyam. – Szemelvények az újabb magyar irodalomból. Szövegek olvasása. – Magyar nyelvtan szövegelemzéssel filológusoknak.

1938. II. Gyakorlati magyar nyelvi tanfolyam. – Szemelvények a magyar irodalomból beszélgetési gyakorlatokkal. – Magyar nyelv. Kezdő tanfolyam filológusoknak. – Magyar nyelvtan szövegelemzésekkel. Haladó filológusoknak.

1939. I. Magyar nyelv kezdőknek. – Magyar nyelvtan haladóknak. Alaktan. Nyelvtörténeti tanfolyam. – Magyar nyelvemlékek. – Petőfi költészete. Költemények olvasása, nyelvi és kultúrtörténeti elemzés. – A magyar irodalomtörténet körvonalai a XVIII–XIX. században. Nemzeti megújhodás, praeromantika, romanticizmus.

1939. II. Magyar nyelv kezdőknek. – Magyar nyelv haladóknak. Nyelvtörténeti tanfolyam (folyt.). – Magyar beszédgyakorlatok, haladóknak. – Petőfi a magyar szabadságharcban. Költemények olvasása, szavalása, elemzése. Haladók számára. – A magyar irodalom a XIX. században.

1940. I. Magyar nyelv kezdőknek. – Magyar nyelvtan haladó filológusoknak. Szóképzés. – Nyelvtörténeti tanfolyam. A magyar kódexek mint nyelvemlékek a XIII–XIV. században. Haladóknak.

[II.] **Helsinki**

1942–1944 [között] a következő minta szerint: Magyar nyelv kezdőknek. –

Kezdő tanfolyamok nyelvészek [!] számára. – Magyar nyelv haladóknak. – Gyakorlati tanfolyamok kezdőknek és haladóknak. – Magyar nyelvtörténet, nyelvemlékek olvasása. – Magyar irodalomtörténet.

[III.] **Upsala**

1949–1954 [között]: Magyar tanfolyamok kezdő filológusoknak. – Magyar tanfolyamok haladó filológusoknak. – Gyakorlati tanfolyamok kezdőknek és haladóknak. Magyar nyelvemlékek. – Magyar nyelvkutatás. – Magyar irodalomtörténet, magyar művelődéstörténet.

Rövid beszámoló [gyermekkorom világáról] (Tallózás ötven év távlatából) [készült 1960 körül]

Kockáztunk a kút körül a libamezőn. A libapásztorkodás a legelső önálló hasznos foglalkozás a falusi gyerek életében. Én azonban még nem számítottam igazi libapásztornak, alig négy-öt éves lehettem csak. A nagyobbak magukkal vittek játszani, s alkalomadtán a libákat terelni. Nem sok haszon van a kisebbekből az ilyen munkában. A kisgyereknek a libamezőn és otthon az udvaron is a gúnár a legnagyobb ellensége, a tarlón pedig a mácsonya és a szederinda. Kendőt terítettünk le a szikes és agyagos földre, azon játszottunk. Színes kavicsokkal kockáztunk. Ez a játék egész délutánokat is kitöltött. A lányok ügyesen vették fel ujjaik közt a szétgurult kavicsokat a kendőről. – A kockázás már a rómaiaknál is megvolt, csakhogy sokkal fejlettebb formában. Ott *alea* ’kocka; kockajáték’] a neve, s egy bizonyos fajta szerencsejátékot jelent a felnőttek számára, *alea ludere* pedig a.m. ’kockázni, kockavetéssel szórakozni’. A játék megemlítése előfordul Horatius, Plautus, Ovidius, Martialis, Suetonius és még más római írók műveiben, Claudius pedig egy egész külön értekezést írt róla. Hogy került hozzánk ez a gyerekjáték, ezzel a kérdéssel érdekes lenne tüzetesebben is foglalkozni, bár történtek már ide vonatkozó kutatások. Kultúrtörténeti emlék-e csak, esetleg az iskola útján terjedt el, vagy gyökerei a néphagyományba nyúlnak vissza? Mindenesetre érdekes, hogy a magyar gyerekjáték eltérő a rómaiak társasjátékától. Nyelvtörténeti szótáraink elég sok, tájszótárunk csak egy adatot közöl.

Máskor bakugrással szórakoztunk, vagy csülköztünk. Ez utóbbi a célba dobás ügyessége a falusi gyerek életében. Talán a legrégibb népi játékok egyike, a primitív népek bumeráng- és lándzsavetésével egy tőről fakad. Bunkósbot és egy felállított fahasáb kell csak hozzá. Bunkósbotja mindannyiónknak volt, egyszerűbb vagy bicskával faragott, a sceptrumoknak,

törzsfői jelvényeknek és az egyházi pásztorbotoknak ez a megelőzője. A magyar pásztorok fafaragó művészetében és ügyességében a kicifrázott pásztorbot nagy szerepet játszik. Akkor még sok ilyen botot lehetett látni a pusztákról bejáró pásztoremberek kezében Bugyin is. Idetartoznak a csőszbotok is, továbbá a bíróbot, vőfélybot. Felettünk legtöbbször tisztán ragyogott az ég, talán kékebb volt, mint az Adrián. Néha felmelegedett a levegő, és rezgésbe jött. Felemelte a tájat, a távoli tanyák körvonalai elmosódtak, mintegy felemelkedve úsztak a levegőben. Ezt a jelenséget még jobban kifejlődve láthattam később a Hortobágyon mint délibábot, mikor Debrecenből kirándultunk, de megvan az északi tengerpartokon is. A délibábhoz népi hiedelmek főződnek. Közép-Finnországban ezt a jelenséget a hajnali köd helyettesíti. 1929 nyarán egy finn tanyán tartózkodtam több hónapig. Hajnalban és reggelenként sokszor megfigyeltem a köd felszállását, hullámzását, a kísérteties alakulatokat, melyek a természettel egybefolyva csodálatos képzeteket idéztek fel. A magyar mesemotívumok világában is megvan a Ködapó népi képzete.

Ha kint a mezőn vagy otthon a kertekben, udvarokon békával a szájában elrepült felettünk a gólya, kórusban énekeltük felé: "Gólyát látok, pénzt találok!" –, s megfogtunk egy gombot a ruhánkon. Majd így folytattuk: "Gólya, gólya, gelice [sic]! Mitől véres a lábod? Török gyerek vágta, Magyar gyerek gyógyította, Síppal, dobbal, nádi hegedűvel." Ki ne emlékeznék ezekre a gyerekmondókákra még felnőtt korában is? A magyar néphagyomány egyik legszebb, legjellegzetesebb és talán legrégibb darabját mondtuk ilyenkor a samán [!] gyógyítási mód megőrzött emlékével, a betegséget okozó gonosz szellemek űzésével, a dob- és zajveréssel, az ősi idők egyedüli technikai gyógyító eszközével. Így tartja ezt nyilván a magyar folklorisztika. A zajverés különben mint gonosztűző eszköz és mód más kapcsolatokban is előfordul néphagyományainkban, szerepe van a dunántúli regölésben és az egész országra kiterjedő téli koledálásokban, továbbá a csoportos köszöntők házhoz járó játékaiban. Egyes vélemények szerint ugyanilyen szerepe van a háziállat nyakába akasztott kolompoknak, csengettyűknek is: a kolompolás elűzi a rossz szellemeket, és védi az állatokat a betegségek ellen a primitív felfogás szerint. Másrészt megvoltak a falunkban még ötven év előtt a primitív gyógyítási módoknak más hiedelmei is, tudtunk javasasszonyokról, babonás eljárásokról, gyógyító és bajtokozó füvekről. A békától undorodtunk, a kígyótól féltünk mint kisgyerekek, s örültünk, ha az előbbit a gólya szájában láttuk. A gólya a fecskével együtt az alföldi nép tabumadara, a pacsirta a mezőn dolgozók énekese, s mint ilyen külön tiszteletben részesül mindenfelé. A szárcsának, vadkacsának, fürjnek és fogolynak kiszedtük a tojásait, a szarkát és varjút megfogtuk tőrrel, a verebet is feltámasztott ládával vagy zablával, de a

gólyát, fecskét és a pacsirtát bizonyos tisztelettel illettük még gondolatban is. Tudtuk, hogy a fecskefészek leverése szerencsétlenséget okoz: véres tejet ad a tehén –, így hallottuk ezt a nagyobbaktól. Ez a madárvilághoz járuló különféle felfogás szintén ősi hagyomány, megvan minden népnél, és tudományos kutatás tárgya. Az északi népeknél, ahová a gólya már nem vándorol fel, azt a hattyú vagy más nagyobb madár helyettesíti többféle vonatkozásban (kivéve a gólyahitet [!]), a pacsirtát [pedig] a rigó-, pinty- és cinege-félék sokféle fajtája. Ezek errefelé a lakótelepek kedves énekes vendégei, vagy mint a hattyú és a vadkacsa a díszkertek és parkok kedvencei. A fecske, a daru és a vadliba, a magyar Alföld és a Hortobágy e jellegzetes három madara idáig, sőt egész[en] a Lappföldig is felvándorol a madárköltözés közismert vándorútjain. A béka, a vízi életnek e kitartó velejárója megvan mindenfelé, de esti békabrekegést kórusban, ami az alföldi lápvizek olyan kellemes jellemzője, nem hallottam gyerekkorom óta sehol sem. Ez a jelenség különben az ösztönös állati hangverés fogalma alatt ismeretes a biológiai kutatásokban, s többféle tudományos magyarázata van. *Clamor concomitans* a neve [a.m. 'elválaszthatatlan/velejáró zaj'], s igen sok állatfajnál észlelhető.

Hordás után a tarlókra jártunk. Ott legeltettük libáinkat, közben elhullott kalászt és szedret szedegettünk. Tallóztunk. A tallózás, a tojásszedés, a szüret utáni böngészés, a gombázás és a vadon termő bogyók, gyümölcsök szedése az ősi gyűjtögető gazdálkodás maradványa. Ezek közül azonban egyik sem emelkedett gazdasági jelentőségre a népi gazdálkodásban az Alföldön. A Dunántúlon találkoztam először a sommal, áfonyával és az erdei vadgyümölcsökkel mint piaci árukkal. Pápán a diákság mindennapi életében igen nagy szerepet játszottak a somot áruló piaci asszonyok. Azonkívül lehetett venni a piacon áfonyát, naspolyát, vadkörtét és más egyebet. Az áfonya és a gomba igazi világa azonban a Baltikumban, s ettől északra, a finn és skandináv erdőségekben van. A fekete és vörös áfonya, a törpe mocsári szeder vagy málna ezekben az országokban valóságos néptáplálék, és óriási mennyiségben kerül piacra. A háziasszonyok cukorral befőzik, vagy hordókba, cserépfazekakba rakják télire. Italokat, likőrt is készítenek egyes fajtákból. A fekete áfonyából készített bor, ha jól megérik, nagyon jó vörösbor. Ugyancsak a fekete áfonyát sütéshez is felhasználják töltelékeknek, azonkívül gyümölcslevesnek vagy édesített szószoknak. A vörös áfonyát inkább salátának használják húsok mellé. Igen jól illik például a vadakból készített sültekhez mint [többek közt] a fácánhoz, rén- és tarándszarvashoz.

Talán a növényvilág hagy legkevesebbet a gyerekkorból. A természet és a kertek zöld és színes takarója, a gyermekkori játékok színhelyén mint vadvirág, gaz, paraj és fű jelentkezik csak a gyermeki lélek előtt, ezekből kristá-

lyosodnak ki később az egyes növénynevek, eltanulás útján, munka és más foglalkozások közben. Ha a kapcsolat megszakad ezzel a környezettel, az egyes népi nevek talán feledésbe is mennek, vagy elhomályosulnak. A királydinnyét, iglicét, mácsonyát, tyúkhúrt, bakacsot, szamártövist, beléndeket, mérges maszlagot, lósóskát, csádét, vörösfarkút, szikfüvet, perjét sok mással együtt azonban soha sem lehet elfelejteni, akárhova kerül is az ember a Duna–Tisza közéről. Ugyanígy vagyunk az akáccal és a bodzával is. Ezeket több mással, mint a kukoricával, cirokkal és a marhatökkel együtt, örömmel üdvözöljük mint régi ismerősöket az európai növénykertekben, ha véletlenül elénk bukkannak. Már ez is elég szép gyűjtemény, de mégis milyen kevés abból a gazdag növényvilágból, amit nagy területén, vizein, homokos és szikes földnyúlványain a Kiskunság magában rejt. Egy kis próbagyűjtés a kunsági puszták és Bugyi népi növényneveiből a Magyar Nyelv 1927. [évi 23.] kötetében [67–70. l.; közli: Moesz Gusztáv] ékes bizonyítéka ennek. Az upsalai botanikus kertben, amely Linné-tradícióiról híres, lehet akácot is látni – itt július vége felé virágzik –, azonkívül csádét, csatakot, buzogányt. Ugyancsak itt a mérges maszlagot mint értékes orvosi növényt kis pálcikákhoz kötözve külön ágyban gondozzák. Ebből a kertekben otthon özönével volt, ha nem kapálták idejében a krumplit; a virágját mi, gyerekek pattantyúnak használtuk, a termését pedig zöld állapotában mint "sündisznót" gyűjtöttük. A növényvilághoz azonban vallási és mitológiai képzetek is fűződtek az őskorban. Ennek a jelenségnek a nyomai egészen a mai időkig fennmaradtak. Innen vannak, az ilyen elnevezések mint *istenkefű, istenkevirág, ebszőlő, kutyatej* stb. A kutyát, a farkast, a kígyót, a békát a régiek a másvilági gonosz hatalmak küldöttjének gondolták: Ennek tudatában a *kígyófű, farkasómalevél* [vö. *farkasalma* (Aristolochia)], *békanyál* és más sok hasonló népi elnevezés könnyebben megérthető. Ezeknek a néphagyományi adatoknak a gyűjtésére és kutatására minden országban külön tudományos intézetek vannak, de különösen az északi országokban, ahol ezek az adattárak a begyűjtött és rendszeresen kezelt néphagyományi anyag révén, de nagyságuk, gazdagságuk miatt is világhírűek.

Legkorábbi gyermekkori emlékeim azonban mégis a családi otthonhoz, az udvarhoz, a kis- és nagykert gazdag világához fűződnek. Apánk otthon igen gyakran másokkal együtt községi és egyházi gazdasági ügyeket intézett örökös fűbéri és másféle elszámolásokkal. A *fűbér* a régi közösségi legelőgazdálkodás egyik maradványa. Ilyen alkalmakkor egy csirke, rántotta, a kamrában őrzött sonkából egy szelet vagy egy darab szalonna került az asztalra anyánk gondozásában a kancsó bor mellé mint a magyar paraszti konyhának

legelső kéznél levő közismert tartozékai a paprikás krumplival és a friss húsból készített pörkölttel együtt. Örök útitársaink [ezek], akárhova megyünk is a nagyvilágba. Párisban, Londonban, Hamburgban, Bécsben vagy Koppenhágában az egyszerű vendéglők vagy luxuséttermek étlapjain, a piaci sátrakban vagy a fényes üzletek pultjain mindig akad valami, ami gyermekkorunk tányérjaira emlékeztet. A pörkölt egész Európában ismeretes *gulás (gulasch)* néven, a rántottát különféle keverékek formájában *omlett*-nek hívják a legtöbb helyen, de füstölt kolbásszal csak a magyar paraszti konyha ismeri. A svéd paraszti rántotta pl. krumplival készül, de csinálják hallal, rákfélékkel és más keverékekkel is. A jól kidagasztott és gondosan kelesztett kenyér azonban véget ér Magyarország határánál, illetve Bécs városánál, ha a nagy német terület egyes sávjait és a franciák kitűnő kenyérkultúráját nem számítjuk. Az északi országokban a tömör fekete kenyér és száraz lemezkenyérfajták a paraszti konyha elsődleges tartozékai, s a közhasználatban ezek vannak leginkább elterjedve a gyári sütésű fehérkenyerek mellett. A kenyérre vajat kennek, ezt megtetézik még valamivel, [az] ún. rátéttel: egy szalámi- vagy húsés sonkaszelettel, lekvárral stb. Az északi parasztkonyhának a besózott halfélék, a lesózott disznó- és marhahús az alapelemei a hajában vagy sóba[n] főtt krumplival, amire idővel az európai konyháknak a művészete rétegeződött rá igen gazdag süteményés kalácsválasztékkal. Ehhez jönnek még a rákok, csigák, friss halak, füstölt hal- és húsételek. Érdekesebb terület ebből a szempontból a Baltikum, ahol három nagy népi ételterület találkozik (a keleti-tengeri [vagy balti] finn, az orosz–balti-szláv és a germán), a paraszti konyha sokféle jellegzetes ételével. Ezekhez az ételekhez gabonapálinkát és sört isznak ünnepi alkalmakkor az eredeti történeti formájában, hétköznapi és rendszeres használatban pedig tejet és gyümölcsből készített italokat. Az alkalmi látogatót feketekávéval, teával és süteménnyel kínálják meg. Kávét óriási mennyiségben fogyasztanak, négyszer-ötször napjában. A borfogyasztás igazi világa Németországgal és Franciaországgal megszűnik észak felé, de már a legrégibb időktől kezdve nagyon sok bort importálnak észak felé ezekből a bortermő országokból. A paraszti asztali borszokások, az áldomás, a jóisten nevével való felköszöntése a pohárnak ismeretlen fogalmak errefele. A nagyon kimért asztali borszokások itt a felsőbb körökből terjedtek el a nép közé. A különleges népi szokásokat mindenfelé speciális éttermek ápolják az egész világon. Magyar étterem a legtöbb nagyvárosban van Európában és Amerikában, svéd, kínai, német, japán és másféle sokfelé. Ezekből terjednek el azután az ételkülönlegességek a nagyvárosi emberek konyháira. A magyar borok közül a kadarka, rizling és a kevert homoki borok mint asztali borok kiállják a versenyt más népek ilyen termékeivel, sőt több esetben jobban ille-

nek ezek bizonyos ételek mellé, az északi országokban azonban mégis a francia és német borok vannak elterjedve igen nagy választékban szinte tradíciószerű felszolgálásban. A ványi, ménesakói és öregszőlei homoki bor nem világmárka, de nagyon jó asztali bor, talán éppen a tervszerűen kevert telepítés eredményeképpen. Sajn[álat]os, hogy a homoki területeken hiányzik a pinceépítkezés és a tervszerű pincegazdálkodás. A kamrákban történő tárolás lehetetlenné teszi a hosszabb érlelést és palackozást. A balatoni pincék életébe először Alsóörsön volt alkalmam bepillantani egy Bugyiról származó távoli rokon, Fazekas Mihály ref. lelkész pincéjében, akivel és családjával egy iskolai kirándulás alkalmával ismerkedtem össze. "Aligvári" volt a pince megérdemelt neve, s ezt büszkén viselte a homlokzatán. Később Móron, Tokajban és a Hegyalján volt alkalmam közelebbről látni a magyar pinceépítkezést, ami mint olyan, külön kutatási terület a népi építkezésben az idetartozó szüretelési és más szokásokkal együtt. A Hegyalján a sárospataki kollégium szüretjén vehettem részt egyszer Debrecenből, az ottani kollégium tanári karával együtt. Pápáról a Somlóra jártunk kirándulni. Mindezek az ifjúkori élmények magukkal hozták, hogy később, a Rajna-vidéken, Olasz- és Franciaországban világos körvonalaiban tűnt fel előttem az európai bortermelő vidékek népi kultúrája minden velejárójával egyetemben, amelyeknek igen jelentős része a magyar borvidékek világa, a római kornál is messzebbre visszamenő termelő hagyományaival. Mindez az egész hiányzik az északi népek életéből, ahol a bor helyét ilyen vonatkozásban a sör és annak készítése tölti ki.

A [bugyi] Bajcsi utcai szülői ház a gazdasági épületekkel egy tető alá épített hosszú magyar lakóház volt. Ennek magva a nagyszoba-konyha-kisszobából álló lakórész, egy bejárattal az udvarról a konyhán keresztül. Éppen ezért tudományos terminológiával háromsejtű, három osztatú vagy háromrészes háznak is nevezik. Ehhez a fejlődési maghoz csatlakozott azután és egytető-alá-hozás útján a gazdasági épületek egész sora, nálunk kamra, féhaj, tehén- és lóistálló, polyvás. Az ólak az udvar másik oldalán voltak. Ez a típus más megoldások mellett el van terjedve az egész magyar nyelvterületen északkelettől délnyugatig, de megtalálható különféle változatokban és építkezési formákban a magyar nyelvterülettől nyugatra is, a frank ház típusán keresztül egész Írországig. A szalma- vagy nádtetőzet is megvan, pl. jellemzője a dán és délsvéd építkezésnek is. Megvan falunkban egy egyszerűbb, a szoba-konyha-kamrás típus is, továbbá a szegényesebb, kétsejtű szoba-konyhás típus a szokásos sár-, vályog- és sövény- vagy paticsfal építkezéssel, ez utóbbi ötven évvel ezelőtt a szérűskertek pajtáiban és kisebb gazdasági épületekben volt észlelhető. Megvolt akkor még a szélmalom is a falu szélén, a kis-

kunsági igen gazdag szélmalomterületnek talán utolsó őrszeme észak felé, elhagyottan bőregerek tanyája és gyermekjátékok romantikus színhelye. Pompás falumúzeum lehetne most, ha még fennállna!

Magának a háromsejtű háznak és e ház kéményszerkezetének, továbbá a mestergerendás építkezésnek a kutatásához és történeti fejlődéséhez igen jó anyagot közöl Ébner Sándor a Néprajzi Értesítő 19. (1927[. évi]) [kötete a 155–160. lapon] éppen Bugyiról, Sáriról, Gyónról és Dabasról. A háromsejtű háztípus keletkezéséről és ősibb formájáról érdekes fejtegetések láttak napvilágot a harmincas években a magyar etnográfiai irodalomban. Bátky Zsigmond és Cs. Sebestyén Károly kutatóink szerint ennek a típusnak a német néprajzi irodalom felfogásával szemben nem a mai konyha volt a kiindulási pontja, hanem az [ún.] elsőszoba vagy nagyház. Innen került ki a tűzhely a konyhába, amely addig ennek a szobának csak előtere volt, tűzhely nélkül. Annak a kutatóanyagnak és gondos bizonyításnak az ellenére is, amit ezek a kiváló tudósok ebben a kérdésben elénk tárnak (Néprajzi Értesítő 1931., 1932. évf. [pontosabban Bátky: NéprÉrt. 22 (1930): 113–137, 150–152; Cs. Sebestyén: NéprÉrt. 23 (1931): 85, vö. uő: NéprÉrt. 18 (1926): 20–24], A magyarság néprajza I. [1933], Ungarische Jahrbücher [16] 1936[: 46–55: Cs. Sebestyén]), még mindig kételkedhetünk ennek a magyarázatnak a helyességében. Mi a magyar *konyha* szót a magy[ar] *kunyhó* szóval tartjuk azonosnak [e végső soron Bátky Zsigmondtól származó szóhasadásos magyarázatot (vö. NéprÉrt. 26 [1934]: 111) a TESz. és az EWUng. is lehetségesnek véli], amely eredetileg primitív, középtüzelős lakóhelyiség volt, s kezdetleges formáiban máig is fennmaradt az Alföldön. A kiindulási forma nem e kerek, hanem a háztetőformára épített hosszú kunyhó volt, amely ma is él csőszkunyhók formájában. A konyhákban máig is fennmaradt szabadkémény a kunyhók tűzhelye fölött nyíló füstlyukból fejlődött, miután az egész kunyhószerkezetet lassanként falra emelték. A mai kis- és nagyház ebben a háromrészes háztípusban pedig későbbi hozzáépítések eredménye, amit rátelepüléssel lehet magyarázni. Ez a rátelepülés nem germán, hanem inkább kelta vagy még korábbi. A ném. *Haus*, svéd *hus* [‘ház’] szavak etimológiai megfelelői az ószláv *chyzŭ* adatot nem számítva csak a germán nyelvekben vannak meg (gót, ófelnémet *hús*, angolszász *hús*, angol *house*), de ezek összefüggése a latin *casa*, a magyar *ház* és ennek finnugor tartozékaival (finn *kota*, észt *koda*, cseremisz *kudo*, mordvin *kud*, *kudo*, lapp *koahti*, *goatte*, osztyák *kat*), továbbá a svéd *båta* ’lapp kunyhó’, a magyarban található későbbi *kóter* ([’hálókamra; gazdasági épület; stb.’ (vö. TESz., MTsz. stb.) < bajor-osztrák] jöv.) stb. szavakkal nyilvánvaló a másféle magyarázatok ellenére is (vö. Kluge–Götze, Hellquist, Walde, NyH). Idetartozik még a svéd *hydda* [’kunyhó’]

is (Hellquist). Mindezek az adatok korábbi **k•nt, *k•ntr* formákra vezethetők vissza. A *kisház* és *nagyház* megkülönböztetés eredetét ősi nemzetségi és családi berendezkedésben kell keresnünk, ami szerint a fiatal házasok nem költöztek el, hanem közös konyhával a kisházban telepedtek meg. A magyar háromrészes házban tehát két különféle háztípus (*kunyhó; ház, szoba*) összeolvadásáról van szó. A magyar *konyha, kunyhó* szó összefügg a német *Küche,* svéd *kök* szavak etimológiai tartozékaival (vö. Kluge–Götze, Hellquist), de véleményünk szerint idetartozik a svéd *ugn* szó is történeti származékaival (ném. *Ofen,* dán *ovn,* izlandi *ofn,* angol *oven* stb.) és a finn *sauna* szó is, ami manapság – mint köztudomású – fürdőkunyhót, fürdőházat jelent. Az egyhelyiségű lakóház típusa megvan többfelé Magyarországon és más népeknél is, Göcsejben pedig megvan a konyha mint egyidejűleg használt lakószoba (vö. A magyarság néprajza I. 195). Ehhez az egysejtű konyhaházhoz a történeti fejlődés során nemcsak lakószobákat építettek, hanem gazdasági helyiségeket is innen vezetett bejárattal, pl. a finn területen gabonaszárító csűröket, Németországban istállót, de végeredményben ilyen a magyar kamra eredete is élelmiszer tartására a kisház helyén. Az egysejtű lakóháznak egyik legismertebb és legprimitívebb formája a lapp kunyhó, középen tűzhellyel, füstlyukkal, a tűzhely körül alvóhelyekkel és előtérrel, ami a magyar konyha előrészének felel meg. A magyar konyha központi tűzhelyének maradványa a konyha hátsó részének a közepén elhelyezett tűzhely (ma már ráhelyezett, beépített vaslappal) vagy különálló tűzpadka, ami bizonyára a primitív tüzeléses kunyhók elkerített vagy felemelt tűzhelyéből fejlődött. Ilyen különálló tűzpadkákat még lehetett látni Bugyin is ötven évvel ezelőtt, asztalnak használták. Erről az érdekes adatról Ébner értékes közlése nem tesz említést.

Skandináviában és Finnországban a tanyarendszer az uralkodó települési forma, Észtországban is. A lakóhelyiségek központjában a konyhaházból fejlődött nagyszoba áll, ehhez kapcsolódnak a többi szobák, néha nyolc-tíz is. A gazdasági épületek igen nagy méretűek, mivel általában terjedelmes legelő-, rét- és erdőgazdálkodásról van szó az ilyen tanyákon a szokásos földművelési ágak kiegészítéseképpen.

Gyermekkorunkban néhányszor felkerestük a ványi pusztatemplom helyét is, amely egy elpusztult régi falu fennmaradt emléke vagy jelölője. A Hortobágyon több ilyen templomot találtak, amelyek romjait a debreceni múzeum táratta fel a húszas évek végén. Ezek a falvak a török háborúk alatt pusztultak el. Mint debreceni egyetemi hallgató a jelentésekből és múzeumi kiállításokból nagy érdeklődéssel kísértem ezeket az ásatásokat. A ványi pusztatemplom emlékét idézték fel bennem, azonkívül megvilágították előttem a hortobágyi puszta történetének és kialakulásának egy szakaszát. Az ürbei avarte-

mető feltárása a harmincas években, amit csak tudományos jelentésekből olvashattam, elvitt a skandináv vikingsírok és vikingtemetők megismeréséhez. Ez az egész kérdéskomplexum azonban mint a földbe temetett múlt emlékeinek a tudományos feltárása, a római régiségek tanulmányozása közben kezdett előttem kibontakozni teljes körvonalaiban, s két archeológiai tanulmányúton, Görögországban és Itáliában jutott el a gyümölcsöző megismerésig. Evans Arthur angol archeológus éppen akkor dolgozott a knossosi palota feltárásán Kréta szigetén, az athéni, szicíliai, római és más itáliai romok pedig, a lávából kiásott pompejivel együtt, a föld felszínén mutatták előttünk hatalmas világok eltűnését. Ugyanígy az egyetemi nyelvészeti tanulmányok teljes horizontja Észtországban és Finnországban bontakozott ki előttem a gyermekkori emlékekből táplálkozó néphagyományok látókörével szélesedve. Mindezek a szálak valahol találkoznak: a történetelőtti múlt megismerésére irányuló szerény törekvésben.

Ez a néhány gondolat és ezeknek az emlékeknek a forgácsszerű felidézése az alábbi [értelemszerűen: a fentebbi] életrajzi vázlat bevezetőjeként [magyarázó konklúziójaként] arra akar csak ebben a szerény formájában rámutatni, hogy a legkisebb emberi közösség tanulmányozása is adhat indítékokat, és hogy az élet minden jelensége is majdnem kivétel nélkül a messze múltba és széles földrajzi összefüggésekbe nyúlhat vissza. Ezek a jelenségek fontos tudományos kérdések rendszerébe tartozhatnak, s ezek kutatása és rendszerezése szép eredményekre vezethet. Közelebbről megnevezve és felsorolva, a falusi élet múltjának és rendszerének a megismeréséhez a szellemi és tárgyi néphagyományok gyűjtése és tanulmányozása jelenti az egyik igen fontos lépést, ezek a területek adják kezünkbe a kulcsot a történeti kultúrák megértéséhez is.

Dr. Fazekas Jenő

FÜGGELÉK

CURRICULUM VITAE

1906. március 21-én születtem. Szüleim gazdálkodók voltak. Édesapám négy-, édesanyám nyolcéves koromban meghalt. Mint árva fiú kerültem be a pápai ref. főgimnáziumba, s középiskolai tanulmányaimat ott végeztem el, mindig ingyenes helyen, végig jeles eredménnyel az 1918/19–1925/26. tanévekben. Érettségi bizonyítványt ugyanott szereztem jeles eredménnyel.

1926. szeptember havában beiratkoztam a debreceni gróf Tisza István Tudományegyetem bölcsészeti karára, s egyetemi tanulmányaimat itt végeztem el az 1926/27–1929/30. tanévek alatt. Magyar irodalmat Pap Károly dr., magyar és finnugor nyelvészetet Pápay József dr., classica philologiát Láng Sándor dr. és Darkó Jenő dr. egyetemi tanároktól hallgattam. Egyetemi éveim alatt tagja voltam a Tiszántúli Egyházkerület Debreceni Református Tanárképző Intézetének. Itt a magyar irodalmat Zsigmond Ferenc dr., a classica philologiát vitéz Bessenyei Lajos dr. és Benigny Gyula dr. tanárképző-intézeti előadóktól tanultam. 1927 nyarán ref. tanárképzői ösztöndíjjal vitéz Bessenyei Lajos dr. vezetése alatt művészettörténeti és archeológiai tanulmányúton vettem részt Olaszországban. Ezen az úton bejártuk egész Itáliát és Szicíliát, s megtekintettük Milánó, Verona, Genova, Pisa, Firenze, Bologna, Róma, Nápoly, Palermo, Girgenti (Agrigentum), Catania, Syracusa, Taormina etc. városok művészettörténeti és archeológiai emlékeit. Az egyetemen lehallgattam a görög képesítés megszerzésére jogosító nyelvi és irodalmi stúdiumokat is. 1929, március–április havában, ugyancsak vitéz Bessenyei Lajos dr. vezetése mellett, ösztöndíjjal görögországi tanulmányúton vettem részt. Ekkor megnéztük Athén, Corinthus, Epidaurus, Mycene, Olympia, Delphi és Kréta ókori emlékeit.

Az 1927/28. tanévtől kezdve a finnugor összehasonlító és magyar történeti nyelvészettel kezdtem foglalkozni. Ennek eredményeképpen professzorom, Pápay József dr. ajánlatára és pártfogása mellett 1929. június–november hónapokban ösztöndíjjal finnországi tanulmányúton voltam nyelvészeti és etnográfiai tanulmányok céljából. A nyarat Közép-Finnországban töltöttem a finn nép közt, s innen utazásokat eszközöltem északra, egész a lappok területéig. Ez alatt az idő alatt megismertem a finn nép szokásait, s elsajátítottam a nyelvüket. Időmnek hátralevő részét a helsinki egyetemen töltöttem, ahol Wichmann, Kannisto, Kettunen és Kai Donner professzoroktól összehasonlító finnugor nyelvészetet, Äimä fonetikai intézetében pedig fonetikát hallgattam és gyakoroltam. Helsinkiben a Kalliola nevű settlementben [= telepen, város-

részben] laktam, s annak szabadegyetemén Magyarországról és a finnugor rokonságról egy-egy előadást tartottam, egy finn–magyar ünnepélyen pedig ünnepi beszédet finn nyelven.

A pedagógiai vizsga előtt kötelező gyakorló évet a debreceni ref. gimnáziumban töltöttem el, vezető tanárom dr. Kun Sándor volt. Mintatanításomat, melyet a latin nyelvből tartottam, a kiküldött bizottság a legsikerültebb fokon fogadta el.

Az 1929/30. tanévre szólólag nyelvészeti munkásságomért a M. Tud. Akadémiától 800 P[engő] értékű könyvjutalmat kaptam (l. Akadémiai Értesítő).

Tanári szakdolgozataim tárgya: *Az egyszerű mondat fajai az északi osztják nyelvben psychologiai szempontból. Nyelvlélektani kutatás a finnugor mondattan területén* (magyar nyelvészet) és *A debreceni ref. kollégium tanárainak klassika* [classica] *-filologiai munkássága 1850-től napjainkig* (latin irodalom).

Az 1930/31. tanévben *Egyszerű mondatok az északi osztják nyelvben* c. dolgozatommal elnyertem az egyetemi nyelvészeti pályadíjat. Ugyanebben a tanévben a Debreceni M. Kir. Állami Tanárképző Intézet felterjesztésére 800 P[engő] gyakorló tanári ösztöndíjat adományozott a Nagymélt[óságú] V[allás- és] K[özoktatási] Miniszter úr. A középiskolai tanári oklevelet 1931. május havában szereztem meg.

1930 szeptemberében a Tisza István Tudományegyetem bölcsészeti kara a finnugor nyelvészeti szemináriumhoz dr. Pápay József vezető professzor mellé gyakornokká nevezett ki 410-1-178/1930. sz. a. kelt VK miniszteri jóváhagyással, s ebben a megbízatásomban azóta minden tanévben, már az 1933/34. tanévre is megerősített.

1931. április 15-én a Kollégiumi Igazgatóság a kollégium egyetemi internátusának felügyelőjévé nevezett ki, mely megbízatást 1933. márc. 1-ig viseltem. Ekkor a Főtiszt[eletű] Egyházker[ületi] Elnökség a Kollégiumi Nagykönyvtárba nevezett ki helyettes könyvtártisztté a könyvtár-igazgatóság előterjesztésére, [s] ezt az 1933/34. tanévre is meghosszabbította.

A doktori szigorlatot 1932 októberében tettem le summa cum laude eredménnyel a finnugor nyelvészetből mint fő-, a magyar irodalomból és [a] latin nyelvészetből mint melléktárgyakból. Dolgozatom a Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai között jelent meg, melyet az I. osztálynak az 1931. dec. 8-án tartott LVII. felolvasó ülésén mutattam be mint a társaság vendége.

B[oldogult] e[gyetemi] professzorom, dr. Pápay József [1931. június 9-én bekövetkezett] halála után annak óriás[i] értékű kézirati hagyatékát rendez-

tem az Akadémia és a család megbízásából, és a 150 nyomtatott ívnyi osztják szöveggyűjteményt az Akadémia kézirattárába szállítottam, levelezését és egyéb jegyzeteit pedig a Koll[égiumi] Nagykönyvtárba. A Tisza István Tudományos Társaság megbízásából éppen ez idő szerint sajtó alá rendezem a hagyaték egy részét, az északi osztják medveénekeket, amely munka általam írt bevezetéssel f[olyó] é[v] szeptemberében fog megjelenni.

A Debreceni M. Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet elnökségének megbízásából mint szakelőadó a múlt tanévben az alapvizsgára készülő tanárjelöltek részére heti 2 órában *Finn nyelv* címen előadást tartottam.

Debrecen, 1933. júl. 31.

Fazekas Jenő dr.
koll[égiumi] h[elyettes] könyvtártiszt
t[anár]k[épző]intézeti szakelőadó

Közzéteszi: ZAICZ GÁBOR

Tanszéki beszámoló az 1998–99. tanévről

A Finnugor Nyelvtudományi Tanszék élén ismét személycsere történt: 1998. szeptember 1-jétől Keresztes László, az oslói egyetem finnugor nyelvészprofesszora látta el a tanszékvezetői teendőket – "tudományos főmunkatárs"-i minőségben. Nyirkos István, aki 1995. július 1-től 1998. június 30-ig volt a tanszék vezetője, a Magyar Nyelvtudományi Tanszékre került vissza professzornak. A tanszék állományához tartozott két adjunktus: Kiss Antal és Maticsák Sándor, a finn lektor továbbra is Anna Tarvainen, az észt lektor pedig Leila Kubinyi volt. A finn szakmódszertan oktatásáról és az iskolai gyakorlatról Salamon Ágnes gondoskodott.

Mindkét félévben több finn egyetemi hallgató tanult nálunk a különböző csereprogramok keretében. Raija Syyrakki, a Jyväskyläi Egyetem tanársegédje licenciátusi dolgozatának végső simításait végezte, és disszertációját (*Villistä puutarhaksi ja takaisin: Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisissa ja kulttuurisuhteissa toiseen maailmansotaan asti*) 1999. januárjában sikeresen meg is védte Jyväskyläben. Néhány neves külföldi kolléga is ellátogatott a tanszékre: Matti Leiwo, a jyväskyläi egyetem finn nyelvészprofesszora a diszlexia-kutatások állásáról tartott előadásokat, Harri Mantila, az oului egyetem finn nyelvészprofesszora pedig a finn nyelvi rétegekről tartott előadássorozatot.

A finn B-szak változatlan népszerűségnek örvend: húsz új hallgató kezdte meg tanulmányait. Örvendetes, hogy hárman közülük a finnugor szakot választották. A tanév végén egy hallgató (Varga Tímea) tett sikeres államvizsgát finnugor nyelvészetből, hárman pedig (Csokai Anita, Fehér Nikoletta és ifj. Pályi Zoltán) finn nyelvből és irodalomból szereztek tanári diplomát.

Keresztes László 1999. január 6-án megvédte akadémiai doktori értekezését (*A mordvin determinatív igeragozás kialakulása*), ennek következtében az MTA Doktori Tanácsa odaítélte neki az MTA doktora fokozatot. A monográfia a Helsinki Finnugor Társaság gondozásában jelent meg: *Development of Mordvin Definite Conjugation* (MSFOu 233. Helsinki 1999).

Keresztes László előadást tartott *Az igenevek szerepe a mordvin határozott ragozás kialakulásában* címmel (a "Magyar és finnugor mondattörténet" szimpóziumon, Szeged 1998. szept. 23–24.), valamint *A szám és személy kérdései a mordvin határozott igeragozásban* címmel ("Az uráli nyelvek (morfo)szintaxisa" szimpóziumon, Szombathelyen 1998. okt. 8–9.). A lundi egyetem finnugor tanszékének meghívására előadást tartott a finnugor szakos hallgatóknak és doktori ösztöndíjasoknak *Frågor om finno-ugriernas forntidshistoria* címmel.

Kiss Antal előadást tartott *A mai finn regények műfordításának problémái* címmel (a Magyar–finn–észt műfordítói szemináriumon, Budapest 1998. szept. 23–26.), és különböző fórumokon folytatta tudományos-ismeretterjesztő tevékenységét. Ezen a konferencián részt vett Anna Tarvainen is.

Maticsák Sándor 1999. január-februárjában Jyväskyläben látott el vendégtanári teendőket, és tevékeny részt vállalt a 2001-ben rendezendő jyväskyläi 5. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előkészületeiben.

1999-ben jelent meg a helsinki Taifuuni Kiadónál Anna Tarvainen fordításában Mészöly Miklós *Az atléta halála (Urheilijan kuolema)* c. regénye.

TARTALOM – INHALT – CONTENTS
SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Agyagási Klára: Volga-vidéki etimológiák II.....3
— Wolgaische Etymologien II.....13

Bartens, Raija: *Synti* suomalais-ugrilaisissa kielissä.....15
— ’Sünde’ in den finnisch-ugrischen Sprachen.....28

Gheno, Danilo: Giuseppe Acerbin käsitys suomen kielestä.....29
— Giuseppe Acerbi’s idea of Finnish.....38

Grünthal, Riho: Analyzing the finnic ethnonyms.....39

Керестеш, Ласло: Образование объектного спряжения
в мордовских языках.....57
— The Development of Mordvin Definite Conjugation.....87

Kortesharju, Jouni: Javaslat az uráli nyelvek fonológiai jelöléséhez.....93
— Vorschlag zur phonologischen Transkription von
finnisch-ugrischen Sprachen.....100

Maticsák Sándor: A vogul napnevek rendszere.....101
— The system of names of days in the week in Vogul.....112

Tveite, Tor: A lív nyelv hang és alakrendszerének sajátságai.....113
— Characteristics of Livonian phonology and morphology.....131

Tveite, Tor: Words from a Livonian newspaper.....133

Zaicz Gábor: Mássalhangzók szórványos kiesése a mordvinban.....151
— Sporadischer Ausfall von Konsonanten im Mordwinischen.....158

Ismertetések – Rezensionen – Reviews – Katsauksia – Рецензии

Keresztes László: Riho Grünthal, Livvista liiviin.....159
Kiss Antal: Энико Сий, Термины родства и свойства
в удмуртском языке.....162
Máté József: A. Vest-Aikio–J. Aikio–E. Aikio, Lottit luonddus 164
Maticsák Sándor: Mészáros Edit, Erza-mordvin nyelvkönyv.....166

Maticsák Sándor: Új mordvin szótárak.....172
Pasztercsák Ágnes: Johanna Laakso, Karhun kieli.....180
Rusvai Julianna: Csepregi Márta, Szurguti osztják chrestomathia.....182
Salamon Ágnes: Эдит Месарош, Словообразовательные суффиксы глагола в эрзянском языке.....183
Tarvainen, Anna: Timo Nurmi, Suomen kielen sanakirja ulkomaalaisille...186
Zaicz Gábor: D. V. Cügankin–M. V. Moóin: Étimologiány valkó 188
Zaicz Gábor: Újabb uppsalai uralisztikai kiadványok.....195

Krónika

Keresztes László: In memoriam Knut Bergsland (1914–1998).....207
Zaicz Gábor: In honorem Alekszandr Feoktyisztov.....210
Zaicz Gábor: Adalékok Fazekas Jenő tudományos munkásságához.....213
Keresztes László: Tanszéki beszámoló az 1998–99. tanévről.....243

Tájékoztató

A 2000. évtől indul a Debreceni Egyetem új kiadványsorozata “Studies in Linguistics of the Volga Region” címmel. A sorozat a volga-vidéki nyelvek történeti és areális szempontú kutatása számára kíván fórumot biztosítani a hazai és nemzetközi szakmai közönség részére. Lehetőség van szakmonográfiák, nyelvi és folklóranyagok, cikkgyűjtemények közlésére angol, német és orosz nyelven. Sorozatszerkesztő: dr. habil. Agyagási Klára.

A sorozat első köteteként Dmitrijeva Judit könyve jelenik meg, *Чувашские народные названия дикорастущих растений (Исторический и ареальный аспект)* címmel.

A könyv tartalmazza a bulgártörök eredetű belső keletkezésű csuvas növényneveket, a más volgai török nyelvekből kölcsönzötteket csakúgy, mint a mari, votják, mordvin és orosz eredetű elnevezéseket. Az etimológiai elemzést a többelemű nevek strukturális elemzése követi. A monográfia végén latin botanikai terminológiai index, valamint a csuvas, tatár, baskír, mari, mordvin, votják és orosz adatok mutatója található. Megjelenése a IX. nemzetközi finnugor kongresszusra (Tartu, 2000. augusztus) várható.

A következő kötetek tervei között szerepel a volga-vidéki areális nyelvtudomány részletes bibliográfiájának kiadása, ill. August Ahlqvist csuvas hagyatékának közzététele.

A sorozat iránt érdeklődők forduljanak Agyagási Klárához az alábbi címen:

KLTE Szláv Intézet
4010 Debrecen
Egyetem tér 1.
agyagasi@tigris.klte.hu

PUBLICATIONES

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor

* * *

- Maticsák Sándor: A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen, 1995. 205 pp.
- Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága. Szerkesztette Maticsák Sándor. A szócikkeket írta Kovács György, Sanna Lähde, Maticsák Sándor és Anna Tarvainen. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. 151 pp.

* * *

• CIFU-7/1A	Sessiones plenares	(pp. 323)	ISBN 963 471 667 9
• CIFU-7/1B	Sessiones plenares	(pp. 316)	ISBN 963 471 699 7
• CIFU-7/2A	Summaria dissertationum	(pp. 293)	ISBN 963 471 669 5
• CIFU-7/2B	Summaria dissertationum	(pp. 220)	ISBN 963 471 668 7
• CIFU-7/3A	Sessiones sectionum	(pp. 390)	ISBN 963 471 691 1
• CIFU-7/3B	Sessiones sectionum	(pp. 386)	ISBN 963 471 692 X
• CIFU-7/3C	Sessiones sectionum	(pp. 382)	ISBN 963 471 693 8
• CIFU-7/4	Sessiones sectionum	(pp. 482)	ISBN 963 471 696 2
• CIFU-7/5	Sessiones sectionum	(pp. 259)	ISBN 963 471 697 0
• CIFU-7/6	Sessiones sectionum	(pp. 365)	ISBN 963 471 698 9

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – zakaz

KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, DEBRECEN
Pf. 54. H-4010 – Tel./ Fax: (36-52)-316 666/2193